
О.О. ТОМЛІН

**РЕГУЛЮВАННЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ
ВІДНОСИН У СІЛЬСЬКОМУ
ГОСПОДАРСТВІ**

Монографія

Київ
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»
2014

УДК 334.76 : 631.155 (477)
ББК 65.9 (4 Укр) 32
Т 56

Рецензенти: *Н.М. Вдовенко*, доктор економічних наук, професор кафедри державного управління Національного університету біоресурсів і природокористування України;
А.Г. Бабенко доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління персоналом і економіки праці Дніпропетровської державної фінансової академії;
П.М. Макаренко, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства Полтавської державної аграрної академії, член-кореспондент Національної академії аграрних наук України;
О.В. Захарчук, доктор економічних наук, завідувач відділу ринку матеріально-технічних ресурсів Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки».

Рекомендовано до друку вченою радою Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» (протокол № 5 від 03.06. 2014 року).

Томілін Олексій Олександрович.

Т 56 Регулювання міжгалузевих відносин у сільському господарстві: монографія /Томілін О.О. – К. : ННЦ ІАЕ, 2014 . – 320 с.

ISBN 978-966-669-446-4

Обґрунтовано теоретико-методологічні основи регулювання міжгалузевих відносин в агропромисловому комплексі. Розроблено методологічні підходи щодо формування економічного механізму регулювання міжгалузевих відносин в агропромисловому комплексі. На основі комплексного аналізу основних галузевих показників визначено перспективні і стратегічні пріоритети розвитку міжгалузевих відносин на сучасному етапі розвитку аграрної економіки. Особливу увагу приділено розкриттю методологічних засад розвитку міжгалузевих зв'язків як матеріального субстрату міжгалузевих економічних відносин в агропромисловому комплексі. Розроблено рекомендації щодо напрямів удосконалення організаційного механізму регулювання міжгалузевих економічних відносин у сільськогосподарському виробництві.

Рекомендована для науковців, керівників і спеціалістів АПК, аспірантів, викладачів і студентів вищих навчальних закладів освіти, а також фахівців та громадян, які цікавляться проблемами аграрної економіки.

УДК 334.76 : 631.155 (477)
ББК 65.9 (4 Укр) 32

ISBN 978-966-669-446-4

© Томілін О.О., 2014

ВСТУП

На економічну незалежність України сьогодні активно впливає агропромислове виробництво, яке належить до міжгалузевих формувань економіки. Однією з найгостріших проблем агропромислового виробництва є те, що сільське господарство, забезпечуючи значний внесок у розвиток держави, несе непропорційну частку витрат, які пов'язані з цим розвитком. З розвитком економіки в сучасних умовах ускладнилися економічні відносини в агропромисловому виробництві (АПВ), зросла залежність одних галузей від інших. Проблеми розв'язання системи міжгалузевих зв'язків, як показує досвід економічно розвинених країн світу, сприяє підвищенню ефективності функціонування всіх галузей агропромислового виробництва.

На сучасному етапі відбуваються трансформаційні зміни як у зв'язку з недостатніми темпами економічного розвитку, так і наявністю стагнаційних та кризових явищ в економіці та аграрній сфері на основі змін міжгалузевих економічних відносин на сільськогосподарських підприємствах агропромислового виробництва. В сільському господарстві відбулися глибокі зрушення у виробничій структурі підприємств та у структурі виробленої продукції. Процес реформування агропромислового виробництва зумовлює необхідність створення нової системи економічних відносин в агропромисловій сфері. Проблеми розвитку та формування міжгалузевих економічних відносин на всіх етапах ведення сільськогосподарського виробництва є надзвичайно актуальними.

Проблема міжгалузевих економічних відносин між сільським господарством та іншими галузями економіки країни виникла ще за радянських часів. У країнах колишнього радянського блоку агропромислове виробництво регулювалося за допомогою прямих (централізоване затвердження обсягів виробництва та розподіл інвестицій між галузями АПВ; обов'язкове фінансування галузей з державного бюджету; виконання планів поставки продукції тощо) та опосередкованих (встановлення рівня цін; регулювання рівня доходів підприємства; регулювання зовнішньоторговельних зв'язків) регуляторів. Невирішені проблеми у цій

сфері зумовлюють необхідність деяких змін методологічного підходу до розгляду міжгалузевих економічних відносин: від теоретичних основ до проектування відповідних заходів та оптимальної моделі, яка буде поєднувати економічне підґрунтя з формами організаційного забезпечення.

Головним завданням щодо формування системи міжгалузевих економічних відносин в аграрній сфері економіки є оптимальний підбір взаємопов'язаних галузей, раціональний підбір галузей та підприємств зі спільними фінансовими інтересами з дотриманням відповідних пропорцій між ними, ефективним природно-географічним розміщенням продуктивних сил. Дослідження глибинних процесів міжгалузевих економічних відносин виступає важливим елементом для розуміння тенденцій та напрямів розвитку національної економіки, формування адекватної структурної політики. Саме з цих процесів виникає необхідність методологічного з'ясування природи нееквівалентності міжгалузевого обміну, його витоків, обґрунтування шляхів зменшення негативних наслідків у галузях і сферах агропромислового виробництва.

Проблеми формування та регулювання нееквівалентних міжгалузевих економічних відносин потребують детального вивчення та дослідження. На нашу думку, саме рівень розвитку міжгалузевих економічних відносин формує у сучасних умовах стратегічну основу сталого економічного зростання сільського господарства країни. Незважаючи на те, що аналіз міжгалузевих економічних відносин завжди був одним із головних завдань економічної науки, актуальність за даної проблеми значно зростає на сучасному етапі розвитку економіки.

Основними проблемами розвитку міжгалузевих економічних відносин є: вдосконалення напрямів у сфері ціноутворення на сільськогосподарську продукцію; невідпрацьованість економічного механізму господарювання для всіх галузей агропромислового виробництва.

Серед головних причин слід виокремити: низький рівень взаємодії механізму безпосереднього господарювання, за якого всі галузі агропромислового виробництва мали б однакові стартові умови, недосконалість механізмів захисту економічних інте-

ресів сільськогосподарських товаровиробників. Фінансування сільського господарства в сучасних умовах здійснюється у формі нееквівалентного міжгалузевого обміну. Аграрії, як правило, часто демонструють власні неспроможність відстоювати свої соціальні та економічні інтереси, особливо порівняно з вдалою діяльністю представників бізнесово-посередницьких структур.

На нашу думку, до основних методологічних принципів господарського механізму доцільно віднести:

- еквівалентність міжгалузевого обміну;
- рівноправність і різноманітність форм власності;
- державне регулювання АПВ;
- самостійність господарських суб'єктів;
- економічну відповідальність, зацікавленість, ризик;
- соціальну захищеність сільських працівників.

Найважливіша невирішена проблема, яка стримує розвиток агропромислового виробництва, є невідпрацьованість міжгалузевого економічного механізму господарювання, який забезпечував би прибутками всю галузеву структуру АПВ. Внаслідок специфічних умов сільськогосподарського виробництва прибутки сільського господарства менші, ніж в інших галузях, термін обігу капіталу становить більше року, тоді як в інших галузях і сферах він набагато коротший. Саме це призвело до зниження ефективності галузі та до значного спаду сільськогосподарського виробництва. Окреслене дослідження зумовлює необхідність вивчення теоретичних і методологічних аспектів міжгалузевих економічних відносин у сільськогосподарському виробництві. Формування системи міжгалузевих відносин становить головну ознаку економічної організації агропромислового виробництва. Теоретична сутність основ міжгалузевих економічних відносин, нееквівалентний міжгалузевий обмін, їх генезис і форми прояву досліджувалися провідними вітчизняними економістами: Л.М. Березіною, В.Л. Валентиновим, Т.В. Гагалюком, П.Т. Саблуком, О.М. Шпичаком та ін. Формування міжгалузевих відносин в аграрному секторі економіки знайшли своє відображення у працях: В.Г. Андрійчука, П.С. Березівського, П.Т. Саблука, В.М. Яценка та інших. Питання розвитку агропромислового виробництва

виявилися пріоритетними для багатьох вчених-економістів, серед яких слід виділити: В. Г. Андрійчука, С. С. Бакая, В. І. Бойка, П. І. Гайдуцького, С. М. Квапі, М. Ю. Коденської, М. В. Кропивки, І. І. Лукінова, Ю. О. Лупенка, М. Й. Маліка, В. Я. Месель-Веселяк, О. В. Овсянікова, Б. Й. Пасхавера, В. Л. Перегуди, П. Т. Саблука, Н. М. Сіренка, М. М. Федорова, І. І. Червена, О. Г. Шпикуляка, О. М. Шпичака, В. В. Юрчишина та ін.

Незважаючи на глибину дослідження наукових основ становлення і розвитку міжгалузевих економічних відносин в агропромисловому виробництві, визначення міжгалузевих виробничих зв'язків, особливо у сільському господарстві в період ринкового реформування, поза увагою залишаються питання структурної перебудови у формуванні міжгалузевих економічних відносин у сільськогосподарському виробництві.

Перспективним напрямом удосконалення формування міжгалузевих економічних відносин є створення оптимальної моделі, яка поєднує систему економіки та агропромислового виробництва. Потребують подальшого дослідження питання, спрямовані на пошук методологічних підходів до дослідження міжгалузевих зв'язків, подальшого розвитку наукової дискусії щодо проблем формування та регулювання нееквівалентності міжгалузевих економічних відносин, відсутність еквівалентності обігу в різних сферах агропромислового виробництва.

Переважає більшість вчених-економістів, які досліджували проблеми та розвиток агропромислового виробництва вважають, що найефективнішою формою міжгалузевих відносин в аграрній сфері є вертикальна координація, яка не тільки усуває нееквівалентність у міжгалузевих відносинах, а й сприяє прискореному процесу відповідних структурних змін у сільськогосподарському виробництві. Формування обґрунтованих та економічно справедливих міжгалузевих економічних відносин у сільськогосподарському виробництві являє собою визначальну передумову розвитку ринкової економіки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МІЖГАЛУЗЕВИХ ВІДНОСИН ТА ОБ'ЄКТИВНІ УМОВИ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ, ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ

1.1. Наукові засади становлення та розвитку міжгалузевих відносин

В процесі реформування агропромислового виробництва виникла необхідність у створенні нової системи економічних відносин у сфері аграрного виробництва. Розвиток агропромислового виробництва вимагає удосконалення методології дослідження міжгалузевих економічних відносин: від теоретичної інтерпретації явища необхідно перейти до безпосереднього проектування моделей ефективності міжгалузевих економічних відносин.

У міру накопичення знань про властивості та зв'язки досліджуваного об'єкта, розділення їх на одиничні й загальні, якісні та кількісні характеристики і виникає необхідність їх пояснення, виведення з інших властивостей і зв'язків. Об'єктивну основу принципу детермінізму становить загальність причинної обумовленості явищ, наявність необхідних зв'язків і закономірностей матеріальних утворень, підпорядкування їх функціонування і розвитку відповідних законів. Проблеми детермінізму підкреслюються багатьма авторами [52; 88]. Науковою засадою становлення та розвитку міжгалузевих економічних відносин є причинність. Причинність як особливий вид взаємозв'язку явищ дійсності сягає своїм корінням у взаємодію, виражає його зв'язок зі змінами, які вона викликає. У зв'язку з тим, що матеріальні утворення являють собою відносно стійкі системи руху, вони не просто співіснують, а впливають один на одного і викликають один в одному відповідні зміни. Взаємодія тих чи інших матеріальних утворень відносно виникаючих у взаємодіючих утвореннях змін виступатиме як причини, а самі зміни – як сліdstва. Якщо ця взаємодія не позбавляє самостійності виступаючих в нього утворень,

то вона являє собою зовнішню причину відносно виникаючих змін. Як вважають дослідники марксистсько-ленінської діалектики [64, с. 120], причина – це взаємодія матеріальних утворень, яка викликає відповідну зміну в них, а наслідок – це зміни, що виникають при взаємодіючих матеріальних утвореннях в результаті їх взаємодії. Оскільки всі матеріальні утворення являють собою відносно стійкі системи руху і в силу цього є активними, впливають один на одного і викликають відповідні зміни, а причинно-наслідковий зв'язок охоплює всі матеріальні утворення, то саме він є формою вираження внутрішньої активності матерії [12; 34], формою зв'язку спрямованої взаємодії [228; 52]. Разом із тим, деякі філософи заперечують об'єктивність причинно-наслідкового зв'язку і вважають, що він характерний тільки для мислення, для взаємозв'язку понять, являє собою вид пояснення, що передбачається тією чи іншою теорією. “Причинність, – зазначає, наприклад, Браун, – є вид пояснення, а не щось, що існує в самій природі. І намагатися знайти це щось, що пов'язує причину і наслідок, – означає здійснювати категоріальну помилку. Причинні пояснення можливі тому, що ми маємо теорії, за допомогою яких намагаємося зрозуміти навколишній світ. Ми бачимо світ у термінах цих теорій” [344; 346].

Отже, будь-який об'єктивний процес розгортається від причини до слідства. Причина в часі завжди передує слідству. Слідство, таким чином, не тотожне причині, істотно відрізняється від неї, в процесі заповідання воно знаходить нові властивості, зв'язки, якісну визначеність. Сходження від абстрактного до конкретного – спосіб відображення сутності об'єкта як органічного цілого. Класичним, неперевершеним зразком дослідження об'єкта і його взаємозв'язків як органічного цілого слугує “Капітал” К. Маркса. Саме в “Капіталі” спосіб сходження від абстрактного до конкретного та їх взаємозв'язок представлені в найбільш розвиненому вигляді. Головна мета руху пізнання, яка здійснюється способом сходження від абстрактного до конкретного – розкриття сутності органічного цілого. На попередній стадії зв'язок, якщо він фіксується, представляється переважно як просте співіснування сторін предмета один з одним або як дослідження одного з іншим, як

зовнішній зв'язок сторін. На стадії сходження від абстрактного до конкретного переважає відображення внутрішнього зв'язку, внутрішньої єдності сторін, тобто такого зв'язку, коли кожна сторона виступає визначеною за своєю сутністю саме внаслідок її зв'язків з іншими сторонами органічного цілого. Як результат, кінцевий пункт сходження від абстрактного до конкретного є єдність. Сходження від абстрактного до конкретного являє собою головну стадію у відображенні органічного цілого, бо саме на цій стадії першочерговим завданням стає розкриття внутрішніх зв'язків, внутрішньої єдності сторін органічного цілого. Тільки на шляху розгляду сутності самої по собі і на шляху руху від суті до явища і дійсності предметом спеціального розгляду стають внутрішні зв'язки і відносини.

В економічній системі колишнього СРСР міжгалузеві зв'язки існували у формі матеріально-технічного забезпечення та кооперування, причому перша з них була всеохоплюючою і здійснювалася "Держпостачзбутом" на основі міжгалузевого балансу в плановому порядку. За роздержавленої змішаної економіки матеріально-технічне забезпечення поширюється на підприємства державного сектору, на дочірні підприємства та філіали великих монополістичних об'єднань і міжгалузеві зв'язки обслуговуються грошовим обігом. Стабільність і обіг на основі твердої національної валюти – гарантія розширення і вдосконалення цих зв'язків [70, с. 91].

Міжгалузеві зв'язки – техніко-економічні відносини і зв'язки між галузями господарства щодо спеціалізації та кооперації виробництва й обміну діяльністю внаслідок суспільного поділу праці, які втілюються в кооперативних поставках продукції [72, с. 509]. Деякі автори визначають міжгалузеві зв'язки як економічні зв'язки між галузями економіки щодо кооперації виробництва і обміну продуктами у результаті суспільного поділу праці. Міжгалузеві зв'язки виявляються у потоках товарів і послуг з підприємств одних галузей на підприємства інших. Поглиблення суспільного поділу праці об'єктивно зумовлює адекватний розвиток міжгалузевих зв'язків – загальної закономірності розвитку суспільного виробництва. В результаті проведеного

дослідження, вважаємо, міжгалузеві зв'язки – це економічні зв'язки між підприємствами різних галузей економіки з встановленням їх оптимальної пропорції.

Технологічні відносини характеризуються тим, що кожна галузь матеріального виробництва має двосторонні виробничі зв'язки: з постачальниками матеріальних ресурсів, комплектуючих деталей і агрегатів та із споживачами виробленої продукції, що виражається у міжгалузевому балансі економіки країни. Науково-технічна революція і поглиблення суспільного поділу праці зумовлюють потребу вдосконалення взаємних виробничих зв'язків між галузями на основі зрушень у виробництві продукції як постачальників, так і споживачів. Істотними факторами вдосконалення міжгалузевих зв'язків є:

- 1) оновлення техніки і технології сучасного виробництва;
- 2) зміни в номенклатурі продукції, що виробляється, поява нових її видів;
- 3) розвиток концентрації та комбінування виробництва (у т.ч. диверсифікації);
- 4) зрушення в структурі економіки і розміщенні продуктивних сил;
- 5) розвиток міжнародного поділу праці та інтеграційні процеси у світовому господарстві.

Для розвитку міжгалузевих відносин найбільше значення мають наступні фактори:

- інформаційне забезпечення інноваційної діяльності;
- інтеграційні процеси у світовому господарстві;
- удосконалення господарського механізму в галузі розміщення продуктивних сил;
- поліпшення територіальної організації виробництва;
- удосконалення інтеграційних процесів у світовому господарстві [69, с. 255].

Згадане дослідження зумовлює необхідність вивчення теоретичних і методологічних аспектів міжгалузевих економічних відносин в сільськогосподарському виробництві. Зважаючи на це, було проведено аналіз теоретичних і методологічних основ міжгалузевих відносин. Теоретичні і методологічні основи міжгалу-

зевих відносин в аграрному секторі економіки досліджувалися багатьма вченими-економістами, такими як: П. Т. Саблук [218], В. П. Ситник [232], О. М. Шпичак [336] та ін.

У процесі міжгалузевої взаємодії існують три групи відносин: організаційно-економічні, соціально-економічні та технологічні. Доведено, що організаційно-економічні відносини формують організаційні структури і забезпечують економічні інтереси галузей, динаміку економічного росту та пропорційність розвитку галузі. Стосовно соціально-економічних відносин можна стверджувати, що ці відносини характеризують форми власності, соціально-економічну структуру підприємства тощо. Вважаємо, що основними економічними категоріями, які характеризують міжгалузеві відносини, є: підприємство, синергія, диверсифікація, інтеграція, кооперація, кадри, інвестиції, галузь (рис.1.1).

Рис. 1.1. Економічні категорії, які характеризують міжгалузеві відносини в АПВ

Джерело: власна розробка.

Міжгалузеві відносини в АПВ пов'язані з такою економічною категорією, як підприємство. Підприємство являє собою

другий суб'єкт мікроекономічного рівня господарювання. Воно також є самостійним сектором мікроекономіки, критерієм якого виступає товар (продукція чи послуга) [166, с. 181].

За даними В.Г. Андрійчука, підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, який має права юридичної особи і здійснює свою діяльність (виробничу, комерційну, науково-дослідну) з метою одержання прибутку. Таке визначення підприємства є узагальненим. Проте специфічні особливості сільського господарства накладають свій відбиток на діяльність організаційних форм господарювання в цій галузі, тому виникає необхідність в уточненні визначення поняття аграрного (сільськогосподарського) підприємства. Сільськогосподарське (аграрне) підприємство – це юридична особа, основним видом діяльності якої є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації якої становить не менше 50 відсотків загальної суми виручки. В умовах ринкової економіки підприємство не може ефективно працювати, якщо не матиме економічної свободи у виборі видів діяльності та ринків збуту своєї продукції, партнерів (постачальників, споживачів, страхових компаній, банків та ін.), найму працівників і встановленні ціни. Але економічна свобода підприємств може бути реалізована повною мірою лише за умови забезпечення економічної свободи людини у виборі сфери своєї діяльності і способу отримання доходу, наприклад, через одержання заробітної плати, дивідендів на цінні папери, банківських процентів за збереження в банку грошових коштів, здачу в оренду майна і землі, через одержання підприємницького доходу. Підприємства працюють в умовах конкуренції, яка є необхідною властивістю ринкової економіки. Конкуренція – це змагальність підприємств (підприємців) з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, коли їх самостійні дії обмежують можливості кожного з них впливати на загальні умови реалізації товарів на ринку і стимулюють виробництво тих товарів, яких потребує споживач. Конкуренція між підприємствами ведеться, насамперед, за споживача, тобто за завоювання, розширення й утримання своєї позиції на ринку. Але цього можна досягти тільки за умови повнішого задоволення

потреб споживачів порівняно зі своїми конкурентами. Зазначене дає підстави розглядати конкуренцію як важливу умову підвищення життєвого рівня людей, удосконалення виробництва, зростання продуктивності праці та прибутковості підприємств. Конкуренція між підприємствами супроводжується конкуренцією між працівниками як власниками своєї робочої сили. Вона впливає на ефективність їх праці, породжує почуття відповідальності за доручену ділянку роботи і збереження робочого місця. Для ефективної роботи підприємств та інших учасників ринку їм необхідно забезпечувати автономність дій, тобто відповідну незалежність у діяльності, здійснюваній у власних інтересах. Досягти тут повної самостійності неможливо, тому відбувається певна інтеграція груп виробників. У цих межах кожному забезпечується автономність і поінформованість про дію своїх партнерів. Крім того, для правильного прийняття рішень вони повинні мати можливість за відповідну плату одержати надійну і повну інформацію з пріоритетних для них питань. Важливу роль у формуванні такої ринкової економіки відіграє її інфраструктура – насамперед біржі. Підприємства і ринкова економіка в цілому можуть динамічно розвиватися за умови факторної мобільності. Вона характеризується постійним рухом виробничих ресурсів між підприємствами, галузями, секторами економіки. Цей рух відбувається переважно через акціонерний механізм на принципах саморегуляції – ресурси спрямовуються туди, де можна одержати вищу норму прибутку на їх авансовану вартість.

Роль підприємств в економіці полягає насамперед у тому, що в них здійснюється поєднання засобів виробництва з робочою силою. Будучи основними суб'єктами господарської діяльності, вони забезпечують зайнятість для переважної частини населення (в США, наприклад, 75 % зайнятого населення працює на підприємствах) і виробляють необхідні для людей і народного господарства товари й послуги. Вони до певної міри мають закінчений тип відтворення, оскільки реалізують свою продукцію, відшкодовують витрати і забезпечують черговий цикл виробництва. Важливою є й соціальна роль підприємств. Саме там формуються трудові навички людей, підвищується їх кваліфікація, виховуєть-

ся організаційна культура (дисциплінованість, відповідальність за доручену справу, колективізм та ін.), відбувається реалізація здібностей працівників. Підприємства беруть на себе функцію задоволення значної частки соціальних потреб своїх працівників (часткове забезпечення житлом, безплатними або пільговими путівками, створення мережі дошкільних закладів для дітей своїх працівників тощо). Підприємства відіграють вирішальну роль у формуванні державного і місцевих бюджетів, оскільки є об'єктом оподаткування. Тому держава, місцеві органи влади зацікавлені в ефективній роботі підприємств, зростанні прибутків, створюючи для цього через законодавчі акти необхідні умови [7, с. 47 – 49]. Види підприємств та структурні об'єднання підприємств показані на рис. 1.2.

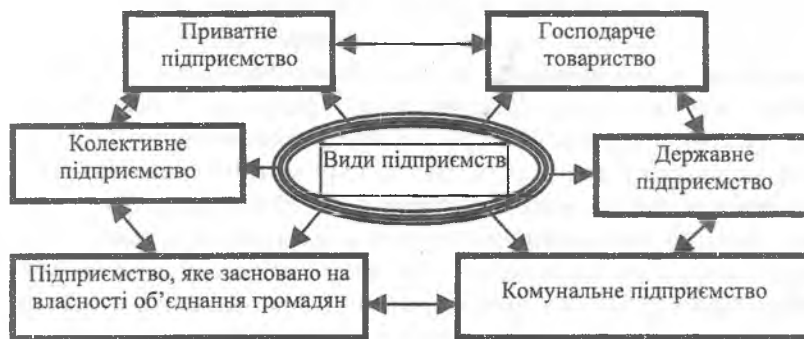

Рис. 1.2. Види підприємств та їх взаємодія

Джерело: складено автором на основі [7; 8;9].

Міжгалузеві відносини в аграрному секторі економіки тісно пов'язані з такою важливою економічною категорією, як синергія. В економічній літературі фундаментальні моменти синергетики досліджували такі економісти, як: І. М. Ансофф, І. Г. Грабар, С. В. Мочерний, В. В. Россоха, І. Л. Туккель та ін. Синергетика в аграрній сфері як об'єкт менеджменту окремо майже не висвітлювалися в наукових дослідженнях. Синергія – це спільна плідна діяльність групи людей, в результаті якої у процесі їх взаємодії утворюються якісно нові групові відносини,

а також якісно новий спільний вид енергії, величина якої перевищує суму складових енергій. Синергетика – це науковий напрям, який вивчає зв'язки між елементами структури (підсистемами), які утворюються у відкритих системах завдяки інтенсивному (потоковому) обміну речовиною та енергією з навколишнім середовищем у не рівноважних умовах. За даними С.В. Мочерного, найбільший синергічний ефект виникає тоді, коли відносини економічної власності у кожній зі сфер у безпосередньому виробництві, обміні, розподілі і споживанні оптимально між собою співвідносяться, взаємно узгоджуються. Синергічний ефект суспільного способу виробництва виникає внаслідок відповідності відносин економічної власності рівню, характеру і структури продуктивних сил, а отже, дії закону адекватності виробничих відносин і продуктивних сил на етапах єдності, відмінності та власне суперечності; закону єдності праці та власності. Основною складовою цього ефекту є відповідність відносин економічної власності потребам, інтересам і цілям людини (людини-працівника і людини-власника). Найвищий синергічний ефект на рівні економічної системи виникає за наявності досконалого господарського механізму, тобто системи управління економікою країни [73, с. 310].

Синергія вперше була використана І. Ансоффом [10] для опису діяльності диверсифікованих компаній. В наукових працях І. Л. Туккеля [310] визначено, що синергічний ефект у “портфелі” інновацій виявляється через:

- передачу ноу-хау (учасники, взаємодіючи в межах конкретних робіт, поєднують свої новітні розробки);
- спільне використання ресурсів (це веде до економії витрат, виключає дублювання);
- створення переваги при погодженості термінів окремих проектів;
- створення переваг за рахунок виграшу часу через більш раціональний розподіл робіт;
- виграш у якості за рахунок розподілу робіт відповідно до найвищих успіхів учасників;
- виграш за рахунок найсприятливіших умов залучення позикового капіталу через високий авторитет учасників програми;

- зростання довіри споживачів кінцевого результату;
- виграш у меншій сумі витрат за рахунок масштабу впровадження кінцевих результатів.

Так, при розгляді моделі економічного зростання враховуються три складові: виробничий капітал, капітал для науково-технічної діяльності та обсяг знань [81].

З погляду деяких науковців, синергетичний підхід до управління складними системами є одним з найперспективніших для розв'язання проблем ефективного управління інноваційними процесами на підприємствах. Відповідно до цього система управління має бути:

- рефлексивною, тобто заснованою на здатності прогнозувати наслідки реалізації прийнятих рішень і коригувати управлінські дії;
- багатоваріантною і нелінійною;
- ситуаційною, що зіставляє управлінські дії зі станом і тенденціями розвитку соціально-економічного середовища на момент прийняття рішень;
- самоорганізуючою, тобто самовдосконалюватися відповідно до вимог соціально-економічного розвитку [244]. За даними В. Г. Андрійчука, джерелами одержання агропромисловими формуваннями синергічного ефекту є:
 - істотне зменшення втрат сільськогосподарської продукції, передусім тієї, що швидко псується, за рахунок зведення до мінімуму розриву між її збиранням і промисловою переробкою;
 - збільшення обсягу виробництва кінцевої продукції за рахунок утилізації нестандартної сільськогосподарської продукції та побічних відходів, які без інтегрованого виробництва повністю втрачаються або використовуються нерационально (так, тваринам згодують нестандартні овочі, фрукти тощо);
 - скорочення витрат на транспортування продукції до місць переробки на великих переробних підприємствах і на зустрічні завезення продовольчих товарів для споживання місцевим населенням [7, с. 556].

На нашу думку, синергетичний ефект означає появу нової внутрішньої рушійної сили, тобто якісно суттєвіше джерело роз-

витку за рахунок раціонального поєднання окремих частин цілого в їх органічній взаємодії та діалектичній суперечності.

Крім цього, була проаналізована така важлива економічна категорія, як диверсифікація. В економічній енциклопедії С.В. Мочерного диверсифікація існує у двох основних формах:

1) розширення асортименту товарів, організація випуску нових видів продукції та її модифікації в межах певної галузі;

2) проникнення в нові галузі та сфери господарства, що здійснюються через створення нових підприємств і поглинання інших, що є основою виникнення багатогалузевих концернів. Так, у 90-х роках серед 500 найбільших корпорацій США 90 % існували у формі багатогалузевих концернів, за наявності у переважної більшості з них у своєму складі 11, а в наймогутніших – 30 – 50 галузей.

Завдяки цьому диверсифіковані підприємства стійкіші та конкурентоспроможніші, ніж вузькоспеціалізовані. Одним з результатів диверсифікації є поява диверсифікованих конгломератів, які об'єднують підприємства багатьох галузей економіки, не пов'язані між собою технологічним ланцюгом [72, с. 162 – 163].

Можна виокремити два види виробничої диверсифікації: галузеву і продуктово-асортиментну. Галузева диверсифікація – це збільшення сукупності функціонуючих на підприємстві галузей, які на стадії виробництва всіх видів сільськогосподарської продукції – кінцевого споживання, проміжної (насіння, корми) і сировини для промислової переробки – технологічно не пов'язані між собою. Галузева диверсифікація тоді має місце, коли підприємство починає розвивати нові для себе виробництва, які відрізняються від виробництв інших галузей кінцевим продуктом, застосовуваними засобами виробництва, його технологією та організацією. Специфічною особливістю сільськогосподарського виробництва є те, що аграрні підприємства, в тому числі й спеціалізовані (про вузькоспеціалізовані тут не йдеться), повинні розвивати не одну, а декілька галузей сільськогосподарського виробництва. Кількість таких галузей може бути різна. В тому разі, коли аграрне підприємство починає розвивати нові для себе сільськогосподарські галузі, таку галузеву диверсифікацію можна

назвати горизонтальною (вузькоспекторною). Наприклад, на підприємстві раніше не займалися вівчарством, але завдяки поліпшенню кон'юнктури ринку і зростанню цін на вовну тут стали розвивати цю галузь з метою одержання додаткового доходу. В аграрних підприємствах вівчарство, як і будь-яка інша галузь рослинництва і тваринництва, відноситься до основного виробництва. Тому виправдано горизонтальну диверсифікацію розглядати як диверсифікацію цього виробництва.

Можна виділити горизонтально інтегровану і горизонтально неінтегровану диверсифікацію. Горизонтально інтегрована – це така диверсифікація, за якої сільськогосподарська продукція однієї галузі може бути використана на виробниче споживання в інших сільськогосподарських галузях. Наприклад, фуражне зерно як продукція галузі зерновиробництва може бути реалізоване різним споживачам за межі підприємства або ж використане як концентрований корм у відповідних галузях тваринництва. Це ж стосується інших видів кормів, наприклад, сіна. Горизонтально неінтегрована диверсифікація має місце тоді, коли сільськогосподарські галузі по відношенню одна до одної діють автономно. Аграрні підприємства, крім сільськогосподарських, часто розвивають і промислові галузі (виробництва). За своїм характером такі виробництва можуть істотно відрізнятися одні від одних. Проте за критерієм цільового призначення кінцевого продукту промислових галузей їх можна об'єднати в дві групи. Перша група – галузі, які переробляють сільськогосподарську сировину. Отриманий від такого виробництва кінцевий продукт – продовольство – реалізується населенню через роздрібну торгівлю.

Отже, звідси, ці галузі технологічно поєднані із сільським господарством, але подібне поєднання знаходиться за межами стадії безпосереднього виробництва сільськогосподарської продукції. Таку галузеву диверсифікацію можна назвати вертикально інтегрованою. Наприклад, підприємство може побудувати забійний і м'ясопереробний цехи і одержувати ковбасні вироби, купити млин і виробляти борошно, крупи, побудувати олійницю і т. д. Друга група – це галузі, які за межами стадії виробництва сільськогосподарської продукції зовсім технологічно не пов'язані зі

згаданим виробництвом. Наприклад, підприємство здатне виробляти стінові матеріали, пиломатеріали, відкрити швейний цех, розвивати художні промисли тощо. Таку галузеву диверсифікацію можна вважати вертикально неінтегрованою (багатоспекторною).

Аграрні підприємства, крім галузевої диверсифікації, можуть здійснювати і продуктово-асортиментну диверсифікацію, під якою розуміють розширення на підприємстві асортименту продукції, яка виробляється за єдиною базовою технологією, одними і тими ж засобами виробництва, а також тим самим складом працівників, для яких не вимагається при здійсненні такого розширення набуття нових професійних навичок чи кардинального підвищення кваліфікації. При цьому термін “асортимент продукції” трактується як сукупність різновидів одного і того ж виду продукції (продукції одного найменування), які різняться між собою окремими характеристиками, що мають значення для споживачів. Прикладом продуктово-асортиментної диверсифікації може бути виробництво ковбасним цехом нових для підприємства сортів ковбас, молокопродуктивним – нових видів молокопродуктів, хлібопекарським цехом – різних хлібобулочних виробів і т. д. Слід зазначити, що підприємства можуть вдаватися до поглибленого розширення асортименту продукції, наприклад виробляти декілька сортів варених, копчених чи напівкопчених ковбас. Таке поглиблення продуктово-асортиментної диверсифікації прийнято називати диференціацією товару [7, с. 582 – 583]. Диверсифікація стимулюється існуючим антимонопольним законодавством, яке обмежує горизонтальну експансію компаній, що загрожує монополізацією галузі, і поблажливо ставиться до вертикальної експансії, що базується на диверсифікаційній діяльності. Її наслідком є багатогалузева компанія, частка якої на окремому ринку не сягає критичних значень, тобто не створює монопольного становища [69, с. 344]. Вагомий внесок у дослідження питання впровадження стратегії диверсифікації у сільськогосподарське виробництво внесли такі економісти, як: В. Г. Андрійчук, В. А. Борисова, М. Д. Корінько, М. Х. Корецький, О. О. Лемішко, Н. Г. Маслак, І. Г. Міхаліна, А. О. Шепіцен та багато інших науковців. Дивер-

сифікація, як стверджує А. О. Шепіцен, в аграрному виробництві застосовується для зменшення ризиків, завоювання нових сегментів ринку, збільшення виручки підприємства через здійснення переробки. Автор диверсифікацію пов'язує з уникненням частини ризику при розподілі капіталу між різними видами діяльності [332].

Диверсифікація також є інструментом використання переваг комбінування, проникання в нові прибуткові галузі, стабілізації бізнесу (діє за принципом “не класти всі яйця до одного кошика”).

Міжгалузеві відносини виникають також при інтеграції. Така економічна категорія, як “інтеграція”, має дуже широке висловлювання та різноманітну думку у авторів. У економічній думці інтеграцію розглядають з різних площин. Це дозволяє зробити висновки про різні аспекти цього поняття. За даними економічного енциклопедичного словника, інтеграція походить від латинського слова (*integratio*) відновлення – поступове зближення та об'єднання економічних суб'єктів у процесі їх взаємодії (взаємовпливу, взаємопроникнення, взаємозбагачення) [72, с. 284 – 285]. Інтернаціоналізація економічної власності здійснюється у процесі формування інтернаціональної вартості, цін, вирівнювання заробітної плати, норм прибутку, рівня інтенсивності праці, тривалості робочого дня тощо. Інтернаціоналізація господарського механізму передбачає зближення національних форм і методів державного, монополістичного та ринкового регулювання економіки, зародження наднаціональних методів регулювання (комісією ЄС) тощо [72, с. 285]. У своїх дослідженнях В. Стадник вказує, що формування інтегрованих структур у агропромисловому виробництві має давні традиції у багатьох країнах світу. Результати їх діяльності доводять, що утворення сільськогосподарськими і харчовими підприємствами інтегрованих регіональних організаційних структур веде до мінімізації трансакційних витрат, зменшення інформаційної асиметрії і ризиків ринкових трансакцій [246]. На думку А. Філіпченка, в основі інтеграційного розвитку АПВ повинна знаходитися системна інтеграція – як глибинний процес структурних перетворень в економіці всіх під-

розділів інтеграційних формувань, завдяки яким мають виникнути оптимально збалансовані в територіально-економічному та соціальному планах господарства [319].

За даними Ю. Ф. Мельника [144], в нових умовах істотно змінилися тенденції щодо розвитку форм інтеграції сільського господарства з переробною промисловістю. Інтеграція дозволить в агропромисловому виробництві скоротити витрати, які пов'язані з вивченням кон'юнктури ринку, пошуком партнерів, збутом продукції, залученням інвестицій. Кооперація – ще одна економічна категорія, яка пов'язана з міжгалузевими економічними відносинами. Кооперація (лат. *cooperatio* – співробітництво) – добровільне об'єднання власності (різних об'єктів і форм) та праці для досягнення спільних цілей у різних сферах господарської діяльності. Ще К. Марксом було зазначено, що “кооперація залишається основною формою капіталістичного способу виробництва, хоча в своєму простому вигляді вона сама представляє собою тільки особливу форму поряд з іншими, більш розвиненими її формами” [136, с. 347]. За своїм соціально-економічним змістом кооперація за капіталістичного способу виробництва є перехідною формою власності, в якій поєднуються елементи капіталістичної та соціалістичної власності. До капіталістичної належить використання кооперацією найманої робочої сили, наявність пайового капіталу на правах особливої власності тощо, до соціалістичної – намагання кооперації задовольнити потреби та інтереси своїх членів, демократичний характер управління (один член кооперації – один голос), власність на створений продукт, розподіл прибутків між акціонерами кооперативів, прагнення трудових перетворити капіталізм на справедливе суспільство тощо [72, с. 372]. У наукових дослідженнях класика кооперації А. В. Чаянова [324; 325] розглянуто кооперативні форми, які виникають спочатку як найпростіші споживчі і закупівельні товариства, що готують підґрунтя для організації збутових кооперативів. Останні реформують селянське господарство в бік його найбільшої відповідності ринковій кон'юнктурі. Постає проблема оволодіння переробкою, і тому створюються кооперативи з переробки сільськогосподарської сировини. В кооперації А. В. Чаянов вбачав, у першу

чергу, широкий соціальний рух, що постійно розвивається, переходить з однієї фази в іншу і, відповідно до них і до стану свого розвитку, утворює власні організаційні форми [326, с. 337]. Термін “кооперація” був уперше вжитий англійським вченим Р. Оуеном. На думку А. О. Шепіцен, кооперація – це процес добровільного об’єднання зусиль і ресурсів суб’єктів, зацікавлених у досягненні певних соціально-економічних результатів, які можливо отримати лише або швидше за допомогою групових дій. Вищою формою кооперації є створення підприємства особливого типу – кооперативу [332].

Класифікацію кооперативів підкомплексу агропромислового виробництва представлено на рис. 1.3.

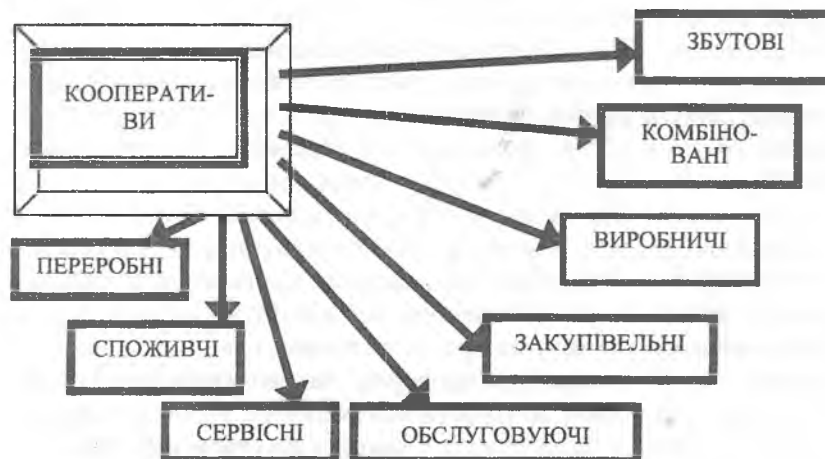

Рис.1.3. Класифікація кооперативів підкомплексу АПВ

Джерело: складено автором на основі [72].

Так, С. Д. Гелей кооперацію вбачав як продукт двох взаємопов’язаних чинників – кооперативної ідеї та практичної кооперативної роботи. Кооперативна ідея завжди визначає суть і напрями кооперативної діяльності, збагачуючись і розвиваючись завдяки практичному досвідові [48, с. 183].

“Кооперація являє собою таку форму співробітництва, яка шляхом об’єднання окремих осіб прагне поліпшити умови існування населення та ступенево усунути негативні явища сучасного економічного ладу”, зазначав С. В. Бородаєвський [27, с. 3].

Найбільш удосконаленим визначенням, на наш погляд, є роз’яснення значення кооперативу В. В. Зіновчуком, який стверджує, що “кооператив є підприємством корпоративного типу, створеним шляхом добровільного об’єднання матеріальних внесків і зусиль сільськогосподарських товаровиробників-власників (громадян та юридичних осіб), організації демократичного управління і поділу ризику та доходів відповідно до участі в господарській діяльності цього підприємства” [85, с. 33–34]. Сільськогосподарські кооперативи в економічній системі показано на рис. 1.4.

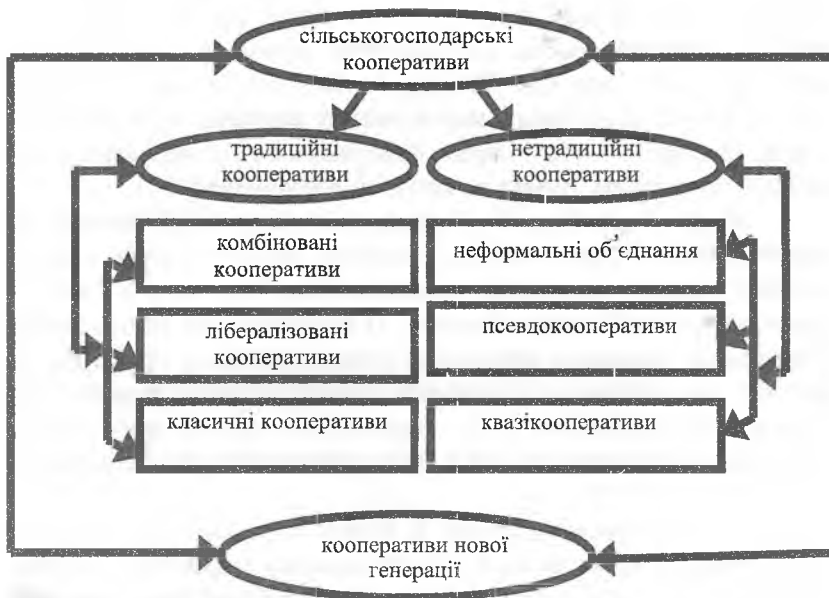

Рис. 1.4. Сільськогосподарські кооперативи в економічній системі
Джерело: складено автором на основі [72].

У Законі України “Про сільськогосподарську кооперацію” від 13.08.1997 року [206] вказується, що сільськогосподарський кооператив – це юридична особа, яка утворена фізичними або юридичними особами, що є сільськогосподарськими товаровиробниками, на засадах добровільного членства й об’єднання майнових пайових внесків для спільної виробничої діяльності у сільському господарстві та обслуговування переважно членів кооперативу.

Крім вищенаведених, нами проаналізована ще така економічна категорія, як кадри. Кадри – основний (штатний) склад працівників підприємств, установ та організацій у різних галузях економіки [69, с. 715]. Згідно з дослідженнями Р. Марра та Г. Шмидта [139], кадри – це кваліфіковані, спеціально підготовлені для неї, чи іншої діяльності робітники. Їх використання передбачає максимальну віддачу від того, що може дати спеціаліст за своєю освітою, особистими якостями, отриманим досвідом роботи. Як підкреслює Т.В. Питерс у своїх дослідженнях, основними факторами успішності американських компаній є ціннісне керівництво, вірність своїй справі, сприяння інноваціям, врахування запитів споживачів, повага до кожного працівника [180].

Кадри управлінські – працівники сфер матеріального та нематеріального виробництва, діяльність яких пов’язана з виконанням функцій управління виробництвом. Розрізняють три основні ланки кадрів управлінських: 1) керівники, які мають право ухвалювати рішення і керують їх запровадженням у практику; 2) фахівці, що здійснюють підготовку різних варіантів рішень і беруть участь в їх реалізації; 3) допоміжний персонал, який займається збором інформації, підготовкою документів для керівників і фахівців [72, с. 298].

У своїх наукових працях К. Маркс зазначав, що праця, яка має значення більш високої, більш складної порівняно з середньою суспільною працею, є проявом такої робочої сили, створення якої вимагає більш високих витрат, виробництво якої вимагає більшого робочого часу, яка тому має більш високу вартість, ніж проста робоча сила. Якщо вартість цієї сили вища, то і проявля-

ється вона у більш високій праці та втілюється, тому, за рівні проміжки часу у порівняно більших вартостях [137, с. 206]. Крім того, К. Маркс дає визначення робочої сили як здатності до праці, а саме сукупності фізичних і духовних здібностей, котрими володіє організм, жива особистість людини, і котрі пускаються у хід кожного разу, коли вона виробляє які-небудь споживацькі вартості [137, с. 5]. На нашу думку, праця, робоча сила – тісно пов'язані з кадровою політикою. Так, В. П. Мица у своїх дослідженнях довів, що кадрова політика – це досить складний організаційно-економічний процес, який включає в себе низку важливих заходів і процедур з пошуку і формування кадрового потенціалу, забезпечення умов його розвитку і вдосконалення, становлення соціальної інфраструктури тощо [152]. Інші автори підкреслюють, що кадрова політика у сфері сільського господарства має базуватися на стратегії чи програмі розвитку сільського господарства конкретного регіону. Кадрова політика на сучасному рівні починає охоплювати такі області, що раніше не бралися до уваги в кадровій роботі. Система управління трудовим потенціалом передбачає відповідну ієрархію. На нашу думку, ієрархію кадрового потенціалу підприємства можна представити у наступному вигляді (рис.1.5):

На думку М. Д. Виноградського, наявність потужного кадрового потенціалу для будь-якого підприємства агропромислової сфери є першочерговою умовою для досягнення своєї мети [38].

Кадри управлінські – це працівники сфер матеріального та нематеріального виробництва, діяльність яких пов'язана з виконанням функцій управління виробництвом. Розрізняють три основні ланки управлінських кадрів:

- 1) керівники: мають право приймати рішення і керують їх втіленням у практику;
- 2) фахівці: здійснюють підготовку різних варіантів рішень та беруть участь в їх реалізації;
- 3) допоміжний персонал: займається збором інформації, підготовкою документів для керівників і фахівців [69, с. 715].

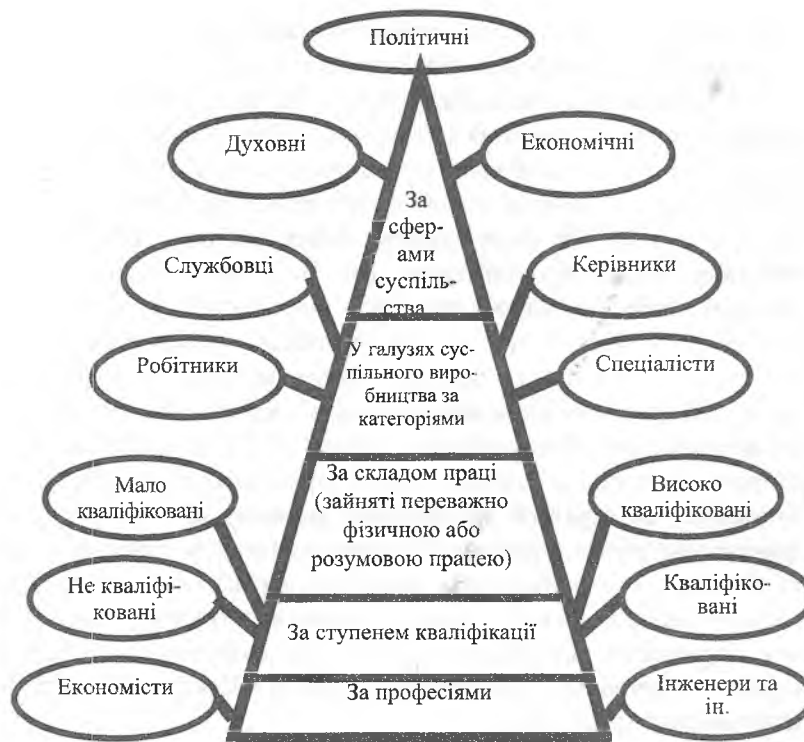

Рис. 1.5. Ієрархія кадрового потенціалу підприємства
Джерело: складено автором на основі [339].

Відповідно до Указу Президента “Про основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року” [205], у сфері зайнятості в регіонах головним є здійснення державного регулювання ринку праці з метою постійного розширення сфери прикладання праці і забезпечення надійного соціального захисту працюючого та непрацюючого населення.

Як вважає В.П. Рябоконт, важливою умовою формування кадрів сільського господарства є стан соціальної сфери села, умов проживання сільських жителів. На сьогодні в сільській місцевості обмежений доступ до базових можливостей розвитку людського

потенціалу: освіти, медичного, побутового, транспортного обслуговування, нормальних життєвих умов [216].

На підставі проведеного дослідження можна констатувати, що на даний час існує проблема з формування кваліфікованих кадрів для сільськогосподарських підприємств агропромислової сфери. Це питання потребує подальшого наукового дослідження в першу чергу щодо поліпшення кадрового забезпечення аграрної сфери.

Міжгалузеві економічні відносини пов'язані, крім цього, з такою важливою економічною категорією, як інвестиції.

За даними українсько-російського глумачного словника інвестор (англ. *investor*) це – юридична або фізична особа, що приймає рішення про внесення власних, позикових та інших залучених майнових й інтелектуальних цінностей до інвестиційного проекту [307, с. 136]. Так, В. Г. Федоренко під реальними інвестиціями розуміє капітальні вкладення у будівництво, виробничі процеси, землю, нерухомість, машини й устаткування, запасні частини тощо [317]. У сільськогосподарському виробництві інвестування здійснюється за такими напрямками:

- заміна зношених або застарілих машин й устаткування;
- розширення виробництва сільськогосподарської продукції;
- розвиток нових виробництв;
- впровадження нової техніки і технологій.

На інвестиційну діяльність аграрних підприємств активно впливає держава через проведення кредитної та амортизаційної політики, надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій і субвенцій, податкової політики. Іноземні інвестиції використовуються тоді, коли вітчизняне сільське господарство не в змозі забезпечити належного рівня виробництва товарів власними коштами.

У скрутній економічній ситуації, з чим стикалося багато країн, у тому числі Україна, зовнішні фінансові ресурси дуже часто є найважливішим засобом розвитку сучасного сільського господарства. І на сучасному етапі значна частина машин, устаткування, обладнання і технологій, необхідних для виробництва,

надходить у вітчизняну аграрну економіку з промислово розвинутих країн, причому забезпечується здебільшого зовнішнім фінансуванням.

Фактична величина інвестицій аграрних підприємств залежить від його інвестиційного потенціалу. Особливістю капіталовкладень сучасного аграрного виробництва є те, що структура капітальних вкладень залежить від спеціалізації господарства. За джерелами надходження капіталу форми фінансування поділяються на зовнішні і внутрішні. Між ними існує логічний взаємозв'язок і структурна побудова.

Структурно-логічна схема джерел фінансування показана на рис. 1.6. Класифікацію форм фінансування та взаємозв'язок між ними наведено на рис. 1.7. За правовим критерієм інвесторів розрізняють власний і позиковий капітал.

Рис. 1.6. Структурно-логічна схема джерел фінансування
Джерело: складено автором на основі [220; 222].

Склад власного капіталу формується за рахунок внесків засновників (власників), реінвестування прибутку на інших джерел. Питаннями розвитку інвестиційної діяльності агропромислового виробництва переймалися такі вчені, як: В.Г. Андрійчук, А.В. Благодатний, А.П. Гайдуцький, С.О. Гуткевич, О. І. Дацій та інші.

За даними Держкомстату України, серед основних інвесторів в агропромислове виробництво України знаходяться країни: Кіпр (317 млн дол. США), Великобританія (133 млн дол. США), Данія (56,8 млн дол. США), Сполучені Штати Америки (51,5 млн дол. США), Німеччина (41,1 млн дол. США), Австрія (28,9 млн дол. США, Франція (20,7 млн дол. США), Російська Федерація (18,1 млн дол. США) [343].

Рис 1.7. Взаємозв'язок між формами і джерелами фінансування
Джерело: складено автором на основі [218; 220; 222]

Закон України “Про інвестиційну діяльність” [202] характеризує таку, як “єдність операцій, спрямованих на надбання та реалізацію довготермінових (необоротних економічних ресурсів підприємства та короткотермінових високоліквідних інвестицій, що вільно конвертуються у суми грошових коштів”. Згідно із Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств” [203], інвестиція визначається як господарська операція, яка передбачає придбання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав та цінних паперів в обмін на кошти або майно.

Сутність державного регулювання у сфері фінансового ринку полягає в захисті інтересів інвесторів, а також у забезпеченні використання інвестиційними компаніями їх головної функції – здійснення спільного інвестування фінансових ресурсів у диверсифікований портфель цінних паперів [275, с. 125].

На нашу думку, позикові фінансові ресурси можуть об’єднувати зовнішні і внутрішні джерела надходження.

До зовнішніх джерел входять банківські та комерційні кредити, заборгованість бюджету з оплати праці, за одержані аванси і т. п. Певна частина грошових потоків підприємства виникає в результаті його інвестиційної діяльності.

Сутність інвестицій полягає в тому, що в результаті вкладення фінансового капіталу, майнових та інтелектуальних цінностей у підприємницьку чи іншу діяльність створюється дохід (прибуток).

Міжгалузеві відносини пов’язані з такою важливою економічною категорією, як галузь. За даними Великого тлумачного словника української мови, галузь – це певна ділянка виробництва, науки і т. ін. [35, с. 132].

Практика свідчить, що розмежувати одну галузь від іншої дуже складно, так як одне і те ж підприємство може здійснювати різноманітну господарську діяльність. На думку С. В. Мочерного, кожна галузь економіки складається з комплексних галузей і видів виробництва.

У промисловості виділяють такі комплекси галузей: електроенергетика, чорна і, кольорова металургія, хімічна і нафтохімі-

чна промисловості, машинобудування і металообробна, лісова, деревообробна і целюлозна промисловості, промисловість будівельних матеріалів, скло і фарфорова промисловості, легка, харчова промисловість, мікробіологічна, комбікормова промисловості, медична, поліграфічна та ін.

До першої групи відносяться галузі, які безпосередньо виробляють матеріальні блага в їх матеріально-речовій формі: промисловість; сільське господарство; будівництво; лісове господарство; водне господарство в частині виробничої діяльності; геологічна розвідка надр в частині глибинного розвідувального буріння на нафту та природний газ; транспорт вантажний; зв'язок з обслуговування підприємств виробничої сфери; торгівля та громадське харчування; матеріально-технічне забезпечення; заготівля та інші галузі матеріального виробництва (видавнича справа, виробництво кінопродукції тощо). Друга група – галузі, в яких виробляють послуги [69, с. 255].

Галузі високих і середніх технологій – найбільш наукоємні та інформаційноємні галузі економіки за умов інформаційної революції.

До таких галузей у країнах ЄС відносять: машинобудування, транспорт, електротехнології, інформатизації та комунікації, виробництво хімікатів і хімічних продуктів, механічний та автомобільний інженіринг, метрологію, інструментальне виробництво, оптику, контроль [69, с. 126].

Класифікація галузей економіки представлена нижче (рис. 1.8). Залежно від ступеня розвитку суспільного поділу праці та усупільнення виробництва економіка – це система сфер:

- матеріального виробництва;
- нематеріального виробництва;
- окремих галузей;
- промисловості;
- сільського господарства;
- транспорту і галузей виробництва.

У дослідженнях С. О. Гуткевич за критеріями привабливості та пріоритетності галузей економіки України виділено стратегічні галузі, які забезпечують життєдіяльність держави:

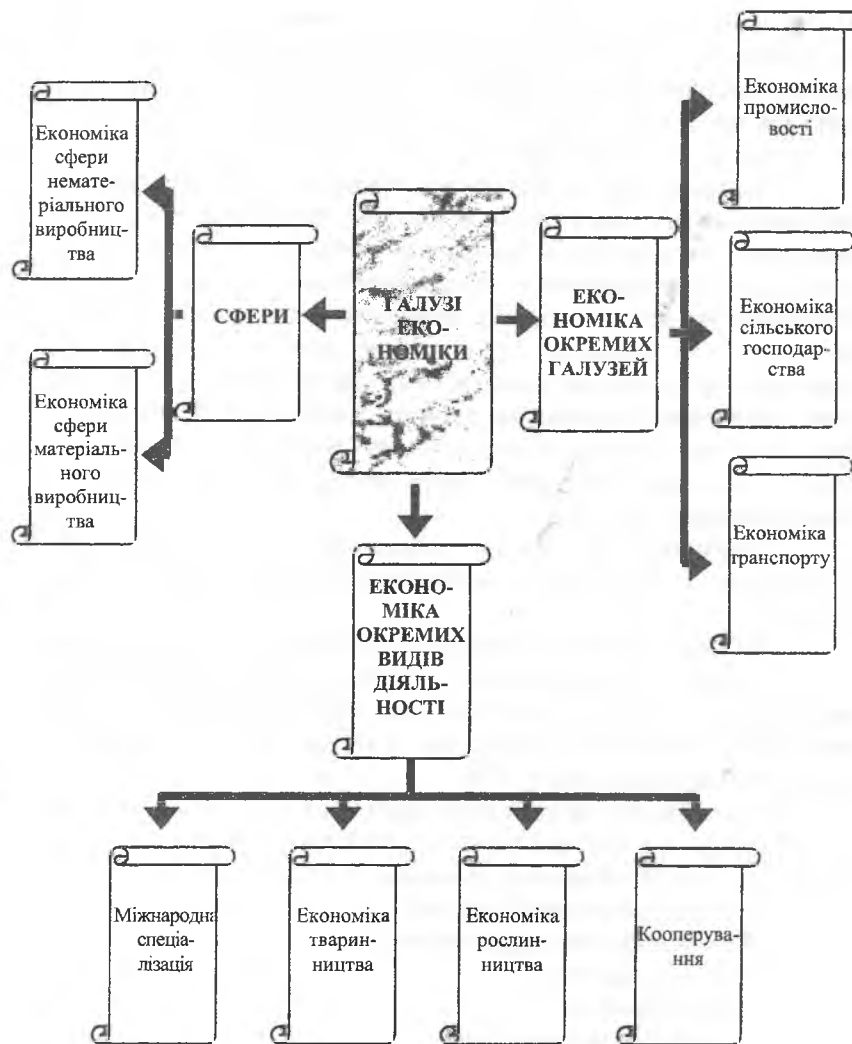

Рис. 1.8. Класифікація галузей економіки

Джерело: складено автором на основі [72].

- енергетика, транспорт, машинобудування, наука;
- пріоритетні галузі економіки, від яких залежить продово-

льча безпека держави – сільське господарство, харчова промисловість, торгівля;

– галузі інфраструктури – виробнича та соціальна [55].

У межах галузей виділяють економіку окремих видів діяльності, окремих виробництв (економіка тваринництва, економіка рослинництва тощо) [72, с. 180].

Отже, головним питанням формування міжгалузевих економічних відносин залишається створення оптимальної моделі, яка буде поєднувати систему економіки та агропромислового виробництва.

Формування системи міжгалузевих економічних відносин є головною ознакою економічної організації сільськогосподарського виробництва.

1.2. Еволюція наукових поглядів на формування та розвиток теорії суспільного відтворення

У світовій економічній науці в різні епохи вчені досліджували цілу низку важливих питань щодо закономірностей еволюції різних економічних теорій та їх аспектів. Знання природи сучасних економічних теорій дає можливість формувати економічну політику держав. Адже остання відповідає за місце економічної діяльності тієї чи іншої держави (гілок влади та зайнятих у них працівників), спонукає формування визначених логічних понять, які відображають реальну економічну діяльність її розвитку. В основу формування і перспектив розвитку товарно-грошової (ринкової) економічної системи беруться ті чи інші економічні теорії. Науковість теорій визначається не її співвідношенням з пануючими уявленнями епохи, а відповідністю рівню розвитку економіки тих років, коли виникла та чи інша теорія. Історія економічної думки відноситься до стародавнього світу. Закономірності еволюції, формування та функціонування теорії відтворення з'явилася на перших етапах розвитку капіталізму. В економічній науці постало питання про те: чому саме одні країни у своєму економічному розвитку випередили інші, в чому саме

полягають причини багатства країн, та які для цього існують показники і чи можна їх виміряти. В епоху формування колоніальних імперій та великих географічних відкриттів Англія, Голландія, Іспанія, Португалія, налагодивши свою зовнішню торгівлю, стали швидко багатіти порівняно з іншими державами. Абсолютною формою багатства вважали гроші (в той час – срібло, золото), а нагромадження багатства, на думку меркантилістів, відбувається у сфері зовнішньої торгівлі (тому об'єктом їх дослідження була лише сфера обміну). Меркантилізм (іт. *merkante* – торговець, купець) – одне з найбільш ранніх економічних учень політичної економії, згідно з яким головну роль в економіці, у створенні прибутку відіграє сфера обігу, а багатство нації полягає в грошах. Меркантилізм виник в останній третині XV ст., із розпадом феодального способу виробництва і зародженням капіталізму. На ранньому етапі (остання третина XV ст. – початок XVI ст.) меркантилізм існував у формі монетаризму, який фетишизував благородні метали (як єдину форму багатства) і виникнення та примноження багатства пов'язував з процесом обміну. Монетаристи намагалися обґрунтувати концепцію “грошового балансу”, в якій з метою збільшення багатства пропонували заборонити вивезення грошей за кордон, обмежити імпорт, встановити високі мита на товари, які вивозяться, запровадити державну монополію на торгівлю валютою та ін. [72, с. 481]. Деякі економісти згаданої епохи вважали, що за рахунок зовнішньої торгівлі відбулося зростання національного багатства країн-лідерів. Гілки владних структур багатьох країн світу, власників земель ця відповідь не задовольнила, бо не всі держави в ті часи могли займатися зовнішньою торгівлею. Опонентами цієї теорії виступили фізіократи, які пов'язували зростання національного багатства з розвитком сільського господарства та підвищенням продуктивності праці. Фізіократи (гр. *physis* – природа і *kratos* – влада) – французькі економісти другої половини XVIII ст., які представляли одну із течій класичної політичної економії і досліджували проблеми розвитку сільського господарства на засадах економічного лібералізму. Вони піддали ґрунтовній критиці меркантилізм, перенесли центр своїх досліджень у сферу виробництва, намагалися

вирішити проблему продуктивної і непродуктивної праці. Фізіократи вважали, що така економічна категорія, як “чистий продукт”, створюється працею людини у поєднанні з землею, природою і здебільшого отожднюється із земельною рентою, привласнюваною землевласниками (тому фізіократи справедливо виступали за податкову реформу з метою заміни усіх видів податків поземельним), запропонували найпершу класифікацію різних видів доходів і намагались довести, що розподіл суспільного багатства відбувається за певними законами. Фізіократи розмежовували складові продуктивного капіталу, хоча сутність його характеризували лише з боку речового змісту, розглядали прибуток як форму доходу на капітал та ін. [73, с. 497–498]. Головним фундаментом в поглядах фізіократів було визнання продуктивності тільки за сільським господарством.

Основоположником школи фізіократів (специфічної течії в рамках класичної школи буржуазної політичної економії) вважають Франсуа Кене – французького економіста, філософа. “Нація, – пише Кене, – складається з трьох класів: виробничого класу, класу власників та класу “безплідного”. “Безплідним” (марним) класом Ф. Кене називав представників індустрії, торгівлі, ліберальних професій, найманих робітників в промисловості, ремісників, капіталістів, купців, торговців тощо. Процвітання нації Ф. Кене вбачав саме в землеробстві – основі всієї економіки держави. На думку вченого, це єдиний сектор, який виробляє більше, ніж необхідно для цього виробництва, на відміну від торгівлі та промисловості. Тільки сільське господарство є основою процвітання нації, постійно підтримує відтворювальні багатства. Саме Ф.Кене запровадив поняття “відтворення”, запропонував метод аналізу економіки як замкнутого процесу. Зміст цього поняття автор зводив до безперервності повторення виробництва та збуту продукції. Відомим Ф.Кене став завдяки своїй головній праці “Економічна таблиця”, яка була опублікована ще в 1758 році. Основне місце у науковій праці Кене належало проблемі “чистого продукту” (термін “чистий продукт” еквівалентний сучасному терміну “національний дохід”) та його виробництву. “Чистий продукт”, – зазначав Кене, – це щорічно створювані багатства які утворюють доходи нації, і

представляють продукт, який отримують із земельних володінь після вилучення всіх витрат” [43, с. 450].

Ф. Кене вважав справедливим $\frac{4}{7}$ чистого доходу надати на користь власників, $\frac{1}{7}$ на користь духовенства і $\frac{2}{7}$ взяти на користь держави. “Економічна таблиця” Франсуа Кене – це перша в історії політичної економії макроекономічна сітка натуральних товарних і грошових потоків матеріальних цінностей. Закладені в ній ідеї – це зародок майбутніх економічних моделей. Зокрема, створюючи схему розширеного відтворення, К. Маркс віддав належне геніальному творінню Кене [160, с. 175, 177]. Франсуа Кене в “Економічній таблиці” провів вперше в світі науковий аналіз громадського відтворювального процесу та кругообіг господарського життя. Ф.Кене виявлено взаємозв’язок: “...відтворення постійно поновлюється витратами, а витрати поновлюються відтворенням”. Центральна ідея роботи полягає в дотриманні певних народногосподарських пропорцій в структурі економіки. Згідно з “Економічною таблицею” Ф. Кене, в рамках відтворювального циклу відбуваються п’ять етапів обігу продукції і грошей. Вихідна точка таблиці – сукупний урожай, рівний 5 млрд ліврів (ця сума передавала приблизну грошову вартість землеробського продукту Франції). Початковим етапом річного відтворювального процесу є виплата фермерами земельної ренти землевласникам в сумі 2 мільярдів ліврів, потім відбувається сам процес обігу. Товарно-грошовий обіг річного продукту Ф.Кене описав наступним чином. Спочатку клас фермерів, що складається виключно з хліборобів (і, може бути, також з рибалок, рудокопів та ін.) сплачує класу власників, до якого входять не тільки власники землі, а й всі ті, які з того чи іншого феодального титулу володіли землею (король, церква тощо), ренту в сумі 2 мільярдів ліврів, яку Ф.Кене вважав формою чистого продукту. Потім клас власників купує у класі фермерів сільськогосподарську продукцію на 1 мільярд ліврів, тобто до класу фермерів повертався 1 мільярд ліврів. Клас власників (від отриманих 2 мільярдів ліврів від ренти) купує у “безплідного класу” промислові вироби і $\frac{1}{5}$ частини річного продукту виходять з обігу. Клас “безплідний” на отримані за свої промислові вироби (1 мільярд ліврів) купує у класі

фермерів для себе продукти харчування, і 2/5 частини продукту виходять з обігу.

Таким чином, 2 мільярди ліврів повертаються до свого джерела. Один з двох мільярдів ліврів зробив повний оборот.

У результаті весь дохід розподіляється між класами, але капітал заповнюється і економіка готова до нового річного циклу, кругообіг поновлюється до нескінченності (рис.1.9).

Отже, класу фермерів повертається другий мільярд ліврів. Клас фермерів купує у “безплідного класу” на 1 мільярд ліврів промислових виробів, вартість яких увійшла до вартості виробленого річного продукту. І останній етап – “безплідний клас” витрачає свій дохід 1 мільярд ліврів на купівлю сировини у класі фермерів. Виручені класом фермерів 2 мільярди ліврів спрямовуються на оплату земельної ренти (α). При наявності класу “землевласників” фермери постачають на ринок 3 мільярди ліврів продуктів, а ремісники – 2 мільярди ліврів товарів (β).

Рис. 1.9. Економічна таблиця товарно-грошового обігу Франсуа Кене

І як тільки “безплідний клас” забезпечить засобами споживання і сировиною клас фермерів, то останній повертає класу власників 2 мільярди ліврів у формі плати за ці продукти (γ). Товарно-грошовий обіг (Ф.Кене) можна представити у вигляді моделі (рис.1.10).

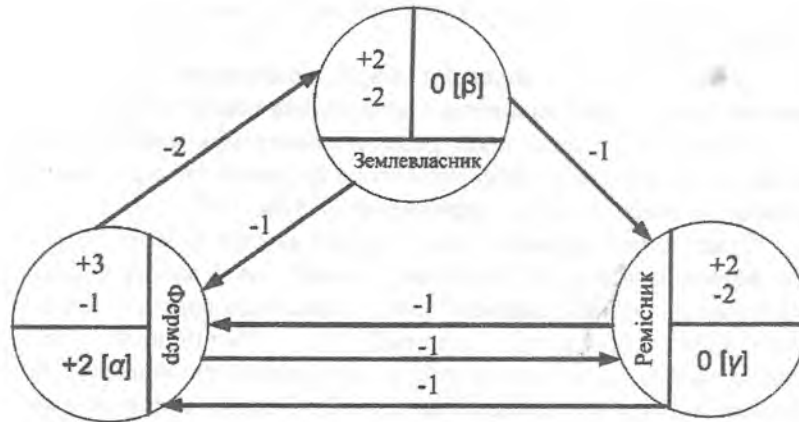

Рис. 1.10. Модель товарно-грошового обігу (Кене Ф.)

За “Економічною таблицею” Франсуа Кене, ремісники працюють тільки для підтримки своєї життєдіяльності, не маючи при цьому чистої продукції, і лише оплачують фермерам 1 млрд ліврів за продукти харчування та сировину.

Таким чином, до недоліків “Економічної таблиці” відносили те, що Франсуа Кене не відзначив відтворення ремісництва та невірно оцінив “безплідний клас”. Гроші, будучи тільки посередником в обміні, вважалися Кене як однозначно марним багатством. Торгівлю він також вважав безплідним заняттям, оскільки вона нічого не виробляє, а займається перерозподілом. Ф.Кене в “Економічній таблиці” розглядав виключно просте відтворення, без проблеми накопичення.

Крім того, Франсуа Кене не показував, яким чином реалізовувалася у фермерів залишкова частина сільськогосподарського продукту.

На думку Ф.Кене, ремісники повинні звільнитися від податку – це сприятиме збільшенню чистого продукту, а сплачувати його повинні землевласники в розмірі 1/3 чистого прибутку.

Геніальність “Економічної таблиці” Франсуа Кене полягає в тому, що було показано умови і пропорції, які необхідні для здійснення відтворювального процесу, стаючи першою в історії політичної економії макроекономічною моделлю.

Вітчизняним автором оригінальної теорії про працю та енергію є С.А. Подолинський – видатний вчений (математик, фізик, економіст і філософ), лікар за професією, громадський діяч, який здійснив значний внесок у розвиток економічної думки. В 1875 році були опубліковані перші популярні праці С.А. Подолинського, в яких він намагався викласти теорію додаткової вартості й механізм капіталістичної експлуатації на прикладах окремих галузей сільського господарства України. У 1880 в Женеві вийшла друком праця С.А. Подолинського “Ремесла і фабрики на Україні”, в якій він довів закономірність розвитку й наявність в Україні та Росії капіталізму. Зокрема, він стверджував, що капіталізм проходить тут ті ж стадії (просту капіталістичну кооперацію, або ремесло; мануфактуру; велике машинне виробництво), як і в інших на той час розвинених країнах. У такому ж контексті він аналізував основну суперечність капіталізму (однією зі сторін якої називає марнування продуктивних сил, а також глибокі кризи, безробіття) та між працею і капіталом. Капіталізму С.А. Подолинський обґрунтовано протиставляв соціалізм, що дає найбільше можливостей для розвитку продуктивних сил, припинення марнотратства природних ресурсів, швидкого нагромадження енергії та відповідає вимогам моралі. В книзі “Праця людини і її відношення до розподілу енергії” С. А. Подолинський здійснив спробу узгодити додаткову працю з панівними фізичними теоріями, зокрема аналізу співвідношення між працею людини і розподілом енергії на поверхні Землі. На прикладі сільського господарства він доводить, що завдяки праці (насамперед завдяки зростанню її корисності і продуктивності) відбувається нагромадження енергії, необхідної для виготовлення поживних речовин, а загальна кількість енергії, яка нагромаджується на Землі і перебуває у розпорядженні людства, поступово збільшується. Він також бере до уваги працю домашніх тварин, використовує теорію природознавства для розкриття сутності праці. Водночас найдосконалішим видом корисної праці, що зберігає сонячну енергію на земній поверхні, він називає землеробство (закон Подолинського). Закономірністю слід вважати висновок С. А. Подолинський про те, що з розвит-

ком людства дедалі важливішу роль у задоволенні людських потреб відіграє праця [73, с. 116–117]. С.А. Подолинського називають фундатором української школи фізичної економії, котра з ХІХ століття зазирнула в науку ХХІ століття [131, с. 3–15]. Найвидатнішим твором С.А. Подолинського стала наукова робота “Праця людини і її відношення до розподілу енергії”. С.А. Подолинським, вивчивши енергетичний баланс сільського господарства, дав нове природничо-наукове визначення праці, розкрив соціальну сутність людської праці, проаналізував кругообіг потоку енергії в процесі загальної праці. “...Труд есть такое потребление механической и психической работы, накопленной в организме, которое является результатом увеличения количества превращаемой энергии на земной поверхности” [182, с. 11–82]. Наслідуючи традиції фізіократів, С.А.Подолинський сільськогосподарську працю пов’язував зі створенням додаткового продукту. “...У цій праці С.Подолинський здійснив прорив у світовій науці про розвиток суспільства, він заклав основи нового підходу до аналізу розвитку людства, пов’язавши його із збереженням та нагромадженням енергії”, прокоментував Л. Корнійчук [116, с. 56]. С. А. Подолинський довів, що додаткове нагромадження енергії виступає як додатковий продукт, а найефективнішим видом корисної праці, яка зберігає сонячну енергію на земній поверхні, є землеробство.

Природничо-наукове визначення праці як діяльності, що збільшує енергетичний бюджет людства науковці нашого часу назвали “законом Подолинського”.

Закон зростання продуктивності праці (Подолинський С.А):

$$\frac{d}{dt}\pi(t) \geq 0,$$

де $\pi(t) = \frac{P(t)}{M}$, $P(t) = \frac{W(t)}{\Delta t}$; $M(t)$ – чисельність працюючих; $W(t) = \tau \cdot N(t) \cdot \eta(t) \cdot \varepsilon(t)$ – міра праці; τ – необхідний робочий час; $N(t)$ – потужність, яка витрачається щогодини (норматив Емерсона); Δ – щорічний темп росту продуктивності праці; $P(t)$ – технічні можливості суспільного виробництва.

С. А. Подолинський вважав, що при зростанні корисної праці та її продуктивності збільшується загальна кількість енергії, яка перебуває у розпорядженні людства. Він розробив схему енергообігу в процесі праці на макрорівні (розглядається суспільство в цілому).

Вищенаведене наочно підтверджує рис. 1.11. “Полная энергия системы тел есть величина неизменная для всех состояний, в которые эта система может быть последовательно приведена взаимными действиями различных ее точек” [182, с. 12].

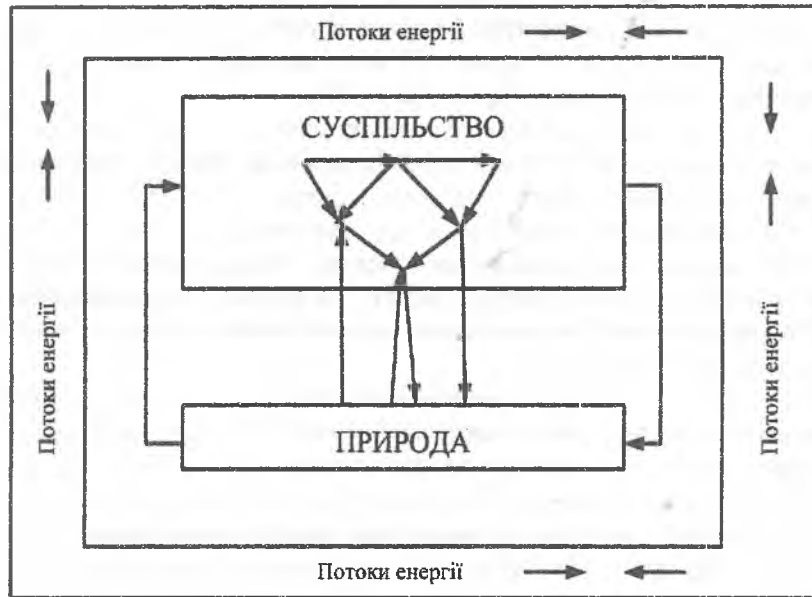

Рис. 1.11. Енергообіг процесу праці на макрорівні за С.А.Подолинським

У своїх дослідженнях С.Подолинський довів, що продуктивність праці людей зростає швидше за населення. Так, наприклад, у Франції:

1820 р., населення = 29700000, виробництво пшениці 44000000 гектолітрів;

1830 р., населення = 31500000, виробництво пшениці 52000000 гектолітрів;

1850 р., населення = 35000000, виробництво пшениці
87988000 гектолітрів;

1860 р., населення = 61000000, виробництво пшениці
101000000 гектолітрів;

1868 р., населення = 37300000, виробництво пшениці
116000000 гектолітрів.

За іншими розрахунками, кількість пшениці, яка припадала на кожну душу населення, дорівнювала: в 1811 році – 1,53 гектолітрів; 1835 році – 1,59 гектолітрів; 1852 році – 1,85 гектолітрів; у 1872 році – 2,11 гектолітрів. Загальне виробництво зернових хлібів, що становило у 1815 році 132 млн гектолітрів, зросло в 1872 році до 276129350 гектолітрів [182, с. 78].

Згідно з простими розрахунками вченого, праця в процесі свого споживання зберігає енергії в декілька разів більше, ніж сама містить. Про характер праці у землеробстві С.А.Подолінський наголошував, що десятина Землі серед дикого степу завдяки праці людини дає вдесятеро більші врожаїв. Провівши аналіз основних джерел енергії та форми її перетворення, С.А.Подолінський заклав основи оцінки значення праці у світовому розподілі енергії.

Вперше в історії економічних вчень С.А.Подолінський розглянув процес праці з точки зору всього людства. Автор представив працю як космопланетарне явище, де продемонстрував взаємозв'язок з навколишнім космічним середовищем, показав джерела зростання продуктивної сили праці та виникнення додаткового продукту. Його необхідно періодично відтворювати. Такі повторювальні процеси називаються відтворювальними. Розрізняють два типи відтворення – просте і розширене. За простого відтворення процес виробництва і випуск створених благ здійснюються щорічно у незмінному масштабі, а економічна система не зазнає якісних і сутнісних змін. Таке відтворення було значною мірою типовою для докапіталістичних формацій. При розширеному відтворенні процес виробництва товарів і послуг щорічно відновлюється у все більших розмірах, а економічна система, в тому числі її підсистеми, зазнають кількісно-якісних та сутнісних

змін. Матеріальною основою економічної системи є продуктивні сили, а їх основним елементом – людина. Відтворення продуктивних сил означає безперервне відновлення цієї підсистеми у попередніх або розширених масштабах згідно з вимогами різних законів (загальносистемних і підсистемних). В її межах людина характеризується складною структурою відтворення.

Відтворення відносин економічної власності (в органічній єдності кількісного і якісного аспектів) означає відтворення існуючих типів і форм власності, відносин між найманими працівниками та власниками засобів виробництва, які домінують у структурі виробничих відносин розвинених країн світу. Це супроводжувалося випереджувальними темпами зростання продуктивності праці порівняно зі зростанням промислової, сільськогосподарської продукції, поступовим перерозподілом робочої сили на користь сфери нематеріального виробництва. Внаслідок інтернаціоналізації та глобалізації економічної системи посилюється переплетіння процесів відтворення на національному рівні з процесами відтворення на інтернаціональному та глобальному рівнях, особливо в межах ЄС [72, с. 110–111].

Другий том “Капіталу” К.Маркс спеціально присвятив аналізу процесу обігу капіталу. Відтворення ним розглядається як єдність процесу виробництва та процесу обігу. “Просте відтворення в незмінному масштабі, є абстракцією остільки, оскільки, з одного боку, в умовах капіталізму відсутність будь-кого накопичення або відтворення в розширеному масштабі є неправдивим припущенням, а з іншого боку, відносини, в яких вчиняється виробництво, в різні роки не залишаються абсолютно незмінними (а саме це і передбачається)” [135, с. 395]. У праці “Капітал” К.Маркс вартість суспільного продукту, як і кожного окремого товару, представив наступною формулою:

$$W = c + v + m,$$

де c – постійний капітал; v – перемінний капітал; m – додаткова вартість.

Теоретичний аналіз простого відтворення К.Маркс ілюструє за допомогою схематичного цифрового прикладу:

I. Виробництво засобів виробництва :

$$\text{капітал} - 4\,000\,c + 1\,000\,v = 5\,000,$$

$$\text{товарний продукт} - 4\,000\,c + 1\,000\,v + 1\,000\,m = 6\,000,$$

існуючий у вигляді засобів виробництва;

II. Виробництво предметів споживання:

$$\text{капітал} - 2\,000\,c + 500\,v = 2\,500,$$

$$\text{товарний продукт} - 2\,000\,c + 500\,v + 500\,m = 3\,000, \text{ існуючий}$$

у вигляді предметів споживання.

Якщо звести разом, то весь річний товарний продукт :

$$\text{I. } 4\,000\,c + 1\,000\,c + 1\,000\,m = 6\,000 \text{ у засобах виробництва;}$$

$$\text{II. } 2\,000\,c + 500\,v + 500\,c = 3\,000 \text{ у предметах споживання.}$$

Уся вартість дорівнює 9000, причому, згідно з передбаченою умовою, звідси виключений основний капітал, який продовжує функціонувати в своїй натуральній формі [135, с. 397]. Розкриваючи проблему відтворення суспільного класу, Е.Я.Брегель вказував, що "...реалізація на ринку раніше вироблених товарів являється при капіталізмі необхідною умовою поновлення самого процесу виробництва. Якщо капіталіст не реалізує свої товари, то він не зможе купити засоби виробництва і робочу силу, і відповідно, не зможе продовжувати виробництво. Таким чином, капіталістичний процес відтворення являє собою єдність процесу виробництва та процесу обігу в їх безперервному відновленні" [28, с. 376]. Будь-який економічний продукт проходить свій власний відтворювальний процес та період відтворення. Найважливішою властивістю та фундаментальною закономірністю економічних процесів є наявність цих стадій. Типова схема відтворювального циклічного процесу зображена нижче (рис. 1.12).

1-ша стадія – створення та випуск на виробництві економічного продукту в його натуральному вираженні;

2-га стадія – розподіл (адресація продукту) за напрямками подальшого руху (використання). За допомогою системи грошових розрахунків відбувається як розподіл продукту в натуральній формі, так і його вартості в грошовій формі. В процесі виробництва первинний матеріально-речовий, ресурсний потік розділяється на рух перетворених ресурсів та рух грошових засобів;

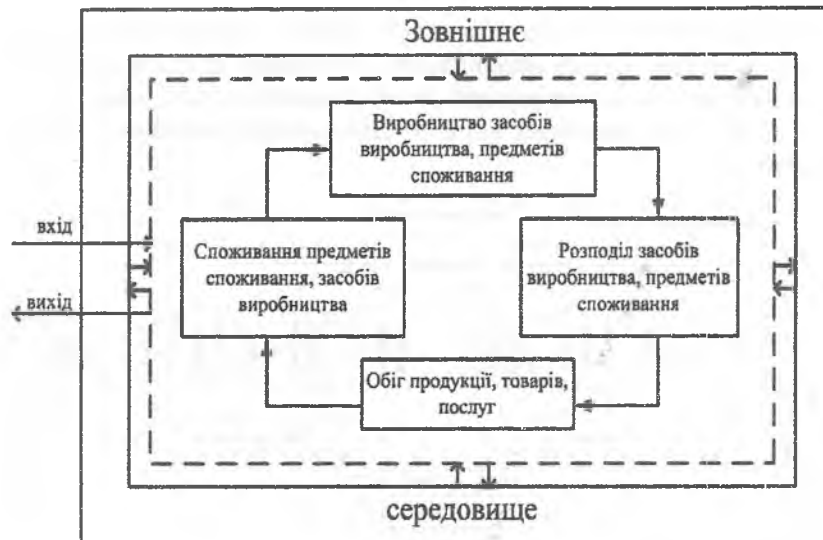

Рис. 1.12. Загальна схема відтворювального циклічного процесу
Джерело: складено автором на основі досліджень [28].

3-тя стадія – (споживання) відбувається перетворення продукту в товар. Економічний продукт, якому призначено стати товаром, піддається купівлі-продажу, обміну на ринку на гроші або натуральний обмін (бартер). Має місце ланцюг “товар – гроші” або “товар – товар”. Вступає в дію ціновий або ринковий механізм. Продукт перетворюється в товар. Обмін товару на гроші супроводжується зустрічним потоком коштів від покупця до продавця товару у вигляді оплати купленого товару;

4-та стадія – (кінцевий відтворювальний цикл) споживання засобів виробництва, духовних цінностей та послуг. З метою відтворення необхідного економічного продукту, стадія виробництва починається знову і знову. Крім руху економічного продукту, відповідно до послідовно-вибудованих стадій його створення і використання, у відтворювальному процесі важливе місце займає питання руху матеріальних і грошових потоків серед основних учасників економічної системи. До основних учасників матеріа-

льних і грошових потоків можна віднести: державу, виробників та споживачів. Схема матеріальних і грошових потоків серед основних учасників економічної системи представлені на рис. 1.13.

Зі схеми зрозуміло, від кого саме і кому адресовані грошові потоки.

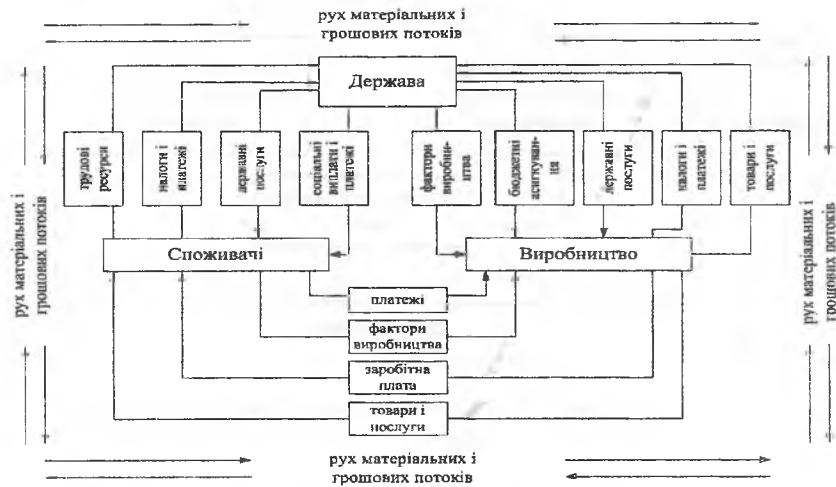

Рис. 1.13.Схема матеріальних і грошових потоків серед основних учасників економічної системи

Джерело: складено автором на основі [28].

Економічна модель екзогенних та ендогенних змінних наведена на рис. 1.14.

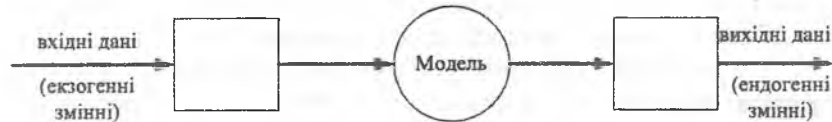

Рис. 1.14. Економічна модель вхідних і вихідних даних

Джерело: складено автором на основі досліджень [28; 182].

Отже, відтворення в кожному підприємстві може нормально відбуватися лише в тому випадку, якщо інші підприємства бу-

дуть купувати у нього продукцію та продавати йому необхідні засоби виробництва.

Усі товари, які реалізуються на ринку, надходять у сферу обігу зі сфери виробництва, і в самому сукупному суспільному продукті повинні міститися всі товари, які необхідні для подальшого продовження виробництва.

1.3. Специфіка міжгалузевих відносин у агропромисловому виробництві

З розвитком економіки в сучасних умовах ускладнилися соціально-економічні відносини в агропромисловому виробництві, зросла залежність одних галузей від інших. Сьогодні проблеми розвитку та формування міжгалузевих відносин надзвичайно актуальні. Проблема міжгалузевих економічних відносин між сільським господарством та іншими галузями економіки країни виникла ще за радянських часів.

Однією з найгостріших проблем агропромислового виробництва є те, що сільське господарство, роблячи значний внесок в розвиток держави, несе непропорційну частку витрат, які пов'язані з цим розвитком.

Головним завданням із формування системи міжгалузевих відносин в аграрній сфері економіки є оптимальний підбір взаємопов'язаних галузей, раціональний підбір галузей та підприємств зі спільними фінансовими інтересами з дотриманням відповідних пропорцій між ними, ефективним природно-географічним розміщенням продуктивних сил.

Неврегульованість міжгалузевих економічних відносин призвели до занепаду сільськогосподарських підприємств. На економічну незалежність нашої держави сьогодні активно впливає агропромислове виробництво, яке належить до міжгалузевих формувань економіки.

За даними енциклопедичного словника АПВ – це сукупність галузей народного господарства, пов'язаних з виробництвом продовольства і предметів широкого споживання із сільськогосподарської сировини і постачанням ними населення [184, с. 20].

Агропромислове виробництво країни являє собою сукупність взаємозв'язаних галузей і підгалузей промисловості, сільського господарства, обслуговування і обігу, що здійснюють свою діяльність на основі міжгалузевих зв'язків у сфері виробництва, перевезення, обробки, зберігання, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції.

Ефективність його функціонування забезпечується створенням оптимальних інтегрованих організаційно-правових формуваль, раціональним використанням ресурсного потенціалу, обґрунтованими міжгалузевими економічними відносинами, надійною державною підтримкою сільськогосподарського виробництва [175, с. 109–110].

Як зауважив П. Т. Саблук, в сучасних умовах визначальною щодо ролі сільськогосподарського виробництва в економіці країни та суспільного добробуту стає не так його частка у формуванні, як соціальна значущість галузі в забезпеченні життєдіяльності населення, передусім сільського господарства. Тому в стратегічному баченні місію й цілі агропромислового виробництва доцільно визначити не лише в плані продовольчої безпеки країни, а передусім як економічної першооснови розвитку сільських територій [221].

В економічній літературі авторами пропонується декілька визначень суті агропромислового виробництва.

Деякі автори вважають, що АПВ – це вертикально інтегрована і скоординована сукупність галузей і підприємств, зайнятих виробництвом продовольства, продуктів із сільськогосподарської сировини, їхнім зберіганням, переробкою і доведенням до споживача [165, с. 359].

Як показав проведений аналіз наукових досліджень вчених-економістів щодо визначень суті агропромислового виробництва, під агропромисловим виробництвом розуміють, у широкому сенсі, сукупність взаємопов'язаних галузей, які здійснюють свою діяльність із виробництвом продукції, її переробкою, обробкою, перевезенням, зберіганням та доведенням до споживача готової сільськогосподарської продукції (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1

Аналіз наукових досліджень вчених щодо визначень суті агропромислового виробництва (АПВ)

Вчені	Визначення	Джерело, рік видання
1	2	3
Карлюк І.Я.	АПВ визначається як сукупність економічно й організаційно взаємопов'язаних галузей і відповідної їм сфери обігу, зайнятих виробництвом, переробкою і реалізацією продукції сільського господарства, та галузей, що забезпечують їх засобами продукції сільського господарства, і галузей що забезпечують їх засобами виробництва промислового походження.	[100, с.153-162], 1972 р.
Прохоров А.М.	АПВ – це сукупність галузей народного господарства, пов'язаних з виробництвом продовольства і предметів широкого споживання із сільськогосподарської сировини та постачанням ними.	[240, с. 20], 1984 р.
Дорогунцов С. І., Піпоренко Ю. І., Олійник Я. Б.	АПВ – це складний комплекс, де економічно, технологічно та організаційно взаємопов'язані між собою багато галузей і виробництв.	[213, с. 200], 2000 р.
Чухно А. А., Щенко П. С., Климко Г. Н. та ін.	АПВ – це вертикально інтегрована і скоординована сукупність галузей і підприємств, зайнятих виробництвом продовольства, продуктів із сільськогосподарської сировини, їхнім зберіганням, переробкою та доведенням до споживача.	[165, с. 359], 2001 р.
Попов Н. А.	АПВ – сукупність форм взаємодії між галузями різних сфер матеріального виробництва і торгівлі, пов'язаних спільними ознаками процесів виробництва і реалізації готової продукції.	[184, с. 5], 2002 р.

Продовження табл. 1.1

1	2	3
Андрійчук В.Г.	АПВ – сукупність галузей, організаційно та економічно об'єднаних спільністю цілей із завдань з розв'язання продовольчої проблеми.	[7, с. 144], 2002 р.
Мочерний С.В.	АПВ – це сукупність галузей народного господарства, зайнятих виробництвом, переробкою, зберіганням і доставкою до споживача сільськогосподарської продукції.	[72, с. 14], 2005 р.
Майовець Є.Й.	АПВ – це сукупність галузей національної економіки, зайнятих виробництвом продукції, її зберіганням, переробкою та доведенням до споживача.	[128], 2005 р.
Петришина Н.С., Васильчук А.В.	АПВ – являє собою сукупність взаємопов'язаних галузей і підгалузей промисловості, сільського господарства, обслуговування й обігу, що здійснюють свою діяльність на основі міжгалузевих зв'язків у сфері виробництва, перевезення, обробки, зберігання, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції.	[175, с. 109], 2011 р.

Джерело: складено автором на основі [7, с. 144; 72, с. 14; 100, с.153–162; 128; 165, с. 359; 175, с. 109; 184, с. 5; 213, с. 200; 240, с. 20].

Узагальнюючи погляди вчених-економістів, ми дійшли висновку, що агропромислове виробництво – це не лише сукупність галузей економіки, пов'язаних між собою модифікованими економічними відносинами, а нова цілісна система виробництва, яка об'єднує різні галузі сільського господарства. На нашу думку, агропромислове виробництво – це цілеспрямований процес поєднання виробництв між галузями різних сфер сільського господарства та виробників кінцевої продукції на основі державного регулювання міжгалузевих економічних зв'язків у сфері сільськогосподарського виробництва.

Отже, агропромислове виробництво – це економічне регулювання цілісної технологічної основи виробництва різних сфер та галузей сільського господарства, які здійснюють свою діяльність на основі економічно справедливих міжгалузевих відносин у сільськогосподарському виробництві.

Формування агропромислового виробництва сьогодні є загальнонаціональним питанням, а в окремих випадках навіть міжнарод-

дною координацією виробництва та реалізації споживчих товарів, безпосередньо продовольчих, які пов'язані з сільським господарством. У всіх розвинених країнах АПВ є одним з найголовніших об'єктів фінансування. Тісна співпраця теорії з виробництвом, розвиток науки для задоволення потреб виробництва повинні становити суть роботи вчених. Тому залучення спеціалістів-виробничників до наукової діяльності, в рівній мірі, як і по'єднання наукової роботи з виробничою, є безмежним резервом соціально-економічного розвитку галузі і країни в цілому [145]. В АПВ зосереджено близько 30 % основних виробничих фондів, працює майже третина населення, зайнятого в народному господарстві, виробляється до 40 % валового національного продукту, формуються три чверті фонду споживання, питома вага у фонді продовольчих товарів становить 96 %, а його продукція є однією з основних статей експорту [220, с. 10]. Автор вважає, що важливою складовою агропромислового виробництва є сільське господарство, одиниця валової продукції якого створює умови для виробництва понад десяти її одиниць в інших галузях економіки країни. Згадана галузь забезпечує зайнятість 4 млн осіб сільського населення, сприяє створенню робочих місць у пов'язаних з нею сферах виробництва, розвитку сільських територій тощо [219].

В економіці України спостерігається взаємодія галузей у складі інтеграційних структур – міжгалузевих комплексів. Одним із таких найбільш потужних і багатогалузевих комплексів є аграрно-промисловий. Подальше функціонування підприємств агропромислового виробництва та розвиток між ними організаційно-економічних відносин потребує формування надійної економічної безпеки. Рівень економічної безпеки суб'єктів АПВ залежить від того, наскільки їх власники чи система менеджменту здатні уникнути можливих загроз зовнішнього середовища та ліквідувати наслідки шкідливих проявів окремих його складових. Подальші розвідки в межах проблеми мають передбачати опрацювання методологічних прийомів та інструментарію щодо запобігання негативним наслідкам ризиків та загроз [21]. Особливості галузей АПВ та специфіка міжгалузевих економічних зв'язків в агропромисловій сфері досліджувалися багатьма вітчизняними науко-

вцями. За даними енциклопедичного словника агропромислове виробництво – це сукупність галузей народного господарства, пов'язаних з виробництвом продовольства і предметів широкого вжитку з сільськогосподарської сировини та постачанням ними населення [240, с. 20]. Так, АПВ деякими науковцями визначається як сукупність економічно й організаційно взаємопов'язаних галузей і відповідної їм сфери обігу, зайнятих виробництвом, переробкою і реалізацією продукції сільського господарства, та галузей, що забезпечують їх засобами продукції сільського господарства, і галузей, що забезпечують їх засобами виробництва промислового походження [100].

Ряд вітчизняних дослідників вважає, що компонентна структура агропромислового виробництва загалом відображає галузевий, внутрішньогалузевий та міжгалузевий поділ праці, зумовлює появу нових виробництв, ланок, видів діяльності і галузей, сфер та їх інтеграцій, об'єднаних функціональним призначенням [181]. Формування агропромислового виробництва залежить від природних і суспільно-географічних чинників. На нашу думку, найбільше значення для формування агропромислового виробництва мають суспільно-географічні чинники: розселення та культурний рівень забезпечення, потреби у продуктах харчування, науково-технічний прогрес, рівень господарського освоєння територій. Щодо територіальної структури АПВ, то як зазначають М. Д. Пістун, В. О. Гуцал, та Н. І. Провотар, вона формується на конкретній території у вигляді різних форм агропромислової інтеграції, тобто елементів територіальної структури. В науковій літературі виділяють локальні і регіональні АПВ. Суспільно-географічні чинники агропромислової сфери наведені на рис.1.15. Локальні форми агропромислового виробництва є найбільш поширеними. Серед них виділяють:

– агропромисловий пункт – локальна форма АПВ, що об'єднує в населеному пункті переробку кількох видів сільськогосподарської сировини;

– агропромисловий центр – локальна форма АПВ, яка об'єднує в населеному пункті переробку кількох видів сільськогосподарської сировини;

– агропромисловий кущ – локальна форма АПВ, що характеризується компактним розміщенням на невеликій території агропромислових пунктів і центрів з їх сировинними зонами;

– агропромисловий вузол – складне територіальне агропромислове утворення, яке розглядається як система компактно розміщених агропромислових пунктів, центрів і кущів навколо міста (як правило, обласного чи районного центру) [181, с. 19–26].

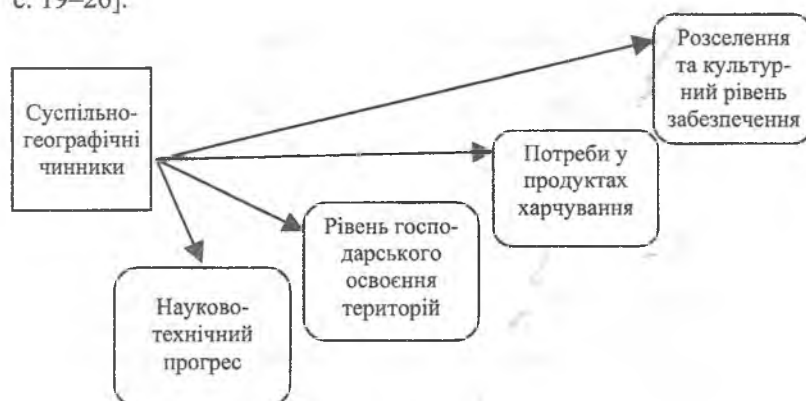

Рис. 1.15. Суспільно-географічні чинники агропромислової сфери

Примітка: складено автором на основі [20; 94].

Питанням розвитку агропромислового виробництва присвячені роботи багатьох вчених, чільне місце серед них посідають праці: В.Г. Андрійчука, С. С. Бакая, В. І. Бойка, М.В. Гладія, С.М. Кваші, М. І. Кісіля, М.Ф. Кропивки, І. І. Лукінова, Ю.О. Лупенка, М. Г. Лобаса, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, О. В. Овсянікова, Б. Й. Пасхавера, В. Л. Перегуди, М.І. Пугачова, В.П. Рябоконт, П. Т. Саблука, В.П. Ситника, Н. М. Сіренка, О. О. Сторожука, І. І. Червена, О. Г. Шпикуляка, О.М. Шпичака та ін. У літературних джерелах агропромислове виробництво розглядається з площини трьох сфер [323]:

1-ша сфера – галузі, що виготовляють для сільського господарства і переробної промисловості засоби виробництва;

2-га сфера – сільське господарство;

3-тя сфера – галузі промисловості з переробки сільськогосподарської продукції. Деякі автори описують чотири сфери агропромислового виробництва [20; 94; 153].

На нашу думку, агропромислове виробництво – це сукупність чотирьох сфер (рис. 1.16).

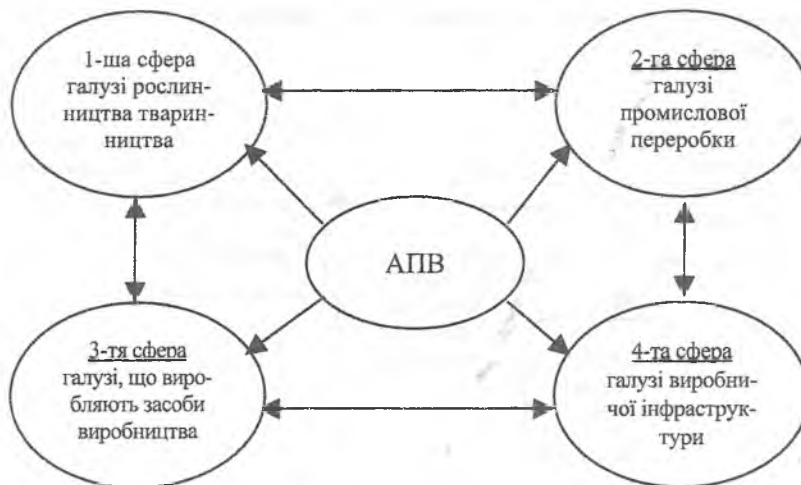

Рис. 1. 16. Сфери агропромислового виробництва

Примітка: складено автором на основі [20; 94].

1-ша сфера – галузі рослинництва і тваринництва;

2-га сфера – галузі промислової переробки (які займаються промисловою переробкою сільськогосподарської продукції: молочна, м'ясна борошномельна, круп'яна та ін.);

3-тя сфера – галузі, які виробляють засоби виробництва (мінеральні добрива та хімічні засоби, комбікормова, мікробіологічна промисловість та ін.);

4-та сфера – галузі виробничої інфраструктури (які займаються заготівлею, реалізацією, транспортуванням сільськогосподарської продукції та ін.).

Підприємства з метою підвищення ефективності виробництва можуть на добровільних засадах створювати об'єднання з

правом юридичної особи як особливу організаційну форму діяльності, що забезпечує зручніші й ефективніші зв'язки між ними порівняно зі звичайними договорами чи угодами. Підприємства на певних умовах залежно від їх економічних інтересів, спеціалізації і мети можуть об'єднувати свою виробничу, наукову, комерційну та інші види діяльності, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству. Саме ці фактори переважно визначають і вид об'єднань, їх структуру і функції.

Структурні об'єднання підприємств АПВ представлено на рис. 1.17.

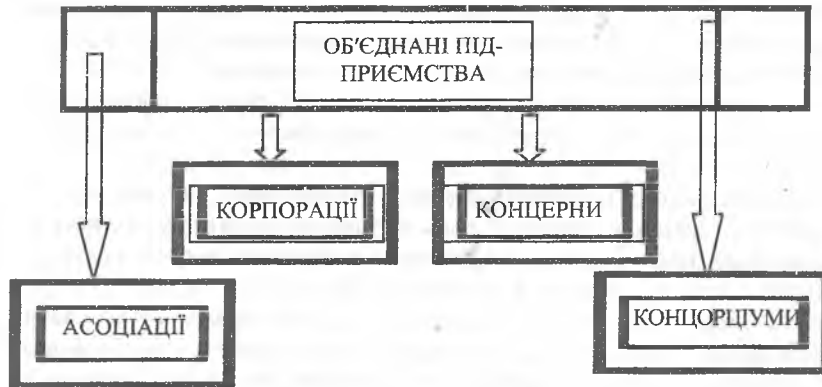

Рис. 1.17. Структурні об'єднання підприємств галузей АПВ
Примітка: складено автором на основі [7; 20; 94].

Консорціуми – це така форма зрощення кількох промислових компаній або банківських монополій, а також окремих держав, банківського й промислового капіталів однієї чи багатьох країн для спільного здійснення великомасштабного і капіталомісткого проекту, великих фінансових операцій [72, с. 343]. Асоціації – це договірні об'єднання з найбільш м'якими внутрішніми зв'язками. Головною функцією їх є постійна координація господарської діяльності підприємств-учасників без втручання в їх виробничу чи комерційну діяльність. Концерни є також статутними об'єднаннями. Корпорації також є договірними об'єднаннями. Порівняно з асоціаціями вони мають більш жорсткі внутрішні зв'язки.

Підприємства-учасники, поєднуючи свої виробничі, комерційні, а за необхідності й наукові інтереси, делегують окремі повноваження об'єднанню, надаючи йому право централізованого регулювання їх діяльності у певних межах. Можуть централізуватися такі, наприклад, функції, як збут продукції, матеріально-технічне постачання, ціноутворення, виконання проектних робіт, певна частина маркетингової діяльності та ін. [7, с. 54–55].

Деякі автори вважають, що концерн – це об'єднання підприємств різних галузей економіки, учасники якого втрачають власність на засоби виробництва і вироблений продукт, а головна фірма здійснює фінансовий контроль за іншими учасниками об'єднання. Іноді для керівництва концерну створюється спеціальна компанія, учасники якої стають власниками контрольного пакета акцій підприємств, що входять до концерну [72, с. 369].

Агропромислова корпорація тісно пов'язана з кооперацією та розвитком сільськогосподарських виробничих кооперативів. За своїм змістом – це об'єднання, товариство, спілка, сукупність осіб, об'єднаних на основі цехових, комерційних, виробничих та інших інтересів. Сутність такого об'єднання полягає у групуванні власників землі і майна, грошових коштів сільськогосподарських підприємств за певною формою організації. Корпорація – спільність людей (суб'єкт господарювання), організована на асоціативній формі власності, на принципах взаємозв'язку і взаємовідповідальності членів об'єднання, викликаних загальним інтересом (одержання прибутку, доходу) і обумовлених правом, традиціями, глибиною психології, економічною культурою і моральністю [225, с. 10–11].

Створення й функціонування корпорацій в аграрному секторі України сприятиме розвитку середнього та малого бізнесу, підвищенню зайнятості, економічному зростанню та оздоровленню економіки в цілому, збільшенню податкових надходжень до бюджету за рахунок розвитку виробництва конкурентоспроможних товарів, зменшенню залежності від імпорту. Корпорація є зараз існуючою формою підприємницької діяльності. Її власниками вважаються акціонери, що мають обмежену відповідальність у розмірі свого внеску в акціонерний капітал корпорації. Весь прибуток корпорації належить її акціонерам [89]. Структурні об'єднання підприємств галузей АПВ наведені на рис.1.18.

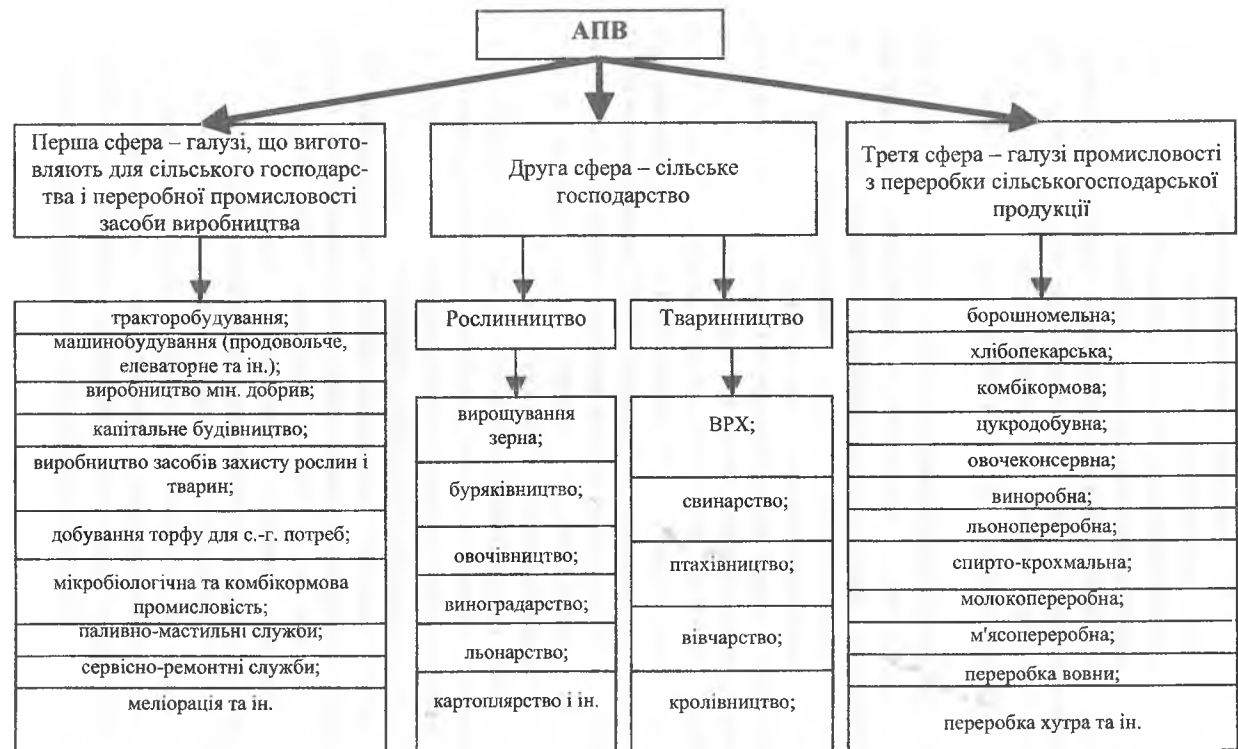

Рис.1.18. Галузева структура АПВ

Примітка: складено автором на основі [323].

На думку І.Ю. Сіваченка, основними формами агропромислової інтеграції є агропромисловий комбінат, який являє собою інтегрований виробничо-господарський комплекс, до складу якого входить виробництво сільськогосподарської продукції, його переробка і реалізація через власну фірмову торгівлю. Відносини між підприємствами у складі комбінатів, які можуть бути різних форм власності, будуються на договірній основі. Управління комбінатом здійснюється радою на чолі з генеральним директором [153, с. 72 – 74].

Ефективність міжгалузевих зв'язків у АПВ значною мірою визначається рівнем та досконалістю державного регулювання цього комплексу. Закони та інші нормативно-правові акти, що регулюють аграрні відносини, слугують джерелами аграрного права, оскільки вони відповідають Конституції України [110, с. 8]. Можна виділити серед великої кількості законів щодо аграрного виробництва певну кількість таких, що відіграють визначальну роль у формуванні і реалізації державної аграрної політики України. В першу чергу це Закон України від 24 червня 2004 р. “Про державну підтримку сільського господарства України” [195], Закон України від 18 жовтня 2005 р. “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” [204]; від 1 липня 2010 року “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” [197] та ін.

Державне регулювання аграрного сектору економіки в юридичній літературі трактується як сукупність економіко-правових заходів щодо визначення системи органів державного управління, які відають цією складовою економіки, прийняття і належного виконання аграрних законів і підзаконних нормативно-правових актів про сільське господарство, закріплення кола повноважень (компетенції) цих органів [4, с. 158]. У Положенні “Про Департамент розвитку сільських територій” зазначено: “...одним із соціально-економічних результатів реформування аграрних відносин є розширення та поглиблення процесів розвитку різноукладності”. Сучасна статистика розрізняє в сільському господарстві лише два сектори: сільськогосподарські підприємства та господарства населення. Цей поділ досить умовний, хоча він деякою мірою може давати уяву про розвиток підприємств у реформованому середо-

вищі колишнього суспільного сектору та господарств населення, які теж знаходяться у стадії трансформації.

Так, А. Д. Діброва у своїх дослідженнях вказує, що під державним регулюванням аграрного виробництва слід розуміти опосередкований цілеспрямований управлінський вплив на процеси відтворення в галузі з метою реалізації цілей державної аграрної політики [65, с. 8]. В сучасних умовах, коли більшість сільськогосподарських товаровиробників засновані на приватній власності на землю та інші засоби виробництва, йдеться не про управління, а про державне регулювання сільського господарства і всього АПК, як сукупність економіко-правових заходів щодо цілеспрямованого впливу держави на аграрні відносини. Державне регулювання спрямоване на забезпечення найбільш раціонального використання земель сільськогосподарського призначення, рівності товаровиробників усіх форм власності та господарювання, гарантування розвитку підприємництва, виробництва необхідної та якісної продукції. Тільки держава може застосовувати такі економічні важелі, як податкові пільги, дотації, субсидії, пільгове кредитування [3, с. 62].

У державній програмі розвитку промисловості на 2003 – 2011 роки передбачено такі основні завдання [207]:

- створення умов для впровадження виробництв, сертифікованих відповідно до європейських стандартів;
- розроблення та впровадження системи контролю за якістю і безпекою сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів;
- розширення експорту продовольчих товарів глибокої переробки;
- розроблення та впровадження системи захисту внутрішнього ринку та стимулювання вітчизняного виробника кінцевої продукції поглибленої переробки;
- забезпечення виробництва харчових продуктів в обсязі та асортименті, достатніх для харчування населення за науково обґрунтованими нормами;
- створення умов для широкого впровадження ресурсозберігаючих технологій;
- запровадження механізмів здорової конкуренції та поступової ліквідації тіньового сектору. Реальною можливістю реалі-

зації нових наукових досягнень у сфері сільськогосподарського виробництва є впровадження інтегрованої моделі державного регулювання науково-інноваційного процесу, що відповідає основним умовам і вимогам ринкової економіки [1, с. 155].

На нашу думку, перспективним способом організації управління господарської діяльності підприємствами агропромислового виробництва є створення холдингових компаній.

Деякі автори вважають, що холдингова компанія – це форма монополії, яка існує у вигляді акціонерної компанії і володіє контрольними пакетами акцій від інших корпорацій, унаслідок чого здійснює контроль та управління їх діяльністю з метою привласнення монопольно високих прибутків. Холдингова компанія створюється здебільшого в процесі розвитку і функціонування фінансового капіталу, в межах якого промислові монополії організовують комерційні банки та контролюють їх діяльність, і навпаки – коли фінансово-кредитні інститути контролюють промислові корпорації. Внаслідок цього створюється якісно нова форма розвитку продуктивних сил, знижується ступінь її ризику, зростають стабільність і доходи, відкриваються ширші можливості проникнення в нові галузі матеріального й нематеріального виробництва, розширюються масштаби плановірності та організованості [73, с. 530].

На думку деяких науковців, найпопулярнішим на території СНД видом агробізнесової структури є конгломерація у формі агрохолдингів [23, с. 1; 171; 215]. Станом на 1 січня 2010 року в Україні функціонує 105 агрохолдингів [247].

Агрохолдинги є результатом капіталізації та економічної концентрації, а їхньою особливою рисою – спосіб організації управління на основі виділення головної великої компанії і втрати права юридичної особи усіма іншими підприємствами, що увійшли до її складу, з подальшим їхнім перетворенням у структурні підрозділи [9, с. 47].

Деякі автори агрохолдинг розуміють як узагальнене поняття, яке характеризує принципово новий тип учасника аграрного виробництва, котрий відзначається максимальним використанням капіталістичного типу виробництва або перенесенням досвіду такої діяльності з інших сфер економіки в агробізнес, і ґрунтується

ся на значній капіталізації бізнесу, залученні інвестицій та максимально можливій ніші на ринку [78, с. 104].

Основною метою учасників агрохолдингів є встановлення оптимального співвідношення сукупних доходів і витрат. Необхідно у кожному випадку проводити індивідуальний аналіз безпосередньо структури витрат і дохідної частини. Поглиблення процесів вертикальної та горизонтальної інтеграції дозволить вирішити наступні питання: захист спільних майнових інтересів, забезпечення населення готовою продукцією, а також міцних конкурентних позицій на ринку, організації роботи шляхом постачання ресурсів (товарний кредит), дозволить розширити ринок збуту сільськогосподарської продукції, а також диверсифікувати ризики підприємств та контролювати витрати від сільгоспугіддя до магазину, додаткові шанси в залученні приватних інвестицій. Агрохолдингові структури вибудовують умови конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та створюють широкі можливості для подальшого розвитку вітчизняного аграрного бізнесу.

Як доводить у своїх дослідженнях П. М. Макаренко, великі аграрно-промислові формування здатні підвищити ефективність реального сектору економіки, здійснювати позитивний вплив на розвиток регіонів, інфраструктури, створювати нові технології, сприяти зростанню зайнятості, тобто вирішувати комплекс гострих соціально-економічних проблем [129, с. 254]. Одним із рішень з урегулювання дестабілізації в агропромисловому виробництві є розвиток вертикальної інтеграції. В основі такої інтеграції знаходиться поглиблення та удосконалення економічних взаємозв'язків між сільським господарством та промисловістю, а також розподіл праці. Чим вищий рівень громадського розподілу праці та диференціації виробництва, тим більшою стає взаємозалежність сільського господарства з промисловістю, і тим ефективніша інтеграція [84]. Інтегровані агропромислові об'єднання – це нині один із пріоритетних напрямів реалізації процесу агропромислової інтеграції в економіці України. Вони являють собою організаційно-економічні структури будь-якої правової форми, що об'єднують технологічно чи економічно взаємопов'язаних учасників агро-

промислового виробництва. Ми дійшли висновку, що об'єднання галузей, які виробляють засоби виробництва, галузі виробничої та соціальної сфери забезпечать впровадження у виробництво прогресивні технології нових видів сільськогосподарської продукції. Схема інтеграційного процесу та напрями інтеграції представлені на рис. 1.19.

Рис. 1.19. Напрями інтеграційного процесу в агропромисловому виробництві

Джерело: складено автором на основі [222].

Вважаємо, що інтеграційний процес в агропромисловому виробництві можливий за об'єднання двох великих галузей рослинництва і тваринництва та галузей промислової переробки. Таке поєднання гарантуватиме економічну сталість підприємств агропромислового виробництва, надійність і суттєві переваги в умовах дефіциту ресурсів.

Для гармонізації всіх галузей АПВ необхідно відпрацювати механізми захисту економічних інтересів підприємств шляхом еквівалентного товарного обміну з суміжними галузями агропромислової сфери. Як відомо, своєчасна й якісна переробка сільськогосподарської сировини зумовлює зменшення втрат і збитків виробників. Звідси, необхідно передбачити зміни безпосередньо в структурі виробничих фондів аграрного виробництва. Потрібно

створити умови для швидкої переробки сільськогосподарської продукції в межах регіону та оперативної роздрібної й оптової торгівлі. Запровадження агрохолдингів створить сприятливі умови для відродження сільськогосподарського виробництва, включаючи бурякоцукрову галузь, дасть можливість перевести їх на інтенсивний шлях розвитку.

Проведене дослідження свідчить, що формування нових агропромислових об'єднань на основі міжгалузевої інтеграції дозволить суттєво підвищити економічну ефективність як аграрного виробництва в цілому, так і всіх взаємопов'язаних галузей агропромислової сфери.

1.4. Методичні підходи до вертикальної інтеграції в АПВ

Після 90-х років минулого століття, через різке ослаблення державної підтримки та регулювання найважливіших підсистем (галузей) агропромислового виробництва, значною мірою тут відбулася розбалансованість відтворювальних процесів, що характерно майже для всіх пострадянських республік, нині суверенних держав, у тому числі України. Особливо в тяжкому становищі опинилася основоположна, сировинна підсистема агропромислового виробництва, сільське господарство. Внаслідок так званого ринкового реформування різко загострилися нерівноцінні міжгалузеві вартісні відносини останнього, які до початку 90-х років були майже еквівалентними. Це зумовило порушення зв'язків сільськогосподарського виробництва з промисловими підприємствами, які забезпечують засобами виробництва та переробку його продукції. Більше того, припинили своє існування чимало колись великих ефективних господарсько-інтегрованих формувань, таких як агрокомбінат. Порушення вартісних відносин у підсистемах АПВ, що виражається в "ножицях цін", по-інакшому, їх диспаритет на сільськогосподарську продукцію і промислові ресурси, використовувані в аграрному виробництві, катастрофічно знизило платоспроможні можливості останнього для технічного переозброєння, не згадуючи про інноваційний розвиток. Коли ступінь зносу основних фондів у ньому перевищує половину, а

оновлення в 2 рази відстає від вибуття, за чотириразового скорочення інвестицій в основний капітал порівняно з 1990 роком, розвиток сільської економіки неможливий. Порушення механізму регулювання міжгалузевих економічних відносин в агропромисловому виробництві призводить до зниження ефективності галузі, спаду виробництва, чинить негативний вплив на розвиток. І хоча останнім часом держава вживає відповідних заходів для усього національного господарства, підвищення продуктивних можливостей сільського господарства, вони багато в чому виявилися позбавленими ефективних важелів і механізмів подальшого розвитку галузі та агропромислового виробництва в цілому. Це стосується як питань формування рівноцінних агропромислових зв'язків та конкретних організаційних форм, так і вдосконалення спеціалізації і розміщення виробництва, нарощування інноваційного потенціалу як результату функціонування інтеграційного процесу.

Після 90-х років минулого століття в економіці країни стала переважати так звана ліберальна монетарна політика, що значною мірою призвело до ослаблення сформованих міжгалузевих зв'язків галузі. В умовах слабо регульованого продовольчого ринку в системі агропромислової взаємодії почалися збої, що певною мірою пов'язано з недостатнім науковим дослідженням цієї проблеми, яка майже випала з тематики наукових досліджень. Незважаючи на тривалий генезис дослідження наукових основ становлення та розвитку міжгалузевих економічних відносин в агропромисловому виробництві, особливо сільського господарства, тим не менше, в умовах сучасного ринку ця категорія набуває деяких нових акцентів, які потребують вивчення. Так, до цих пір не склалася науково обґрунтована концепція агропромислової інтеграції та формування агропромислового виробництва в сучасних соціально-економічних умовах господарювання. Ці категорії в науковій літературі трактуються по-різному: або ототожнюються, або протиставляються, або не враховуються специфічні умови відтворення сільської економіки, в якій "подовжений" термін обігу капіталу, робочий процес та отримання продукції в рослинництві розмежовані в часі, що перетворює згадану галузь

на об'єктивно неконкурентоспроможну в нерегульованому ринку порівняно з промисловістю. Як наслідок, виникає необхідність дослідження поставленої проблеми в теоретичному і методологічному аспектах, на розробках яких можна було б формувати нову аграрну політику, засновану на відповідальності держави за розвиток сільського господарства до рівня забезпечення продовольчої безпеки населення країни, великих можливостей для експорту продовольства. Тому формування інституційно-економічних основ стратегічного державного управлінського впливу на розвиток сільського господарства украї необхідне.

На даний час зміцнення міжгалузевих відносин сільського господарства й агропромислового виробництва наштовхується на наявність стагнаційних і кризових явищ в економіці країни та аграрній сфері, практичну відсутність досить дієвого міжгалузевого економічного механізму господарювання в АПВ та взаємодії останнього з галузями національного виробництва. Для зміни такого стану й подальшого розвитку агропромислового виробництва потрібно удосконалення методології дослідження міжгалузевих економічних відносин у ньому: від теоретичної їх інтерпретації до проектування моделей ефективності міжгалузевого інтеграційного процесу. За економічного і матеріально-технічного поєднанні аграрного та відповідних галузей промислового сектору забезпечується відтворення практично в усіх галузях сільського господарства, функціонування якого зумовлено багатьма факторами, які можна поділити на дві великі взаємодіючі групи: соціально-економічні та природні. Перші включають, в основному, існуючий суспільний лад і рівень розвитку продуктивних сил, що базуються в сучасних умовах на процесі агропромислової інтеграції, другі (грунтові, кліматичні та водні ресурси) – природний субстрат отримання тих чи інших споживчих вартостей аграрного походження. Велика залежність сільськогосподарського виробництва від природних умов надає його структурі консервативний характер. За наявного сучасного науково-технічного прогресу ряд галузей промисловості за 15 – 20 років повністю оновлюють свою виробничу номенклатуру, тоді як у сільському господарстві вона залишається майже такою ж, якою була 50 – 100 років тому. Приро-

дні умови є не тільки основою функціонування сільськогосподарського виробництва, а й незамінним структуроутворюючим фактором, а їхня різноманітність – природним підґрунтям структурних і речових відмінностей. Хоча природні умови залишаються найважливішим, проте не єдиним фактором, що визначає галузеву структуру сільського господарства. В іншому випадку вона змінювалася б тільки за зміни природних умов, які протягом століть практично постійні, а структура сільського господарства, хоча й повільно, але модифікується. Одні й ті ж природні умови можуть бути однаково сприятливі для різних видів сільськогосподарських рослин, однак розвиток знаходять тільки певні з них.

Отже, поряд із природними умовами, на структуру і напрям сільськогосподарського виробництва впливає і ряд економічних чинників. Ці фактори, на відміну від природних, динамічні й зумовлюють ті чи інші структурні зміни в сільськогосподарському виробництві, які зобов'язані науково-технічному прогресу. Останній певною мірою локалізує вплив природно-кліматичних умов, в результаті чого людина створила потужні засоби праці, за допомогою яких нарощує виробництво сільськогосподарської продукції, незважаючи на просторове обмеження земельних ресурсів. Наприклад, завдяки досягненням у селекційному процесі та генної інженерії, створені надврожайні сорти сільськогосподарських, особливо зернових культур, що поклали початок так званій зеленій революції. Разом із тим, сучасна будівельна та меліоративна техніка дозволяє перетворювати великі площі напівпустельних і заболочених територій у продуктивно використовувані землі. Але такі можливості знаходяться за межами сільського господарства, а в ряді випадків і агропромислового виробництва, і втілюються в результаті міжгалузевого інтеграційного процесу. У сучасну епоху, що характеризується становленням технотронних продуктивних сил, міжгалузеві зв'язки як такі являють собою "... форму вертикальної інтеграції технологічно пов'язаних підприємств першого і другого підрозділу розширеного відтворення з метою випуску продукції кінцевого попиту, притому споживчого" [53, с. 11]. Цей постулат не меншою, а більшою мірою характерний для агропромислової інтеграції, категорія якої в

наукових документах позначена порівняно недавно і трактується по-різному. Найчастіше, як процес, приймається за само собою зрозумілий, тому нижче буде викладено позиції стосовно з'ясування сутності агропромислової інтеграції.

Розкриття цього поняття на сучасному етапі має теоретичне і практичне значення, коли, як згадувалося раніше, в АПВ країни значною мірою розбалансовані зв'язки між аграрним сектором з одного боку, і промисловістю, а також торговими структурами, з іншого. Розвиток агропромислових зв'язків ми тлумачимо в історичному аспекті, коли з плином часу відбулося відділення безпосередньо несільськогосподарських виробництв і промислів від землеробства, в результаті чого змінилася роль цих галузей. До цього громадського розмежування, вироблення засобів виробництва для добування і переробки сільськогосподарської продукції здійснювалося самими ж хліборобами. Таке поєднання обробітку сільськогосподарських (в основному зернових) культур у дореволюційній Росії і переробки їх продукції, що тривало не одне сторіччя, вижидалося низьким технічним і технологічним рівнем, переважно вручну, з використанням коней і волів, і було всього лише підсобним виробництвом власного сільського господарства.

Отже, в основі їх поєднання на тій стадії знаходилася вказана галузь. Розвиток продуктивних сил, за наявного науково-технічного прогресу, підвищило концентрацію виробництва, поглибило суспільний поділ праці, що призвело до виникнення міжгалузевих галузей і служб. Деякі з них стали постачальниками засобів виробництва і послуг сільському господарству, інші забезпечують його транспортне обслуговування, треті – зберігання, переробку та реалізацію продукції і т.п. Правомірно наголошував відомий російський учений ще наприкінці XIX і початку XX сторіччя А.І. Скворцов, що "... устрій землеробського господарства визначається тепер цілою низкою зовнішніх для господарства умов, які залежать, у свою чергу, від загального економічного розвитку країни ..." [236, с. 15]. Із розривом первісного союзу землеробства і промисловості та затвердження провідного становища останньої в суспільному виробництві, в тому числі сільському господарстві, почали закладатися елементи агропромисло-

вої інтеграції як об'єктивного процесу розвитку кооперації. Отже, інтеграція є продуктом кооперації, вищою формою її розвитку і виявляється, як правило, в міжгалузевих економічних відносинах [79, с. 63–70].

Сутність агропромислового виробництва важко розкрити, не спираючись на загальну теорію і практику комплексного розвитку всього національного господарства, відповідно яких однією з характерних рис цього формування є відносна замкнутість і завершеність процесу повного відтворення кінцевого продукту сільськогосподарського походження. Разом із тим, ця замкнутість відносна, адже в цілому між згаданим комплексом і його галузями існує міжкомплексне поєднання з іншими виробничими системами економіки. Проте це не означає, що сюди необхідно включати всі галузі та види діяльності, які мають відношення до сільського господарства. Тоді можна розглядати всю господарську діяльність як агропромислове виробництво, оскільки продукти харчування засоби незамінні для всіх видів діяльності людини. Критерій існування агропромислового виробництва може бути виражений ступенем пов'язаності міжгалузевих відносин:

- при питомій вазі вартісних витрат промисловості на сільськогосподарську продукцію;
- у частці сільськогосподарської сировини в структурі собівартості переробних підприємств;
- кількісним відчуженням в аграрний сектор якогось промислового товару від загального його виробництва.

Отже, агропромислове виробництво разом з аграрним сектором становлять ті переробні підприємства, основна кінцева продукція яких має сільськогосподарське походження, а також пряме відношення до промислових галузей.

Таким чином, агропромислове виробництво являє собою поєднання агропромислових галузей як у цілому, так і його продуктивних підкомплексів. Методологічно важливо виділення етапу виникнення агропромислового виробництва, який на наше переконання настав з переходом від натурального обміну продуктами до товарного обміну та товарному обігу. Небезперечна думка, що агропромислове виробництво утворилося вже тоді, коли відбувся

поділ суспільного виробництва на землеробство і промисловість. За такого підходу не береться до уваги той факт, яка основна ознака, що дозволяє стверджувати про утворення виробництва – це високий рівень розвитку міжгалузевих зв'язків. Тим не менше, елементи майбутньої “будівлі” агропромислового виробництва почали закладатися вже з відділення промисловості від землеробства. Ця вища форма кооперації виробництва перетворюється на агропромислову інтеграцію, подальший розвиток якої призводить вже до формування зрілого (розвиненого) агропромислового виробництва. Останній являє такий рівень розвитку, при якому відбувається посилення його цілісності як системи.

Таким чином, агропромислове виробництво і його підкомплекс проходять трансформаційні етапи у своєму розвитку: виникнення, становлення і зрілості. Незважаючи на ослаблення агропромислових потоків, викликаних інституційною ламкою виробничих відносин після 90-х років ХХ століття, об'єктивний процес інтеграції пов'язує в єдине ціле різні галузі, які за поєднання зв'язків і утворюють агропромислове виробництво. Найпоширеніші вони у відносинах зернового господарства з промисловістю, що зумовило формування найбільшого в агропромисловому виробництві України зернопродуктового підкомплексу (ЗПП), який є прототипом, дзеркальним відображенням усього агропромислового формування. Інтеграція зернового господарства з переробними промисловими галузями і забезпечує його ресурсами індустрії та зумовлює формування ЗПП як міжгалузевої економічної системи в агропромисловому виробництві з відповідними великими підсистемами. Останні становлять різні галузі економіки: зернову, хлібопекарську, борошномельно-круп'яну, харчову, кондитерську, макаронну, спиртово-горілчану, пивоварну, дріжджову промисловість, виробництво безалкогольних напоїв, спеціалізовані підприємства сільськогосподарського машинобудування, торгівлю та ін. Причому, ці галузі з'явилися не відразу, а з тривалим розвитком науково-технічного прогресу і суспільного розподілу праці. Зернове господарство, обмежене спочатку майже тільки сільськогосподарською сферою, поступово стало постачальником для понад 100 галузей промисловості. Сто-

совно агропромислової сфери й, виходячи з поділу всього суспільного виробництва на два підрозділи: I – виробництво засобів виробництва; II – виробництво предметів споживання, було визначено внутрішню структуру агропромислового виробництва та його зернопродуктового підкомплексу.

Структурно-функціональна класифікація ЗПП, як і агропромислове виробництво, виводиться нами за кінцевою продукцією, що приймає в міжгалузевому обміні товарну форму, з відокремленням чотирьох великих підсистем (компонентів): працеінфраструктурної (I), зернопромислової (II), зернової (III) і промислової (IV). Головною продуктивною основою всіх чотирьох підсистем розглянутого підкомплексу є робоча сила, яка разом з інфраструктурою становить працеінфраструктурну підсистему (I). Кадрова її частина приводить в рух природні й антропогенні ресурси підсистем, а інфраструктурна – зв'язує їх у комплексне формування, утворюючи ЗПП. Потужним компонентом підкомплексу, в якому виробляється численний набір споживчих вартостей, є зернопромислова підсистема (II). Галузі та виробництва, що утворюють згадану підсистему підкомплексу, доводять товари до особистого і виробничого споживання сировини, що надходить із зернової підсистеми (III). Проте остання не може ефективно функціонувати без інтеграційного міжгалузевого процесу з відповідними промисловими галузями (IV промислова підсистема), що забезпечують технічну і органічну будову виробництва в зерновому господарстві. Промислова підсистема підкомплексу виступає основою інтенсифікації процесів виробництва не тільки в зернової (III), а й в працеінфраструктурній (I) і зернопромисловій (II) підсистемах, зростання в них продуктивності праці та ефективності виробництва.

Однак сучасний стан промислової підсистеми зернопродуктового підкомплексу характеризується зниженням платоспроможного попиту на свою продукцію через розбалансованість міжгалузевих зв'язків і, в першу чергу, утиском сільськогосподарських товаровиробників великими "ножицями" цін. Це бумерангом відбилося на зменшенні надходження коштів від зернової та зернопромислової підсистем ЗПП для оновлення та модернізації обладнан-

ня тракторного і сільськогосподарського машинобудування, а в більшості сільськогосподарських підприємств призвело до декапіталізації основних фондів. Зниження рівня технічної оснащеності виробничих процесів у рослинництві країни є однією з причин, що визначають стан працевітфраструктурної підсистеми ЗПП. Негативна тенденція склалася в забезпеченні сільськогосподарського виробництва кадрами масових професій, особливо основною продуктивною силою на селі – механізаторами. Також відбувається відтік інших категорій робочої сили з села, що становить частину населення країни певного віку та володіє професійними знаннями і кваліфікацією. Забезпеченість цього прошарку в сільському господарстві залежить від соціальних умов, протекційної підтримки держави. Наслідком такої тенденції може стати повна втрата селом працездатного населення, якщо держава не запровадить кардинальних заходів перетворення соціально-виробничої інфраструктури агропромислового виробництва. Наділення приватною земельною власністю у вигляді часток у 90-х роках минулого століття колишніх працюючих радгоспів і колгоспів зумовило для них зовсім інші соціально-економічні умови. Тепер виникає необхідність збільшення трудових і підприємницьких зусиль кожного з них, оскільки розраховувати у виробництві й зв'язках з промисловими і торговими структурами потрібно лише на себе. Тому не нараховується і десятої частини сільських жителів колишніх колгоспів і радгоспів, які виявляють інтерес до організації свого приватного господарства. Як наслідок, це негативно впливає на економічне і соціальне становище українського села та міжгалузеві відносини. У зв'язку з інституційною радикальною зміною економічного базису в країні, з'являється потреба у формуванні відповідних міжгалузевих взаємозв'язків в агропромисловій сфері на всіх етапах руху продукту аграрного походження. З цією метою слід насамперед намітити шляхи і виробити принципи, що дозволяють відобразити закономірно зумовлену структуру ЗПП і агропромислового виробництва у взаємозв'язку його підсистем, виходячи з ринкового призначення кожної, і соціально-економічної – кінцевої, які на даний час ще розбалансовані. Проблема міжгалузевих економічних відносин між сільським

господарством та іншими галузями економіки, хоча не настільки гостро, але мала місце і в радянський час. У колишньому СРСР, у тому числі й в Україні, управління агропромислового виробництва здійснювалося тоді безпосередньо за лінійним принципом, коли галузям агропромислового виробництва централізовано доводилися обсяги виробництва і постачання продукції, інвестиції, з обов'язковим фінансуванням їх діяльності з державного бюджету (крім колгоспів).

Таким чином, економічні відносини аграрного (зернового) господарства та відповідних галузей промисловості з розвитком науково-технічного процесу трансформувалися в агропромислову інтеграцію. Останнім, у свою чергу, через поєднання зв'язків формується агропромислове виробництво та його складові, продуктові підкомплекси, в тому числі ЗПП, що є формою їх прояву, тобто ці процеси взаємозумовлені й неподільні. Незважаючи на об'єктивність процесу агропромислової інтеграції, сама по собі гармонізація підсистем складових агропромислового виробництва не відбудеться шляхом, наприклад, переливання капіталу в аграрний сектор, оскільки його застосування в останньому вигідно меншою мірою, ніж в інших сферах економіки. Саме цей капітал намагається диспаратними відносинами забезпечити власні інтереси за рахунок економічного утиску аграрного сектору, хоча без останнього не можуть в перспективі успішно функціонувати ні "доаграрні", ні "післяаграрні" галузі промисловості, тобто вся економіка. Створення паритетних взаємовідносин між компонентами та елементами агропромислового виробництва – одна з основних проблем його розвитку. Потрібен новий комплексний підхід, заснований на програмно-цільовому методі управління та регулювання економічних процесів. Серед заходів державної підтримки провідне місце належить регулюванню ринкових цін. Сільський товаровиробник буде збільшувати обсяги збуту продукції тільки в тому випадку, якщо виручкою від продажу цього продукту покриватимуться всі витрати, а розмір прибутку достатній для розширеного відтворення. Таке гальмування інтеграційного процесу, що спостерігається нині, пов'язано як з "відставанням" оплати сільської праці, так і зі зниженням її технічної осна-

ценості, організаційною будовою виробництва, обмеженою платоспроможністю сільських товаровиробників. Усе спонукає до міграції з села працездатного населення. Щоб змінити цю ситуацію, необхідно пришвидшити процес модернізації технічної бази та інфраструктури агропромислового виробництва і кожного продуктового підкомплексу. Тому сільськогосподарським організаціям потрібно надавати безвідсоткові довгострокові кредити, з терміном погашення до 10 років, без чого неможливе відновлення та ефективне функціонування сільської економіки, подолання катастрофічної інвестиційної недостатності. Необхідно розробити спеціальну комплексну програму інвестиційного та інноваційного змісту. У ній мають бути науково обгрунтовані параметри насамперед рівноцінних економічних зв'язків аграрної (зернової) підсистеми як незамінної сировинної основи інших складових компонентів агропромислового виробництва і ЗПП. У зерновій підсистемі (господарстві) треба перейти на оцінку сортів за вмістом білка замість клейковини, оскільки для першого характерний більший споживчий попит, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняного і регіональних ринків зерна. Звідси слід встановити моніторинг регулювання згаданого показника, в чому економічно зацікавлені перш за все сільськогосподарські товаровиробники. В організаційно-економічному відношенні потрібне об'єднання всіх учасників інтеграційної ланцюга, особливо на відомчих стиках, в економічну систему, з розподілами загального ефекту на рівновеликий капітал. Розвиток таких формувань на локальному рівні може відбуватися, як і зараз, на холдинговій (корпоративній), асоціативній та кооперативній основі. Це має особливе значення як альтернатива індиферентної макроекономічної політики держави до розвитку сільського господарства. Формування агропромислових об'єднань на основі міжгалузевої інтеграції дозволить істотно підвищити економічну ефективність як аграрного виробництва в цілому, так і всіх взаємопов'язаних підсистем агропромислового виробництва, в тому числі ЗПП. Оскільки близько двох третин споживаного зерна використовується на виробництво тваринницької продукції, у тому числі з групи продовольчих зернових культур, селекційний процес слід спря-

мувати і на виведення сортів з більшою конверсією корму. Розвиток високоприбуткового зернового господарства неможливий без державного втручання у створення відповідних регламентів функціонування зернопродуктового підкомплексу по суб'єктах країни. В основу ефективного державного регулювання інтеграційного процесу повинні бути покладені такі основоположні принципи:

- пріоритетність ринку зерна;
- протекціонізм;
- економічна самостійність сільськогосподарських товаровиробників;
- маркетингове дослідження.

Основи управління маркетингом полягають у усуненні “вузких місць” у міжгалузевих стиках різних агропромислових формувань на господарському, регіональному та центральному рівнях. Інтеграція дозволить скоротити витрати, які пов'язані з вивченням кон'юнктури ринку, пошуком ділових партнерів, збутом кінцевої продукції, залученням вигідних інвестицій тощо. Агропромислова інтеграція зводиться до встановлення міжгалузевих зв'язків і ділового співробітництва серед господарюючих суб'єктів різних галузей та сфер діяльності, які взаємопов'язані між собою технологічно, організаційно та економічно.

Як видається, агропромислова інтеграція повинна будуватися за міжгалузевим принципом. Міжгалузєва інтеграція застосовується при об'єднанні різних галузей за принципом єдності технологічних процесів. В його основі знаходиться об'єднання підприємств районної спеціалізації, фінансових структур, інвесторів, агрохолдингів та ін.

На нашу думку, прискоренню процесу формування та розвитку аграрного сектору економіки сприятиме становлення вертикальної інтеграції. Механізм впливу вертикальної координації на товаровиробників у процесі реалізації міжгалузевих відносин залишається малодослідженим питанням.

Основні види формувань агропромислової сфери представлено на рис. 1.20. Найбільшого розвитку вертикальна інтеграція одержала в США у 60-х роках ХХ ст. (на той час в її рамках

вироблялося близько 1/3 товарної продукції сільського господарства). Тоді ж вона поширилася в країнах Західної Європи.

Як уже доведено, за вертикальної інтеграції відкриваються реальні перспективи підвищеної ефективності аграрного виробництва. При вертикальній інтеграції структури, які об'єдналися, стають взаємопов'язаними між собою. Їхні технологічні процеси виробництва продукції управляються єдиним головним центром. За умови взаємної матеріальної зацікавленості та комплексного поєднання промислового і сільськогосподарського виробництва вертикальна інтеграція передбачає отримання більшої економічної вигоди. Вертикальна інтеграція являє собою одну із форм організації об'єднання промислових, сільськогосподарських компаній. Вертикальна координація поєднує сфери допоміжної діяльності, яка забезпечує єдність і неперервність допоміжних і технологічних дій та найефективніше використовує комплексні господарські ресурси.

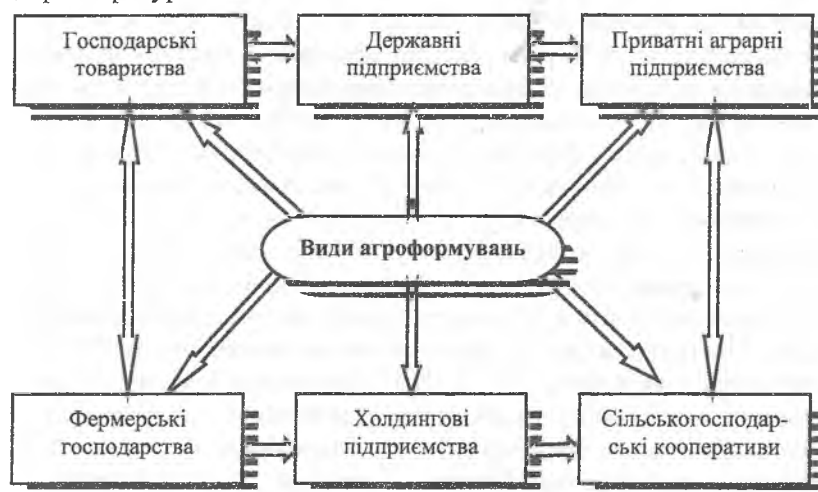

Рис. 1.20. Основні види формувань агропромислової сфери
Джерело: складено автором на основі [7; 9; 69]

Одним із важливих інтегруючих факторів, який об'єднує галузі агропромислового виробництва в єдину цілісну систему технологічного ланцюга, є переробна промисловість. Як показує

світова практика, загальна ефективність аграрного виробництва зростає там, де переробні підприємства мають взаємний зв'язок з товаровиробниками сільськогосподарської продукції холдингового типу. Альтернативним напрямом агрохолдингової інтеграції є становлення на селі кооперативних форм обслуговування. При кооперативних формах обслуговування невідкладним стає створення сучасних інфраструктур, серед яких:

- мережа власних підприємств із переробки та збуту продукції;
- система безперебійного постачання сільськогосподарським підприємствам засобів захисту рослин від шкідників і хвороб, стимуляторів росту, мінеральних та органічних добрив;
- надання послуг у сфері обслуговуючої кооперації.

З метою державної підтримки аграрного виробництва і сільських територій, розширення сфери зайнятості сільського населення в червні 2009 року Урядом України було розроблено програму підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів на період до 2015 року. Метою програми є надання цільової державної підтримки сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам для просування аграрної продукції особистих селянських господарств і фізичних осіб на аграрні ринки за стабільними цінами, створення до 2015 року 10 тис. сільськогосподарських кооперативів (із розрахунку один кооператив на 2 – 3 сільських населених пункти), а також більш як 100 тис. додаткових робочих місць, зростання до 2015 року обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в 1,6 раза та її реалізації на аграрних ринках через сільськогосподарські кооперативи не менше ніж на 20% їх загального товарообігу [257, с. 268]. Виконання програми здійснюватиметься шляхом запровадження державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що сприятиме розвитку аграрного виробництва і сільських територій, розширенню сфери зайнятості сільського населення та підвищенню його добробуту. Протягом найближчих восьми років планується виділити з держбюджету на підтримку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів 7,2 млрд грн [159, с. 39]. При формуванні міжгалузевих економічних відносин провідне місце у

розвитку агропромислової інтеграції, кооперації в сільському господарстві належить сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам.

Проблемою розвитку обслуговуючої кооперації в аграрній сфері є відсутність визначення статусу сільськогосподарського кооперативу та податкового механізму регулювання на законодавчому рівні. Потребує подальшого дослідження питання обслуговуючої кооперації в системі аграрного виробництва. Основою функціонування організаційно-правових виробничих структур горизонтального і вертикального типів є кооперація. При кооперації основний та обіговий капітал застосовують спільно, розподіляючи його на більшу масу готової продукції, при цьому собівартість одиниці продукції знижується. В Європі важливим елементом державного регулювання кооперативного руху виступає система оподаткування. Кооперативи виплачують інтегрований податок, який складається з податку обороту, податку на паливо, найману робочу силу, а також ліцензійних відрахувань. Вивільняються від сплати податків ті, що застосовують екологічно-чисту технологію, а також використовують альтернативні джерела енергії. У країнах Європейського Союзу через кооперативи реалізується понад 60% сільськогосподарської продукції [201, с. 1838–1840]. Питання становлення, формування і розвитку сільськогосподарських кооперативних формувань стали пріоритетними для багатьох вітчизняних науковців-економістів, серед яких: С.В. Бородаєвський, С.Д. Гелей, В.В. Гончаренко, Ф.В. Горбонос, В.В. Зіновчук, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Могильний, Л.В. Молдаван, О.А. Пантелеймоненко, В.Н. Парсяк, П.Т. Саблук, І.М. Тимофеев, А.В. Чаянов, Г.В. Черевко, В.В. Юрчишин та ін. За даними енциклопедичного словника, сільськогосподарська кооперація об'єднує сільськогосподарських товаровиробників для спільного виробництва продукції та інших видів діяльності (переробка, збут продукції, забезпечення засобами виробництва, матеріально-технічним обслуговуванням і т.п. [240, с. 625].

З метою ефективного розвитку агропромислового виробництва важливе значення має агропромислова інтеграція. Остання

сприяє раціональнішому використанню сільськогосподарської сировини, підвищенню ефективності галузі, покращенню якості готової продукції. Інтеграційні процеси в агропромисловому виробництві зумовлюють необхідність в системному підході до процесу розвитку аграрного виробництва. Як свідчить, практика, агропромислова інтеграція будується шляхом об'єднання холдингів, фінансових структур, переробних підприємств, підприємств районної спеціалізації. Загалом це зміцнення економічних зв'язків і органічне поєднання сільського господарства й галузей промисловості, транспорту, торгівлі тощо, які обслуговують сільське господарство, постачають ресурси і доводять його продукцію до споживача, а також форма територіально-виробничого міжгалузевого комбінування підприємств різних галузей з відокремленими технологічними процесами, але пов'язаних технологічно, на основі оптимальної концентрації виробництва для створення кінцевої продукції [72, с. 14]. Агропромислова інтеграція зводиться до встановлених зв'язків та ділової співпраці серед суб'єктів різних галузей і сфер діяльності, які взаємопов'язані економічно, організаційно та технологічно. Об'єктивна її сутність реалізується за допомогою економічних зв'язків, що виконують функції об'єднання виробничих систем в єдине ціле і забезпечують обмін між ними фінансовими ресурсами, речовиною, енергією та інформацією. Разом із тим, агропромислова інтеграція сама по собі не може забезпечити планомірний та ритмічний хід відтворення по всьому циклу руху продукту, починаючи від первинної виробничої стадії і закінчуючи доведенням його в готовому вигляді до кінцевого споживача. Для цього необхідно, щоб вольовий чинник діяв згідно з внутрішньою логікою її закономірностей на всіх стадіях руху аграрного продукту.

Таким чином, агропромислова інтеграція – це об'єктивний економічний процес високого рівня кооперації сільського господарства і промисловості, що поставляє ресурси, купує і переробляє його продукцію, в результаті чого утворюється агропромислове виробництво, функціонування якого забезпечується згаданим вище процесом.

На нашу думку, одна з соціально-економічних проблем, яка потребує детального вивчення і значних зусиль – це кооперація в аграрному секторі економіки. Схему побудови холдингового вертикально-інтегрованого підприємства представлено на рис. 1.21, яка включає: сільськогосподарські й промислові підприємства, науково-дослідні установи та переробні підприємства, транспортні підприємства і підприємства ресторанного бізнесу, підприємства торгівлі та фінансові установи.

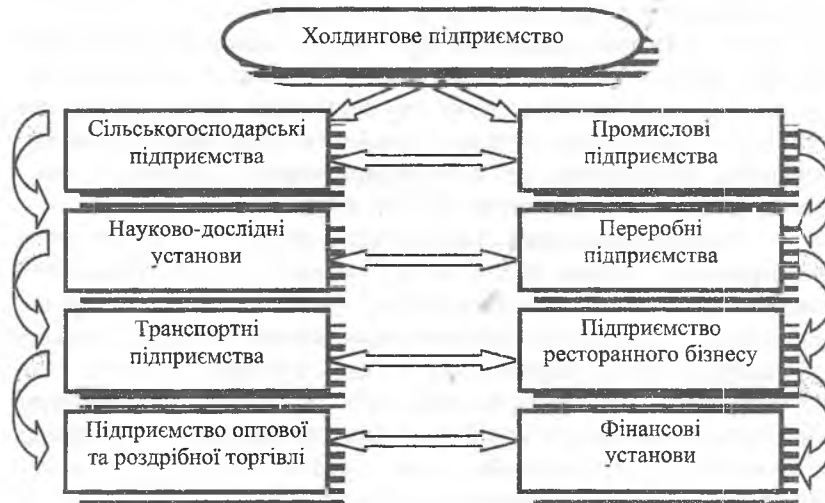

Рис. 1.21. Схема побудови холдингового вертикально-інтегрованого підприємства

Джерело: складено автором на основі [58; 208].

За інструмент ефективного розвитку міжгалузевих економічних відносин слугує вибір оптимальної форми вертикальної комплексної агропромислової інтеграції. Інтеграційні формування в агропромисловому виробництві зумовлюють створення сприятливіших умов для підвищення конкурентоспроможності продукції, забезпечують розширення масштабів виробництва. На основі ефективного розвитку міжгалузевих зв'язків між підприємствами агропромислового виробництва інтеграційні форму-

вання стануть базою прискореного освоєння нової продукції сільськогосподарства, появи нових каналів до міжнародних ринків збуту вітчизняної продукції. Перевагою інтеграційних процесів в агропромисловому виробництві є забезпечення виробництв конкурентоспроможною продукцією та взаємопропорційний розвиток технологічних процесів (виробництво, заготівля, зберігання, переробка, а також оптова та роздрібна торгівля).

На нашу думку, пріоритетним напрямом розвитку сільськогосподарського виробництва є формування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з метою виведення аграрного сектору економіки з кризового стану. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи сприяють зміцненню економічного потенціалу і соціального статусу сільськогосподарських товаровиробників, покращенню умов господарювання, створенню стимулів для росту товарної продукції [330, с. 75–80].

Кількісні показники сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України представлені на рис.1.22. Обслуговуючий кооператив виступає організаційною ланкою між товаровиробниками та постачальниками матеріальних засобів. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи ставлять за мету – обслуговування сільськогосподарського та іншого виробництва учасників кооперації, поліпшення умов розширеного відтворення в агробізнесі, підвищення рівня життя селян за рахунок об'єднання власників фермерських господарств. Відродження обслуговуючої кооперації є радикальним напрямом в розбудові ринкової економічної системи агропромислового виробництва. Обслуговуюча кооперація об'єднує товаровиробників у їх ринковій діяльності на основі добровільного залучення до процесів вертикальної інтеграції на засадах взаємодопомоги та економічного співробітництва [62, с. 1]. Становлення та розвиток обслуговуючої кооперації може проводитися за наступними напрямками:

- організація кооперативів за умовою спільного використання техніки;
- створення заготівельно-збутових кооперативів;
- створення кооперативів з постачання матеріально-технічних засобів, засобів захисту рослин від шкідників і хвороб, мінеральних та органічних добрив, регуляторів росту.

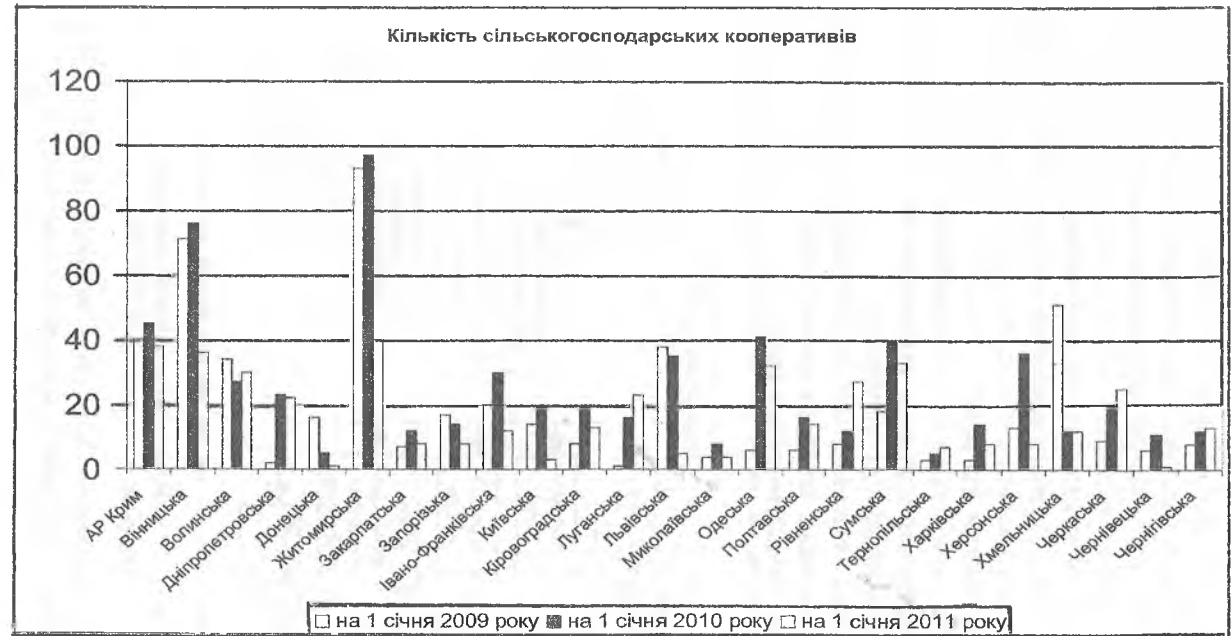

Рис. 1.22. Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів
Джерело: складено автором на основі статистичних даних за відповідні роки.

Деякі автори вважають, що обслуговуюча кооперація являє собою одим із проявів вертикальної інтеграції і виступає каталізатором другого етапу – зближення відносин між підприємствами II та III сфер агропромислового виробництва з можливістю повного об'єднання, тобто переходу від контрактної до повної інтеграції [303, с. 31–36]. Переваги обслуговуючої кооперації, в порівняно з іншими об'єднаннями, є те, що в першому випадку існує можливість переходити від простих форм кооперування до все складніших. Це процес взаємодії і співробітництва серед різних організаційно-правових структур, які направлені на покращення використання їх виробничого потенціалу.

Міжгалузєва інтеграція сприяє укрупненню окремих підприємств та організацій агропромислової сфери. Форми міжгалузєвої інтеграції представлені на рис.1.23.

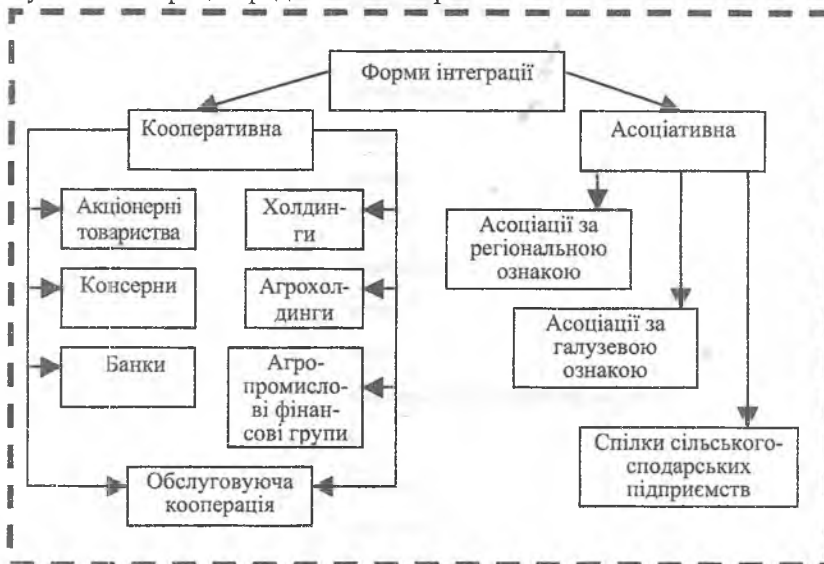

Рис. 1.23. Форми міжгалузєвої інтеграції
 Джерело: складено автором на основі [58; 303]

Інтеграція дозволяє скоротити витрати, які пов'язані з вивченням кон'юнктури ринку, залученням інвестицій.

Питання різних аспектів розвитку вертикальної координації досліджували відомі зарубіжні вчені: Дж. Бьюкенен, Р. Коуз, Д. Норт, О. І. Уільямсон та ін. Дослідження міжгалузевих відносин учасників продуктової вертикалі в аграрній сфері висвітлені в наукових працях вітчизняних дослідників: В. Г. Андрійчука, Т. В. Гагалюка, А. Є. Данкевича, В. В. Зіновчука, В. Н. Замовця, А. М. Карпенка, М. Ю. Коденської, С. М. Квапі, П. М. Макаренка, М. Й. Маліка, В. Я. Мессель-Веселяка, Ю. О. Нестерчука, Б. Я. Панасюка, В. П. Рябоконь, П. Т. Саблука та ін. Незважаючи на значні напрацювання в напрямі розвитку вертикальної інтеграції окремих сфер і галузей агропромислового виробництва, в наукових колах не існує єдиної думки щодо перспектив розвитку форм інтеграції аграрної сфери з погляду інтересів як суспільства, так і держави.

На думку В. Г. Андрійчука, вертикальна інтеграція має місце тоді, "... коли товаровиробники єдиного технологічного ланцюга об'єднуються через різні механізми під єдиною власністю, тоді як вертикальна координація виникає за умов, коли відносини між такими товаровиробниками регулюються лише контрактами" [8, с. 40–54].

Як зазначає Б. Я. Панасюк, раціональним є зосередження бізнесу на одній продуктивній вертикалі. Виробництво сировинних ресурсів навіть у розвинених країнах – традиційно збиткове, а сфери виготовлення і реалізація готових продуктів харчування отримують високі прибутки. Це спричиняє ідеї існування диспаритету цін, а також необхідності державної підтримки сільського господарства й перерозподілу фінансових ресурсів з високодохідних галузей у сировинну. Автор називає це утопією, наслідки якої спостерігаються на сучасному стані села і селян. Справедливий розподіл прибутків між учасниками продуктової вертикалі відповідно до їх внеску у створення нової вартості можна реалізувати лише у вертикально-інтегрованих структурах, коли їх учасники поєднані між собою єдиною власністю [170, с. 177–185].

Переваги вертикальної інтеграції в економічній літературі обговорюються вже давно. Досвід розвинених країн світу довів ефективність їх застосування в аграрному секторі економіки. На переконання В. Л. Валентинова, вертикальна координація є про-

цесом, що надає переваги всім залученим для цього учасникам. Для товаровиробників такі переваги включають: стимулювання, інвестиції у сільськогосподарське виробництво, підвищення його продуктивності, гарантування ринків збуту товаровиробників, зростання передбачуваності цін, забезпечення постачання матеріально-технічними ресурсами і кредитами. Вертикальна координація не лише усуває поведінкові основи виникнення нееквівалентності міжгалузевих відносин, а й сприяє прискоренню процесу структурних змін в аграрному секторі.

Головним фактором поглиблення вертикальної координації виступає усвідомлення несільськогосподарськими суб'єктами продовольчого ланцюга необхідності забезпечення високої якості та безпеки продуктів харчування, а основними факторами вертикальної координації є підтримка цими суб'єктами ресурсного забезпечення товаровиробників, інвестування в сільськогосподарське виробництво, кредитування товаровиробників, гарантування банківських кредитів, що надаються товаровиробникам, і надання останнім консультативних послуг [30, с. 19].

На нашу думку, вертикальна інтеграція – це комплексне міжгалузеве кооперування підприємств і виробництв різних галузей, які технологічно і суто організаційно пов'язані між собою. Вертикальна інтеграція забезпечує єдність технологічних процесів виробництва сільськогосподарської сировини і доставку до споживача готової продукції (рис. 1.24).

Міжгалузєва вертикальна інтеграція дасть можливість суттєво підвищити економічну ефективність як аграрного виробництва, так і всіх взаємопов'язаних галузей агропромислової сфери.

Формування нових агропромислових об'єднань на розвиток процесів агроінтеграції усуває розбалансованість між галузями агропромислового виробництва, створює економічно вигідні умови в аграрному секторі, а також умови для виходу українських товаровиробників на міжнародні ринки.

Одним з напрямів суттєвої підтримки розвитку аграрної економіки в умовах фінансової кризи є реформування міжгалузєвих відносин. За вдало організованої вертикальної координації покращуються позиції переробної сфери.

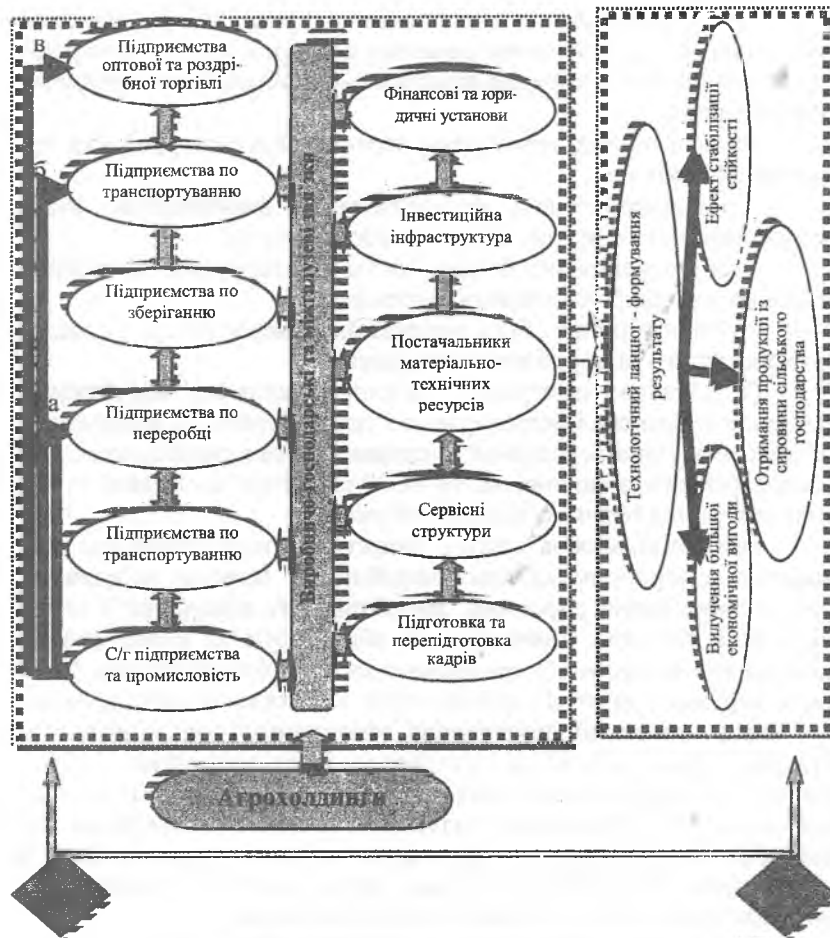

Рис. 1. 24. Схема вертикальної інтеграції підприємств в АПВ:
 І — формування виробничого ланцюга;
 а — виробництво — транспортування — переробка;
 б — виробництво — транспортування — переробка — зберігання — транспортування;
 в — виробництво — транспортування — переробка — зберігання — транспортування — підприємства оптової та роздрібно-торгівлі.
 ІІ — технологічний ланцюг — формування результату

Джерело: розробка автора.

При формуванні міжгалузевих економічних відносин головним є забезпечення розвитку агропромислової інтеграції та стимулювання створення ефективно-організаційних інтегрованих об'єднань.

На наш погляд, перевагами вертикальної інтеграції для товаровиробників є:

- підвищення рівня продуктивності виробництва, залучення інвесторів в сфері сільського господарства;
- забезпечення виробників новими технологіями виробництва та матеріально-технічними ресурсами;
- гарантія ринку збуту продукції, безперервність і єдність технологічного та виробничого процесів.

Вертикальна інтеграція в агропромислому виробництві забезпечить єдність і безперервність технологічного і виробничого процесів. Вона передбачає поєднання промислового, сільськогосподарського виробництва та обслуговуючої кооперації з метою отримання більшої економічної вигоди.

Вважаємо, можна істотно змінити кризове становище, яке виникло в агропромислому виробництві шляхом об'єднання зусиль виробників сировини, виробництв із переробки і збуту продукції, торгівлі, фінансових та обслуговуючої кооперації на засадах взаємодопомоги та економічного співробітництва. Крім того, вертикальна інтеграція визначає зниження витрат, забезпечує якість продукції, підвищення ефективності виробництва та створює ефект стабілізації та стійкості. Мета вертикальної інтеграції – це гарантія постачання сировини, її переробка та реалізація сільськогосподарської продукції. Вертикальна інтеграція характерна для підприємств, які взаємопов'язані єдиною метою з виробництва, переробки, реалізації, обслуговування, дослідження кон'юнктури ринку, дослідження ціноутворення.

Основною метою інтеграції є нарощування об'ємів товарів і послуг внаслідок забезпечення ефективності господарської діяльності в міжнародних масштабах. Як відомо, економічна інтеграція – це одна з форм об'єднання господарської діяльності.

На наш погляд, агропромислому інтеграцію можна будувати за міжгалузевим принципом, метою якого виступає об'єднання підприємств по вертикальному типу. Схему вертикально інтегрованого об'єднання в агропромислому виробництві представлено на рис. 1.25.

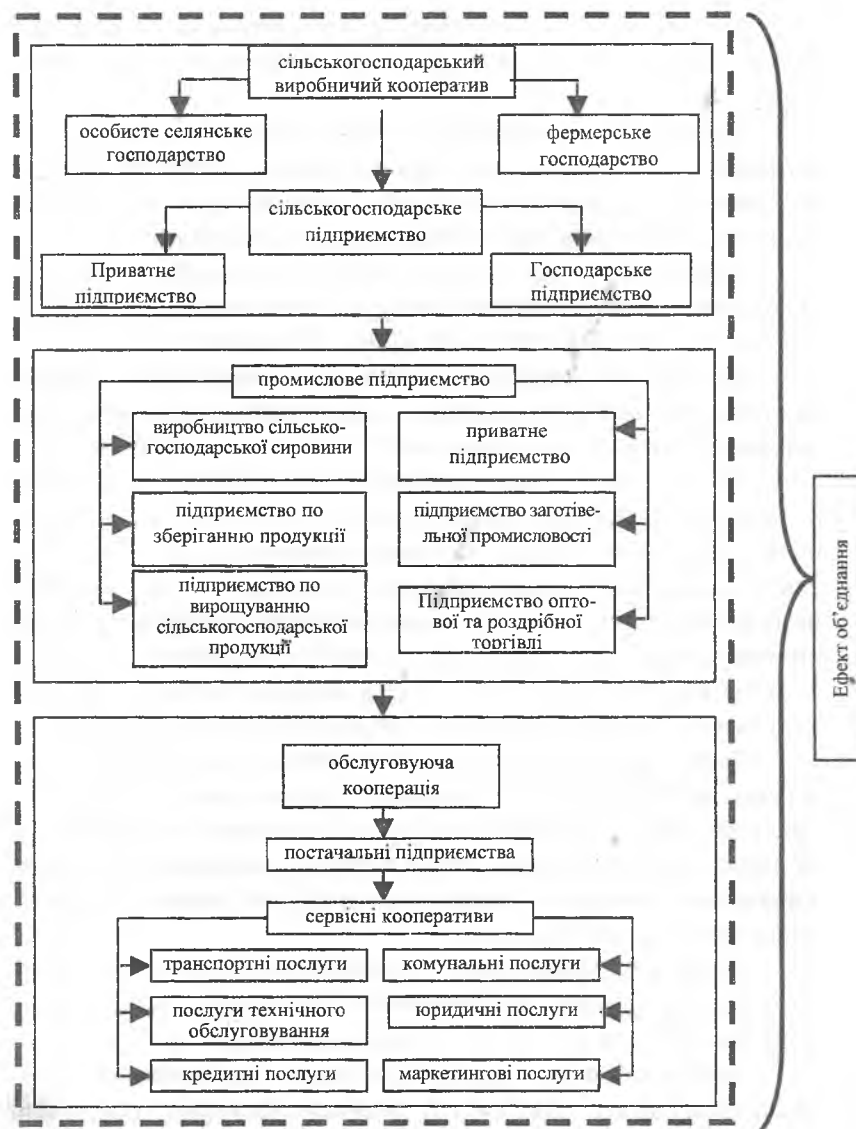

Рис. 1.25. Схема вертикально інтегрованого об'єднання в агропромисловому виробництві
Джерело: розробка автора.

У разі оптимального вибору форм вертикальної інтеграції можна створити ефективні умови для функціонування суб'єктів ринку.

Основними ознаками, які характеризують вертикально інтегроване об'єднання агропромислового виробництва, є об'єднання сільськогосподарського виробничого кооперативу, промислове підприємство та обслуговуючу кооперацію.

Така вертикальна інтеграція забезпечить найбільш оптимальне проходження товарного продукту безпосередньо від виробництва до доставки вже готової продукції споживачеві.

Міжгалузеві відносини підприємств з виробництва, переробки продукції та її збуту необхідно формувати шляхом взаємного поєднання інтересів всіх ланок агропромислового виробництва.

На нашу думку, при комплексному поєднанні сільськогосподарського та промислового виробництв буде забезпечено наявності синергійного ефекту. В технологічному процесі певна частина сільськогосподарської продукції псується на етапі зберігання та перевезення. У зв'язку з цим, необхідно інтегрувати виробництво шляхом своєчасної промислової її переробки та утилізації відходів виробництва. Останнє дасть можливість забезпечити галузь тваринництва необхідними кормами для відгодівлі тварин.

Отже, при об'єднанні цих двох виробництв, сільськогосподарські товаровиробники отримають додатковий економічний ефект та взаємну зацікавленість в безвідходному виробництві. І, як результат, безпосередньо для сільського господарства сьогодні з'являється можливість отримувати прибутки, досягаючи показників інших галузей економіки.

Сфера агропромислового виробництва охоплює широке коло галузей економіки, які забезпечують реалізацію і доведення до споживачів продукції сільського господарства [254, с. 326].

Зважаючи на це, з метою ефективного забезпечення сфери агропромислового виробництва повинен ефективно працювати технологічний ланцюг: "виробництво – заготівля – переробка – зберігання – транспортування – реалізація – обслуговування".

Ефективний розвиток міжгалузевих економічних відносин можна досягти при умові повної інтеграції маркетингу на сільськогосподарських підприємствах.

Вважаємо, що вертикальна інтеграція – це процес регулювання нееквівалентності міжгалузевих економічних відносин. Тільки при створенні ефективних міжгалузевих економічних відносинах можливий вільний рух аграрної продукції від виробника продукції до кінцевого споживача. Для забезпечення еквівалентності міжгалузевих відносин в агропромисловому виробництві необхідно розробити організаційно-економічні заходи державного регулювання.

Державне регулювання, на наш погляд, повинно налагодити такі міжгалузеві економічні відносини між сферами виробництва, заготівлі, зберігання переробки та торгівлі, які б забезпечували стосунки вертикальної координації або інтеграції партнерів.

В основу таких відносин повинна бути покладена взаємна спільність економічних інтересів учасників однієї продукції вертикалі. Формування нових агропромислових об'єднань на основі міжгалузевої вертикальної інтеграції дасть можливість суттєво підвищити економічну ефективність як аграрного виробництва, так і всіх взаємопов'язаних галузей агропромислової сфери.

Звідси, невідкладним завданням фінансово-економічного блоку системи управління державою повинно бути створення сприятливих соціально-економічних умов на селі і, передусім, у напрямі суттєвої підтримки розвитку агропромислових формувань у вигляді холдингових структур. Створення агрохолдингових структур в системі агропромислового виробництва дасть можливість відновити міжгалузеві зв'язки шляхом гармонійного поєднання виробництва, переробки, зберігання сільськогосподарської сировини та збуту готової продукції. Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка механізму державного регулювання інтегрованими процесами в АПВ, які зможуть забезпечити оперативну адаптацію виробництв аграрної сфери до нових умов господарювання в умовах економічної кризи.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ ЗВ'ЯЗКІВ У СИСТЕМІ АПВ

2.1. Основні чинники системного утворення міжгалузевих відносин в аграрній сфері економіки України

Економічною передумовою виникнення міжгосподарських зв'язків є повна реалізація інтересу підприємства. Якщо це інтереси конкретного працівника або групи відокремленого колективу, то вони можуть бути реалізовані частково в межах підприємства. Об'єктивні ж умови повної реалізації цього інтересу вимагають, щоб підприємство вступало в певні міжгосподарські зв'язки з іншими підприємствами-суміжниками. Виробнича передумова необхідності подальшого розвитку міжгосподарських зв'язків – це вимога інтенсивної технології. В умовах удосконалення виробництва прогресивна техніка і технологія є головним фактором спеціалізації та кооперації на основі поділу праці. У зв'язку з цим, виникає необхідність встановлення більш довготривалих міжгосподарських зв'язків з іншими підприємствами, постачальниками сировини і напівфабрикатів, що потребують постійного закріплення та забезпечення безперервності виробництва. Перехід на новий рівень організації міжгосподарських зв'язків підвищує роль економічного механізму в закріпленні нової спеціалізації та міжгосподарської кооперації. Організаційна передумова необхідності більш тісних міжгосподарських зв'язків і їх зміцнення – це підвищення ступеня самостійності підприємств і об'єднань. Реально воно можливе у випадку, якщо підприємства та об'єднання зможуть виходити на прямі зв'язки й укладати самостійно господарські договори [320, с. 6]. Формування і виникнення міжгосподарських зв'язків є об'єктивною необхідністю. Міжгосподарські зв'язки всередині кожної галузі між підприємствами – результат прояви реалізації їх інтересів. Взаємоузгодження таких інтересів вимагає постійного втручання з боку відповідних відомств з метою регулювання виробничих відносин. Які б не

встановлювалися економічні процеси та взаємозв'язки, всі вони так чи інакше позначаються на інтересах підприємства. При виробничих та економічних відносинах знаходять відображення об'єктивні і суб'єктивні протиріччя, які притаманні міжгосподарським зв'язкам. Поетапне й планомірне регулювання виробничо-економічних відносин між підприємствами через вирішення суперечностей та узгодження розрізняється інтересами і становить основний економічний зміст механізму розвитку міжгосподарських зв'язків. У розвитку міжгосподарських зв'язків можна виділити певні групи протиріч. Насамперед – це протиріччя, які виступають як наслідок невідповідності форм виробничих відносин характеру і рівню продуктивних сил. У такому випадку розв'язання суб'єктивних протиріч має здійснюватися за допомогою приведення у відповідність системи економічних взаємовідносин до існуючих виробничо-економічних умов підприємств. При цьому економічні взаємини повинні не тільки відповідати сформованим міжгосподарським зв'язкам, а й сприяти їх подальшому розвитку. Розв'язання вищевказаних протиріч має відбуватися комплексно, на основі планомірного поєднання централізованого впливу у вирішенні стратегічних завдань із розширенням прав і самостійності підприємств та об'єднань у регулюванні внутрішньогалузевих інтересів. Функції міжгосподарських зв'язків як результат поглиблення суспільного розподілу праці в сучасних умовах міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції зводяться до забезпечення взаємодії структурних елементів інтегрованого виробництва та обміну між ними продуктами, взаємному наданню послуг, спрямованих на узгодження і реалізацію взаємних інтересів підприємств. Насамперед відноситься до ліквідації соціально-економічних і культурно-побутових відмінностей між містом і селом. За матеріальну основу й об'єктивну передумову ліквідації цих відмінностей слугує формування і розвиток сільськогосподарського агропромислового виробництва, який неможливий без розвинених міжгосподарських зв'язків. Система економічних взаємовідносин підприємств в умовах міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції розглядається не як система зв'язку, а як сукупність організаційно-економічних

заходів, що забезпечують підприємствам необхідні умови ефективного впливу економічного механізму через договірні відносини на подальше погоджений розвиток міжгосподарських зв'язків.

Організація міжгосподарських зв'язків підприємств на основі їх узгоджених спільних дій і зусиль розглядається як засіб забезпечення єдності мети інтегрованого виробництва, спрямований на скорочення втрат і збереження якості виробленої продукції в процесі виробництва, заготівлі, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції. У виборі форм міжгосподарських зв'язків підприємств у процесі виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції існують різні концепції. При цьому вибираються різні організаційні рішення, які сприяють виконанню державного замовлення без урахування ефективності заготовок, переробки та реалізації. Такі і подібні постановки концепції приводили і можуть привести до негативних наслідків. Так, організаційно-технологічні зв'язки підприємств здійснювалися через численних посередників, нерациональні форми заготовок, способи зберігання і транспортування, які є гальмом у прискоренні поставок сировини і продукції безпосередньому споживачу, спричиняють значні втрати сільськогосподарської продукції в процесі заготівлі, переробки та реалізації [320, с. 8 – 9].

У системі економічних взаємовідносин міжгосподарські зв'язки підприємств розглядаються як первинна інстанція у задоволенні вимог організаційно-технологічних рішень у просуванні продукту або напівфабрикату між ланками технологічного ланцюга кінцевого продукту, з одного боку, і як одна з необхідних умов реалізації госпрозрахункових інтересів підприємств – з іншого. Така теоретична постановка питання в умовах міжгалузевих зв'язків виявляється в тому, які ефективність виробничих зв'язків, що забезпечують реалізацію вимог прогресивної технології, підвищення ступеня самостійності підприємств і об'єднань, зумовлюється й визначається формою заготовок сільськогосподарської продукції та умовами міжгосподарських взаємних поставок. Основний напрям реалізації подібної концепції полягає в удосконаленні організації виробничих зв'язків шляхом переходу підприємств і об'єднань на прями зв'язки між підприємствами-

виробниками і споживачами, а також впровадження прогресивних способів заготовок, зберігання і переробки, що сприяють максимальному скороченню втрат сільськогосподарської продукції. Вона передбачає забезпечення ефективного функціонування агропромислового виробництва та створення соціально-економічних умов для задоволення суспільних потреб. Виробничі зв'язки як результат поглиблення суспільного розподілу праці в умовах агропромислової інтеграції повинні здійснювати взаємодію структурних елементів інтегрованого виробництва на основі обміну між ними продуктами. Процес суспільного поділу праці сприяє подальшому розчленуванню і диференціації натуральної форми продукту праці. Поряд із цим розвиток суспільного розподілу праці об'єктивно вимагає встановлення зв'язків у вигляді обміну продуктами праці між різними сферами суспільного виробництва. К. Маркс та Ф. Енгельс у своїх наукових дослідженнях дійшли висновку, що обмін не створює відмінності між сферами виробництва, але встановлює зв'язок між сферами вже різними і перетворює їх у більш-менш залежні один від одного галузі сукупного суспільного виробництва [137, с. 364]. Організаційна та економічна передумова міжгосподарських зв'язків – це відомі сторони одного і того ж інтеграційного процесу. Наприклад, для ефективного функціонування міжгосподарських зв'язків з боку споживача мало мати потребу в тому чи іншому виді сировинної продукції – необхідна можливість забезпечувати еквівалентний обмін, а виробнику недостатньо володіти реальними можливостями в задоволенні сировинної продукції того чи іншого споживача – слід бути зацікавленим в задоволенні потреб останнього. Організаційні та економічні передумови повинні ув'язуватися між собою. Вони тісно переплітаються і, якщо один із згаданих елементів умов випадає, це знижує ефективність взаємовідносин підприємств. Міжгосподарські зв'язки класифікуються в наступному порядку:

- за формою інтеграції: внутрішньогалузеві й міжгалузеві;
- тривалості дії: короткострокові та довгострокові;
- ступеня інтенсивності: тимчасові й постійні;
- ступеня необхідності: випадкові та заплановані;

- змістом: організаційні, технологічні;
- за способом дії: прямі, через посередників.

Функціонування і розвиток міжгосподарських зв'язків має базуватися на наступних принципах:

- рівноправність договірних сторін;
- обов'язковості та відповідальності партнерів;
- відповідно до законодавства та плану;
- комплексності, динамічності, пропорційності, ритмічності та синхронності, що забезпечують оптимальний режим роботи всіх ланок єдиного організаційно-технологічного ланцюга інтегрованого виробництва;
- зацікавленості в розвитку і зміцненні виробничих зв'язків, підвищення ефективності кінцевих результатів інтегрованого виробництва;
- контролі (взаємному та з боку вищих інстанцій).

Реалізація зазначених принципів залежить від наступних факторів, що визначають тенденції розвитку міжгосподарських зв'язків:

- розміщення виробничих потужностей інтегрованих підприємств та їх відповідності сировинній базі;
- рівня спеціалізації і концентрації виробництва виробника та їх відповідності можливостям споживача;
- ступеня відособленості і самостійності підприємств, поділ їх технологічного циклу і функцій;
- стану формування та розвитку матеріально-технічної бази партнерів;
- можливості переходу на прогресивні форми прямих зв'язків;
- прогресивних способів зберігання продукції;
- ступеня механізації та рівня індустріалізації технологічних процесів;
- умови і технологічного стану перевезень сировини, напівфабрикатів і готової продукції;
- ритмічності виробництва та відповідності вимогам поставки проміжної продукції;
- біологічних особливостей сільськогосподарської продукції;

– ступеня зацікавленості та рівня економічного, матеріального і морального стимулювання виконання міжгосподарських взаємопоставок [320, с. 11 – 12].

Сільське господарство нашої держави в сучасних умовах це багатогалузева система, яка виконує найголовнішу стадію технологічного процесу – відтворення продовольства. Інші стадії цього відтворення виконують окремі галузі сільського господарства.

Галузі, які входять до складу агропромислового виробництва, самостійно функціонують з власними закономірностями розвитку та з властивими їм рисами. Крім того, кожна галузь виконує спеціальні завдання, які мають проміжний характер у технологічній системі агропромислового виробництва. Внутрігалузеві зв'язки поєднують як специфічні, так і загальні риси. Кожна з таких галузей – це самостійний технологічний цикл, а саме: виробництво сировини, промислова переробка, заготівля, транспортування та реалізація готової продукції. Зв'язки між стадіями технологічного процесу складають єдину міжгалузеву систему від виробництва до реалізації кінцевої продукції у вигляді продовольства. Як відомо, подібні взаємозв'язки в агропромисловому виробництві виникають як “по вертикалі”, так і “по горизонталі”. Основними завданнями міжгалузевих зв'язків в агропромисловому виробництві є:

- підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва;
- агропромислова інтеграція та міжгосподарська кооперація;
- збалансований та пропорційний розвиток агропромислового виробництва;
- оперативне розв'язання міжгалузевих проблем, які виникають при галузевих взаємодіях;
- своєчасне використання додаткових резервів з метою нарощування виробництва продовольчих товарів та сільськогосподарської продукції;
- удосконалення галузевої структури агропромислового виробництва.

Економічна криза останніх років вразила всі галузі національної економіки. Особливо руйнівних наслідків зазнало безпосе-

редньо сільське господарство. Проведене дослідження свідчить, що це відбулося у зв'язку з невідповідністю між вхідними і вихідними матеріально-технічними ресурсами, які поєднують аграрну сферу з іншими галузями в процесі міжгалузевого обміну. Сьогодні потребують подальшого дослідження питання, які спрямовані на пошук методологічних підходів до дослідження міжгалузевих зв'язків – як основ міжгалузевих відносин у системі сільськогосподарського виробництва. Вважаємо, потребують подальшого розвитку наукової дискусії, детальне вивчення, дослідження та аналіз проблем формування і регулювання нееквівалентних міжгалузевих відносин в агропромисловому виробництві. Вітчизняні вчені неодноразово вказували на розбалансування міжгалузевих економічних відносин і наростання диспаритету внаслідок безсистемних трансформацій у вітчизняному агропромисловому виробництві [173; 336]. На думку А. Я. Сохнич, характер взаємовідносин між суспільством і природою став підґрунтям для виникнення нової міжгалузевої науки, яка аналізує і синтезує різноманітні природознавчі й соціологічні наукові дані з метою виявлення закономірностей взаємозв'язку природи і суспільства, природи й людства, оцінки стану природного середовища, прогнозування та вироблення рекомендацій щодо регулювання й оптимізації екологічної взаємодії людини і природи [245, с. 5].

За деякими авторами, ефективною є вертикальна координація, яка покращує ринкові позиції переробних підприємств. Проте існують певні загрози для малих і середніх підприємств харчової промисловості, які не мають достатніх можливостей, щоб конкурувати на національному та міжнародному рівнях. Тому їм необхідно впроваджувати відповідні стратегії виживання, наприклад, працювати за умовами франчайзингу. Вертикальну координацію необхідно вважати природним закономірним процесом регулювання нееквівалентності міжгалузевих відносин шляхом ініціативної конструктивізації контрактних відносин між товаровиробниками та несільськогосподарськими суб'єктами. Вертикальна координація не тільки усуває нееквівалентність у міжгалузевих відносинах, а й сприяє прискоренню процесу структурних змін в аграрному секторі. Головним чинником поглиблення вертикальної координації виступає усвідомлення несільськогосподарськими суб'єктами про-

довольчого ланцюга необхідності забезпечення високої якості та безпеки продуктів харчування, а основними формами вертикальної координації – підтримка цими суб'єктами ресурсного забезпечення товаровиробників, інвестування в сільськогосподарське виробництво, кредитування, гарантування банківських кредитів, надання консультативних послуг [44, с. 258].

Глобалізація на рівні галузі, як вважає С. І. Соколенко, визначається тим, наскільки конкурентоспроможність окремої компанії всередині галузі у власній країні взаємопов'язана з рівнем її конкурентоспроможності в іншій країні. Чим більшою мірою глобалізована галузь промисловості, підкреслює автор, тим більше переваг одержує компанія від внесеної технології, виробничого процесу, фабричної марки. Глобалізовані галузі промисловості мають тенденцію домінувати на кожному ринку одним і тим самим набором глобальних компаній, які координують свої стратегічні дії в усіх країнах своєї активності [241, с. 47]. Деякі вчені стверджують, що одним з головних чинників розвитку національного агропромислового виробництва та формування в ньому адекватного виробничого потенціалу є удосконалення взаємозв'язків між промисловістю, яка забезпечує аграрний сектор необхідними засобами і предметами праці та переробляє сільськогосподарську сировину, і сільським господарством як специфічною галуззю економіки [304, с. 55]. В історичному плані сумарний внесок сільського господарства у виробничу діяльність країн, що розвиваються, складається з таких факторів:

- сільське господарство створює продовольчу базу економічного зростання;
- експорт сільськогосподарської продукції може бути важливим джерелом валютних надходжень;
- потреба в трудових ресурсах, характерна для розвитку промисловості, задовольняється за рахунок сільської місцевості;
- сільське господарство – важливий резерв формування капіталу для розвитку промисловості, а також будівництва інфраструктурних об'єктів загального значення, на основі яких розвивається промисловість [345]. Основні напрями економічної політики держави визначені в Господарському кодексі України [50], де зазначено, що "...структурно-галузева політика держави,

спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі народного господарства, удосконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення". На переконання А. А. Амбарцумова, промисловість перебудовує сільське господарство за своїм зразком, скорочує кількість виробничих процесів, здійснюваних сільським господарством, бере частину з них на себе, замінюючи живу працю селян працею промислових працівників. Отже, між сільським господарством і промисловістю виникають певні ділові відносини на засадах взаємності [6, с. 19].

В економічній літературі деякі автори поділяють міжгалузеві зв'язки на:

- зв'язки управління;
- зв'язки розвитку;
- функціональні зв'язки;
- синергічні зв'язки.

Як міжгалузеві можна вирізнити такі типи відносин за наступними властивостями галузей:

- 1) наявність тісних виробничих, комерційних та інших зв'язків;
- 2) вирішення актуальних економічних проблем;
- 3) об'єднання ланок в єдину виробничо-технологічну систему;
- 4) випуск взаємопов'язаної продукції;
- 5) виконання певної функції в економічній системі;
- 6) загальне управління.

Міжгалузеві зв'язки набирають конкретних організаційних форм:

- 1) за виробничим напрямом: вузькоспеціалізовані і комплексні;
- 2) за типом інтеграції і характером виробничих зв'язків: комбінати, об'єднання, науково-промислові об'єднання, об'єднання кількох суміжних галузей (виробництво – переробка – реалізація; виробництво – заготівля; будівництво – виробниче обслуговування і т.п.);

Розширюється і поглиблюється міжгосподарське співробітництво і в невиробничій сфері, у створенні закладів охорони здоров'я та культурно-побутового призначення (лікарень, санаторіїв, будинків відпочинку, молодіжних таборів та ін.) [148; 149].

Поглиблення міжгалузевих зв'язків є закономірністю суспільного поділу праці. Як підкреслює П.І. Гайдучкий, механізмом розвитку й функціонування агропромислового виробництва є розвиток і функціонування міжгалузевих зв'язків, які відображають як загальну закономірність розвитку й взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин, так і територіальні і галузеві відмінності їх прояву [45, с. 23].

Теоретико-методологічні основи міжгалузевих відносин в агропромислового виробництві досліджувалися вченими: Л. М. Березіною, В. Л. Валентиновим, Т. В. Гагалюком, П. І. Гайдучким, С.М. Квашою, Б.В. Бойко, М.Й. Маліком, В.Я. Месель-Веселяком, І. П. Мильком, Ю. О. Нестерчуком, П. Т. Саблуком, В. П. Ситником, Л. М. Черчиком, О. М. Шпичаком та ін.

Схему збалансованості міжгалузевих зв'язків агропромислового виробництва показано на рис.2.1.

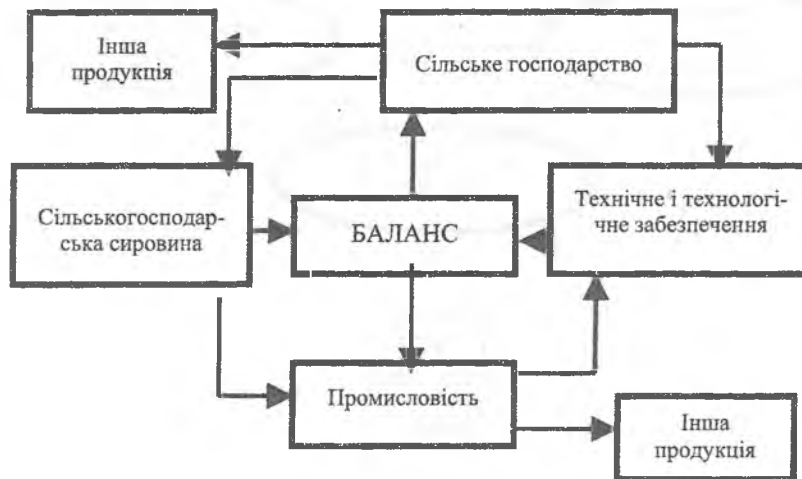

Рис. 2.1. Схема збалансованості міжгалузевих зв'язків
Примітка: складено автором на основі [222, с. 153].

Деякі автори вважають, що в основі цілісності міжгалузевих зв'язків знаходиться функціонально-галузева структура міжгалузевого комплексу [222, с. 153]. Цілісність забезпечується оптимальним типом структури. Причому, важливість пропорційного розвитку сільського господарства і промисловості зумовлюється не лише внутрішніми зв'язками системи агропромислового виробництва, а й зв'язками цієї системи з іншими галузями економіки. Думка більшості дослідників збігається в тому, що забезпечення еквівалентності міжгалузевих відносин має ґрунтуватися на вільному ціноутворенні, але з обов'язковим поєднанням державного структурного регулювання. Інтеграція агропромислового виробництва, на думку П. Т. Саблука, це процес поєднання (синтез) сільського господарства і промисловості, економічною передумовою якого є безперервність науково-технічного прогресу, ґрунтується на сукупності виробничих взаємовідносин і різною мірою проявляється і удосконалюється протягом усього розвитку суспільного виробництва [212, с. 255]. Взаємозв'язки цілей міжгалузевого комплексу представлено на рис. 2.2.

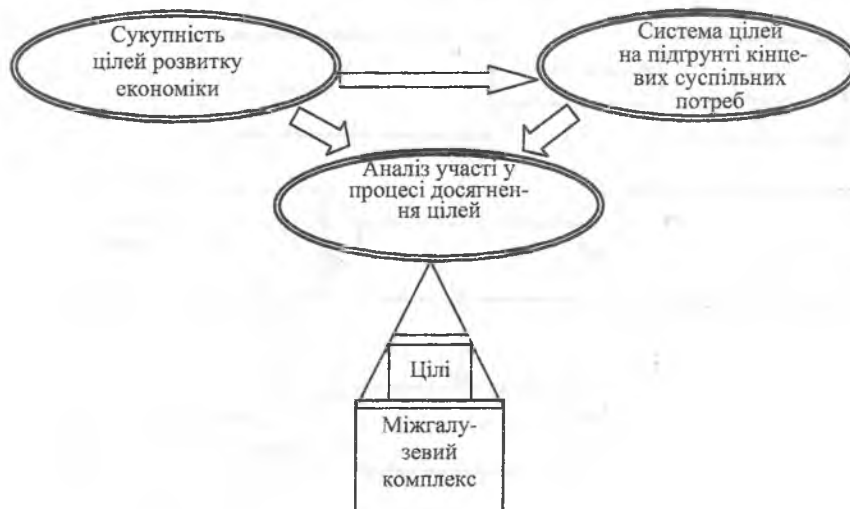

Рис.2.2. Взаємозв'язки цілей міжгалузевого комплексу
Примітка: розробка автором.

На думку Б. В. Бойко, для формування міжгалузевих відносин необхідне забезпечення умов для розвитку процесів спеціалізації, концентрації, кооперації в сільському господарстві та агропромислової інтеграції, стимулювання утворення інтеграційних об'єднань [24]. Досліджуючи теоретичні основи та аналізуючи методологічні принципи інтеграції в економіці, деякі автори дійшли висновку, що інтеграція це сторона розвитку, яка пов'язана з об'єднанням цілерозрізнених частин. Інтеграція являє собою систему відносин і зв'язків між цілим та його частинами [117, с. 42–43]. Нормалізація соціально-економічної ситуації в агропромисловому виробництві значною мірою залежить від характеру відносин між галузями, які входять до його складу. Доведено, що забезпечення еквівалентності міжгалузевих відносин в агропромисловому виробництві потребує насамперед розробки економічних заходів державної підтримки та державного регулювання. За В.Л. Валентиновим, розробка цих шляхів має враховувати можливості стихійної інституційної еволюції міжгалузевих відносин, зокрема у формі вертикальної координації [30, с. 15].

Вибір оптимальної форми вертикальної інтеграції (контрактної, асоціативної або поглинаючої) створює умови для функціонування суб'єктів ринку. Так, ще Карл Маркс у своїх економічних рукописах підкреслював, що "...завдяки утворенню для певних виробничих галузей об'єднуючих їх центрів виробництва товар швидко переходить з однієї фази виробництва в іншу, інакше кажучи, скорочується проміжний період, зменшується час перебування товару на проміжному етапі між однією фазою виробництва і другою, або скорочується перехід з однієї фази виробництва в другу" [138, с. 277]. Деякі автори під вертикальною інтеграцією розуміють розвиток міжгалузевих зв'язків, співпрацю сільськогосподарських, промислових та інших підприємств агропромислового виробництва, які технологічно пов'язані між собою єдиним процесом виробництва сільськогосподарської сировини, її промислової переробки та реалізації готової продукції [150, с. 29]. Окремі автори вважають, що вертикальна інтеграція власності або корпоративна інтеграція має місце тоді, коли фірма-інтегратор володіє певною частиною активів інтегрованого під-

приємства та впливає на його господарську і фінансову діяльність [231, с. 120–121].

Горизонтальна агропромислова інтеграція встановлює єдині правила гри завдяки своєму організуючому впливу на сільськогосподарський ринок через стабілізацію економічного стану учасників, підвищення їх конкурентоздатності. Позитивні та негативні сторони агропромислової інтеграції представлені в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Позитивні та негативні сторони агропромислової інтеграції

Горизонтальна інтеграція		Вертикальна інтеграція	
позитивна сторона	негативна сторона	позитивна сторона	негативна сторона
Зниження витрат (ліквідація дублюючих процесів)	Зміна зайнятості виробничої структури (при ліквідації дублюючих процесів)	Оптимізація внутрішніх процесів виробництва продукції	Входження до нового ринку (брак досвіду)
Зниження витрат за рахунок ефекту масовості (оптова закупівля)	Зниження рівня диверсифікації	Зменшення витрат виробництва продукції	Залежність від постачальників
Зниження витрат за рахунок зменшення конкуренції і трансакцій	Довгостроковість інтеграційних процесів	Зниження впливу взаємозалежного зовнішнього середовища	Зменшення гнучкості (необхідність врахування потреб власного виробництва)

Джерело: складено автором на основі [36].

Як зазначають М. Д. Колесов, В. М. Овчинников та А. Ф. Тарасов, поглиблення спеціалізації, сприяючи концентрації виробництва однорідної продукції і являючи собою через це новий етап в усупільненні виробництва, диктує необхідність розширення і розвитку виробничих зв'язків між галузями і підприємствами, що відокремилися [108, с. 15].

Деякі автори, спираючись на теорію суспільного поділу праці, дійшли висновку, що на певному етапі поділу і кооперації праці міжгалузеві зв'язки набирають форму міжгалузевого комплексу [17]. Цілісність міжгалузевого комплексу, як і будь-якої системи, полягає у зменшенні центру детермінації діяльності складових поза ними самими у бік інтегрального моменту всієї системи. Причому характер процесу зростання міжгалузевої цілісності агропромислового виробництва має свою специфіку: зменшення міжгалузевих зв'язків звичайно сполучене зі зростанням спеціалізації господарств. Поглиблення спеціалізації окремого господарства означає зменшення індивідуальної функціональної цілісності останнього, збільшення залежності такого від навколишнього середовища, яким є інтегральна система, що його охоплює. Зменшення господарської цілісності спеціалізованого господарства означає зниження міжгалузевої залежності всередині господарства і одночасне її збільшення в рамках всієї системи агропромислового виробництва [222, с. 120]. Емпіричні показники нееквівалентності міжгалузевих відносин агропромислового виробництва демонструють сценарій інституціонального розвитку, коли діє одна його складова – замикання, а механізми регулювання відсутні або неефективні. При цьому додаткові доходи підприємств суміжних із сільським господарством галузей створюють додаткові стимули займатися відповідним типом підприємницької діяльності (позитивний зворотний зв'язок). Сільськогосподарські підприємства, усвідомлюючи вагомість відповідних втрат, повинні вдаватися до заходів гармонізації міжгалузевих відносин (негативний зворотний зв'язок) [33].

Зміни у міжгалузевій структурі передбачають:

– врегулювання міжгалузевих відносин у напрямі створення однакових умов для комерційної діяльності для всіх суб'єктів господарювання;

– дотримання міжгалузевої збалансованості з наданням пріоритетності найбільш бюджетоформуючим (пивоварна, тютюнова, лікерогорілчана), експортоспроможним (кондитерська, олійно-жирова, соляна) та найбільш соціально значущим (хлібопекарна, м'ясна, молочна) галузям;

– для запобігання занепаду цукрової галузі та виведення її з кризового стану передбачається створення умов для врегулювання завантаження виробничих потужностей вітчизняною сировиною та імпортованим тростинним цукром-сирцем з подальшою поступовою орієнтацією на вітчизняну сировину в міру підвищення ефективності виробництва;

– перепрофілювання надлишкових потужностей спиртової промисловості на випуск етилового спирту на технічні потреби;

– значне збільшення обсягів виробництва спеціальних продуктів харчування для окремих груп населення, в тому числі для дітей, для профілактики певних хвороб.

Зміни у структурі фінансового забезпечення передбачаються в таких напрямках:

на першому етапі:

– перехід на переважно внутрішні джерела фінансування діяльності підприємств галузі за рахунок підвищення дохідності та впровадження ресурсозберігаючих технологій, розширення лізингових схем фінансування;

– надання державної (бюджетної) підтримки для стратегічно важливих і соціально значущих підприємств і виробництв;

на другому етапі:

– створення сприятливих умов для поєднання банківського, торговельного та промислового капіталів через діяльність агропромислово-фінансових і промислово-фінансових груп;

– здійснення технічного переозброєння та оновлення матеріально-технічної бази галузі за рахунок внутрішніх джерел [302, с. 152].

Таким чином, основними формами міжгалузевих економічних відносин в агропромисловій сфері є вертикальна та горизонтальна координації.

Вважаємо, що горизонтальна агропромислова інтеграція – це об'єднання виробників продукції, які виробляють аналогічну продукцію за подібними виробничими процесами, надають однакові послуги або виконують аналогічні операції технологічного циклу. Крім того, горизонтальна агропромислова інтеграція – це поєднання в єдиний виробничо-технологічний процес різних стадій виготовлення готового продукту.

На нашу думку, вертикальна агропромислова інтеграція – це об'єднання двох компаній і більше, які пов'язані між собою різними стадіями виробництва одного товару, промислової переробки та реалізації готової продукції. Вертикальна координація не тільки усуває нееквівалентність у міжгалузевих відносинах, а й сприяє прискореному процесу відповідних структурних змін в агропромисловій сфері.

Отже, основаними напрямками розвитку сільського господарства, як головної ланки агропромислового виробництва, є:

- швидкий, випереджувальний розвиток виробничих галузей;
- прискорення темпів розвитку в переробній промисловості;
- всебічний розвиток виробничої та соціальної інфраструктур;
- підвищення добробуту, культури, медичного обслуговування;
- створення сучасної бази зі збереження та переробки сільськогосподарської продукції;
- впровадження безвідходних технологій.

2.2. Вплив інвестиційної діяльності на формування міжгалузевих економічних відносин

Недостатньо розробленими залишаються проблеми формування інвестиційного розвитку міжгалузевих та економічних відносин на регіональному рівні. На сьогодні для України сільське господарство – ключова галузь, яка має потужний інвестиційний потенціал. Подальший розвиток аграрного сектору економіки України визначається рівнем інвестиційних можливостей та інвестиційною привабливістю галузі.

Для реалізації цих завдань потрібні іноземні інвестиції, що через низку причин надходять в економіку нашої країни поки що в недостатньому обсязі [92].

Інвестиційний процес – це складна економічна категорія, яка характеризує соціально-економічний стан держави та дозволяє моделювати її майбутнє. Суб'єкти інвестиційного процесу

вступають у різні суспільні відносини, які мають також і міжгалузевий характер. Добробут і динамічність розвитку нації залежить від обсягу та спрямованості інвестицій, досягнення рівня їх прибутковості, а відповідно інвестиційної привабливості секторів економіки [315]. Однак необхідно враховувати, що, незважаючи на важливість, фінансова сторона інвестиційного процесу – це тільки частина економічної проблеми. Інвестиційний процес варто розуміти як нерозривну єдність фінансових, трудових, матеріально-технічних та інноваційних ресурсів, які повною мірою впливають на конкурентоспроможність продукції, підприємства та галузі [314].

Вирішальну роль в умовах розгортання науково-технічної революції відіграють інвестиції у розвиток людини. Залежно від типів і форм власності розрізняють приватні, колективні, державні та наддержавні інвестиції. Приватні – вкладення, які здійснює окрема особа, максимум – сім'я, у розвиток приватної власності. Колективні – вкладення капіталістичних корпорацій, акціонерних капіталістичних компаній (колективні капіталістичні інвестиції), народних підприємств (колективні некапіталістичні інвестиції), кооперативних та інших організацій. Суб'єкт державних інвестицій – держава. Такі інвестиції спрямовують здебільшого у базові, малоприбуткові сфери й галузі, а також на розвиток освіти, охорони здоров'я і т.п. Наддержавні інвестиції здійснюють міжнародні економічні організації та наднаціональні органи. Інвестиції, що спрямовуються лише в основні фонди, слід називати капіталовкладеннями. Інвестиції іноземні – інвестиції різних зарубіжних інвесторів в економічну систему країни з метою привласнення більших прибутків, встановлення контролю над економікою загалом або окремими галузями, підприємствами. Їх поділяють на прямі та портфельні іноземні інвестиції. Розрізняють недержавні (приватні і колективні) й державні іноземні інвестиції. Більша частина іноземних інвестицій припадає на приватну та колективну власність. Іноземні інвестиції поділяють на три групи:

- 1) власне ввезення капіталу;
- 2) власні внутрішні джерела компаній і підприємств, контрольованих іноземними інвесторами (реінвестиції прибутку філіалів і дочірніх фірм, амортизаційні фонди);

– стратегічні, що забезпечують життєдіяльність держави: енергетика, транспорт, машинобудування, наука;

– пріоритетні галузі економіки, які забезпечують продовольчу безпеку держави: сільське господарство, харчова промисловість, торгівля;

– галузі інфраструктури: виробнича та соціальна [57]. Так, І.І. Червен вивчаючи розвиток аграрних підприємств, дійшов висновку: інвестиції являють собою вкладення капіталу у розвиток підприємства, спрямовані на збільшення, удосконалення й підвищення ефективності використання як основних, так і оборотних активів з метою одержання відповідного ефекту (і економічного, і соціального);

– залучення інвестиційних ресурсів у сучасних кризових умовах неможливе без забезпечення належного рівня інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання, оцінку якої є сенс здійснювати за методом прогнозування і дисконтування грошових потоків;

– усунення основних причин, які стримують активізацію інвестиційних процесів в нашій країні, сприятиме впровадженню досягнень науково-технічного прогресу і підвищенню ефективності функціонування виробничих формувань АПВ [328, с. 8]. Як зазначає В. Г. Андрійчук, аграрні підприємства з метою ефективного функціонування здійснюють інвестиційну діяльність, що являє собою сукупність практичних дій щодо реалізації інвестицій. Будучи суб'єктом такої діяльності, аграрні підприємства самостійно визначають напрями, види й обсяги інвестицій, а також приймають рішення про вкладення власних, позичкових і залучених фінансових, майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування. Вони можуть виступати як вкладники, кредитори, покупці та учасники інвестиційної діяльності [7, с. 375]. Під час формування сприятливого інвестиційного клімату підприємства не слід оминати увагою такі слабкі моменти, як урахування необхідності різного інвестиційного клімату для різних типів інвестицій, збалансування інтересів усіх учасників інвестиційного проекту, стабільність і достатню гнучкість самого інвестиційного клімату, забезпеченість сполучення інвестицій з інноваційними чинниками розвитку, сприяння підвищенню кваліфікації працівників [60, с. 19].

3) зовнішні джерела (позички, кредити, нова емісія акцій, облігацій тощо).

Прямі іноземні інвестиції – це довготермінові вкладення в економіку іншої країни, які дають можливість придбати власність на відповідні об'єкти або здійснювати контроль над ними. Найважливішою ознакою прямих іноземних інвестицій є те, що на їх основі виникають тривалі економічні зв'язки між підприємствами, за яких інвестор може контролювати прийняття рішень підприємством, у яке вкладено його кошти [72, с. 271 – 272]. Іноземні інвестиції допомагають вирішенню проблеми недостатності власних грошей як джерела фінансування. При їх ефективному використанні країна може не тільки компенсувати нестачу внутрішніх інвестиційних ресурсів, а ще й підвищити ефективність виробництва та конкурентоспроможності вітчизняної продукції завдяки введенню новітніх технологій та аналізу прогресивного досвіду управління інших країн світу. До того ж, саме залучення іноземних інвестицій виводить країну на світові ринки, налагоджує зв'язки зі світовою економікою та допомагає вийти із кризи [102, с. 455]. Умови інвестиційної привабливості підприємства відіграють не останню роль у залученні іноземних інвестицій, тому що для цього замало лише наявності привабливого інвестиційного клімату держави. Саме організаційно-економічні умови всередині підприємства визначають, чи буде воно вибране зпоміж інших підприємств цієї галузі для реалізації інвестиційного проекту.

Головною складовою інвестиційного клімату, якій приділяється основна увага потенціальних інвесторів, є рівень ризику. Згідно з оцінкою спеціалістів Європейського центру досліджень, підприємницький ризик інвестицій в Україну становить 80 % [316, с. 231]. До проблем інвестиційної діяльності в сільському господарстві України зверталися у своїх наукових працях багато вітчизняних вчених-економістів, серед яких слід виділити: В. Г. Андрійчука, О. Г. Боброву, О. А. Бондаренка, О. П. Бондарчука, С. О. Гуткевич, О. М. Духенюк, В. В. Ковальову, М. Ю. Коденську, М. І. Киселя, Г. П. Лайка, О. М. Могильного, Г. М. Підлісецького, Г. В. Сеніну, І. І. Червен, А. В. Чупіса, В. С. Шебаніна та ін. За критеріями привабливості та пріоритетності галузей економіки України виділяють такі:

На думку М. П. Сичевського, основними принципами інвестиційної політики у найближчій перспективі повинно стати:

- формування й ефективне використання всіх джерел інвестування;
- встановлення оптимального співвідношення участі вітчизняних та іноземних інвесторів;
- залучення іноземного капіталу при дотриманні вітчизняних інтересів;
- розширення фінансово-інвестиційних можливостей регіонів у проведенні активної інноваційно-інвестиційної політики, створенні привабливого інвестиційного клімату;
- створення мотивацій для довгострокового вкладання інвестицій;
- підвищення ролі амортизаційних відрахувань, як одного з основних джерел інвестування;
- розвиток інвестиційної інфраструктури, що відповідає ринковій економіці та стимулювання розвитку фондового ринку;
- розвиток ресурсозберігаючого й наукомісткого інвестування;
- формування державного інвестиційного попиту (формування державних і спільних з регіонами програм, пайова участь держави в комерційних проектах, державне замовлення, випуск державних цінних паперів);
- збереження бюджетного фінансування соціально значимих виробництв при відсутності власних коштів, зокрема підприємств, які виробляють продукцію дитячого харчування;
- підтримка або формування сприятливого інвестиційного клімату в стратегічно важливих галузях харчової промисловості заходами кредитної та податкової політики;
- забезпечення пріоритетності державних (суспільних) інтересів при відборі інвестиційних проектів і варіантів системного технологічного оновлення харчових виробництв [233; 234]. За аналізом надходження іноземних інвестицій (за 2011 рік) в економіку України з країн Європейського союзу найбільшими вони виявилися з Кіпру – 12645,5 млн дол. США та Німеччини – 7386,4 млн дол. США, найменшими – з Болгарії (23,0 млн дол. США), Португалії (23,2 млн дол. США) та Мальти (37,1 млн дол. США) (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в економіці
України з країн Європейського Союзу
(наростаючим підсумком з початку інвестування, млн дол. США)

Країна	Обсяги прямих інвестицій	
	на: 01.01.2011	на: 31.12.2011
Австрія	2731,4	3423,1
Бельгія	64,7	111,6
Болгарія	18,8	23,0
Велика Британія	2287,1	2508,2
Греція	327,9	428,3
Данія	196,6	198,3
Естонія	126,8	163,3
Ірландія	138,8	156,6
Іспанія	63,4	73,1
Італія	980,6	965,9
Кіпр	10044,9	12645,5
Латвія	81,7	71,0
Литва	83,3	83,6
Люксембург	441,7	493,8
Мальта	29,9	37,1
Нідерланди	4683,3	4822,8
Німеччина	7083,0	7386,4
Польща	932,8	875,5
Португалія	12,6	23,2
Румунія	22,1	21,0
Словаччина	62,4	62,7
Словенія	28,5	31,2
Угорщина	700,5	686,1
Фінляндія	58,0	68,3
Франція	2368,1	2230,7
Чехія	73,6	76,9
Швеція	1710,6	1744,0
Довідково:		
Усього в Україні	44806,0	49362,3
Усього з країн ЄС	35353,0	39411,2

Джерело: складено автором на основі [285].

Різні види залежностей між структурою інвестицій і структурою виробництва та технологічними укладами дають можли-

вість моделювати ці процеси, встановлювати найбільш раціональні та ефективні співвідношення між ними [156, с. 44]. Інвестиції повинні надходити не лише у виробництво, а й в технології, науку. Необхідно залучати іноземний капітал для переведення агропромислового виробництва на сучасну технологічну базу [253].

Приріст сукупного обсягу іноземного капіталу в економіці країни, з урахуванням його переоцінки, витрат, курсової різниці тощо, за 2010 р. становив 4655,0 млн дол. США. За даними Держкомстату України [91], загальний обсяг прямих іноземних інвестицій на 1 січня 2011 р. склав 44,7 млрд дол. США, що на 11,6% більше за обсяги інвестицій на початок 2010 р., та з розрахунку на одну особу 978,5 дол. США (табл.2.3).

Таблиця 2.3

Прямі іноземні інвестиції в економіку України (млн. дол. США)

Країна-інвестор	Обсяги ПІ на 01.01.2011р.	До підсумку, %	Обсяги ПІ на 01.01.2010р.	До підсумку, %	Абсолютне відхилення
Усього	44708	100	40026,8	100	4681,2
У тому числі:					
Кіпр	9914,6	22,2	8593,2	21,5	1321,4
Німеччина	7076,9	15,8	6613,0	16,5	463,9
Нідерланди	4707,8	10,5	4002	10,0	705,8
Російська Федерація	3402,8	7,6	2674,6	6,7	728,2
Австрія	2658,2	5,9	2604,1	6,5	54,1
Франція	2367,1	5,3	1640,1	4,1	727
Сполучене Королівство	2298,8	5,1	2375,9	5,9	-77,1
Швеція	1729,9	3,9	1272,3	3,2	457,6
Віргінські Острови (Британські)	1460,8	3,3	1371	3,4	89,8
Сполучені Штати Америки	1192,4	2,7	1387,1	3,5	-194,7
Італія	982,4	2,2	992,2	2,5	-9,8
Польща	935,8	2,1	864,9	2,2	70,9
Швейцарія	859,4	1,9	805,5	2,0	53,9
Інші країни	5121,1	11,5	4830,9	12,1	290,2

Джерело: складено автором на основі [91].

Як підкреслює А. А. Пересада, завданнями державної політики є створення: ефективних механізмів залучення інвестицій у приватний сектор української економіки, насамперед у приватизовані підприємства; надійних механізмів і фінансових інструментів інвестування коштів населення; інституту “ефективного власника”; запобігання соціальним вибухам і конфліктам, пов’язаним з операціями на інвестиційному ринку; цивілізованого ринку інвестиційних ресурсів тощо [173, с. 39]. До того ж прямі іноземні інвестиції не лягають важким тягарем на зовнішній борг, а навпаки, сприяють отриманню коштів для його погашення [237, с. 62]. Крім того, автор вказує на гальмування інвестиційної активності в аграрному секторі у 2009 році, яке зумовлене зменшенням доходів і падінням кредитного рейтингу. За 17 останніх років прямих іноземних інвестицій в Україну найбільше надійшло у 2011 році – 44806,0 млн дол. США, тоді як з України – 6868,0 млн дол. США (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Прямі іноземні інвестиції в Україні
(на початок року, млн дол. США)

Рік	Прямі іноземні інвестиції в Україну	Прямі інвестиції з України
1995	483,5	20,3
1996	896,9	84,1
1997	1438,2	97,4
1998	2063,6	127,5
1999	2810,7	97,5
2000	3281,8	98,5
2001	3875,0	170,3
2002	4555,3	155,7
2003	5471,8	144,3
2004	6794,4	166,0
2005	9047,0	198,6
2006	16890,0	219,5
2007	21607,3	243,3
2008	29542,7	6196,6
2009	35616,4	6203,1
2010	40053,0	6226,3
2011	44806,0	6868,3

Джерело: складено автором на основі [209].

Разом із тим, відсутність у них ресурсів призводить до зниження активності інноваційної діяльності, без здійснення якої розраховувати на їх ефективне функціонування практично неможливо. Тому зростання обсягів інвестиційних ресурсів та підвищення їх віддачі є одним із пріоритетних напрямів інтенсифікації розвитку виробничої діяльності будь-якого підприємства [328, с. 3].

Певну роль у зниженні інвестиційної привабливості галузі відіграв мораторій на ринковий оборот сільськогосподарських угідь. Україні варто наслідувати досвід розвинутих країн, де ринок продуктивних земель – невід’ємна складова інституту приватної земельної власності. Але державна регламентація цього ринку значно жорсткіша і деталізованіша, ніж державне регулювання і контролю на ринках інших видів капіталу [237, с. 60].

Можна погодитися з твердженням І. І. Червена, який наголошує, що на надходження і використання інвестицій в нашій країні і в кожному окремому її регіоні значною мірою впливають зміни в економічних умовах функціонування аграрних формувань [328].

У сфері інвестиційної діяльності особливе місце належить фінансовим інвестиціям. Інвестування вільних коштів у фінансові інструменти (корпоративні права, цінні папери, деривативи тощо) ставить за мету одержання в майбутньому прибутку, встановлення контролю над підприємством та інші цілі.

Фінансові інвестиції можуть здійснюватися за такими напрямками:

- інвестиційна діяльність із вкладення коштів у фінансові інструменти, зокрема в цінні папери. В сучасних умовах розвитку економіки проявляється тенденція активізації інвестиційних операцій на ринку цінних паперів, сукупність інструментів якого досягає 90% від загального обсягу фінансових інвестицій підприємств.

- придбання деривативів (похідних цінних паперів) передбачає купівлю цих фінансових інструментів з метою хеджування операцій на ринку або отримання спекулятивного доходу;

- здійснення депозитарних операцій, що є формою короткострокового вкладення тимчасово вільних коштів з метою генерування інвестиційного прибутку;

– внесення паїв у спільні підприємства.

Така форма фінансового інвестування менш капіталомістка, проте оперативніша. Вона дає змогу встановлення контролю за господарською діяльністю підприємства.

Як відомо, лізинг (як вид інвестиційної діяльності) може надати потужний поштовх в оптимізації використання наявного машинного парку, є гнучким економічним важелем, здатним залучати інвестиції, сприяти підйому вітчизняного виробника, спрямовувати капітал в життєво важливі галузі економіки країни, забезпечити реальну підтримку малого бізнесу і створювати нові виробництва. Впровадження лізингового кредитування не лише виступає засобом стимулювання реалізації нової техніки і прискорення оновлення основних фондів, а й може стати поштовхом до розвитку національної економіки в цілому, підвищення її якісного рівня [214, с. 2472].

Слід зазначити, що фінансування видатків інвестиційної діяльності за рахунок надходжень від фінансової діяльності не завжди є від'ємним результатом, залучення інвестицій для розвитку підприємства на сьогодні досить поширене явище. В тому випадку, коли рух грошових коштів у результаті інвестиційної і фінансової діяльності має позитивне значення, а за операційної – від'ємне, якість управління підприємством можна охарактеризувати як “кризову”. Тобто підприємство фінансує витрати операційної діяльності за рахунок надходжень від інвестиційної та фінансової.

Аналізуючи джерела фінансування капіталовкладень очевидно, що головним із них (до 95%) є власні кошти самих інвесторів – у вигляді реінвестованих прибутків та амортизаційних відрахувань. Прибуток являє собою основу фінансового забезпечення інвестування підприємств, який може розглядатися з двох позицій: прибуток отриманий в результаті виробництва та реалізації товарів (робіт, послуг); прибуток у вигляді відсотків (дивідендів), які отримуються від придбання цінних паперів [56, с. 4].

На нашу думку, пріоритетними напрямками активізації процесу залучення інвестицій в діяльність підприємств агропромислового виробництва є:

– пропозиції щодо впровадження інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур, які б забезпечили одержання стабільних урожаїв, не погіршуючи при цьому потенційну родючість ґрунтів;

– збільшення площі вирощування конкурентоспроможних для певного регіону сільськогосподарських культур;

– пропозиції з проведення лізингових операцій з метою оновлення машинно-тракторного парку [66, с. 137].

Розрізняють такі джерела фінансування інвестицій: власні, позичкові, залучені і бюджетні. До власних джерел аграрних підприємств-інвесторів відносять прибуток, амортизацію, виручку від ліквідації основних засобів, страхові відшкодування за основні засоби, вибулі внаслідок стихійного лиха. Позичкові джерела фінансування представлені облігаційними позиками, банківськими та бюджетними кредитами, залучені – коштами, одержаними від продажу акцій, пайових та інших внесків громадян або юридичних осіб.

Бюджетні інвестиційні асигнування здійснюються державою частково або повністю для реалізації важливих капіталомістких проектів у розвиток сільського господарства, наприклад, у меліорацію.

Крім згаданих джерел фінансування інвестицій, підприємства можуть використовувати благодійні внески, пожертвування інших юридичних і фізичних осіб.

Фактична величина інвестицій підприємства залежить від його інвестиційного потенціалу. Він визначається підсумовуванням чистого прибутку, амортизаційних відрахувань, позичкових і залучених коштів. Чистий прибуток, разом з амортизаційними відрахуваннями, називають грошовим потоком підприємства.

Основними формами здійснення прямих іноземних інвестицій в агропромислове виробництво України є:

- створення спільних підприємств;
- створення іноземним інвестором власних дочірніх підприємств (філій);

– укладання ліцензійних угод з вітчизняними підприємствами, згідно з якими останні набувають право на використання нової технології виробництва товару;

– придбання неконтрольних пакетів акцій вітчизняних підприємств – емітентів (портфельні іноземні інвестиції);

– придбання контрольних пакетів акцій у вітчизняних підприємств (пряма купівля, у процесі приватизації, обміну боргів на акції тощо). Іноземні інвестиції повинні забезпечити впровадження сучасних або перспективних ресурсозберігаючих і екологічно безпечних технологій, сприяти зниженню енергоспоживання на одиницю продукції і раціональному використанню сировинної бази України. Важливою вимогою для іноземних інвестицій є також і те, що продукція підприємств, створена за їх участю, має бути конкурентоспроможною на міжнародному ринку.

Держава може регулюючи впливати на інвестиційну діяльність підприємств проведенням кредитної та амортизаційної політики, наданням фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик, а також податковою політикою шляхом диференціації суб'єктів і об'єктів оподаткування, податкових ставок і пільг тощо. Аграрні підприємства можуть здійснювати за індивідуальними ліцензіями інвестиції і за межами України за різними напрямками. Головними з них є створення спільних підприємств з іноземними юридичними і фізичними особами на їх території, придбання частки у діючих іноземних підприємств або придбання за кордоном підприємств, що повністю належать українським інвесторам [7, с. 376 – 377].

В умовах ринкової економіки підприємство не може ефективно працювати, якщо не матиме економічної свободи у виборі видів діяльності та ринків збуту своєї продукції, партнерів (постачальників, споживачів, страхових компаній, банків та ін.), найму працівників і встановленні ціни. Але економічна свобода підприємств може бути реалізована повною мірою лише за умови забезпечення економічної свободи людини у виборі сфери своєї діяльності і способу отримання доходу, наприклад, через одержання заробітної плати, дивідендів на цінні папери, банківських відсотків за збереження в банку грошових коштів, здачу в оренду

майна і землі, через одержання підприємницького доходу [7, с.48].

Пріоритетними напрямками інвестиційно-інноваційної діяльності України є наукова та науково-технічна діяльність, промислове виробництво, сільське господарство, переробна та харчова промисловість, мале підприємництво, туризм та курортно-рекреаційні заклади.

2.3. Кластерний підхід як один із різновидів міжгалузевих відносин в агропромисловій сфері

Питання кластерної моделі співпраці підприємств досліджує багато вітчизняних і закордонних вчених, зокрема: М. П. Войнаренко, М. Ф. Кропивко, Д. С. Мельник, Є. М. Палита, М. Портер, А. Є. Романов, П. Т. Саблук, С. І. Соколенко та ін. Сутність кластера розкрито багатьма науковцями, як вітчизняними, так і зарубіжними.

Кластер, на наш погляд, вдало визначив М. Портер: „Кластери – це сконцентровані за географічними ознаками групи взаємопов’язаних компаній, спеціалізованих постачальників та постачальників послуг; фірм у відповідних галузях, а також пов’язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агенцій із стандартизації, а також торгових об’єднань) у певних галузях, що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу” [185]. Прообразом сучасних кластерних утворень в економіці були територіально-виробничі комплекси, що є “...формою простої організації продуктивних сил соціалістичного суспільства, що якнайповніше відповідає завданням їх розвитку в умовах науково-технічної революції” [178].

За визначенням П. Т. Саблука кластер – це міжгосподарське територіальне об’єднання не тільки взаємодоповнюючих підприємств (як великого бізнесу, так і малого підприємництва), що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий технологічний цикл великотоварного виробництва і реалізації конкурентоспроможної кінцевої продукції (товарів, послуг), а й інфраструктурних складових, що створюють умови для виробництва і просу-

вання продукції учасників кластера на продуктовому ринку, серед яких органи державної влади та наукові установи [221].

Кластер, як добровільне об'єднання фірм у певній сфері підприємництва, пов'язаних між собою технологічно і, як правило, за ознакою географічної близькості, визначає С. І. Соколенко [243, с. 19]. На думку І. В. Пилипенка, теорія кластерів або промислових груп отримала своє продовження в роботах іншого американського вченого – М. Енрайта, який створив теорію “регіонального кластера”, надавши йому наступні трактування. Регіональний кластер – це промисловий кластер, в якому фірми-члени кластера знаходяться в географічній близькості один до одного. Та інше визначення: “...регіональний кластер – це економічна агломерація фірм, що працюють в одній або декількох родинних галузях господарства” [177].

Деякі автори вважають, що кластери – це концентрація фірм з міцними формальними і неформальними взаємозв'язками та іншими інституціями, такими, як університети, дослідницькі лабораторії і т. ін. Чим більший цей кластер, тим ефективніше він працює у напрямі забезпечення себе відповідними ресурсами [134, с. 559].

На переконання М. Ф. Кропивко, кластери – це точки зору, стимулятори технічного прогресу, які є механізмом підвищення регіональної і національної конкурентоспроможності [119]. Войнаренко М. П. визначає кластер як сукупність “4К”:

- 1) концентрація в межах локальної території;
- 2) конкуренція всередині кластера у боротьбі за споживача;
- 3) кооперація, що означає залучення суміжних галузей і місцевих науково-освітніх закладів та підтримку конкурентоспроможності своїх послуг на зовнішньому ринку;
- 4) конкурентоспроможність на ринку за рахунок високої продуктивності, що базується на спеціалізації та взаємодоповненні учасників [42].

На думку Л. І. Міхова і Л. М. Каліна, кластери – це виробничо-комерційні мережі незалежних фірм за участю спеціалізованих виробництв, установ, що генерують знання (університетів, науково-дослідних інститутів, венчурних компаній), посередни-

цьких закладів (брокерів, консультантів), державних установ та споживачів, які є ланками у виробничому ланцюгу та близькі за місцем розташування [154].

За А. Є. Данкевичем, кластер – це об'єднання підприємств, постачальників устаткування, комплектуючих, спеціалізованих виробничих і сервісних послуг, науково-дослідних організацій, зв'язаних стосунками територіальної близькості і функціональної залежності у сфері виробництва і реалізації товарів і послуг. Кластер поєднує в собі конкуренцію і кооперацію, забезпечує ефективну взаємодію всіх учасників, спрямовану на оптимізацію умов спільного розвитку та максимізацію синергетичного ефекту. Механізм побудови кластера забезпечує поліпшення методів управління і спеціальних знань через обмін досвідом, можливість виходу на міжнародні ринки, зниження витрат на різних стадіях виробництва; формування різних варіантів об'єднань (об'єднання в холдинг, союз, альянс, технопарк або їх комбінації) [58, с. 41].

У країнах Європи формуванню кластерів надається відповідна державна підтримка реалізацією різноманітних стратегій, зокрема: стратегії підприємництва, регіональної стратегії, промислової стратегії. Зарубіжний досвід показує, що політика кластеризації у вигляді реалізації окремих стратегій набуває дедалі більшого поширення. Програма “кластерна ініціатива”, що визначається як організована спроба підвищити темпи приросту і конкурентоспроможності суб'єктів підприємництва, які формують кластер у певному регіоні, поширені у світовій практиці [96].

Види кластерів та їх перспективність досліджувалися багатьма вітчизняними науковцями. Результати, одержані С. І. Соколенко, підтверджують перспективність формування галузевих кластерів у таких напрямках: агропромислові та продовольчі кластери в районних центрах зі сприятливою екологічною ситуацією, налагодженими каналами збуту продукції, розвинутим фермерством. Найперспективнішими мають бути кластери м'ясного і молокопереробного напрямів, консервної (овочі, фрукти), зернової, олійної продукції; цукровий та кондитерський кластери; будівельні кластери на основі існуючої місцевої сировинної бази, збереженої виробничої інфраструктури та кадрів; транс-

портного машинобудування та ін. [242]. Разом із тим, П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко виділяють три види кластерів:

- регіональні (регіонально-окреслені об'єднання біля наукового або промислового центру);

- вертикальні (об'єднання всередині одного виробничого процесу, наприклад, ланцюжок “постачальник – виробник – збутовик – споживач”);

- горизонтальні (об'єднання різних галузей економіки в один мегакластер, наприклад, “агропромисловий кластер”) [221].

Відносно значення кластерів, то в науці не має однієї загальноприйнятої думки. В кластері вигода поширюється за всіма напрямками зв'язків:

- нові виробники, що приходять з інших галузей, прискорюють свій розвиток, стимулюючи НДР і забезпечуючи необхідні кошти для впровадження нових стратегій;

- відбувається вільний обмін інформацією та швидке поширення нововведень каналами постачальників або споживачів, які мають контакти з численними конкурентами;

- взаємозв'язки всередині кластера ведуть до появи нових шляхів у конкуренції та породжують цілком нові можливості [63].

Можна погодитися з думкою А. П. Румянцева, який підкреслює у своїх дослідженнях, що актуальність створення високотехнологічних кластерів, зумовлена загальними закономірностями розвитку світової економіки на сучасному етапі, полягає в розвитку партнерства між державою, економікою й наукою. На його думку, кластер виступає як схема, відповідно до якої все виробництво продукції, починаючи від її розробки, первинного виготовлення й закінчуючи продажем, іде за одним ланцюгом. Сьогодні функціонування й розвиток національної та регіональної економіки все більшою мірою визначається закономірностями глобалізаційних процесів, що зумовлюють як формування нових світогосподарських зв'язків, так і визначення конкретного статусу кожної держави, регіону й окремого підприємства у структурі світової економіки [214, с. 42–43]. На переконання О. Г. Білоруса, національна економіка стає потужним двигуном соціально-

економічного зростання і механізмом національної безпеки перед загрозою тотального корпоративного глобалізму. Кластери забезпечують національних виробників від глобальних монополій, тим самим захищаючи власні держави та регіональну економіку [22]. Напрями впровадження кластерів досліджувалися А. В. Черепом, який стверджував, що державні органи влади як на місцевому, так і на регіональному та національному рівнях повинні всіляко сприяти створенню та ефективному функціонуванню кластерів і підтримувати їх розвиток. Для цього на державному рівні необхідно розробити:

- програму підвищення конкурентоспроможності економіки на основі кластерних моделей;
- механізм надання довгострокових кредитів;
- механізм звільнення на період розвитку кластера (3–5 років) від сплати податків [329, с. 152]. Важливе значення для ефективного розвитку підприємств, на наш погляд, має реструктуризація.

Як вважає Н. М. Грищенко, реструктуризацію підприємства не слід розглядати як разову, більш чи менш широку систему заходів з оздоровлення і реформування підприємства, після реалізації яких потреба в оновленні й подальшому реформуванні відпадає. Реструктуризація є постійною функцією підприємства, за допомогою якої воно забезпечує собі постійну адаптацію до кон'юнктури і вимог ринку та постійно залишається конкурентоспроможним і прибутковим [51, с. 70]. Кластерну реструктуризацію підтримують та визнають її ефективність багато провідних економістів світу: Р. Нурксе, П. Розенштерн-Родан, Х. Ченері, А. Маршал, М. Портер, І. К. Ларіонов та ін. [327, с. 20]. Деякі автори наголошують, що реструктуризація промислових підприємств потребує ретельного аналізу та розробки принципів і методичних підходів на основі використання сучасних теорій управління, організації виробництва та заходів з підвищення конкурентоспроможності підприємств та укріплення їх ринкових позицій. Структурна перебудова промислового комплексу України, спрямована на досягнення конкурентоспроможності продукції, повинна виходити з таких галузевих пріоритетів: енергозбереження, наси-

чення ринку споживчими товарами і продуктами харчування, виробництво конкурентоспроможної продукції, яка б замінила імпорту, нарощування видобутку власних енергоносіїв, використання вітчизняного інноваційного потенціалу, залучення кластерної реструктуризації. Вивчаючи особливості кластерних моделей, М.П. Войнаренко зазначає, що кластери при вдалій концентрації виробництва, його спеціалізації, використанні сучасних досягнень комунікації, кооперації і співробітництва, допоможуть відкрити полюси зростання кожного конкретного регіону, забезпечуючи його виживання й перемогу в конкурентній боротьбі [41, с. 30]. За В.В. Бакумом [15, с. 38], до найголовніших ознак регіонального кластера належать:

- добровільне об'єднання підприємств, установ, організацій регіону, однієї чи декількох галузей, розташованих на невеликій території, в технологічно-фінансову структуру;
- конкурентні переваги кластера у боротьбі за споживача;
- об'єднання виробництва продукції по всьому логістичному ланцюгу одним технологічним циклом;
- кооперація та взаємодоповнюваність високого рівня розвитку між учасниками кластера;
- висока конкурентоспроможність виробленої продукції.

На нашу думку, у регіонах можливо сформувати спеціалізовані аграрні кластери, які матимуть тісні міжгалузеві економічні зв'язки. Функціонування міжгалузевих економічних зв'язків забезпечать отримання синергетичного ефекту на рівні регіону від взаємодії розвитку всіх кластерів. Як вказує Л.В. Коренюк, формування якісно нових форм організації виробництва на регіональному рівні є досить важливим для України в умовах інтеграційних процесів у світові економічні структури. Виробничо-територіальне утворення, що складається з населення як постачальника трудових ресурсів, підприємців, інвесторів, органів державної та регіональної влади, фінансових і банківських установ дозволить максимально ефективно використати потенціал території, забезпечивши мінімізацію використання ресурсів на одиницю готової продукції, та зумовлюватиме максимізацію прибутку. Крім того, кластерна модель на регіональному рівні сприятиме

реальній оцінці місцевих факторних та інституційних передумов сталого розвитку національної економіки [114, с. 20]. Формування кластерних формувань має важливе значення для розвитку аграрного сектору регіонів. На рис. 2.3 представлено схему методологічного підходу щодо формування міжгалузевих аграрних кластерів.

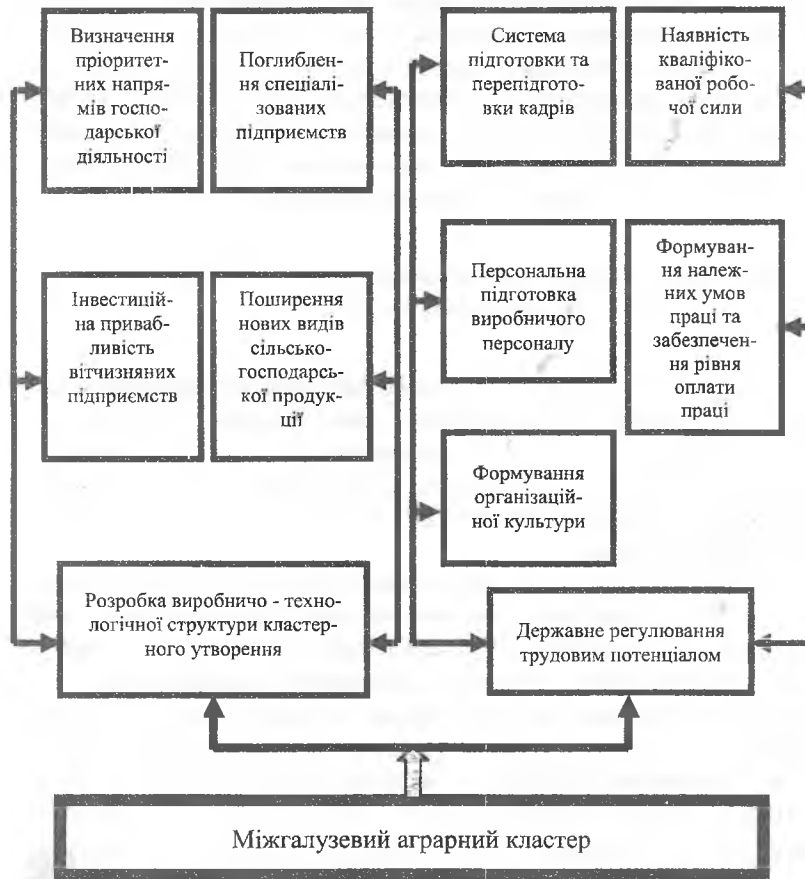

Рис. 2.3. Схема методологічного підходу до формування міжгалузевих аграрних кластерів

Джерело: розробка автора.

Звідси, кластери в умовах ринкової економіки можуть розглядатися як еволюційний етап розвитку міжгалузевих економічних відносин в аграрній сфері економіки.

Разом із тим, методологічний підхід стосовно формування міжгалузевого аграрного кластера повинен включати не тільки міжгосподарські територіальні об'єднання, які співпрацюють між собою, а й інфраструктурні складові, які створюватимуть безпечні умови для просування продукції учасників аграрного кластера.

Вважаємо, кластерна модель буде забезпечувати мінімізацію використання ресурсів на одиницю готової продукції, сприятиме оптимізації міжгалузевих економічних відносин у сільськогосподарських підприємствах та максимізації прибутку, а також захищеності економічних і майнових інтересів членів кластера.

2.4. Вплив кадрового потенціалу на стан міжгалузевих відносин в АПВ

Актуальні проблеми кадрового забезпечення аграрного сектору економіки досліджували такі відомі вчені, як: В. Г. Андрійчук, О. А. Бугуцький, Ф. В. Зінов'єв, Н. С. Краснокутська, М. Й. Малік, Л. І. Михайлова, Т. І. Олійник, В. В. Россоха, В. П. Рябоконт, П. Т. Саблук, Г. В. Щокін, В. В. Юрчишин та ін.

Людина є суб'єктом виробничого процесу, яка має власні цілі й інтереси. Саме вона створює все нове, і тільки їй властивий творчий підхід до роботи. Але вона може стати "гальмом" процесу, приховуючи свої можливості, відчувати незадоволеність колективними відносинами. Працівники, які мають однакову кваліфікацію, не завжди показують однакові результати в роботі, по-різному ставляться до праці, до свого підприємства [151, с. 35]. В Указі Президента України від 20.03.2008 р. № 244 "Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні" зазначається, що у 2008 році в повному обсязі необхідно завершити забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема у містах обласного та районного значення, сучасними навчальними

комп'ютерними комплексами, ліцензійними програмами, засобами виходу до міжнародної інформаційної мережі Інтернет [196].

Сучасна державна політика України в галузі професійної освіти зорієнтована на розв'язання таких головних завдань:

- розробку та реалізацію загальнодержавної стратегії розвитку професійної освіти, адекватної об'єктивним потребам нашого суспільства в умовах перебудови, кардинальної економічної реформи, переходу до ринкової економіки;

- інтеграцію української професійної школи у світову, європейську, розгортання інтелектуальних взаємозв'язків і комунікацій;

- визначення та здійснення комплексу практичних заходів, спрямованих на подолання кризових процесів та явищ і стабілізацію професійно-технічної освіти, її реформування та розвиток на базі нових типів навчальних закладів, механізмів їх функціонування, впровадження нових інформаційних технологій навчання [54]. На думку деяких науковців, механізм формування та реалізації державної кадрової політики в аграрному секторі економіки в загальному вигляді являє собою:

- визначення Верховною Радою України основних напрямів здійснення державної аграрної політики та державної кадрової політики взагалі й державної кадрової політики в аграрному секторі економіки, зокрема шляхом прийняття відповідних законодавчих актів;

- забезпечення Кабінетом Міністрів України проведення державної аграрної політики, у тому числі і в аграрному секторі економіки;

- діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, які беруть участь у реалізації державної аграрної політики, прогножуючи перспективні напрями й реалізуючи стратегічні цілі і завдання розвитку аграрного сектору економіки та визначаючи його відповідне кадрове забезпечення;

- діяльність політичних партій і громадських організацій, трудових колективів щодо формулювання і відстоювання своїх інтересів у сфері формування та реалізації аграрної і кадрової політики;

– науковий аналіз проблем розвитку аграрної сфери та розробка відповідних прогнозів щодо шляхів їх розв’язання тощо.

У зв’язку з цим, для аналізу державної кадрової політики важливо визначитися і з вимогами, яким вона має відповідати на сучасному етапі.

Так, при формуванні кадрового потенціалу на підприємстві важливу роль відіграє якісний, висококваліфікований персонал. Адже від професійних здібностей працівників залежить успіх підприємства. Під “кваліфікацією” зазвичай розуміють здатність людини до праці певної складності. Таке тлумачення є найбільш поширеним. Так, у Класифікаторі професій (ДК 003–95) під кваліфікацією розуміється здатність виконувати завдання та обов’язки відповідної роботи [2]. На думку М.Д. Виноградського, кваліфікація – це сукупність природної схильності до якого-небудь виду праці, рівень підготовленості працівника [38, с. 38].

Організаційно-економічні умови, які впливають на формування кадрового складу сільськогосподарських підприємств, формуються сукупністю чинників, що відображають загальні тенденції розвитку галузі. Серед них можна виокремити:

– економічні: низька інвестиційна привабливість сільського господарства, нерівномірне розміщення продуктивних сил на сільських територіях;

– демографічні: неспівпадіння темпів зростання кількості економічно активного населення працездатного віку та числа робочих місць, нестача кадрів багатьох спеціальностей, міграційні процеси в сільській місцевості;

– соціальні: недостатній розвиток системи підготовки і перепідготовки кадрів, слабка соціально-інженерна інфраструктура, низький рівень прибутків сільського населення [305].

Звідси, важливою задачею для аграрного сектору є підготовка кадрів. Але, на жаль, в Україні відсутні чіткі напрями розв’язання цієї проблеми, не визначено точну потребу у фахівцях та кваліфікованих працівниках агропромислового виробництва. Формування ресурсного потенціалу для аграрного сектору економіки у широкому значенні розглядається багатьма авторами по-різному. У широкому значенні аграрний сектор економіки

розглядається як такий, що охоплює всі підприємства України, незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які є виробниками сільськогосподарської продукції і продуктів її первинної переробки, а також організації (установи), що забезпечують розробку та здійснення державної аграрної політики. У вузькому значенні – це сектор економіки, який охоплює всі підприємства України, незалежно від форми власності й організаційно-правової форми, які є виробниками сільськогосподарської продукції і продуктів її первинної переробки [255, с. 6]. Перепідготовка і підвищення кваліфікації спеціалістів здійснюється у вищих спеціальних навчальних закладах на факультетах, відділеннях, курсах, підприємствах, у науково-дослідних установах. Широко використовуються такі заходи, як проведення семінарів, конференцій, симпозіумів на національному і міжнародному рівнях, стажування та навчання спеціалістів за кордоном. Особливостями підготовки спеціалістів у вищій школі розвинутих країн на сучасному етапі є:

– виробництво висуває до вищої школи вимоги забезпечити випускників всебічною загальною підготовкою, в якій переважають знання теоретичних дисциплін, а також навчити їх методам опанування спеціальності. Затвердження програм підготовки спеціалістів необхідного профілю беруть на себе самі фірми;

– вищі навчальні заклади повинні навчити студентів працювати у колективі, приймати спільні рішення, спілкуватися, чітко висловлювати свою думку. Для цього навчання у вищих навчальних закладах має здійснюватись у групах, щоб після зарахування на роботу випускники могли працювати у комплексних бригадах спеціалістів і дослідників;

– посилюються вимоги до спеціалістів з опанування управлінських знань. Незалежно від того, чи буде молодий спеціаліст у майбутньому інженером, економістом чи дослідником, він повинен отримати навички у галузі управління [38, с. 344–345].

На нашу думку, агропромислова галузь як і галузі, які взаємопов'язані з нею, потребують цілісної системи освіти, яка б відповідала національним інтересам і європейським тенденціям розвитку, забезпечувала б підготовку фахівців для аграрного сектору

економіки. Необхідно удосконалити систему післядипломної освіти, підготовки організаційно-управлінських кадрів. Запровадити виплату стипендій направленим на навчання у вищі та середні спеціальні навчальні заклади, із забезпеченням робочого місця та житла для спеціалістів за рахунок аграрного підприємства.

Потребує конструктивного розв'язання проблема інтеграції складових частин професійно-технічної освіти загальноосвітніх, загально-технічних і спеціальних предметів.

Реально захищеною у соціальному відношенні може бути лише широко освічена людина, здатна швидко й гнучко змінити напрям і зміст своєї діяльності у зв'язку зі змінами технологій або вимог ринку. Вузкопрофесійна підготовка у будь-якій конкретній галузі (у тому числі й у галузі харчової промисловості) має поступово витискатися з системи освіти, переходячи в царину виробництва та іншої професійної діяльності. Стратегічними напрямками реорганізації освіти є такі: забезпечення нового рівня якості підготовки фахівців, формування гнучкої системи підготовки робітничих кадрів, що задовольняє сучасні потреби суспільства у фахівцях різних галузей, з швидкою адаптацією до змінних умов професійної діяльності, тобто здатністю майбутніх робітників до розширення, оновлення та поповнення знань [172]. На переконання А. І. Уланчука, у навчальних планах аграрних вищих навчальних закладів має бути передбачено розширене вивчення бухгалтерського обліку, фінансів, оподаткування, особливостей функціонування підприємств у ринкових умовах [308, с. 68].

Процес задоволення потреби промисловості в робітничих кадрах має включати принаймні два етапи:

- 1) формування людських ресурсів з конкретним трудовим потенціалом (надалі – формування робітничих кадрів);
- 2) залучення кадрів робітничих професій до роботи на визначених робочих місцях в умовах конкретних підприємств [105, с. 4].

На проблеми розвитку міжгалузевих відносин в агропромисловій сфері впливають проблеми кадрового потенціалу, неякісної фахової підготовки спеціалістів навчальними закладами. Однією з проблем формування та розвитку кадрового потенціалу

підприємств агропромислового виробництва у нашій державі є те, що не завжди розуміється його значущість. Але провідні світові корпорації вже визнали, що єдина стійка конкурентна перевага, яку підприємство буде мати в майбутньому, це її люди [238].

За кордоном методики розрахунку потреби у кадрах базуються на статистичних даних, зібраних протягом декількох десятиліть, а в умовах нестабільної української економіки можуть застосовуватися лише вибіркові показники, з визначенням норми насичення спеціалістами з розрахунку на 10000 працюючих [83, с. 643].

У майбутньому прогнозується розвиток маркетингу персоналу як одного з напрямів наукових досліджень і розробок. При цьому очікується ширший використання комп'ютерних моделей для визначення кількісного складу персоналу. Вони нададуть можливість одержувати найбільш точний прогноз потреб у робочій силі, а також стимулюватимуть розвиток спеціальних знань і вмій для застосування на практиці [219].

Як відомо, ефективно налагоджена кадрова політика впливає не тільки на фінансово-економічні показники, а й допомагає забезпечити єдність цілей, соціально-психологічні та моральні аспекти підприємства. Вона формується серед серйозних змін, які відбуваються у сучасному виробництві. Загально-корпоративна політика у сфері праці передбачає взаємодію цієї сфери з інноваційною, технологічною і фінансовою стратегіями та генеральними планами розвитку бізнесу [312]. Для забезпечення сільського господарства висококваліфікованими кадрами постійно існує потреба у здійсненні підготовки спеціалістів та підвищенні професійного рівня працівників цієї сфери. Так, у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послугами у 2009 році кількість працівників, які проходили професійне навчання та підвищення кваліфікації, становила 20,9 тис. осіб, або 3,3% від облікової кількості штатних працівників згаданої галузі, що на 0,4% вище показника 2007 року [186]. В Україні, як і в інших пострадянських державах, історично склалася досить потужна система професійно-технічної освіти, яка ефективно вирішувала пробле-

ми підготовки молоді до професійної діяльності в кожній галузі промисловості та її вихованні. В період сьогодення ситуація значно змінилася.

По-перше, Україна як незалежна держава самостійно вирішує проблему створення національної системи підготовки майбутніх кваліфікованих робітничих кадрів.

По-друге, принципово змінилися стан і потреби суспільства, котре стало на шлях розвитку ринкової економіки.

По-третьє, змінилися концептуальні погляди на сутність і роль управління, стосунки між суб'єктами навчання, професійно-технічними закладами та державою, зміст і форми підготовки, пріоритети в освіті тощо [121].

Становлення України як цивілізованої європейської держави неможливе без розвинутого аграрного сектору, головна роль у створенні якого належить випускникам сільських шкіл. Освіта є вирішальним фактором в модернізації економіки й соціального розвитку села. Сучасна система освіти повинна відповідати новим вимогам аграрного сектору країни, створюючи передумови для зміцнення кадрового потенціалу. Освітня інфраструктура більшості територій України характеризується переважанням загальноосвітніх закладів, що розміщені в сільській місцевості. Частина сільських шкіл у структурі закладів загальної освіти становить 67,8 %. Питання доступності, якості та ефективності освіти для жителів сільських регіонів останніми роками стали надзвичайно актуальними [162]. Проблеми професійно-технічної освіти доцільно вирішувати новій Концепції професійної освіти. Суть цієї концепції зумовлена основними завданнями входження нашої держави в європейську та світові спільноти, тенденціями неперервності професійної освіти, соціально-економічними та політичними змінами, розширенням соціальних і технологічних функцій професійно-технічної освіти, підвищенням вимог до її рівня освіченості, професійної компетентності, мобільної конкурентоспроможності майбутніх кваліфікованих фахівців на вітчизняному та світовому ринку праці, професійної, екологічної, правової, інформаційної, та комунікативної культури громадянської свідомості, готовності до професійного саморозвитку і самовдосконалення

відповідальності за результати своєї діяльності [112]. Відтік кваліфікованої молоді з села призводить не тільки до погіршення структури трудових ресурсів, а й негативно позначається на результатах господарювання. Крім того, слід враховувати і матеріальний збиток, адже кошти, витрачені на підготовку кадрів для сільського господарства, переходять в інші галузі [217]. На даний час в аграрному секторі має місце проблема плинності спеціалістів в інші сфери економіки. Із метою подолання негативних явищ, необхідно забезпечити поліпшення умов системи оплати праці. Матеріальні мотиви відіграють сьогодні важливе значення, адже рівень заробітної плати низький, а частіше вона взагалі не виплачується. Поступово недостатній рівень оплати праці знижує мотиваційну функцію, що призводить до погіршення якості робіт та спаду показників продуктивності праці [333].

На думку В.О. Ткачука, практика господарювання підприємств промисловості свідчить про нестачу кадрів за окремими професіями, особливо робітничими, що знижує їх конкурентоспроможність в умовах невідповідності рівня підготовки кадрів, представлених на ринку праці, вимогам робочих місць, непривабливості робітничих професій, відсутності прив'язки професійної підготовки фахівців та спеціалістів до потреб суспільного виробництва [260].

З усього вищенаведеного, на наш погляд, можна зробити наступний висновок:

1) Необхідно поетапно оптимізувати мережу вищих навчальних закладів, що належать до сфери агропромислового виробництва, протягом 2014–2018 років, шляхом формування потужних аграрних навчальних закладів I–IV рівнів акредитації.

2) Удосконалити систему науково-дослідницької роботи із залученням наукових установ Національної академії аграрних наук України, Міністерства освіти і науки України та інших профільних установ.

3) Запровадити диференціації відповідальності за розробку загальнодержавних і регіональних наукових, інноваційних і кадрових проблем в агропромисловому виробництві.

4) Удосконалити систему державної атестації випускників загальноосвітніх шкіл шляхом запровадження поряд із державними іспитами незалежного їх тестування.

5) Оновити методичне забезпечення навчального процесу у вищих аграрних навчальних закладах згідно з вимогами міжнародних стандартів ISO.

6) Запровадити системи планування та виконання науково-технічних програм під інноваційну модель розвитку галузей агропромислового виробництва.

7) Забезпечити організаційні принципи маркетингу щодо ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва.

Людські ресурси, на думку А.М. Колота, це працівники, які мають певні професійні навички й знання та здатні використовувати їх у трудовому процесі. Їх специфіка, якщо порівнювати з іншими факторами економічного розвитку, полягає у тому, що:

– люди наділені інтелектом, тому беруть участь у виробничому процесі не механічно, а свідомо й емоційно;

– продуктивність творчих та інших здібностей людини не має видимих меж, відтак у людських ресурсах приховані найбільші резерви для підвищення ефективності функціонування підприємства;

– особиста мотивація людей штовхає їх на постійне удосконалення, підвищення кваліфікації, очікуючи при цьому підтримки з боку підприємства;

– багатогранність людського життя не вичерпується лише трудовою діяльністю, а отже, щоб ефективно використовувати людську працю, потрібно завжди враховувати потреби людини як особистості;

– науково-технічний прогрес і гуманізація суспільного життя спричинили стрімке зростання економічної ролі знань, моральності, інтелектуального потенціалу та інших особистісних якостей працівників, які формуються роками і поколіннями, а розкриваються в людині лише за сприятливих умов [67, с. 245, 248].

На результат ефективного господарювання впливає також трудовий потенціал. Під таким розуміють розвинуту в цьому сус-

пільстві сукупність демографічних, соціальних і духовних характеристик та якостей працездатного населення, що реалізовані або можуть бути реалізовані в умовах досягнутого рівня розвитку продуктивних сил, науково-технічного прогресу та системи відносин щодо участі в процесі праці й суспільній діяльності [95, с. 15]. В Указі Президента України “Про Основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року” відзначається, що “трудова потенціал – це сукупна чисельність громадян працездатного віку, які за певних ознак (стан здоров’я, психофізіологічні особливості, освітній, фаховий та інтелектуальний рівні, соціально-етнічний менталітет) здатні та мають намір провадити трудову діяльність” [205].

Трансформаційні зрушення української економіки у міжнародному напрямі передбачають насамперед формування ефективного механізму реалізації економічних можливостей людини у межах системи суспільного виробництва. Саме трудовий потенціал посідає важливе місце у результативному господарюванні, про що свідчить і ефективна робота, і багаторічний досвід. Це вимагає побудови розвинутої системи управління персоналом, що дасть змогу активізувати кадрову політику, спрямовану на задоволення потреб організації у кваліфікованій робочій силі [16].

Від рівня конкурентоспроможності працівника залежить специфіка його трудової поведінки (особливості цілеспрямованості, прийняття рішення, оцінка середовища тощо), рівень реалізації розвитку особистісного трудового потенціалу. Для працівника цей показник є підтвердженням статусу на виробництві. З позиції підприємства він визначає перспективи успішної і стійкої фінансово-економічної діяльності [164]. Зміст кадрового потенціалу підприємства – величина не постійна, навпаки, його кількісні і якісні характеристики постійно змінюються під впливом як об’єктивних, так і суб’єктивних чинників. Проте людський фактор представляється нам як своєрідний двигун виробництва, суспільних процесів, як результуюча, узагальнююча величина функціонування усіх індивідів в єдності усіх характеристик. Кадровий потенціал підприємства, в нашому розумінні, є не що інше, як те, що робить людський чинник рушійною силою, тобто його внут-

рішня основа, латентна можливість, що володіє динамічністю [47].

У Законі України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” до основних пріоритетів державної аграрної політики віднесені: “...державна підтримка підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів, виконання наукових досліджень для аграрного сектора” та “створення умов для закріплення в сільській місцевості кваліфікованих спеціалістів сільського господарства, освіти, культури, охорони здоров’я та побутового обслуговування” [204].

Важливе значення для аграрного сектору має професійно-технічна освіта. Глосарій основних термінів професійної освіти й навчання інтерпретує “неперервну освіту” (continuing education) у трьох значеннях:

- 1) освіта впродовж трудового життя;
- 2) освіта протягом усього життя людини – “освіта упродовж життя”;
- 3) освіта як безперервний глобальний процес освоєння, збереження та накопичення (збільшення) людьми повсякденного й наукового знання протягом усєї історії людства [49, с. 77].

Під „кадрами робітничих професій” В. О. Ткачук розглядає в першу чергу осіб зі складу економічно активного населення, які за профілем професійної підготовки можуть задовольняти вимоги роботодавців стосовно конкретних вакантних робочих місць і виконувати роботи з виробництва промислової продукції, надання виробничих послуг, переміщення вантажів та обслуговування цих процесів в умовах зростання якості продукції, підтвердженій міжнародними стандартами до її виробництва [259, с. 144].

На переконання М. Й. Маліка, кадровий і трудовий потенціали у широкому розумінні тотожні – це людський капітал, людський розвиток. Відмінність між ними, на його думку, полягає в тому, що “трудоий потенціал” має територіальну прив’язку та являє собою сукупність кількісних і якісних характеристик економічно активного, працездатного населення певної території, які визначають можливості цієї категорії населення виступати в ролі потенційних працівників. Кадровий потенціал підприємства – це сукупність кількісних і якісних характеристик персоналу, зайня-

того на підприємстві, куди відносять кількість працівників, їх вік, стать, освітній рівень та професійно-кваліфікаційні здібності [133]. Необхідність перепідготовки робочих кадрів зумовлена такими обставинами:

- вивільненням робітників у результаті технічного прогресу та реконструкції підприємства;
- відсутністю попиту на професійну структуру робітників, яка склалася у зв'язку з територіальним переміщенням виробництва;
- відповідністю професійного набору робітників потребам виробництва.

Між процесом підготовки нових робітників і перепідготовкою тих, що мають стаж роботи на виробництві, існують відмінності. Якщо підготовка передбачає навчання професійно-кваліфікаційним знанням і навичкам, то перепідготовка це – розширення і поглиблення професійно-кваліфікаційних навичок і знань, які робітники набули за період підготовки і вдосконалили в процесі трудової діяльності. Перепідготовка робітників – це процес навчання, завдяки якому у робітника розширюються можливості застосування праці. Вона передбачає професійні зміни. Перепідготовка здійснюється на спеціальних курсах з відривом або без відриву від виробництва. Така система має забезпечити відповідність між професійно-кваліфікаційною структурою робочих кадрів та досягненнями науки і технології, які впроваджуються у виробництво. На підприємствах і в навчальних закладах створюються курси ділового призначення, опанування суміжних спеціальностей і професій, виробничо-технічні курси, індивідуально-бригадне учнівство.

Підвищення кваліфікації робітників здійснюється підприємствами для своїх працівників з відривом і без відриву від виробництва, через курсову мережу, школи передових методів праці, технічні гуртки, семінари. Важливою формою підвищення кваліфікації є вечірнє навчання у професійно-технічних училищах, спеціальних вищих навчальних закладах. Виявлення потреб підприємства у кваліфікованих робочих кадрах і визначення джерел їх забезпечення досягається через систему балансових розрахунків. Розрахунок потреби враховує приріст їх чисельності і компе-

нсує вибуття. Вихідними у визначенні чисельності робітників за професіями на майбутній період є дані про структуру обладнання, план підвищення ефективності, обсяг виробництва, продуктивність праці, враховуються і зміни професійного складу робочих кадрів. Спочатку розраховується чисельність робітників на плановий період і визначається додаткова потреба. Додаткова потреба у робітниках розраховується у зв'язку з приростом кількості робочих місць, компенсуванню вибуття. Після визначення чисельності і додаткової потреби складається план підготовки робітників за формами навчання і підвищення кваліфікації, виходячи із потреби у кваліфікованому персоналі. Підготовка і перепідготовка кваліфікованих спеціалістів для галузей економіки є одним із актуальних завдань сьогодення.

Плануванню передують аналіз фактичного кількісного і якісного складу працівників масових професій та спеціалістів. При цьому визначають чисельність і професійний склад молодих працівників, що не мають професійної освіти чи потребують належної підготовки, наявність вакантних посад керівників та спеціалістів і тих, у кого освіта не відповідає посаді, а також устанавлюють особовий склад бажаючих одержати певну освіту, професію. Порівняння наявної чисельності працівників певної професії з потребою в них, визначеною в процесі атестації робочих місць, дає змогу встановити рівень забезпеченості кадрами, потребу в підготовці працівників професій, щодо яких виявлено нестачу, і можливість перекваліфікації деяких фахівців, якщо наявність перевищує потребу в них. Одночасно слід урахувувати очікувані міграційні процеси. У плані виокремлюється підготовка кадрів безпосередньо у господарстві та за його межами. Підготовка працівників масових професій у господарстві здійснюватиметься шляхом учнівства, наставництва. За межами господарства навчання і підготовку працівників планують як за видами навчальних закладів (у вечірніх школах, технікумах, вузах, професійно-технічних училищах, на різних курсах тощо), так і за формою навчання. Підготовку і перепідготовку кадрів планують виходячи з потреби в них і наявності таких груп працівників, яких можна направити на навчання. Визначаючи чисельність керівників і спеціалістів для підвищення кваліфікації, виходять з того, що

вони мають проходити навчання один раз у п'ять років на базі спеціальних навчальних закладів з відривом від виробництва строком до трьох місяців. У витрати на підготовку кадрів і підвищення їхньої кваліфікації включають виплату стипендій направленим на навчання у вищі й середні спеціальні навчальні заклади, оплату наданих пільг особам, що навчаються за заочною і вечірньою формами навчання, оплату праці майстрів, які здійснюють підготовку й підвищення кваліфікації працівників шляхом індивідуального та курсового навчання безпосередньо на виробництві, оплату праці керівників виробничої практики студентів вузів, учнів середніх шкіл і профтехучилищ, витрати на виготовлення наочних посібників і технічних засобів навчання та інші можливі витрати [158].

Активними заходами регулювання зайнятості трудових ресурсів вважаються: створення додаткових сфер зайнятості (додаткові робочі місця на державних підприємствах, субсидування, створення нових робочих місць у приватному секторі, територіальної та професійної мобільності робочої сили; субсидування частини витрат підприємств на заробітну плату, перепідготовку і підвищення кваліфікації працівників, застосування гнучких форм зайнятості, надання допомоги у працевлаштуванні [125].

У державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року виокремлено розділ "Створення умов для заохочення молоді до роботи і проживання у сільській місцевості" в якому передбачено:

- надання молоді земельних ділянок для ведення сільськогосподарського виробництва та індивідуального будівництва;
- оптимізацію мережі професійно-технічних навчальних закладів для підготовки працівників масових професій у сільському господарстві і інших сферах діяльності;
- відновлення роботи міжшкільних професійно-навчальних комбінатів;
- збільшення квот прийому сільської молоді до вищих навчальних закладів за державним замовленням (при цьому передбачаються договірні умови гарантованого повернення фахівців для роботи в селі) [199, с. 11]. Важливим засобом матеріального стимулювання є премія, яка відіграє роль додаткового сти-

мулювання за труд; забезпечує гнучку та оперативну залежність між конкретними результатами праці і заробітною платою працівника. Преміюються за основною системою для зацікавлення в покращенні загальних результатів роботи організації і за додатковими системами, які стимулюють виконання визначених видів робіт. Додаткові системи передбачають стимулювання інноваційної діяльності, економії ресурсів, дострокове виконання важливих робіт, стимулювання за результатами роботи за рік, проведення оглядів, конкурсів та ін. [37, с. 73]. Прикладом є зарубіжна практика справляння податку з доходів фізичних осіб, насичена знижками, з яких переважна частина – це знижки з оподаткування з доходів, а іноді безпосередньо з податкових зобов'язань. Шляхом розв'язання зазначеної проблеми є запровадження системи сімейних знижок з оподаткованих доходів. Остання може мати такі складові: знижка на непрацюючого члена подружжя 50% прожиткового мінімуму на місяць; знижка на кожну дитину в сім'ї 50% прожиткового мінімуму на місяць [301, с. 399].

За даними Н.О. Петренка, основними видами морального заохочення в нашій країні є: оголошення подяки, нагородження Почесною грамотою, занесення прізвища працівника до Книги пошани, поміщення фотографії працівника на Дошку пошани, до Галереї Трудової Слави, присвоєння почесних звань тощо. Локальні акти підприємств передбачають, наприклад, такі моральні заохочення, як присвоєння почесного звання “Відмінник якості” з врученням власного тавра і переведенням на самоконтроль, присвоєння почесного звання “Кращий за професією”, “Майстер – золоті руки”, вручення листів подяки сім'ям працівників – відмінників якості праці, присвоєння звання “Кращий цех за якістю” [174]. Деякі автори вважають, що на підприємстві повинні бути чіткі загальні характеристики ефективної системи стимулювання. Преміальна система, як і заробітна плата, мають періодично переглядатись як керівництвом, так і трудовим колективом. Працівники повинні знати, за які результати їх діяльності має виплачуватися грошова чи інша винагорода. Комплексний підхід до створення ефективного мотиваційного механізму праці на малих підприємствах передбачає в умовах сучасних ринкових відносин розвиток нових принципів управління персоналом, підвищення

продуктивності праці та ефективності сільськогосподарського виробництва, функціонування нових процедур по роботі з кадрами [175, с. 135–138].

На нашу думку, заходи щодо впровадження преміювання працівників надасть можливість до ефективного розвитку підприємств агропромислової сфери, та деякій мірі навіть вирішить питання безробіття в нашій державі. Для ефективного формування мотивації на підприємстві повинні створюватися відповідні умови: надання провідним фахівцям права власності, впровадження демократичних засад управління, пріоритетне забезпечення робочими місцями перспективних, молодих і висококваліфікованих фахівців, забезпечення сприятливого внутрішнього і зовнішнього середовища для професійного зростання та самореалізації. В результаті підвищення мотивації праці зростає ефективність виробництва, в трудовому колективі утверджується соціально-психологічний клімат, що сприяє зміцненню не тільки морального, а й фізичного здоров'я працюючих. А головне – соціальний наслідок: зростає матеріальний добробут селянина, формується база розширеного відтворення трудового потенціалу села [334].

Відома концептуальна схема “навчання – робота – пенсія” в умовах ринкової економіки має трансформуватися в нову концепцію “навчання – (робота + навчання) – пенсія”, тобто саме складова (робота + навчання), забезпечує безперервність навчання людини протягом життя, що в нових економічних умовах вимагає впровадження в Україні гнучких інноваційних технологій професійного навчання [230, с. 120]. У Концепції реформ і розвитку аграрної освіти та науки в Україні [111, с. 3–4] зазначено, що основними стратегічними напрями реформування аграрної науки і освіти сьогодні є:

- перехід на створення інновацій, які повинні забезпечити конкурентоспроможність та комерційну привабливість науково-технічних розробок на ринку наукомісткої продукції;

- оптимізація систем аграрної науки і освіти для концентрації матеріально-технічних, кадрових і фінансових ресурсів на вирішення пріоритетних завдань агропромислового виробництва;

- запровадження системи планування та виконання науково-технічних програм під інноваційну модель розвитку галузей агропромислового розвитку;
- створення дієвих систем інноваційного провайдингу;
- формування системи державного замовлення на науково-технічну продукцію через Міністерство агрополітики України;
- оптимізація системи аграрної освіти для концентрації матеріально-технічних, кадрових і фінансових ресурсів забезпечення розвитку всіх ланок освітніх закладів;
- створення системи мотивації одержання аграрної освіти;
- підпорядкування навчальних закладів ПТНЗ аграрного профілю галузевому міністерству;
- удосконалення системи післядипломної освіти, підготовки організаційно-управлінських кадрів;
- інтеграція аграрної освіти, науки і виробництва;
- формування системи перманентного наповнення змісту нового та запровадження в навчальний процес інноваційних технологій;
- формування системи замовлень агропромислового виробництва на підготовку фахівців аграрного профілю та оцінка їх кваліфікаційного рівня;
- реформування системи підготовки науково-педагогічних кадрів, їх освітянської та наукової діяльності, її нормативно-правового забезпечення у відповідності до міжнародних стандартів;
- навчання у вищих навчальних закладах зорієнтувати на вирішенні глобальних проблем сільськогосподарського виробництва;
- підвищення якості та безпеки сільськогосподарської продукції;
- екологізація усіх сфер аграрного сектору економіки на усіх етапах життєвого циклу людини;
- мінімізація шкідливого впливу від сільськогосподарської діяльності на довкілля;
- розвиток систем управління якістю в сфері аграрного виробництва, переробки і зберігання сільськогосподарської продукції;

– посилення ролі гуманітарної підготовки фахівців, як фактора розвитку демократії та протистояння тероризму, наркоманії та іншим негативним соціальним проявам у суспільстві;

– посилення практичної складової у підготовці фахівців за всіма напрямками підготовки (спеціальностями) та освітньо-кваліфікаційними рівнями. Розвиток сільськогосподарського виробництва неможливий без забезпечення його висококваліфікованими спеціалістами, які на фаховому рівні могли б реалізувати поставлені організаційні цілі. Адже, як відомо, добре підібраний трудовий колектив – це є одне з основних завдань підприємця [306]. На переконання В. В. Сиченка, перспективи розвитку вищої освіти України пов'язані з інноваційним напрямом.

Активна та збалансована державна політика в цій сфері, спрямована на підвищення інноваційної складової у діяльності вищих навчальних закладів, має призвести до поліпшення якості освітніх послуг для споживачів. Кінцевим підсумком застосування інновацій в освіті є підвищення ефективності роботи підприємств та збільшення внутрішнього валового продукту [235].

На нашу думку, організація системи навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів має надзвичайно важливе значення для всіх галузей агропромислового виробництва.

У проєкті Концепції реформи і розвитку аграрної освіти в Україні підкреслюється, що в основу реформування аграрної освіти і науки покладається:

а) поглиблення інтеграції вказаних видів діяльності та переведення їх на інноваційні системи взаємодії з виробничою сферою агропромислового виробництва;

б) введення диференціації відповідальності за розробку загальнодержавних і регіональних наукових, інноваційних і кадрових проблем в агропромисловому виробництві (в цілому і по регіонах), згідно з міжнародними стандартами;

в) відповідальність за стан науково-технічного прогресу і кадрове забезпечення сфери агропромислового виробництва, а також за зберігання і переробку сільськогосподарської й харчової сировини та продукції, їх якість і безпеку, збереження довкілля та соціальний розвиток сільської місцевості – вчорашні аграрні вищі

навчальні заклади мають стати установами наук про якість життя і безпеку довкілля та раціональне природокористування [111, с. 1].

Напрями формування персоналу для аграрного підприємства представлені на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Напрями формування персоналу для аграрного підприємства
Джерело: розробка автора.

Отже, сучасними напрямками формування персоналу для сільськогосподарських підприємств можна вказати такі:

- розвиток нових принципів управління персоналом, підвищення продуктивності праці та ефективності сільськогосподарського виробництва;
- ширше використання комп'ютерних моделей для впровадження інноваційних програм зі створення кількісного складу персоналу;
- створення належних умов життя і праці для спеціалістів та робітників за рахунок підприємства;
- професійний вибір перспективних фахівців для подальшого навчання в магістратурі та аспірантурі за аграрним спрямуванням;
- впровадження цільового навчання випускників у закладах з аграрним спрямуванням;
- перенавчання і працевлаштування працівників, які вивільнилися з аграрного виробництва.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНИЙ СТАН МІЖГАЛУЗЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

3.1. Аналіз сучасного стану розвитку аграрного сектору в нинішніх умовах ринкових відносин

Як вже було доведено, цілісність міжгалузевих економічних зв'язків агропромислового виробництва реалізується через відповідні критерії збалансованості та пропорційності. За рахунок недостатньої організаційно-економічної та технологічної залежності сільського господарства від інших суміжних галузей це призводить до нееквівалентного міжгалузевого обміну між ними. Як свідчить рис. 3.1, забезпечення господарств України сільськогосподарською технікою (зернозбиральними комбайнами) у 2011 році зменшилася майже в 1,5 раза, кукурудзозбиральними та кормозбиральними комбайнами – у 2 раза, а бурякозбиральними машинами – у 2,2 раза.

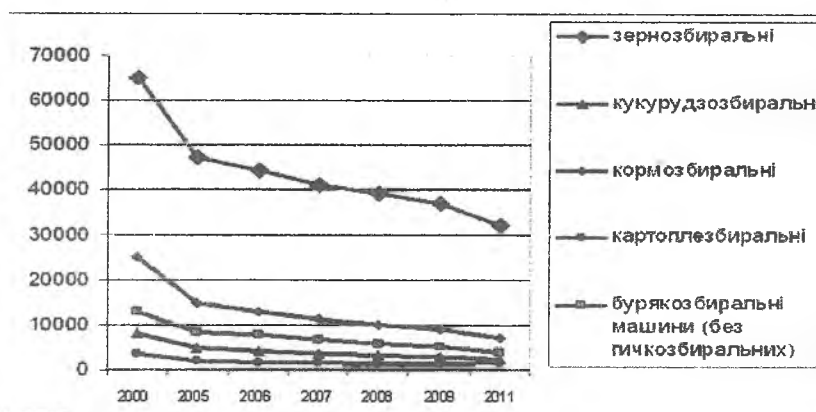

Рис. 3.1. Структура сільськогосподарської техніки по роках її випуску в господарствах України

Джерело: [157].

Наявність основних видів сільськогосподарської техніки у сільськогосподарських підприємствах у 2000–2011 роках представлено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Наявність основних видів сільськогосподарської техніки у сільськогосподарських підприємствах у 2000–2012 рр.

Вид техніки	Рік							
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2011	2012
Трактори всіх марок, включаючи трактори, на яких змонтовані машини, у тому числі:	318927	216875	201310	186767	177401	168532	147131	150740
трактори без тракторів, на яких змонтовані машини	281650	196080	182552	169953	161800	153791	134554	136040
трактори, на яких змонтовані машини	37277	20795	18758	18614	15601	14741	12577	12782
Тракторні причіпи	207776	125989	112849	100037	91562	84968	66561	64230
Сівалки всіх видів	131972	96970	91043	85155	81810	77807	71265	72835
Картоплесалжалки	7116	4037	3615	3207	2885	2664	2173	2148
Дощувальні машини та установки (без поливних)	12991	5339	4643	4314	4295	4145	4289	4314
Сінокосарки та тракторні	18878	13714	12586	11351	10618	9983	8233	8603
Жатки валкові	34768	23105	21110	18926	17571	16332	14941	14271
Комбайни:								
зернозбиральні	65240	47150	44252	41032	39091	36783	32062	31997
кукуруддозбиральні	7874	4750	4179	3637	3174	2857	2295	2131
кормозбиральні	24939	14627	12960	11300	9978	8967	7173	6731
льонозбиральні	1685	1032	918	820	716	613	358	298
картоплезбиральні	3574	1947	1738	1547	1360	1257	1660	1632
бурякозбиральні машини (без гичкозбиральних)	12982	8478	7701	6583	5774	5083	3848	3557
Дойльні установи та агрегати	33498	16783	14705	12650	11367	10547	10838	11216
Роздавачі кормів:								
для ВРХ	15755	7870	6921	6099	5542	5219	4280	4136
для свиней	2960	1315	1233	1201	1007	1043	2191	2538
Транспортери та прибирання гною	84717	43159	37984	32362	28825	26387	21967	20622

Джерело: складено автором на основі [157].

Рівень забезпечення сільськогосподарською технікою, окремими видами машин не виходить за межі 53% [288, с. 169]. Дефіцит забезпечення тракторів, на яких змонтовано машини, у 2011 р. становив 12577, що у 1,6 раза менше порівняно з 2005 року. За рис. 3.2, співвідношення кількості тракторів і зернозбиральних комбайнів у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення у 2011 році зменшилася на 59,3%.

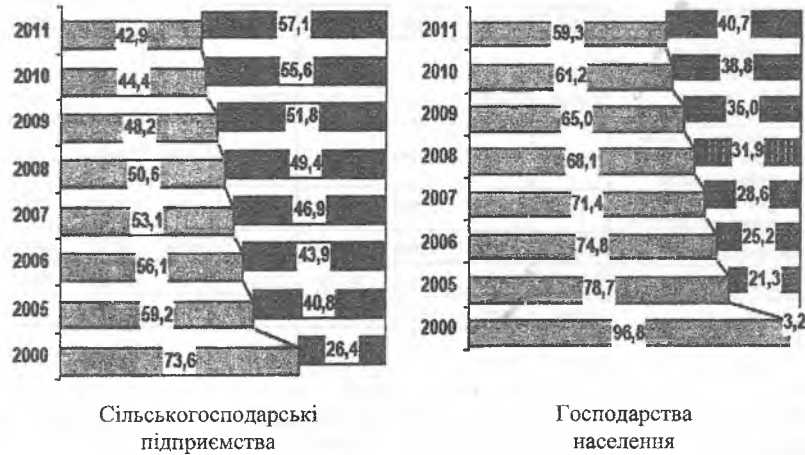

Рис. 3.2. Співвідношення кількості тракторів і зернозбиральних комбайнів у сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення [157, с. 8]

Така ситуація виникла внаслідок непропорційного міжгалузевого обміну в господарствах населення та сільськогосподарських підприємствах. На нашу думку, погіршення міжгалузевих зв'язків спричиняє непропорційне забезпечення сільськогосподарських підприємств основними видами сільськогосподарської техніки. Наявність тракторів і зернозбиральних комбайнів у 2000–2012 роках представлено в табл. 3.2. Як свідчить аналіз даних табл. 3.2, сільськогосподарські підприємства у 2012 році були забезпечені тракторами всіх марок без тракторів, на яких змонтовані машини, у 2 рази менше, а господарства населення, навпаки, у 54,8 % більше, порівняно з 2000 роком. Подібну дина-

міку фіксовано у забезпеченні сільськогосподарських підприємств зернозбиральними комбайнами (рис. 3.3).

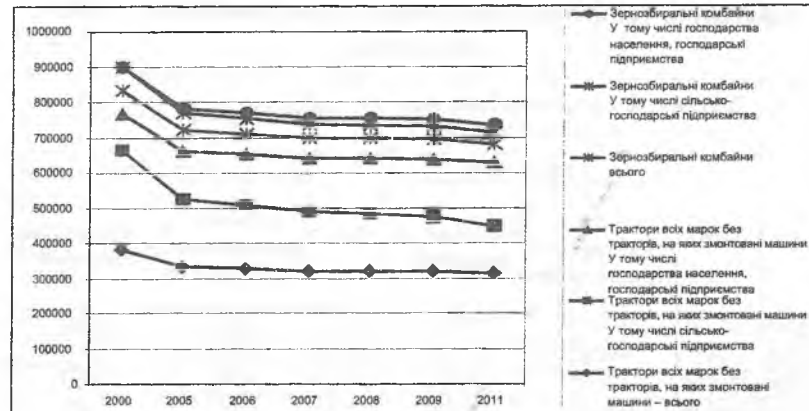

Рис. 3.3. Наявність тракторів і зернозбиральних комбайнів у 2000–2011 рр.
Джерело: складено автором на основі: [157].

У 2012 році вона була на 49% менше порівняно з 2000 роком. У зв'язку з відсутністю картоплезбиральної техніки, такі територіальні одиниці, як Автономна Республіка Крим, Закарпатська, Запорізька, Луганська та Херсонська області виявилися не зовсім підготовленими до польових робіт

Щодо наявності комбайнів і збиральних машин у сільськогосподарських підприємствах у 2011 році, то за винятком Закарпатської області, всі інші підприємства майже на 100 % були забезпечені всією наявною технікою у господарствах (табл. 3.3). Наявність комбайнів і зернозбиральних машин у фермерських господарствах за регіонами у 2011 році за видами технічного забезпечення має негативну тенденцію щодо еквівалентності в системі міжгалузевих економічних зв'язків (табл. 3.4.).

За аналізом даних табл. 3.5, найбільше енергетичних потужностей сільськогосподарських підприємств за регіонами в 2011 році зареєстровано в областях: Полтавській – 2461, Вінницькій –

2429, Дніпропетровській – 2423, Київській – 2371, Одеській – 2334, найменше в Закарпатській – 40.

Таблиця 3.2

Наявність тракторів і зернозбиральних комбайнів у 2000–2012 роках

Рік	Трактори всіх марок без тракторів, на яких змонтовані машини			Зернозбиральні комбайни		
	усього	у тому числі		усього	у тому числі	
		сільсько-господарські підприємства	господарства населення		сільсько-господарські підприємства	господарства населення
2000	382628	281650	100978	67366	65240	2126
2005	331457	196080	135377	59937	47150	12787
2006	325505	182552	142953	59174	44252	14922
2007	320034	169953	150081	57503	41032	16471
2008	319872	161800	158072	57435	39091	18344
2009	318788	153791	164997	56580	36783	19797
2010	323760	151380	172380	54060	32840	21220
2011	313480	134554	178926	54074	32062	22012
2012	322209	137958	184251	54651	31997	22654

Джерело: складено автором на основі: [157].

Найбільшу кількість енергетичних потужностей у фермерських господарствах за регіонами у 2011 році відзначено в Дніпропетровській області – 603, Кіровоградській – 495, Луганській – 435, Одеській – 429, найменшу в Закарпатській – 16 (табл. 3.6.). Енергетичні потужності в сільськогосподарських підприємствах у 2000–2011 роках наведено в табл. 3.7.

Майже всі фермерські господарства забезпечені: зернозбиральною, кормозбиральною, картоплезбиральною та бурякозбиральною технікою.

На нашу думку, негативну тенденцію у забезпеченні енергетичними потужностями в сільськогосподарських підприємствах можна вказати як одну з причин порушення еквівалентних міжгалузевих економічних відносин.

Таблиця 3.3

Наявність комбайнів і збиральних машин у сільськогосподарських підприємствах за регіонами у 2012 році

(на кінець року)

Територіальна одиниця	Зернозбиральні комбайни		Кукурузозбиральні комбайни		Кормозбиральні комбайни, вкл. причіпні		Бурякозбиральні комбайни і машини	
	штук	до наявності на початок року, %	штук	до наявності на початок року, %	штук	до наявності на початок року, %	штук	до наявності на початок року, %
Україна	31997	99,8	2131	94,6	6731	95,8	3557	94,8
Автономна Республіка Крим	771	96,7	17	75,4	153	88,9	1	100,0
Вінницька	2122	102,4	186	99,5	626	97,4	563	98,9
Волинська	773	90,7	13	118,2	148	90,2	96	92,3
Дніпропетровська	2154	100,3	149	100,6	212	96,4	149	94,9
Донецька	1551	102,6	198	90,0	337	101,2	18	100,0
Житомирська	1038	94,0	22	88,0	315	92,1	89	93,7
Закарпатська	135	86,6	18	94,7	22	73,4	-	-
Запорізька	1998	99,9	104	90,4	252	89,4	25	89,3
Івано-Франківська	372	120,4	12	100,0	85	154,5	28	186,7
Київська	1612	100,5	114	88,4	478	92,5	344	95,4
Кіровоградська	2090	100,7	159	90,4	313	94,6	308	92,8
Луганська	1275	102,8	114	87,6	207	95,8	5	83,3
Львівська	756	96,9	10	100,0	101	88,8	62	92,5
Миколаївська	1410	102,6	81	94,2	201	93,1	56	96,6
Одеська	2238	97,4	288	92,9	433	91,9	66	85,7
Полтавська	1964	102,6	152	106,6	558	103,0	406	102,0
Рівненська	606	97,4	21	91,2	135	97,0	40	88,4
Сумська	1087	99,4	49	89,1	269	95,1	149	85,7
Тернопільська	743	96,8	19	100,0	107	91,4	143	94,2
Харківська	1868	101,8	117	101,8	409	98,8	393	92,3
Херсонська	1007	101,0	52	96,5	139	93,9	4	10,0
Хмельницька	1224	99,5	46	92,0	294	94,2	192	89,7
Черкаська	1432	100,6	168	96,6	368	97,8	254	94,1
Чернівецька	191	93,2	27	96,4	71	93,4	31	79,5
Чернігівська	1309	95,0	69	95,8	468	97,4	134	95,0
м. Київ	203	93,8	16	84,3	23	92,0	1	25,0
м. Севастополь	68	98,6	-	-	7	87,5	-	-

Джерело: складено автором на основі: [157].

Таблиця 3.4

Наявність комбайнів і збиральних машин у фермерських господарствах за регіонами у 2011 році

Територіальна одиниця	Зернозбиральні комбайни		Кукуруддозбиральні Комбайни		Кормозбиральні комбайни вкл. причіпні		Картоплезбиральні комбайни вкл. причіпні		Бурякозбиральні комбайни і машини (без машин для обрізання бурячиння)	
	штук	до наявності на початок року, %	штук	до наявності на початок року, %	штук	до наявності на початок року, %	штук	до наявності на початок року, %	штук	до наявності на початок року, %
України	8492	104,1	331	97,4	560	95,4	728	92,5	469	111,9
Автономна Республіка Крим	159	103,2	3	100,0	11	91,7	-	-	4	133,3
Вінницька	524	105,4	30	93,8	82	102,5	102	93,6	18	у 1,5 р. б.
Волинська	210	98,1	-	-	15	100,0	24	100,0	53	110,4
Дніпропетровська	828	105,6	46	104,5	26	92,9	48	94,1	19	118,8
Донецька	388	105,1	12	80,0	22	100,0	1	100,0	5	100,0
Житомирська	228	108,1	3	100,0	35	94,6	25	100,0	40	105,3
Закарпатська	30	93,8	4	100,0	1	-	-	-	1	100,0
Запорізька	584	109,0	16	94,1	20	95,2	-	-	3	75,0
Івано-Франківська	114	101,8	2	100,0	7	87,5	5	100,0	11	110,0
Київська	305	105,5	11	84,6	26	89,7	65	92,9	43	110,3
Кіровоградська	756	106,8	38	92,7	31	86,1	79	89,8	8	114,3
Луганська	399	103,9	17	у 1,7 р. б.	18	90,0	2	-	-	-
Львівська	284	95,0	4	100,0	29	96,7	24	80,0	45	109,8
Миколаївська	458	101,8	20	95,2	11	100,0	4	66,7	7	140,0
Одеська	566	104,8	53	101,9	22	71,0	8	66,7	-	-
Полтавська	432	107,2	7	70,0	26	108,3	63	91,3	25	131,6
Рівненська	192	94,6	4	100,0	22	84,6	13	76,5	30	100,0
Сумська	241	98,8	5	100,0	25	108,7	35	92,1	18	112,5
Тернопільська	165	103,1	1	100,0	2	66,7	31	91,2	13	92,9
Харківська	462	101,5	18	85,7	30	103,4	109	92,4	9	90,0
Херсонська	271	107,1	4	100,0	3	75,0	-	-	18	138,5
Хмельницька	329	102,8	9	81,8	47	97,9	37	100,0	13	144,4
Черкаська	319	108,9	11	110,0	27	96,4	29	107,4	9	128,6
Чернівецька	62	108,8	4	100,0	4	80,0	2	100,0	10	100,0
Чернігівська	186	98,9	9	100,0	18	105,9	22	91,7	67	108,1

Джерело: складено автором на основі: [157].

Таблиця 3.5

Енергетичні потужності сільськогосподарських підприємств за регіонами у 2011 році

Територіальна одиниця	Енергетичні потужності	У тому числі					робоча худоба в перерахунку на механічну силу
		двигуни тракторів	двигуни комбайнів і самохідних машин	двигуни автомобілів	інші механічні двигуни	електродвигуни і електроустановки	
України	36360	12656	6201	12152	337	4999	13
Автономна Республіка Крим	1466	437	145	415	21	448	0
Вінницька	2429	865	440	817	25	280	1
Волинська	755	259	141	253	7	94	1
Дніпропетровська	2423	882	457	884	12	188	0
Донецька	1923	664	308	582	17	352	0
Житомирська	991	321	185	347	9	128	1
Закарпатська	95	34	15	33	1	12	0
Запорізька	2166	738	353	603	15	457	0
Івано-Франківська	291	105	45	100	1	40	0
Київська	2371	708	342	969	27	322	2
Кіровоградська	1944	753	378	660	16	136	1
Луганська	1412	572	248	395	6	191	0
Львівська	641	223	130	233	6	49	0
Миколаївська	1306	534	230	416	14	112	0
Одеська	2334	788	393	835	30	287	1
Полтавська	2461	866	407	883	20	284	1
Рівненська	532	179	104	187	6	55	1
Сумська	1239	432	219	432	14	141	1
Тернопільська	795	305	163	249	9	69	0
Харківська	2128	801	419	668	14	226	0
Херсонська	1478	463	179	334	17	485	1
Хмельницька	1280	439	270	432	8	130	1
Черкаська	1883	601	277	677	18	309	1
Чернівецька	269	92	45	104	5	23	0
Чернігівська	1487	492	258	562	16	158	1
м. Київ	200	84	48	60	2	6	0
м. Севастополь	61	19	2	22	1	17	-

Джерело: складено автором на основі: [157].

Так, у 2011 році енергетичні потужності в підприємствах агропромислової сфери становили всього 36360 тис. кВт, що ме-

ніше майже на 28%, а двигуни тракторів менше на 17% порівняно з 2005 роком (рис. 3.4).

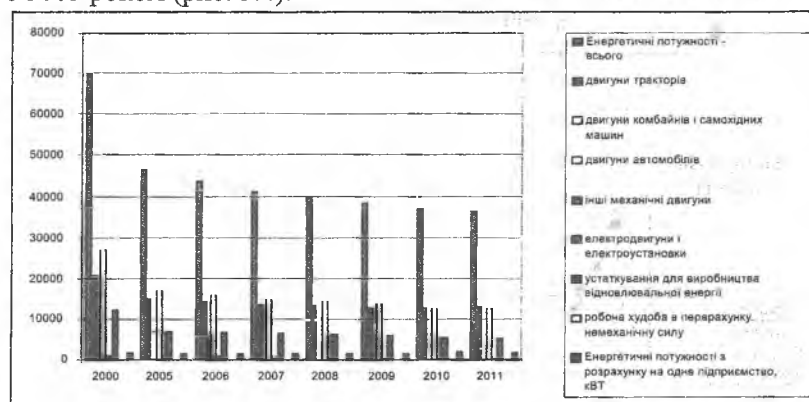

Рис. 3.4. Енергетичні потужності в сільськогосподарських підприємствах у 2000–2011 роках
Джерело: складено автором на основі: [157].

Таблиця 3.6

Енергетичні потужності фермерських господарств за регіонами у 2011 році

Територіальна одиниця	Енергетичні потужності	У тому числі				
		двигуни тракторів	двигуни комбайнів і самохідних машин	двигуни автомобілів	інші механічні двигуни	електродвигуни і електроустановки
1	2	3	4	5	6	7
України	5858	2627	1356	1656	26	192
Автономна Республіка Крим	105	52	23	22	1	7
Вінницька	361	147	98	99	1	16
Волинська	95	39	25	28	0	4
Дніпропетровська	603	273	139	168	2	21
Донецька	237	110	58	61	1	8
Житомирська	125	45	30	40	1	8
Закарпатська	16	9	3	4	0	0
Запорізька	381	177	96	99	1	9
Івано-Франківська	57	22	14	17	0	3
Київська	240	109	56	67	1	7
Кіровоградська	495	222	126	135	1	11
Луганська	435	238	84	103	1	3

Продовження табл.3.6

Львівська	144	59	36	44	0	9
Миколаївська	316	158	66	79	1	5
Одеська	429	168	91	160	2	11
Полтавська	272	130	64	73	1	7
Рівненська	112	42	26	38	0	5
Сумська	176	70	38	55	3	6
Тернопільська	100	45	25	25	1	9
Харківська	327	151	74	93	2	4
Херсонська	212	110	39	53	2	7
Хмельницька	212	86	50	65	1	8
Черкаська	235	98	55	70	2	10
Чернівецька	53	21	10	21	0	10
Чернігівська	120	46	30	37	1	6

Джерело: складено автором на основі: [157, с. 51].

Таблиця 3.7

Енергетичні потужності в сільськогосподарських підприємствах у 2000–2011 роках (на початок року, тис. кВт)

Показник	Рік							
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Енергетичні потужності –всього	69777	46249	43583	41120	39651	38251	36739	36360
У тому числі:								
двигуни тракторів	20611	14792	14031	13285	12929	12466	12557	12656
двигуни комбайнів і самохідних машин	9572	6991	6653	6291	6184	5919	6101	6201
двигуни автомобілів	26723	16961	15710	14659	13975	13507	12339	12152
інші механічні двигуни	785	460	439	397	366	368	348	337
електродвигуни і електроустановки	11976	7002	6716	6463	6176	5973	5371	4999
робоча худоба в перерахунку на механічну силу	110	43	34	25	21	18	21	13
Енергетичні потужності з розрахунку на одне підприємство, кВт	1660	1285	1300	1263	1255	1276	1713	1622

Джерело: складено автором на основі: [157, с. 16].

Енергетичні потужності в сільськогосподарських підприємствах у 2011 році наведено в табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Енергетичні потужності в сільськогосподарських підприємствах у 2011 році

Показник	Сільськогосподарські підприємства	У тому числі					
		господарські товариства	приватні підприємства	виробничі кооперативи	Фермерські господарства	державні підприємства	підприємства інших форм господарювання
Енергетичні потужності, всього	36360	17073	5505	2004	5858	1169	4751
У тому числі:							
двигуни тракторів	12656	5771	1967	657	2627	344	1290
двигуни комбайнів і самхідних машин	6201	2761	1101	363	1356	135	485
двигуни автомобілів	12152	6352	1790	700	1656	422	1232
інші механічні двигуни	337	165	44	28	26	18	56
електродвигуни і електростанови	4999	2017	600	254	192	250	1686
устаткування для виробництва відновлювальної енергії	2	1	—	—	—	—	1
робоча худоба в перерахунку на механічну силу	13	6	3	2	1	0	1
Енергетичні потужності з розрахунку на одне підприємство, кВт	1622	3488	2299	3449	446	4514	4171

Джерело: складено автором на основі [157].

За аналізом табл. 3.8, у 2011 році двигунів тракторів у сільськогосподарських підприємствах було зареєстровано всього 12656 тис. кВт (у тому числі у господарських товариствах – 5771 тис.кВт, виробничих підприємствах – 657 тис.кВт, фермерських господарствах – 2627 тис. кВт). Найменшу кількість енергетичних потужностей за цей період відзначено у державних підприємствах по двигунах тракторів – 344 тис. кВт. Це можна пояснити тільки тим, що від держави не було достатньої матеріальної підтримки щодо забезпечення сільськогосподарських підприємств бюджетними коштами та не залучалися додаткові кошти з боку інвесторів.

Нижче наведено структуру капітальних вкладень по галузях економіки (табл. 3.9). Аналіз даних таблиці засвідчує, що ступінь пріоритетності аграрної сфери, починаючи з 2008 року, зростає.

Таблиця 3.9

Галузева структура капітальних вкладень

Показник	Рік									
	1995	1996	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна в цілому	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
У тому числі:										
промисловість	37,2	37,2	37,2	37,6	35,8	34,1	32,9	28,6	32,2	36,2
сільське господарство	7,9	7,9	4,5	5,4	5,8	5,1	7,2	6,5	7,5	8,1
торгівля, громадське харчування, збут	1,0	1,0	11,0	11,7	12,8	13,0	14,3	12,5	12,0	17,3
операції з нерухомістю	21,2	21,2	14,8	16,5	19,2	20,9	21,0	24,1	21,7	17,7
Інші	32,7	32,7	32,5	28,8	26,4	26,9	24,6	28,3	26,6	20,7

Джерело: складено автором на основі: [97; 98; 169].

Частка сільського господарства збільшилася в 1,5 раза, а торгівлі, громадського харчування та збуту продукції – в 1,3 раза. Сфера збуту виявилася найадаптованішою до кризових організаційно-правових та соціально-економічних перетворень.

Виробництво основних видів продукції тваринництва представлено в табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Виробництво основних видів продукції тваринництва

Рік	М'ясо (у забійній вазі), тис. т	Молоко, тис. т	Яйця від птиці, млн шт.	Вовна, т
1992	3400,9	19113,7	13496,0	23080
1993	2814,5	18376,5	11793,8	21101
1994	2677,4	18137,5	10153,7	19281
1995	2293,7	17274,3	9403,5	13926
1996	2112,7	15821,2	8763,3	9318
1997	1874,9	13767,6	8242,4	6679
1998	1706,4	13752,7	8301,4	4557
1999	1695,3	13362,2	8739,7	3759
2000	1662,8	12657,9	8808,6	3400
2001	1517,4	13444,2	9668,2	3266
2002	1647,9	14142,4	11309,3	3392
2003	1724,7	13661,4	11477,1	3353
2004	1599,6	13709,5	11955,0	3202
2005	1597,0	13714,4	13045,9	3195
2006	1723,2	13286,9	14234,6	3277
2007	1911,7	12262,1	14062,5	3449
2008	1905,9	11761,3	14956,5	3755
2009	1917,4	11609,6	15907,5	4111
2010	2059,0	11248,5	17052,3	4192
2011	2143,8	11086,0	18689,8	3877
2012	2210,0	11378,0	19110,0	3724

Джерело: складено автором на основі: [250; 256].

За наведеними тут даними за останні 20 років одержання молока в 2011 році зменшилося в 1,7 раза, а вовни – в 6 разів, порівняно з 1992 роком. Фактичне зменшення виробництва молока можна вказати як одну з причин порушення закону еквівалентного обмінного процесу.

З 1996 по 2001 роки в одержанні яєць від птиці спостерігався певний спад, тоді як з 2003 року відбулося стрімке нарощування обсягів виробництва в 1,1 раза. Так, у 2011 році його показник становив 18689,8 млн штук яєць, або на 92% більше за обсяги 2001 року.

Деякі автори вважають, що формування механізму ціноутворення в агропромисловому виробництві повинно ґрунтуватися на визначенні такої ціни, яка б сприяла дотриманню еквівалентності обміну та забезпечувала сільськогосподарським виробникам рівень доходів, достатній для здійснення відтворення.

У ринкових умовах регулятором виробництва виступає прибуток на весь авансований протягом певного періоду власний або позиковий капітал.

Позитивна динаміка залишається тільки у виробництві яєць від птиці (рис. 3.5). Отже, найдоцільнішим у цьому випадку видається розрахунок ціни за загальновідомою концепцією "ціни виробництва", що базується на застосуванні норми прибутку, на основі якої визначають економічно обґрунтовану масу прибутку [118]. При формуванні ціни продукції сільського господарства товаровиробник закладає в неї витрати, які пов'язані з виробництвом та її реалізацією. Зважаючи на дані табл. 3.11, за 20 останніх років в 2011 році індекси обсягу виробництва продукції в сільськогосподарських підприємств збільшилися, порівняно з 1992 роком, на 44,9%. З 2000 року простежується позитивна динаміка загального нарощування обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва, та зменшення за господарствами населення, починаючи з 2003 року. Середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами (крім малих) продукції сільського господарства представлені в табл. 3.12.

Аналізуючи наведені показники, за середніми цінами реалізації сільськогосподарськими підприємствами продукції сільськогосподарського виробництва спостерігаються зміни в динаміці. Так, середні ціни реалізації зернових та зернобобових культур у 2007 році збільшилися майже на 88%, порівняно з 2000 роком, а з 2007 року – на 65%, порівняно з 2011 роком. Аналогічною виявилася ситуація з середніми цінами щодо реалізації цукрових буряків (рис. 3.6). Відбулося значне зростання цін у 2008 році – майже в 2 рази, відносно 2009 року.

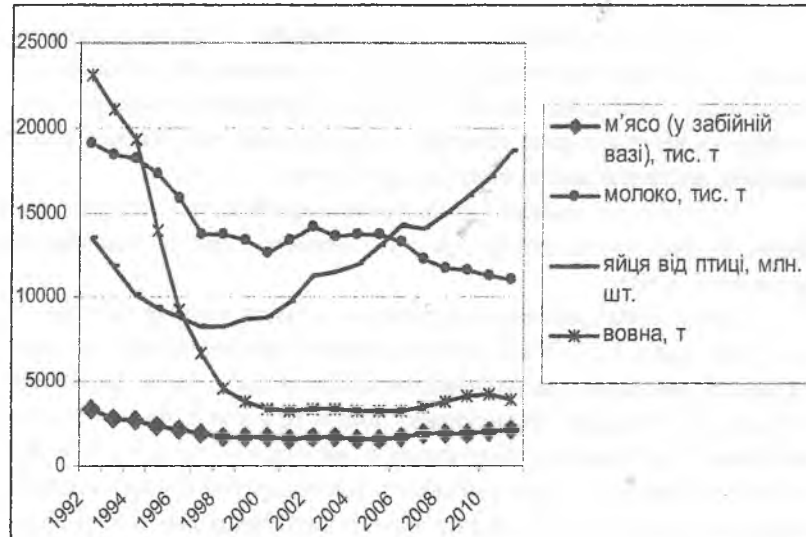

Рис. 3.5. Виробництво основних видів продукції тваринництва

Джерело: складено автором на основі: [250; 256].

Аналогічна ситуація спостерігалася з наявними середніми цінами щодо реалізації цукрових буряків. Відбулося значне зростання цін з реалізації цукрових буряків у 2008 році – орієнтовно в 2,4 рази, відносно 2011 року, олійних культур – майже в 2 рази, картоплі – у 1,8 рази.

Таблиця 3.11

Індекси обсягу сільськогосподарського виробництва

Рік	Площа сільськогосподарських угідь, тис.га	до попереднього року, %								
		усі категорії господарств				у тому числі				
		продукція сільського господарства	з неї		сільськогосподарські підприємства			господарства населення		
			продукція рослинництва	продукція тваринництва	продукція сільського господарства	з неї		продукція сільського господарства	з неї	
					продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва	
1992	41929,5	91,7	100,1	83,5	83,8	89,5	76,2	107,6	136,9	92,9
1993	41890,4	101,5	110,4	91,1	99,0	108,4	84,3	105,4	114,8	98,4
1994	41861,6	83,5	77,3	92,3	79,0	75,5	86,1	90,2	81,3	97,9
1995	41852,9	96,4	102,6	89,0	92,3	98,0	82,1	101,8	111,9	94,5
1996	41839,7	90,5	91,0	89,7	79,9	81,2	77,2	103,0	108,3	98,5
1997	41854,3	98,2	105,8	87,6	98,1	110,7	69,8	98,3	99,4	97,3
1998	41826,5	90,4	83,0	102,8	83,3	78,1	101,6	96,9	90,1	103,2
1999	41829,5	93,1	89,9	97,4	91,1	91,5	89,7	94,7	87,9	100,3
2000	41827,0	109,8	121,3	95,3	98,1	105,4	77,9	118,6	142,2	101,3
2001	41817,0	110,2	112,3	106,8	120,0	122,4	110,7	104,1	102,5	105,8
2002	41800,4	101,2	98,5	105,7	97,6	94,1	112,0	103,8	103,7	103,9
2003	41788,5	89,0	85,9	93,9	74,4	70,3	88,9	98,8	102,3	95,4
2004	41763,8	119,7	133,1	100,5	142,5	155,5	106,6	108,1	116,9	98,8
2005	41722,2	100,1	97,5	105,1	101,1	96,6	119,1	99,4	98,3	100,9
2006	41675,9	102,5	101,8	103,6	108,3	106,1	115,4	98,6	97,8	99,5
2007	41650,0	93,5	90,9	98,0	94,5	89,9	108,3	92,8	92,0	93,8
2008	41625,8	117,1	128,6	98,7	136,3	148,8	105,2	102,5	108,3	95,6
2009	41596,4	98,2	95,3	104,2	94,9	90,2	111,3	101,5	102,4	100,5
2010	41576,0	98,5	95,9	103,4	97,7	93,7	109,1	99,1	98,5	100,1
2011	41557,6	119,9	130,4	101,3	128,7	137,9	106,0	111,8	121,7	98,3

Джерело: складено автором на основі: [87].

Середня ціна реалізації сільськогосподарськими підприємствами (крім малих) продукції сільського господарства

Рік	За 1 тону, грн								
	зернові та зернобобові культури	олійні культури	цукрові буряки	картопля	овочі		худоба та птиця (у живій вазі)	молоко та молочні продукти	яйця, за 1 тис.шт.
					усього	у тому числі овочі закритого ґрунту			
2000	443,8	525,7	121,5	517,1	572,1	1871,2	2358,0	536,4	191,7
2001	381,3	779,6	139,1	449,8	748,9	2250,3	4175,5	603,7	210,0
2002	312,5	850,3	128,1	555,8	864,8	2314,3	3644,0	541,0	168,1
2003	535,1	873,7	140,3	623,3	1012,7	2524,3	3480,7	696,9	193,2
2004	453,1	1153,4	135,7	530,4	1225,0	2986,4	5092,7	835,3	238,3
2005	417,8	981,5	177,0	685,2	1462,1	3392,2	6909,9	1126,9	251,8
2006	515,2	1007,5	186,0	1070,3	1547,4	3607,7	6307,7	1070,2	192,7
2007	833,5	1866,8	157,6	1032,0	1995,4	4382,6	6466,5	1660,6	274,4
2008	778,6	1734,6	218,9	1154,3	2059,9	5506,3	10184,3	2065,1	377,4
2009	799,0	2086,2	409,9	1298,6	1790,0	6055,0	10362,9	1888,8	403,9
2010	1120,9	2942,6	478,5	2131,0	2551,6	7320,2	10797,1	2938,7	470,6
2011	1374,2	3312,0	516,0	2032,8	2139,1	7760,0	11967,2	3041,6	521,5

Джерело: складено автором на основі: [82].

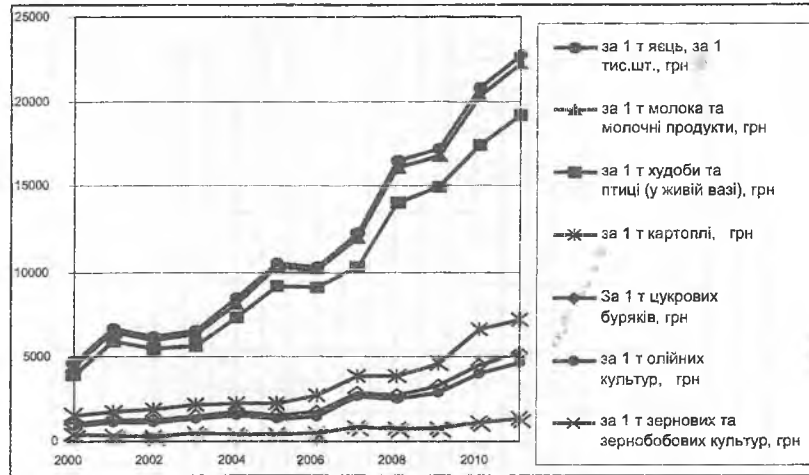

Рис. 3. 6. Середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами (крім малих) продукції сільського господарства
Джерело: складено автором на основі: [82].

Стосовно середніх цін реалізації сільськогосподарськими підприємствами продукції тваринництва, то ситуація є подібною до продукції рослинництва. Так, у 2008 році зафіксовано збільшення середніх цін на худобу та птицю (у живій вазі) в 2,7 раза, порівняно з 2000 роком, за збільшення середньої ціни на 17% у 2011 році проти 2008 року. Подібну динаміку відзначаємо з середніми цінами відносно реалізації підприємствами молока і молочних продуктів. Так, у 2011 середні ціни реалізації молочної продукції зросли в 1,8 раза, порівняно з 2007 роком. На нашу думку, причина зміни цінової політики полягає в порушенні еквівалентності обміну між галузями сільського господарства. Рентабельність сільськогосподарського виробництва представлено в табл. 3.13.

Як засвідчив аналіз даних табл. 3.13, за останнє двадцятиріччя рентабельність сільськогосподарського виробництва при вирощуванні продукції рослинництва була стабільною для зернових культур та насіння соняшнику. У зв'язку з низькою платоспроможністю сільськогосподарських підприємств рентабельність зменшилася при вирощуванні таких сільськогосподарських культур, як: картопля, цукрові буряки та овочі відкритого ґрунту.

Таблиця 3.13

Рентабельність сільськогосподарського виробництва, %, у тому числі:

Рік	Загальна рентабельність с.-г. виробництва	Продукція рослинництва	Із неї					Продукція тваринництва	Із неї					
			зерно	насіння сояшнику	цукрові буряки (фабричні)	картопля	овочі відкритого ґрунту		м'ясо ВРХ	м'ясо свиней	м'ясо овець та кіз	м'ясо птиці	молоко	яйця
1992	118,9	206,5	346,0	541,6	142,9	233,8	72,8	76,1	131,2	95,4	119,0	32,0	39,6	67,8
1993	116,2	214,6	361,1	505,6	143,5	68,6	39,4	56,7	88,0	67,0	84,7	13,4	42,0	75,1
1994	57,8	123,2	214,1	224,1	66,0	112,1	106,8	15,7	29,8	31,0	28,9	-2,3	-5,2	55,0
1995	13,6	55,5	85,6	170,9	31,2	34,3	12,8	-16,5	-19,8	-16,7	-31,9	-18,4	-23,2	36,5
1996	-11,7	29,7	64,6	53,0	3,8	6,4	-26,5	-39,7	-43,1	-42,1	-51,8	-32,8	-44,0	-2,4
1997	-24,1	14,5	37,5	19,4	-10,4	-24,1	-37,4	-54,3	-61,5	-57,4	-58,8	-44,9	-53,7	-5,5
1998	-29,5	-3,3	1,9	22,0	-12,0	-18,6	-25,2	-49,9	-59,3	-47,4	-59,4	-43,4	-46,7	-1,3
1999	-22,1	8,0	12,0	54,5	-14,8	-12,5	-12,8	-46,6	-57,9	-51,0	-57,0	-45,5	-36,6	-0,7
2000	-1,0	30,8	64,8	52,2	6,1	14,0	-1,7	-33,8	-42,3	-44,3	-46,4	-33,2	-6,0	10,6
2001	18,3	35,8	43,3	68,7	1,5	11,4	-0,8	-6,6	-21,4	-7,2	-24,9	-1,7	-0,8	25,1
2002	4,9	22,3	19,3	77,9	-8,6	24,2	8,9	-19,8	-40,5	-16,9	-26,7	-1,1	-13,8	14,6
2003	12,6	41,7	45,8	64,3	6,2	33,5	30,9	-18,8	-44,3	-33,0	-37,8	11,0	9,9	18,5
2004	8,1	20,3	20,1	45,2	-0,8	-0,7	-5,0	-11,3	-33,8	-14,4	-44,3	3,8	-0,4	15,2
2005	6,8	7,9	3,1	24,3	4,8	17,8	16,1	5,0	-25,0	14,9	-32,1	24,9	12,2	23,5
2006	2,8	11,3	7,4	20,7	11,1	56,2	14,8	-11,0	-38,4	-9,2	-34,3	12,1	-3,7	-6,8
2007	15,6	32,7	28,7	75,9	-11,1	24,7	14,1	-13,4	-41,0	-27,6	-46,4	-19,0	13,8	9,1
2008	13,4	19,6	16,4	18,4	7,1	7,9	11,1	0,1	-24,1	0,3	-38,6	-11,3	4,1	13,0
2009	13,8	16,9	7,3	41,4	37,0	12,9	19,1	5,5	-32,9	12,1	-31,8	-22,5	1,4	13,1
2010	21,1	26,7	13,9	64,7	16,7	62,1	23,5	7,8	-35,9	-7,8	-29,5	-4,4	17,9	18,6
2011	27,0	32,3	26,1	57,0	36,5	17,7	9,9	13,0	-24,8	-3,7	-39,6	-16,8	18,5	38,8

Джерело: складено автором на основі [63].

На нашу думку, за рахунок нееквівалентних обмінних процесів, нерентабельною залишається продукція галузі тваринництва, насамперед м'ясо великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз та м'ясо птиці.

Отже, аналіз основних сфер функціонування міжгалузевих економічних зв'язків у сільськогосподарських підприємствах свідчить про їх розбалансування та економічну нестабільність протягом останніх 20 років.

Міжгалузеві економічні зв'язки в сфері забезпечення основними видами сільськогосподарської техніки в аграрних підприємствах мають суттєві негативні тенденції. Так, на початок 2011 року рівень забезпечення сільськогосподарською технікою залишався вкрай незадовільним: зокрема, зменшилася наявність зернозбиральних комбайнів в 1,5 раза, кукурудозбиральних та кормозбиральних комбайнів – 2 рази, бурякозбиральних машин – у 2,2 раза.

Надзвичайно гостро ці проблеми проявляються в господарствах населення. У зв'язку з погіршенням платоспроможності товаровиробників та зменшенням випуску продукції вітчизняним сільськогосподарським машинобудуванням матеріально-технічне забезпечення в окремих сільськогосподарських підприємствах досягло критичного рівня. Крім того, фактично зменщується технологічна придатність та ступінь зносу технічних засобів.

Міжгалузеві економічні зв'язки характеризуються як критичними і в енергетичній забезпеченості сільськогосподарського виробництва. Наприклад, на початок 2011 року енергетичні потужності на підприємствах агропромислової сфери зменшилися на 28%, двигунів тракторів – на 17%, порівняно з 2005 роком. Таке зменшення енергетичної забезпеченості сільськогосподарського виробництва можна вважати однією з причин порушення міжгалузевих обмінних відносин, зростанням цін на енергоресурси. Крім цього, не було дієвої підтримки з боку держави щодо надання матеріальної допомоги сільськогосподарським підприємствам з метою нарощування енергетичної забезпеченості. Існує ряд пропозицій щодо впорядкування ціноутворення на сільськогосподарську продукцію через створення кооперативів, які мати-

муть більше можливостей на ринку, ніж одноосібні сільськогосподарські виробники та перешкоджатимуть стратегії монополізації окремих переробних підприємств стосовно розрахункових процесів [146, с. 103].

На нашу думку, у зв'язку з низькою платоспроможністю переробних підприємств в основному переважає переробка сільськогосподарської продукції з давальницької сировини над купленою. Як наслідок, економічні відносини є кризовими в сферах переробки, зберігання та збуту готової сільськогосподарської продукції.

Таким чином, головним механізмом удосконалення агропромислового виробництва та досягнення відповідного синергетичного ефекту є його інтеграційна спрямованість по вертикальному типу. Тільки вертикальна інтеграція може забезпечити єдність і непереривність допоміжних і технологічних дій та як найповніше використання комплексних господарських ресурсів.

Вважаємо, що один із важливих факторів, який об'єднує галузі агропромислового виробництва, є переробна промисловість. Для цього необхідно міжгалузевий обмін, як провідний методологічний принцип, об'єднати в цілісну систему, яка буде передбачати напрями стратегії та тактики. На жаль, доводиться констатувати, що в сільськогосподарських підприємствах є місце стагнаційним та кризовим явищам, які потребують відповідного вдосконалення структурної політики у формуванні міжгалузевих економічних відносин в сільськогосподарському виробництві.

3.2. Тенденції розвитку цукробурякової промисловості

Проблеми розвитку ринку цукру в Україні, його регулювання, стан бурякоцукрової галузі залишаються досить актуальними і нині та знаходять своє відображення в наукових працях: В.Й. Бакая, В. С. Бондар, П. Г. Борисюка, П. П. Борщевського, О. М. Варченка, О.Г. Герасименка, Н.Г. Гізбулліна, А. С. Задворного, О. С. Зайця, Є. В. Імаса, Г.М. Калетніка, Ю. С. Коваленка, М. Ю. Коденської, Є. В. Марценка, В. П. Мінки, Ю. П. Мірошника, О. Б. Петриченка, В. І. Пиркіна, В.Г. Поплавського,

М.В. Роїка, О.М. Шпичака, В.О. Штангеева, М.М. Ярчука та інших науковців. Цукрову промисловість, поряд із борошномельно-круп'яною, крохмальною, м'ясною, хлібопекарською та молочною, відносять до галузей, які насамперед працюють на внутрішній ринок [5, с. 14].

Обґрунтування вибору стратегії бурякоцукрової галузі здійснюється на основі вирішення відповідних завдань, а саме:

- призупинення падіння виробництва і впровадження техніко-економічних й організаційних заходів стабілізації в галузі та сприяння підвищенню показників функціонування;
- реконструкція з метою приведення потужностей, підприємств у відповідність з кон'юнктурою внутрішнього та зовнішнього ринків;
- виведення з експлуатації фізично застарілого обладнання, нерентабельних виробництв;
- формування сегментів споживачів та цільових ринків збуту цукру;
- підвищення експортного потенціалу галузі;
- підвищення конкурентоспроможності продукції шляхом зменшення енерго-, матеріало- та трудових витрат і вдосконалення інфраструктури, впровадження досягнень НТП;
- пошук можливостей диверсифікації виробництв;
- розв'язання соціальних питань, пов'язаних з реструктуризацією галузі [321].

Цукробурякове виробництво належить до тих галузей агропромислового виробництва, ефективність якого суттєво впливає на відродження економічного потенціалу країни. Розв'язання проблем розвитку галузі в державі неможливе без реалізації комплексу відповідних заходів:

- формування сприятливої для галузі державної політики;
- погодження інтересів усіх учасників цукробурякового виробництва;
- підвищення рівня спеціалізації бурякосійних господарств;
- оптимізація посівних площ під цукровими буряками;

– удосконалення механізму пільгового кредитування аграрних підприємств;

– розв'язання проблеми невизначеності земельних відносин на селі [176, с. 124].

Підвищенню конкурентоспроможності цукробурякового комплексу України може сприяти зменшенню собівартості цукру за рахунок полегшення доступу виробників до цукру-сирцю. У процесі формування державної політики стосовно бурякоцукрового комплексу потребує ґрунтовного аналізу доцільність запровадження змінного режиму мита при ввезенні в Україну цукру-сирцю понад тарифну квоту залежно від світової ціни на нього, урожаю цукрових буряків, ціни на біопаливо. Гнучка система ставок імпортного мита на ввезення цукру-сирцю діє у Російській Федерації [338, с. 248–249]. Водночас результати досліджень вказують на те, що нинішній період є найбільш сприятливим для налагодження ефективного функціонування цукробурякової галузі (досить висока світова ціна на цукор та інші продовольчі товари, зростаючий попит в Азії, поступова переорієнтація виробників цукру-сирцю на виробництво біоетанолу). Наголошується, що стратегічним завданням розвитку бурякоцукрового комплексу України має стати відродження власного виробництва до повного забезпечення внутрішніх потреб у цукрі та перехід до його експортних поставок [26, с. 68]. В умовах загострення проблем енергозбереження очікуваним є зростання цін на цукор в наступні роки з дефіцитом цукру на світовому ринку, викликаним зменшенням виробництва в традиційних країнах – Індії, Австралії, країнах ЄС, Бразилії, переорієнтація зі споживчого товару на технічний для виробництва етанолу [342].

Так, у результаті реформи такі країни ЄС, як: Болгарія, Латвія, Португалія, Словенія та Ірландія повністю відмовилися від виробництва цукру. Головні виробники цукру в ЄС – Франція, Німеччина, Польща та Великобританія у 2007–2008 маркетинговому році відмовилися від 20 % своїх квот, в 2008–2009 – ще від 0,2 млн т квоти на ізоглюкозу, що загалом досягло 5,8 млн т. Крім

того, комісією ЄС прийнята добровільна схема на 4 роки для стимулювання постійної відмови від квоти на виробництво цукру, планується зменшити його виробництво на 6 млн т – до 13 млн т. Якщо добровільна реструктуризація не спрацює як передбачається, то буде здійснюватися примусове скорочення квот [29, с. 6].

У результаті аналізу ефективності та результативності державної політики стосовно бурякоцукрового комплексу України, як одну з альтернатив державної політики, що спрямована на розвиток великих вертикально інтегрованих агропромислових формувань, можна запропонувати розподіл квоти між виробниками цукру не щорічно, як це передбачено частиною третьою ст. 2 Закону України “Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру” [189]. Значною перешкодою на шляху ефективного розвитку цукробурякового виробництва в Україні є недостатній рівень інтеграції, слабкість зв’язків між виробниками цукросировини, переробними підприємствами та науковими установами.

На думку багатьох науковців-аграріїв, перспективною для бурякоцукрової галузі держави є кластерна система організації виробництва. Вона передбачає об’єднання зусиль підприємців, суб’єктів інвестиційної та інноваційної діяльності на певній території, що, у свою чергу, надає відчутні переваги у конкурентній боротьбі, сприяє впровадженню інновацій та раціональній організації постачання, виробництва й збуту, шляхом дотримання гнучкої політики, необхідної в умовах сучасної кон’юнктури ринку [120, с. 8]. Сучасний регіональний розвиток харчової промисловості в Україні не в повній мірі відповідає законам територіальної організації суспільного виробництва, однією з головних вимог яких є досягнення раціонального використання природного, виробничого, науково-технічного і технологічного потенціалів, що забезпечує отримання значних обсягів виробництва екологічно чистих харчових продуктів високої якості з мінімальними питомими витратами праці [59, с. 23]. Згідно з Порядком визначення мінімальних цін на цукрові буряки та цукор, затвердженим

Постановою Кабінету Міністрів України від 2 червня 2000 р. № 868, для визначення фактичних мінімальних цін на цукрові буряки у разі відхилення їх цукристості від базисної повинні застосовуватися коефіцієнти перерахунку цін за спеціальною шкалою. Як показали дослідження фактичного порядку розрахунків цукрових заводів із постачальниками цукрових буряків, трапляються випадки, коли оплата сировини відбувається взагалі незалежно від її цукристості за єдиною ціною для всіх здавальників або за договірною ціною, не обумовленою фактичними показниками якості зданих буряків. Наприклад, з метою “переманювання” бурякосійних господарств в свою сировинну зону та стимулювання вирощування цукрових буряків у нетрадиційних регіонах (менш придатних для такого виробництва) цукрові заводи підвищують ціну закупівлі буряків із віддаленням здавальника від заводу – найвищу ціну мають закупки коренеплодів на межі сировинних зон сусідніх переробних підприємств та у нових зонах. Разом із тим, мали місце випадки і недоплати за здані коренеплоди залежно від зафіксованої заводом їх цукристості [248].

Сучасний період розвитку цукробурякового виробництва у світі характеризується його зростанням у країнах-імпортерах цукру і підвищенням рівня самозабезпеченості внутрішнього ринку цукру з цукрових буряків. Зменшуючи посіви, ці країни нарощують рівень урожайності культури, збільшують обсяги виробництва цукру [107]. Крім того автор констатує, що багато цукрових заводів припинили свою діяльність, що в тому числі негативно вплинуло на структуру аграрно-промислового виробництва в цілому. Ідеться про те, що капітал концентрується в основному в експортно-спроможних галузях рослинництва. Крім того, М.Ю. Коденська вказує на занепад найбільш інтенсивних галузей, зокрема тваринництва та буряківництва. Така спрощена структура виробництва зумовлює збіднення органічної структури ґрунтів, звужує внутрішній аграрно-продуктовий ринок, призводить до втрати робочих місць [106, с. 51].

Ми не розділяємо таку думку, а навпаки, доводимо про перспективу розвитку галузі буряківництва в Україні. Як зазначає Х. Штрубенхофф, виробництво цукрових буряків характеризується такими особливостями, які варто враховувати в державному регулюванні для розвитку його конкурентоспроможності.

По-перше, наявні дані свідчать про існування позитивної кореляції між величиною оброблюваних площ та врожайністю.

По-друге, поряд із розміром посівних площ важливе значення має ефективність виробництва цукрових буряків за однакових виробничих витрат. За даними Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, показник ефективності більшості виробників цукрових буряків в Україні у 2004 р. знаходився на рівні 43% (середньозважений показник ефективності 59%). Це було зумовлено низьким рівнем якості управління сільськогосподарськими підприємствами, неоптимальною практикою господарювання (низька якість насіння, висока щільність посівів, незадовільне використання факторів виробництва), невідповідним технічним устаткуванням тощо.

Отже, навіть за незмінних витрат Україна могла б підвищити валовий збір цукросировини під час досягнення вищого рівня ефективності виробництва. При цьому внаслідок недостатньої ефективності у виробництві цукрових буряків природнокліматичні переваги бурякосіючих областей фактично нівелюються.

По-третє, виробництво цукрових буряків, яке досягає врожайності понад 50 т/га, може бути навіть більш конкурентоспроможним, ніж насіння рапсу або соняшнику. Проте досягнення високої урожайності (а отже, і введення цукрового буряку до сівозміни) вимагає достатньо оборотних коштів. Існує позитивна кореляція між витратами виробників та врожайністю. Вирощування цукрових буряків дорожче, ніж, наприклад, соняшнику або пшениці [338, с. 205–215].

На нашу думку, головною метою ринку цукру є забезпечення безперервного, динамічного розвитку галузевої структури агропромислового виробництва, підвищення якості та конкурен-

тоспроможності продукції. І на цій основі досягти надійної продовольчої безпеки в державі. Інститутом цукрових буряків НААН досліджено, що в Україні сьогодні потрібно сформувати регульований ринок цукру, а основною фігурою на ньому має бути його виробник. Наявні проблеми на ринку цукру свідчать про недосконалість і невідпрацьованість механізму формування внутрішнього ринку й виходу на зовнішній ринок [93].

Загалом ефективне використання природно-кліматичних переваг України під час виробництва та переробки цукрових буряків є можливим за виконання таких умов:

- виробники цукру забезпечені власною сировиною для переробки;
- дотримання оптимальних розмірів посівних площ та переробних потужностей, що вимагає капіталовкладень у збільшення переробної потужності цукрових заводів та наявності оборотних коштів для фінансування витрат з виробництва цукрового буряку відповідно до технологічних вимог;
- цукрові заводи одночасно обладнані потужностями для переробки цукрового буряку і цукру-сирцю;
- цукрові заводи мають технологічне обладнання для одержання біопалива. За цих умов виробники матимуть можливість балансувати між різними видами продукції залежно від цінової кон'юнктури та зберігати посівні площі цукрового буряку.

Для стратегічного розвитку бурякоцукрової галузі (повного забезпечення внутрішньої потреби в цукрі, розвитку експорту цукру і виробництва біопалива) важливими умовами також є:

а) інтеграція структур з виробництва і переробки цукрового буряку з профільними науково-дослідними установами, насінневими заводами, виробниками добрив і засобів захисту рослин за кластерним принципом;

б) інвестиції у виробництво вітчизняних сільськогосподарських машин для виробництва цукрового буряку.

У дослідженнях С. Дем'яненка визначено, що за кризових умов та в наявному інституційному середовищі успішно розвиваються вертикально інтегровані великомасштабні структури, які

самостійно забезпечують функціонування усього маркетингового ланцюжка від виробництва цукрового буряку до його реалізації. Цьому сприяє забезпечення цукрових заводів дешевшою власною сировиною, диверсифікація ризиків і можливість використання ефекту масштабу.

Вертикально інтегровані бізнес-структури (цукрові холдинги) здатні самі забезпечувати себе сировиною і не потребують такого інструмента державної підтримки, як мінімальна ціна на цукровий буряк. Саме для агрохолдингів характерна низка безперервних конкурентних переваг перед іншими формами ведення аграрного бізнесу, зокрема ширший доступ до фінансових ресурсів, у тому числі до дешевших кредитів закордонних банків та міжнародних фондів майданчиків, що є вирішальним чинником успіху цукробурякового виробництва [61, с. 14].

За важливий резерв підвищення урожайності й цукристості цукрового буряку слугує активне використання інноваційних розробок, новітніх інтенсивних технологій. Так, у Японії цукрові буряки майже по всій площі вирощують розсадним способом. Переваги розсадного способу повністю реалізуються за умов максимальної механізації трудомістких процесів з вирощування розсади і садіння її у ґрунт [39, с. 22].

Як один із шляхів отримання коштів для реалізації фінансових проектів слід вказати централізацію капіталу в галузі та формування кількох великих цукрових холдингів, які отримуватимуть ефект від економії на масштабі виробництва. Така практика відповідає міжнародному досвіду реструктуризації цукрової промисловості (Східна Німеччина, Молдова, Польща) [338, с. 240–247].

Основні проблеми розвитку бурякоцукрової галузі та шляхи подолання негативних наслідків кризових явищ представлені в табл. 3.14. Ми дійшли висновку, що ввезення цукру по імпорту призведе до відповідних втрат та незацікавленості аграріїв до вирощування цукрових буряків взагалі як культури.

Таблиця 3.14

**Основні проблеми розвитку цукробурякової галузі та шляхи
подолання негативних наслідків кризових явищ**

Основні проблеми	Шляхи подолання кризових наслідків
Недостатній рівень інтеграції, слабкі зв'язки між виробниками цукросировини та переробними підприємствами	Створення вертикально-інтеграційних структур виробників сировини та цукрових заводів. Застосування кластерної системи організації виробництва
Низька врожайність та висока собівартість вирощування цукрових буряків	Важливим резервом підвищення врожайності є використання інноваційних розробок, новітніх інтенсивних технологій вирощування цукрових буряків
Недостатнє матеріально-технічне забезпечення цукробурякового господарства	Одним із шляхів отримання фінансових проектів для покращення матеріально-технічного забезпечення господарств є централізація капіталу в галузі та формування власних цукрових холдингів
Слабкий державний контроль та управління цукробуряковою галуззю	Своєчасне забезпечення проведення реформи всіх галузей цукробурякового виробництва. Використання механізму державної підтримки вітчизняного товаровиробника
Значні фінансові втрати, пов'язані з недосконалими технологіями збору та зберігання врожаю	Контроль системи якості відносно вирощування цукрових буряків з урахуванням інтенсивних технологій

Джерело: власні дослідження.

Разом із тим зменшення посівних площ цукрових буряків у бурякосійних регіонах України спричинить скорочення робочих місць, закриття нерентабельних цукрових заводів, виникнення соціальних і навіть політичних проблем у сільській місцевості. Зважаючи на це, в країні можуть створитися умови для продовольчої загрози. Тому, з метою запобігання кризовим явищам, у цукробуряковому підкомплексі необхідно чітко виконувати всі нормативи від технології вирощування цукрових буряків до одержання цукру, а також всі норми і вимоги ISO 9000. З метою контролю якості продукції на всіх етапах виробництва потрібно створити чітку комплексну систему якості. Для відродження та роз-

витку цукробурякової галузі мають бути впроваджені новітні досягнення науково-дослідних інститутів у сферах виробництва та торгівлі. Україну в усьому світі традиційно відносили до цукрових держав. Для розвитку буряківництва та для виробництва цукру в Україні наявні всі для цього сприятливі як ґрунтово-кліматичні, так і економічні умови. Вирощування цієї технічної культури в Україні розпочали ще на початку XIX століття. На сьогодні згадана галузь зазнала значної руйнації. Слід акцентувати увагу на тому, що цукрові буряки завжди були і залишаються економічно вигідною і привабливою технічною культурою. Але на жаль ситуація з виробництва цукрових буряків та реалізації цукру змінюється надзвичайно швидко. Тому виробники цього цінного продукту не втрачають надію на стабілізацію цукробурякового виробництва. З цією метою уряд нашої держави вживає ряд заходів, які спрямовані на збільшення виробництва цукрових буряків.

Разом із тим Росія, що була основним споживачем нашого “білого золота”, ввела на нього високе ввізне мито – 40 % вартості, і Україна не змогла заповнювати навіть невеликі експортні квоти на цукор. Цукрозаводи відчували серйозні проблеми: гостро забракло обігових коштів, переробка сировини почала проводитися виключно за давальницькими схемами, тобто обходитися без грошей. Вразливим виявився і буряковоцукровий комплекс, підприємства якого не здатні виробляти конкурентоспроможний цукор у зв'язку з відсутністю стабільних зон бурякосіяння, енергоощадних технологій і достатньої кількості сировини [221]. Коренеплоди культивованих сортів та гібридів цукрових буряків містять 16–18 % цукру. При переробці на цукрових заводах його вихід становить 12–15 %. Отже, за врожайності цукрових буряків 300 ц/га можна одержати 45–50 ц цукру з одного гектара. Головна причина депресії галузі – відсутність ефективної програми з регулювання цукрової промисловості і належної протекціоністської політики держави, що захищала б внутрішнього виробника від конкурентів.

Серед головних чинників підвищення врожайності цукрових буряків – система забезпечення добривами, що передбачає надхо-

дження основних елементів до рослин протягом усього періоду їхнього вирощування. Для одержання 350–450 ц/га коренеплодів потрібно внести на 1 га посіву 300–500 кг д. р. мінеральних добрив. Крім того, під попередник або безпосередньо під цукрові буряки задають 30–40 т/га гною. Одним із важливих напрямів підвищення врожайності цукрових буряків є розвиток селекції та насінництва, зокрема виведення сортів та гібридів, що забезпечують високий вихід цукру з 1 га посіву, тобто поєднують у собі високу врожайність коренеплодів і вміст цукру в них. Потрібно повністю перейти на гетерозисну селекцію з широким використанням біотехнології, створити високопродуктивні гібриди цукрових буряків, які б відповідали кращим світовим аналогам, приділивши основну увагу підвищенню цукристості коренеплодів та поліпшенню їхніх технологічних якостей – підвищенню стійкості до хвороб та придатних для інтенсивних технологій. Для оптимізації діяльності підкомплексу потрібно, з одного боку, сприяти концентрації посівів цукрових буряків на мінімальній відстані від заводу, а з іншого – розміщувати цукрові заводи близько до виробників сировини [68].

Значення цукрових буряків не обмежується лише виробництвом з них цукру, який широко використовується у підприємствах харчової промисловості. В процесі заводської переробки буряків одержують жом і мелясу. Жом застосовують для згодовування тваринам, а також виробництва пектинового клею, який потрібний для текстильного виробництва. Мелясу у визначених кількостях вводять у комбікорми, вона слугує сировиною для виготовлення спирту, гліцерину, харчових дріжджів для хлібопекарської промисловості, молочної та лимонної кислот [337, с. 54]. За статистичними даними 2010 року всього сім областей України можна віднести до суто бурякосійних: Полтавську, Вінницьку, Тернопільську, Хмельницьку, Київську, Сумську та Харківську. Цукрові буряки – одна з основних у нашій країні технічних сільськогосподарських культур. Крім цього, вони належать і до найбільш урожайних культур. У деяких господарствах країни на великих площах збирають по 400–500 ц/га коренів [103, с. 182]. У процесі асиміляції в листках цукрових буряків нагромаджується цукор, який поступово відкладається у коренеплодах. На час збирання вони містять

75 % води, 25 % сухих речовин, із них 17,5 % цукрози і 7,5 % “нецукрів”, які у свою чергу поділяються на нерозчинні та розчинні. Із загальної кількості “нецукрів” близько 5 % припадає на нерозчинні, що складаються з клітковини (2,5 %), пектинових речовин (2,4 %) та білків і золи (0,1 %). До розчинних “нецукрів” (2,5 %) належать фруктоза, глюкоза та інші без азотисті (0,8 %), азотисті (1,1 %) речовини і зола (0,6 %) [155, с. 233–234].

Суттєвою проблемою для цукробурякового виробництва виявилися низький рівень спеціалізації сучасних аграрних підприємств, “розпорошеність” посівів, що стримує впровадження інтенсивних технологій виробництва цукрових буряків, зокрема – застосування високопродуктивних гібридів. А це, у свою чергу, негативно впливає на фінансовий стан сільськогосподарських підприємств. Нині у переважній більшості господарств України частка цукрових буряків у структурі посівних площ становить 1–2 %, що є досить низьким показником (науковцями Інституту цукрових буряків НААН обґрунтовано оптимальний показник для лісостепової зони – 20 %). Як свідчить практика, із збільшенням частки цукрових буряків у структурі посівів підвищується врожайність, знижується собівартість. Тому потребує розв’язання проблема збільшення посівних площ під солодкими коренеплодами у господарствах, які територіально розміщені неподалік від цукрових заводів і мають сприятливі умови для виробництва культури [40, с. 145]. На сьогодні в світі сотні країн займаються виробництвом цукру. Близько 60 % цього продукту добувають з цукрової тростини і 40% – з цукрових буряків [40]. Найбільшими виробниками солодкого продукту в світі є країни ЄС, Бразилія, Індія – від 18 до 20 млн т щорічно. Цукор має важливе значення в харчуванні людей усього світу – слугує джерелом енергії, що зумовлено високим вмістом цукрози (99,5 – 99,9 %). Він легко і швидко засвоюється клітинами організму і потрібний для нормального функціонування печінки, мозку, живлення м’язів, особливо серцевого, зміцнення нервової системи. Споживати цукор рекомендується у межах 80 – 100 г на добу (30–38 кг на рік) однією особою, оскільки надмірне його споживання може викликати або загострити такі захворювання, як цукровий діабет, атеросклероз,

гіпертонію тощо. У різних країнах світу споживання цукру зумовлено певними чинниками, зокрема національними особливостями харчування, купівельною спроможністю населення тієї чи іншої країни, станом світового ринку тощо [77].

Незабезпечений попит викликає відповідно імпорт товару. Попит може як стимулювати, так і стримувати пропозицію. Пропозиція своєю чергою може перевищувати попит або не задовольняти його [183]. Згідно з даними Міжнародної організації цукру виробництво солодкого продукту в світі за 2008–2009 маркетинговий рік зменшилося до 153 млн т, тоді як споживання зросло до 164,3 млн т, дефіцит цукру склав 11,3 млн т, що викликало значний ріст світової ціни як на білий цукор, так і на цукор-сирець з тростини. В наступному маркетинговому році дефіцит цукру мав становити 9,4 млн т [341, с. 104]. Урядом затверджена Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [199, с. 7]. У разі виконання заходів, передбачених цією програмою, у 2015 році очікується виробництво 25 млн т цукрових буряків та 3,1 млн т цукру. Так, у цілому цукрова промисловість України характеризується: – низьким рівнем матеріально-технічного забезпечення (знос основних засобів виробництва по цукробурякової галузі складає 55–60 %); тенденцією скорочення тривалості сезону переробки; низьким коефіцієнтом вилучення цукру (на рівні 70–75 %) та виходом цукру (10–13 %) із буряку; високим рівнем технологічного споживання: енергетичних ресурсів – 6,5 % та води – 300 % до маси буряку відповідно; недостатнім використанням продуктів переробки цукрової промисловості, на основі яких заводи могли б диверсифікувати виробництво [80].

Цінова кон'юнктура внутрішнього ринку на сільськогосподарську продукцію, що склалася після збирання урожаю 2009 року, об'єктивно змушує знову повернутися до проблеми вирощування цукрових буряків у наступні роки, ретельніше проаналізувати переваги цієї культури щодо її економічної ефективності й можливостей [25]. У своїх дослідженнях В. Й. Бакай, Ю. В. Дорош, О. В. Кравченко дійшли висновку, що подолання кризової ситуації на ринку цукру стало національною проблемою, розв'язання якої

має не тільки важливе економічне, а й політичне значення. Ці негативні фактори можуть загальмувати досягнуте зростання цукрового виробництва і призвести до його глибокого занепаду. Вільний, стихійно створений, не регульований ринок цукру несе велику загрозу аграрному сектору економіки України. Зміна стратегії і тактики формування ринкових відносин у цукробуряковому виробництві, чітке дотримання правил гри, тобто використання відповідних економічних, організаційних і правових методів, дозволить змінити на краще соціально-економічну ситуацію у галузі, відновити гідне становище сільськогосподарських товаровиробників на вітчизняному ринку цукру, забезпечити нові робочі місця, поліпшити соціальні умови життя працівників та їхніх родин [14, с. 17].

Середня врожайність цукрових буряків в Україні зростає і за останні роки складала 320–350 ц/га [59, с. 69]. Зазначимо, що у 2010 році цукровими буряками було засіяно 503 тис. га. За середньої врожайності 30 т на один гектар це дозволило б зібрати близько 15 млн т цукрових буряків і виробити близько 1,7 млн т цукру в поточному сезоні, що на 33% більше, ніж у 2009 році. Однак станом на 31.12.2010 року за даними Інституту цукрових буряків цукрові заводи України виробили 1,545 млн т цукру, або 77 % загальної потреби України. При цьому відомо, що місткість українського ринку цукру оцінюється в 1,8–2,0 млн т на рік. Протягом періоду цукроваріння у 2010 році на цукрові заводи надійшло 13,366 млн т цукрових буряків у заліковій вазі (у 2009 році – 8 млн т), тобто на 1,634 млн т менше ніж планувалося, з яких перероблено 13,027 млн т. Позитивним моментом у 2010 році стало те, що у процесі виробництва солодкого продукту взяли участь 73 цукрових заводи. Порівняно з 2009 роком це на 17 більше (у 2009 – 56 заводів) [93]. На серпень 2011 року в Україні зареєстровано 62 діючих цукрових заводи [99].

Проблеми та перспективи розвитку цукрової галузі в ринкових умовах господарювання висвітлені в наукових працях: В. Г. Андрійчука, О. С. Богатиренка, В. І. Бойка, В. П. Білаша, Ю. Д. Білика, П. П. Борщевського, В. С. Бондар, П. І. Гайдуцького, А. С. Гальчинського, М. Я. Дем'яненка, О. С. Зайця, Є. В. Іманса,

Ю. С. Коваленка, М. Ю. Коденської, С. М. Кваші, В. І. Пиркіна, М. В. Роїка, О. М. Шпичака, В. В. Юрчишина та ін.

За даними О.І. Маслака, основними причинами спаду виробництва є:

- економічна криза і послаблення ролі держави у розвитку цукрового виробництва;
- втрата економічної зацікавленості виробників у вирощуванні цукросировини;
- недосконалість механізмів економічного регулювання виробництва, що призвело до серйозних соціальних наслідків;
- втрати робочих місць, зниження рівня заробітної плати, росту заборгованості, зменшення надходжень до бюджетів усіх рівнів тощо;
- порушення цінового паритету, що спричинило вимивання обігових коштів спочатку сільськогосподарських товаровиробників, а згодом і цукрової промисловості;
- втрата зовнішніх ринків збуту цукру;
- практична відсутність кредитування виробника, що вимушено призвело до переходу на давальницькі схеми переробки сировини і бартерні відносини у галузі;
- нерозвиненість ринкових відносин у сфері виробництва, переробки і реалізації цукру;
- інтервенція на український ринок цукру з тростини, цукромістких продуктів та насіння;
- майже повна відсутність інвестицій у галузь, її непривабливість для вітчизняних і зарубіжних стратегічних інвесторів;
- відсутність чіткого законодавства щодо організації виробництва та регулювання ринку цукру [142, с. 12].

На переконання В. І. Пиркіна, якщо врахувати всі заходи держави, спрямовані на стимулювання цукробурякового виробництва, рекомендоване застосування інтенсивної технології виробництва цукрових буряків та їх економічну ефективність, то можна зробити висновок: цукрові буряки вирощувати вигідно. Впровадження ефективних інтеграційних відносин у цукробуряковому виробництві може відбуватися у два етапи.

Перший етап – економічне зміцнення переробних підприємств і їх сировинної зони за рахунок нарощування виробництва

цукросировини й цукру, підвищення їх реалізаційної ціни та зменшення собівартості. Зміцненню економіки підприємств сприятиме оренда землі цукровими заводами, оновлення матеріально-технічної бази господарств бурякосировинної зони.

Другий етап – перехід на інтеграційні взаємовідносини шляхом поєднання кількох ВАТ, ЗАТ, (цукрові заводи з сировинними зонами) у потужні організаційно-господарські формування [179, с. 5].

Крім того, як наголошує автор, відсутність кредитних коштів призводить до того, що цукрозаводи не можуть забезпечити себе обіговими коштами і змушені переорієнтуватися на давальницькі й бартерні схеми розрахунків, а окремі цукрові компанії, не розраховувшись із взятими на себе зобов'язаннями, й взагалі опинилися на межі банкрутства. Зменшується виробництво бурякового цукру в Європі. Загалом у світі не вистачає близько 5 млн тонн цукру, що не може не призвести до зростання цін на цей важливий для споживачів продукт. Головними завданнями галузі є: ефективне використання існуючого наукового й експериментального потенціалу, проведення структурної перебудови галузі, зокрема реструктуризації і технічного переоснащення виробничих потужностей виробників цукросировини та її переробників, вдосконалення цінового механізму. Нині існують всі умови для наукового забезпечення галузі буряківництва, що має на меті впровадження ефективної технології виробництва останніх, застосування вітчизняного високоякісного насіння цукрових буряків, науково обґрунтованої системи живлення та інтегрованої системи захисту рослин. Значним резервом у підвищенні продуктивності і якості коренеплодів є, зокрема, впровадження інтенсивної технології виробництва цукрових буряків, розробленої Інститутом цукрових буряків НААН, яка поєднує новітні досягнення селекції, насінництва, сортової агротехніки, науково обґрунтовані системи удобрення, інтегровані заходи боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами. Ця технологія забезпечує урожайність коренеплодів 50–60 т/га при затратах праці 50–60 люд.-год/га. Тому ті бурякосіючі підприємства, керівники і спеціалісти яких творчо підходять до впровадження інтенсивної технології, отримують вагомі результати з продуктивності та економічної ефективності.

Так, М. І. Беленкова вважає, що підвищення економічної ефективності цукробурякового виробництва можливе за умови подальшого розвитку агропромислової інтеграції підприємств у цукробуряковому підкомплексі. А отже, в ринковій економіці виникає проблема в управлінні витратами в умовах конкуренції, визнанні доцільності і досягнення необхідної їх прибутковості. Тому, формування моделі стратегічного управління цукробурякових підприємств необхідне для забезпечення стабільності та економічного розвитку галузі у конкурентному ринковому середовищі [19, с. 102]. Стратегічним завданням розвитку цукробурякового комплексу України має стати відродження власного виробництва до повного забезпечення внутрішніх потреб у цукрі та перехід до його експортних поставок [59, с. 68]. На нашу думку, підвищення прибутку у цукробуряковій галузі можна очікувати за умови отримання пільгового державного довгострокового кредитування виробників цукру. Економічна криза охопила сьогодні всі галузі агропромислового виробництва. Цукробурякова галузь не є винятком і також знаходиться в тяжкому стані. В державі відбулася дестабілізація цукробурякового виробництва. За останні роки об'єктивні і суб'єктивні чинники негативно вплинули на розвиток цукробурякової галузі. Зокрема, зменшилися посівні площі цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах. Більшість цукрових заводів працюють збитково, а безпосередньо доходи від експорту цукру майже зійшли нанівець. Криза цукробурякової галузі привела до руйнування матеріально-ресурсного потенціалу всієї цукрової промисловості. Вже сьогодні в Україні відчувається тривога стосовно задоволення потреб цукром внутрішнього ринку. Ринок цукру в Україні можна зарахувати до особливо важливої складової частини функціонування ринкової економіки загалом, оскільки цукрове виробництво належить до стратегічних галузей в аграрному комплексі нашої держави і його успішний розвиток може істотно вплинути на подолання негативних результатів економічної кризи, яка охопила сучасну українську економіку [90; 224]. Основні показники буряківництва в Україні представлені в табл. 3.15.

Таблиця 3.15

Основні показники буряківництва в Україні

Рік	Посівні площі цукрових буряків (фабричних), тис. га	Урожайність цукрових буряків (фабричних), ц/га
1990	1607	276
1995	1475	205
2000	747	165
2001	970	183
2002	897	189
2003	773	201
2004	732	238
2005	652	248
2006	815	285
2007	610	294
2008	380	356
2009	322	315
2010	501	279
2011	532	363
2012	458	411

Джерело: складено автором на основі Статистичного щорічника України [249; 250]

Аналізуючи 1990–1995 рр. можна зробити висновок, що в цей період посівні площі під цукровий буряк в Україні були більшими за 1600 га, а врожайність перевищувала 270 ц/га. З 1995 по 2010 рр. урожайність цукрових буряків зменшилася в 5,3 раза. З 2001 по 2010 рр. площі під цукровий буряк (фабричний) скоротилися на 469 тис. З 2003 року очевидна тенденція до зростання урожайності. За період 2003–2010 рр. урожайність цукрових буряків зросла на 78 ц/га, або на 39 % (рис. 3.7).

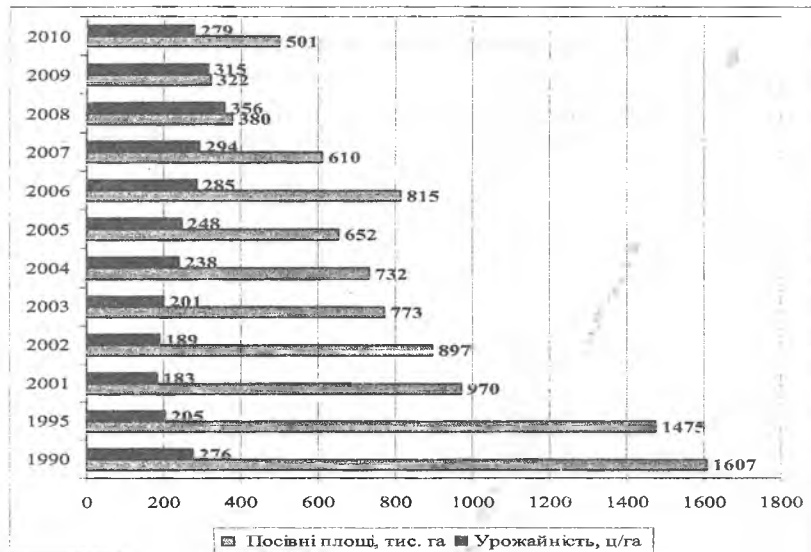

Рис.3.7. Динаміка посівних площ та урожайності цукрових буряків (фабричних) в Україні

Джерело: складено автором на основі Статистичного щорічника України [249].

Темпи зростання урожайності надзвичайно низькі, враховуючи, що в провідних західноєвропейських країнах її рівень знаходиться в межах 600–700 ц/га. Таке зменшення врожайності відбулося виключно за рахунок скорочення зібраної площі. У 2003 році під посівні площі цукрового буряка було відведено 773 тис. га, тоді як 2010 році цей показник склав усього 501 тис. га, тобто зменшено на 54 %. Економічна криза привела до глибокого занепаду буряківництва як провідної рослинницької галузі агропромислового виробництва. Це можна пояснити, на нашу думку, наступними причинами. Стан посівів цукрових буряків у зонах бурякосіяння в 2010 році був неоднаковим. Так, у Полтавській, Харківській та Сумській областях була зареєстрована відсутність опадів у липні-вересні. Такі погодно-кліматичні умови негативно вплинули на стан посівів цукрових буряків. Замість оптимальної вологи в ґрунті 120 мм цей показник не перевищував 15–30 мм. У

Київській, Вінницькій, Хмельницькій, Тернопільській, навпаки, у червні та липні спостерігали надмірну кількість опадів. У цих зонах випало більше 300 мм опадів. Крім того, високі температури повітря і ґрунту призвели до ослаблення рослин. Динаміка виробництва цукрових буряків в основних регіонах України представлена на рис.3.8.

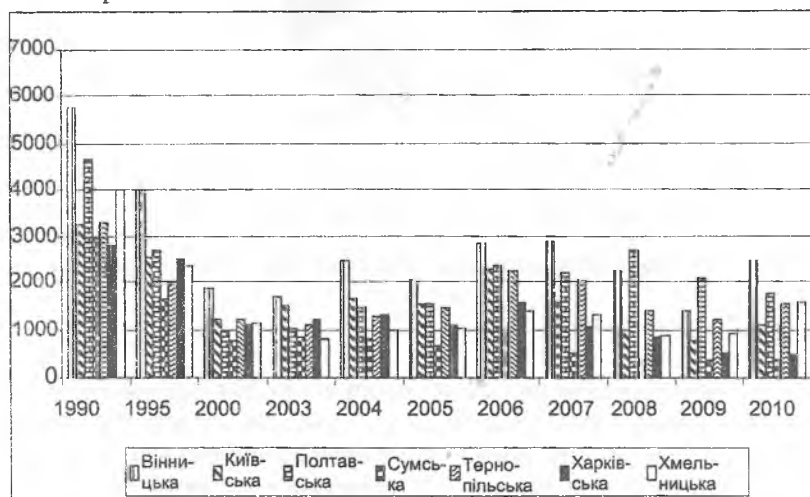

Рис. 3.8. Динаміка виробництва цукрових буряків в основних регіонах України

Джерело: [249].

Інша причина полягає в якості сировини, тобто цукристості цукрових буряків. За рис. 3.8, абсолютними лідерами з семи досліджуваних щодо виробництва цукрових буряків в Україні з 1990 по 1995 роки були області: Вінницька – 5749 тис.т, Полтавська – 4625, Черкаська – 4097, Хмельницька – 3978 і Тернопільська – 3313 тис. т. Порівнюючи виробництво цукрових буряків в Україні за останні 20 років (1990–2010 рр.), можна зробити висновок щодо областей-лідерів бурякосійних районів, які відносяться до суто бурякосійних.

На рис. 3.9. показано виробництво цукрових буряків у семи потужних областях України. Найбільші площі цієї культуурою у 1990 році були засіяні в Вінницькій області – 5749 тис. га, найменші – в Харківській – 2802 тис. га.

Рис.3.9. Виробництво цукрових буряків (фабричних) по регіонах за 1990 рік

Джерело: [249].

Із дослідження цих самих площ через 20 років ситуація виявилася зовсім іншою. В 2010 році у Сумській області зменшення посівних площ під цукровою буряк було визначено майже в 9 разів (порівняно з 1990 роком), у Харківській – в 6 разів (рис.3.10).

Рис. 3.10. Виробництво цукрових буряків (фабричних) по регіонах за 2010 рік

Джерело: [249]

Посівні площі в цих областях склали 336 тис. га і 462 тис. га відповідно. Згідно з наведеними фактичними статистичними даними Сумську і Харківську області не можна відносити до лідерів з вирощування цукрових буряків.

На переконання М. Ю. Коденської, у будь-якому цукробуряковому підкомплексі (табл.3.16.) можливі такі напрями агропромислової інтеграції:

- міжгосподарська;
- міжгалузєва.

На нашу думку, міжгалузєві відносини у цукробуряковому виробництві недостатньо вивчені і потребують більш детального розгляду, дослідження та аналізу щодо міжгалузєвих та міжгосподарських інтеграційних процесів.

Таблиця 3.16

Міжгалузєві відносини у цукробуряковому виробництві

Напря́м інтеграційного процесу	Виробнича форма інтегрованих формувань	Загальна мета створення інтегрованих формувань
I. Міжгосподарська інтеграція		
Об'єднання матеріальних і фінансових ресурсів (паїв, акцій) фермерів, особистих підсобних господарств	Сільськогосподарські кооперативи (виробничі, постачально-збутові, торгові). Акціонерні товариства. Спільні підприємства та ін.	Концентрація ресурсів, інвестицій, зусиль для комплексного обслуговування галузі, фермерських господарств і одержання запрограмованого врожаю
Об'єднання матеріальних і фінансових ресурсів (паїв, акцій) сукупністю спеціалізованих колективних господарств і кооперативів фермерів	Обслуговуючі торгові кооперативи. Акціонерні товариства. Спільні підприємства та ін.	Концентрація ресурсів, інвестицій та зусиль для комплексного технологічного обслуговування галузі та одержання запрограмованого врожаю, його реалізації та одержання економічного ефекту

Продовження табл. 3.16

Організаційне об'єднання в регіоні кооперативів, колективних господарств, агропромислових фірм, цукрового заводу (заводів), банків, торгових, наукових та інших підприємств і організацій	Регіональні аграрно-промислові формування з розвинутою інфраструктурою: комбінати, асоціації, компанії, фірми, аграрно-промислово-фінансові групи	Комплексна система управління, виробниче і фінансово-інвестиційне обслуговування аграрно-промислового виробництва в регіоні. Забезпечення його стабільного соціально-економічного розвитку. Організація регіонального продовольчого ринку і одержання прибутку
Об'єднання управлінських і фінансових ресурсів аграрно-промислових формувань	Національні (транснаціональні) аграрно-промислово-фінансові формування: групи, корпорації, компанії, концерни та ін.	Організація виконання цільових державних програм. Одержання запланованих обсягів продукції і прибутків. Організація національного ринку цукру, вихід на зовнішній ринок цукру
II. Міжгалузєва інтеграція		
Організаційне об'єднання вирощування цукрових буряків, їх переробки та реалізації цукру	Спеціалізовані аграрно-промислові формування з розвинутою ринковою інфраструктурою: акціонерні товариства, асоціації, системи та ін	Комплексна організація системи управління виробництвом цукробуряковим виробництвом. Одержання запланованих обсягів цукрових буряків, цукру та прибутку в процесі реалізації цукру. Організація ринку цукру
Організаційне об'єднання галузевих наукових установ і спеціалізованих господарств	Науково-виробничі галузєві формування: акціонерні товариства, асоціації, системи та ін.	Наукові дослідження та їх апробація у виробничих умовах базових господарств (районах)
Організаційне об'єднання науки, виробництва і переробки цукрових буряків, реалізації цукру, банків та інших організацій	Науково-виробничі аграрно-промислові формування: акціонерні товариства, асоціації, системи та ін.	Наукові дослідження та їх апробація у виробничих умовах базових господарств і цукрових заводів (районів)

Крім цього, з метою підвищення якості цукросировини необхідно використовувати тільки гібриди цукристо-врожайного напрямку.

3.3. Сутнісна основа та еволюція розвитку галузевої структурної політики в сфері виробництва цукробурякового підкомплексу

За останнє десятиріччя в процесі реалізації реформ відбулися структурні зрушення в економіці України, які в руйнівній формі проявилися в сільськогосподарському виробництві. Реформування аграрного сектору привело до ускладнення міжгалузевих економічних зв'язків і відносин в агропромисловому виробництві. Порушення еквівалентних пропорцій в структурі сільськогосподарського виробництва негативно позначилися на відтворювальних процесах та на виборі пріоритетних напрямів розвитку економіки країни. В сільському господарстві відбулися глибокі зрушення у виробничій структурі підприємств та у структурі виробленої продукції. В сільському господарстві скоротилася матеріально-технічна база, істотно виріс диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію. Галузі, які мають підвищену конкурентоспроможність, здійснюють ціновий тиск на виробників продовольства. Україна за природно-ресурсним та аграрним потенціалом посідає провідне місце у світі. Однак цей потенціал використовується вкрай неефективно, а агропромислове виробництво України за рівнем розвитку значно відстає від провідних країн світу та ЄС [188]. В розробку методологічних, теоретичних та практичних питань розвитку ринку агропромислового виробництва внесли свій вклад вітчизняні вчені серед яких: В.Г. Андрійчук, П.І. Гайдуцький, В.М. Геєць, М.Я. Демяненко, С.М. Кваша, В.Ф. Кропивко, І.І. Лукінов, Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, М.М. Федоров, О.М. Шпичак, Юрчишин В.В. та ін. Однак поза увагою залишаються питання структурної перебудови у формуванні міжгалузевих економічних відносин у сільськогосподарському виробництві.

Основоположною концепцією економічного механізму регулювання між державою і товаровиробниками цукробурякового виробництва є структурна політика у формуванні ринку цукру. Термін "структура" (лат. *structura*) означає – будову, розташування, порядок), сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпе-

чують його цілісності і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах [240, с. 1276]. Комплексний розвиток сільських територій та розв'язання всіх соціальних проблем на селі – одна із стратегічних цілей державної аграрної політики (ст. 2 Закону України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” від 18 жовтня 2005 р.) [204]. Структурні трансформації виступають найважливішим фактором динамізму й ефективності. Проблеми, що виникають у процесі структурування економічної системи, характеризуються складністю й не лінійністю [318, с. 33]. Згідно із “стандартами” економічної науки, структурна політика визнається спрямованою діяльністю держави [75, с. 611–612]. Перспективним напрямом сільськогосподарської політики Європейського союзу є швидка адаптація сільськогосподарського виробництва до світових умов збуту продукції, шляхом найбільш раціональної та економічно обґрунтованої структурної політики. Під останньою необхідно розуміти таку систему сільськогосподарського виробництва та його грошово-фінансового обслуговування, відповідно до якого буде ефективно сформовано співвідношення економічних, соціальних та технічних елементів.

Структурна політика – довготермінова стратегічна мета, обґрунтування відповідної програми структурної перебудови і вибір пріоритетних напрямів розвитку народного господарства та комплекс заходів з боку держави та наднаціональних органів щодо їх реалізації. Основними критеріями добору таких галузей є їх експортний потенціал або можливість його нарощування, прискорений розвиток цих галузей, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності більшості інших галузей промисловості тощо. Найперспективнішими галузями в Україні є електронна, машинобудування, суднобудування, сільське господарство, харчова і текстильна промисловість, охорона здоров'я, охорона довкілля, яким першочергово повинно надаватися фінансова підтримка з боку держави, ресурси, податкові, кредитні пільги, вони повинні бути об'єктами регулювання умов конкуренції. Структурна політика в Україні повинна спрямовуватися на випереджальне зростання: 1) сфери нематеріального виробництва порівняно з ма-

теріальним; 2) групи “Б” порівняно з групою “А”; 3) другого підрозділу порівняно з першим; 4) виробництва засобів виробництва для галузей, орієнтованих на задоволення потреб населення у предметах споживання. Для реалізації структурної політики необхідно розробити цільові комплексні програми: фінансувати проекти із використанням контрактної форми й переважно на конкурсній основі; створити комплексну систему непрямого стимулювання розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності через механізм податкової, амортизаційної, кредитної політики; розробити систему заходів для залучення іноземних інвестицій; радикально перебудувати систему управління інноваційними процесами, зокрема сприяння налагодженню горизонтальних зв'язків між, виробництвом і торгівлею, з орієнтацією всіх трьох ланок на потреби споживачів [73, с. 386]. Основним завданням структурної політики держави є регулювання структурних змін. У Законі України “Про основні заходи державної аграрної політики на період до 2015 року” наголошено, що основними напрямками підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектору є:

– удосконалення державної регуляторної політики щодо побудови збалансованих міжгалузевих економічних відносин, недопущення монопольної діяльності у забезпеченні потреб суб'єктів аграрного сектору в ресурсах;

– створення умов для підвищення ролі самоврядних галузевих і міжгалузевих об'єднань у регулюванні економічних відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками, заготівельними, переробними, сервісними та торговельними підприємствами.

Серед основних напрямів державної структурної політики слід вказати: ліквідацію диспропорцій у міжгалузевих комплексах; раціональне розміщення продуктивних сил; встановлення оптимальних макроекономічних пропорцій; створення ефективних регіональних господарських систем. Країни, в яких успішно реалізована структурна політика, з економічно відсталих перетворилися в економічно розвинені країни.

Метою структурної (промислової) політики України є сукупність заходів, які повинні спрямовуватися на вирішення соці-

альних проблем шляхом державних рішень та заходів з метою прискорення економічного зростання підприємств, шляхом впливу на економічне становище деяких галузей і підприємств сільськогосподарського виробництва. За допомогою структурної політики держави здійснюється державне регулювання структурними зрушеннями в економіці. Отже, основною метою структурної політики нашої держави в наступному десятилітті повинно стати сприяння підвищенню конкурентоспроможності виробництва вітчизняних товарів на внутрішньому і світовому ринках. Економічна успішність будь-яких країн залежить від характеру напрямів структурних перетворень в економіці та їхньої адаптації до вимог ринку. Прерогативою держави є формування раціональної структури економіки. Останнє можливе тільки за умови державного регулювання соціально-економічними процесами виробництва. Державне регулювання має проявитися через вплив на визначення рівня закупівельної ціни на цукровий буряк на кожний рік, яку мають обов'язково сплачувати цукрові заводи своїм постачальникам.

Можна погодитися з твердженням О.В. Сахарова, який вважає, що державне регулювання сільськогосподарського виробництва визначається як здійснення помірного впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання та кон'юнктуру ринку з метою забезпечення ефективного функціонування ринкового механізму, вирішення соціальних та виробничих проблем [227]. У результаті недостатньої державної підтримки 30% сільськогосподарських підприємств України виявилися збитковими, інші мають низький рівень прибутковості, який не сприяє розширеному відтворенню виробництва та впровадженню інновацій [252]. Як зазначалося, однією зі стратегічно важливих галузей харчової промисловості України є цукробурякова, яка поєднує в собі виробників цукрових буряків, цукрові заводи та сервісні підприємства. Від теоретичних знань основ функціонування цукробурякового підкомплексу до практичного досвіду господарської діяльності суб'єктів аграрного підприємництва підтверджується узагальнений висновок щодо складності галузі буряківництва. Досвід господарської діяльності суб'єктів аграрного підприємства показує, що близько 4000 фер-

мерських і 3000 сільськогосподарських підприємств сьогодні займаються виробництвом цукрових буряків. Починаючи з 1991 року вирощування цукрових буряків скоротилося майже в 5 разів, а виробництво цукру – орієнтовно майже в 4 рази. Основною причиною скорочення вирощування цукрових буряків та виробництва цукру в цукробуряковому підкомплексі є:

- недостатня фінансова підтримка з боку держави;
- недостатньо ефективна політика органів влади на цукор;
- зростання цін на енергетичні й матеріальні ресурси та відсутність обігових коштів у сільськогосподарських підприємствах;
- технологічна відсталість виробничих процесів;
- неефективні взаємовідносини виробників цукрових буряків із цукровими заводами;
- недостатня забезпеченість матеріально-технічними ресурсами.

Усі ці причини в своїй сукупності призвели до економічної кризи більшості галузей сільського господарства та знизили попит на продукцію аграрного виробництва, в тому числі й на цукор. Як відомо, основними виробниками солодкого продукту в світі є Індія, Австралія, Таїланд, Китай та Україна. Матеріали обстежень споживання основних продуктів харчування показують, що в 2012 році споживання цукру зменшилось в 1,3 раза або на 22,4% (порівняно з 1990 роком) із розрахунку на одну особу за рік (табл. 3.17).

Таблиця 3.17.

Споживання основних продуктів харчування на одну особу за рік, кг

Продукти харчування	Рік							
	1990	1995	2000	2005	2009	2010	2012	2012
Хлібні продукти	141,0	128,4	124,9	123,5	111,7	111,3	110,4	109,4
Цукор	50,0	31,6	36,8	38,1	37,9	37,1	38,5	37,6
Олія	11,6	8,2	9,4	13,5	15,4	14,8	13,7	13,0
Картопля	131,0	123,8	135,4	135,6	133,0	128,9	139,3	140,2

Джерело: Державний комітет статистики України за відповідні роки.

Як уже вказувалося, за офіційними статистичними даними в Україні нормою споживання солодкого продукту є 38 кг/рік. Потреба стосовно цукру залежить від сезону. Особливо споживання в ньому зростає в період, коли настає пора заготівлі соків, компотів, джемів, напоїв, виготовлення морозива, фруктових консервів і т.п. Виробництво найважливіших видів продуктів харчування в Україні наведено на рис. 3.11.

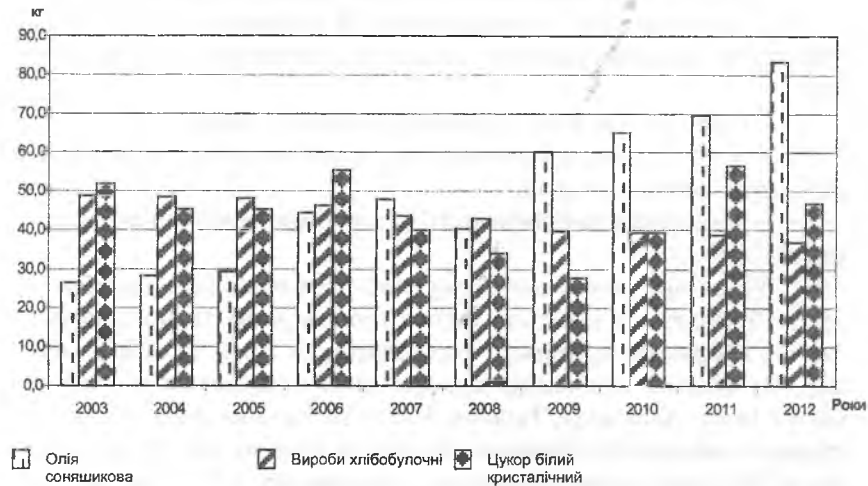

Рис.3.11. Виробництво найважливіших видів продуктів харчування в Україні (на одну особу)

Важливу роль у національній економіці відіграє сільськогосподарське виробництво, від рівня якого залежить позиція держави на світовому ринку продукції аграрного сектору. Виробництво – це процес створення матеріальних і суспільних благ, необхідних для існування і розвитку [240, с. 1063]. Як відомо, одним з головних завдань державного регулювання сільськогосподарським виробництвом є забезпечення: продуктивного використання землі; відтворення земельних ресурсів; ефективності та конкурентоспроможності виробництва; високого рівня матеріально-технічного забезпечення. Виробництво сільськогосподарської

продукції в Україні на одну особу представлено на рис. 3.12. За офіційними даними [252], середній рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва за період 2008–2010 рр. становив 20,9 %.

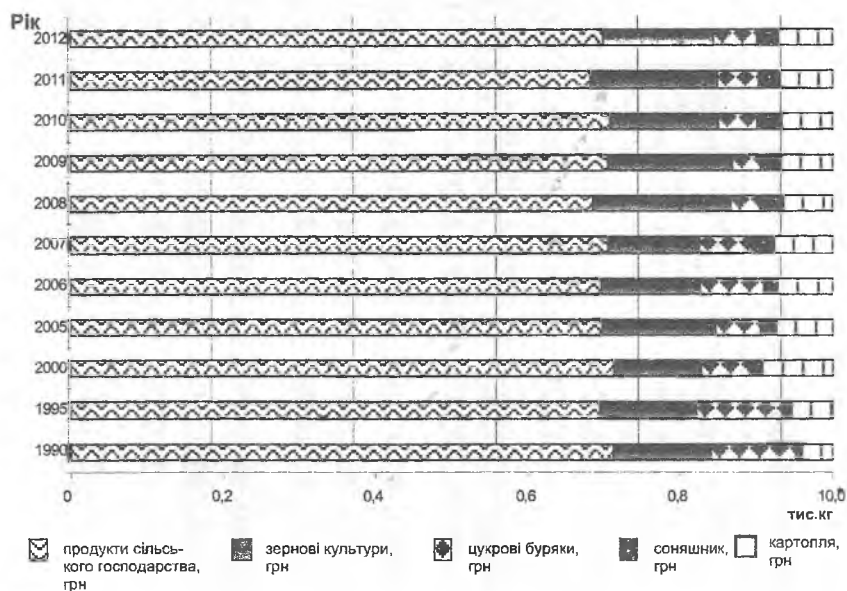

Рис. 3.12. Виробництво сільськогосподарської продукції в Україні на одну особу (кг)

Структуру виробничої собівартості цукрових буряків наведено в табл. 3.18. Відносно 2006 року виробнича собівартість у 2012 році збільшилася на 9697 тис грн, або на 32,0 %. Виробництво основних сільськогосподарських культур представлено на рис. 3.13. Це означає, що на внутрішньому ринку недоспоживається цукру в межах від 500 до 800 тис. тонн. Так, площі посівів цукрових буряків у 2009 році становили 319,7 тис. га і порівняно із 2000 роком зменшилися на 427,3 тис га, або на 57,2%. Під посівами цукрових буряків (усіх категорій господарств) у 2011 році знаходилося 515,8 тис. га. Стосовно 2009 року площі посівів коренеплодів зменшився на 66,9 тис. га, або на 13%.

Структура виробничої собівартості цукрових буряків

Показник	2006		2007		2008		2009		2010		2011		2012	
	Виробничі витрати, тис. грн	на 1 га	Виробничі витрати, тис. грн	на 1 га	Виробничі витрати, тис. грн	на 1 га	Виробничі витрати, тис. грн	на 1 га	Виробничі витрати, тис. грн	на 1 га	Виробничі витрати, тис. грн	на 1 га	Виробничі витрати, тис. грн	на 1 га
Виробнича собівартість	2337799,4	4564	2095345,2	5000	1995060,5	6581	2424054,9	9288	4022948,2	9720	5196006,2	11982	5434095,8	14261
Прямі матеріальні витрати	1707780,5	3334	1601023,2	3821	1571015	5182	1878927,2	7200	3096224,6	7481	3995675,5	9214	4067980,2	10676
Насіння та садивний матеріал	269322,4	526	283218,7	676	243095,1	802	235247,3	901	480853,3	1162	513567,2	1184	482446,9	1266
Мінеральні добрива	511388,3	998	473285,4	1129	487675,2	1609	645994	2475	907581,5	2193	1051761,4	2425	1194358,8	3134
нафтопродукти	342359,3	668	270822,5	646	259186,9	855	264217,4	1012	408025,6	986	563015,7	1298	585481,2	1536
Оплата послуг і робіт сторонніх організацій	317392,2	620	266752	637	301906,3	996	352404,5	1350	590047,8	1426	854496,3	1970	870226,1	2284
Решта матеріальних витрат	267318,3	522	306944,6	733	279151,5	921	381064	1460	709716,4	1715	1012834,9	2336	935467,2	2455
Прямі витрати на оплату праці	251486,3	491	181792,3	434	138521,7	457	145428,9	557	210162,2	508	276622,3	638	253472,2	665
Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати	378532,6	739	312529,7	746	285523,8	942	399698,8	1532	716561,4	1731	923708,4	2130	1112643,4	2920
Амортизація необоротних активів	113573	222	96812,9	231	88373,8	292	115342,3	442	142729,5	345	192828,7	445	182955	480
Відрахування на соціальні заходи	28032	55	28938,7	69	31384,9	104	42230,5	162	70014,5	169	99905,4	230	91534,5	240
Решта інших прямих та загальновиробничих витрат	236927,6	463	186778,1	446	165765,1	547	242126	928	503817,4	1217	630974,3	1455	838153,9	2200

Джерело: Державний комітет статистики України за 2001-2012 рр. Форма 50 с.-г. (с.-г підприємства, крім малих).

Рис. 3.13. Виробництво основних сільськогосподарських культур, тис. тонн
Джерело: Державний комітет статистики України за відповідні роки.

Проти 1995 року валовий збір цукрових буряків у 2012 році зменшився на 37,8%, порівняно зі структурою виробництва інших сільськогосподарських культур (табл. 3.19).

Також відбулося зниження рівня урожайності цукрового буряка від 31,4 т/га у 2009 році до 27,9 т/га в 2010 році, або на 11,2%. Зменшення площі посівів та зниження урожайності не забезпечує стабільності валового збору цукрових буряків.

Виробництво цукрового буряка в Україні представлено в табл. 3.20. Стрімке зростання цін на матеріальні й енергетичні ресурси, які зумовлюють підвищення собівартості продукції, низька цінова політика реалізації цукрових буряків не забезпечують не тільки розширеного відтворення цукробурякової галузі, а й призводить до низького рівня її рентабельності, а в окремі роки навіть і до збитковості галузі. Неадекватна ситуація була визначена в зниженні урожайності цукрових буряків в 2010 році.

Структура виробництва основних сільськогосподарських культур, тис.т

Культура -	Рік							
	1990	1995	2000	2005	2009	2010	2011	2012
	Валовий збір, тис.т							
Зернові та зернобобові	51009,0	33929,8	24459,0	38015,5	46028,3	39270,9	56746,8	46216,0
Цукрові буряки (фабричні)	44264,5	29650,4	13198,8	15467,8	10067,5	13749,2	18740,5	18438,9
Соняшник	2570,8	2859,9	3457,4	4706,1	6364,0	6771,5	8670,5	8387,1
Картопля	16732,4	5879,8	5821,3	7295,0	8341,0	8122,4	9832,9	10016,7
	Урожайність, ц з 1 га зібраної площі							
Зернові та зернобобові	35,1	24,3	19,4	26,0	29,8	26,9	37,0	31,2
Цукрові буряки (фабричні)	275,7	204,7	176,7	248,2	314,9	279,5	363,3	410,8
Соняшник	15,8	14,2	12,2	12,8	15,2	15,0	18,4	16,5
Картопля	116,8	96,2	121,6	128,4	139,3	132,5	168,0	161,0
	Площа, з якої зібрано врожай, тис.га							
Зернові та зернобобові	14522,2	13962,5	12586,8	14605,2	15469,7	14575,7	15321,3	14792,1
Цукрові буряки (фабричні)	1605,4	1448,5	747,0	623,3	319,7	492,0	515,8	448,9
Соняшник	1626,3	2007,6	2841,6	3689,1	4193,0	4525,8	4716,6	5081,7
Картопля	1432,7	1530,6	1631,0	1515,9	1411,8	1411,8	1443,2	1444,1

Джерело: Державний комітет статистики України за відповідні роки.

Таблиця 3.20

Виробництво цукрових буряків в Україні за категоріями господарств

Рік	Усі категорії господарств			Сільськогосподарські підприємства (разом з фермерськими господарствами)		
	Зібрана площа, тис. га	Валовий збір, тис. ц	Урожайність, ц/га	Зібрана площа, тис. га	Валовий збір, тис. ц	Урожайність, ц/га
1995	1448,5	296504	204,7	1422,2	288841	203,1
1996	1260,2	230088	182,6	1226,4	219750	179,2
1997	1004,7	176628	175,8	972	168879	173,7
1998	893,2	155225,9	173,8	856	144791	169,1
1999	899,8	140637,7	156,3	850,4	126518	148,8
2000	747	131987,9	176,7	678	115941	171,0
2001	853,1	155745,7	182,6	707,1	124082	175,5
2002	763,3	144525	189,3	588,5	106724	181,3
2003	665,6	133918,4	201,2	514,3	103648	201,5
2004	696,5	166004	238,3	527,6	127598	241,8
2005	623,3	154678	248,2	475,5	121454	255,4
2006	787,6	224207	284,7	640,6	190416	297,2
2007	577	169776,7	294,2	480,1	147639	307,5
2008	377,2	134376,7	356,2	322,2	117955	366,1
2009	319,7	100674,6	314,9	285,8	91515,6	320,2
2010	492	137491,5	279,5	449,8	126634	281,5
2011	515,8	187404,5	363,3	462,3	171453	370,9
2012	448,9	184388,6	410,8	400,3	168377	420,6

Джерело: Державний комітет статистики України за відповідні роки.

Так, площі посівів цукрових буряків у 2010 році (порівняно з 2009 роком) збільшилися на 153 тис. га. У 2010 році корене-плоди урожайністю 28,9 т/га зібрано з площі 414 тис. га. Відносно 2009 року площа збільшилася на 36,9%, а урожайність – усього лише на 2,4 т/га. Причиною є зростання цін на матеріальні й енергетичні ресурси та неефективні міжгалузеві відносини виробників цукрових буряків із цукровими заводами. За 2006–2008 роки повна собівартість цукрових буряків підвищилася на

24,16%, реалізаційна ціна – майже на 20%. У 2007 році реалізаційна ціна 1 тонни коренеплодів була меншою від собівартості на 12% – це й зумовило збитковість цукробурякової галузі на 11,1%. Економічна ефективність виробництва цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах представлена в табл. 3.21.

Таблиця 3.21

Економічна ефективність виробництва цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах

Показник	Рік					2012 р. до 2008 р., %
	2008	2009	2010	2011	2012	
Зібрана площа, тис. га	377	261	414	434	381	101,1
Урожайність, т/га	35,6	31,3	28,9	37,5	42,1	118,3
Повна собівартість 1 тонни продукції, грн	209,2	183,4	369,9	458,5	417,8	199,7
Реалізаційна ціна 1 тонни, грн	224,0	251,3	431,6	625,7	483,6	215,9
Прибуток (+), збиток (-) на 1 га зібраної площі, тис. грн	198634	385677	350651	949743	373591	188,1
Рівень рентабельності, %	7,1	37,0	16,7	36,5	15,7	221,1
Виробництво цукру, тис. т	2153	1275	1805	2586	2143	99,5
У т.ч. з цукрових буряків	2043	1271	1546	2327	2143	104,9

Відповідно до методики розрахунку Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки" та результатів багаторічної господарської діяльності провідних українських аграрних компаній "Райз", "Астарт-Київ", "Укрпромінвест" та інших агрохолдингових об'єднань, на підставі задіяних у виробничому процесі основних і оборотних засобів, нормативних технологічних витрат за елементами собівартості дали можливість зробити висновок щодо ефективності виробництва цукрових буряків в Україні.

Так, наприклад, світовий баланс 2009–2010 маркетингового року показав, що за виробництва на рівні 157,16 млн т, і споживання 166,59 млн т дефіцит цукру-піску становить 9,43 млн тонн. Тобто, світовий цукровий ринок сьогодні найсприятливі-

ший для виходу з економічної кризи й відродження цукробурякової галузі та зміцнення її економіки. Цукрова промисловість випускає наступні види цукру :

– цукор-пісок – сипучий харчовий продукт білого кольору (без грудок), що має солодкий смак без сторонніх присмаків і запахів (із вмістом вологи не більше 0,14 %, сахарози щонайменше 99,75 %, металодомішок не більше 3 мг на 1 кг цукру, з розмірами на більше 0,3 мм);

– цукор рідкий – рідкий харчовий продукт світло-жовтого кольору, солодкий на смак, без сторонніх присмаків і запахів (з вмістом сахарози щонайменше 99,8 % для вищої категорії і не менше 99,5 % для першої категорії, з вмістом сухих речовин не менше 64 %);

– цукор-рафінад – кусковий пресований цукор, рафінадний цукор-пісок і рафинадная пудра білого кольору, солодкі на смак, без сторонніх присмаків і запахів (з вмістом сахарози щонайменше 99,9%, вологи не більше 0,2 %) [347].

За даними, наведеними у табл. 3.22, економічні показники ефективності виробництва цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах у 1998 р., 1999 р., 2002 р., 2004 р. та в 2007 році були надто низькими, оскільки буряківництво було збитковим. Позитивні тенденції в зростанні рівня рентабельності відзначені лише в 2000 р., 2003 р., 2006 р. та 2008 роках, де рівень рентабельності дещо піднімався завдяки державній фінансовій підтримці у вигляді дотацій з держбюджету та певному підвищенню закупівельних цін на цукрові буряки. Характерним у цьому відношенні був 2006 р., 2011 р. та 2012 роки, коли ціна реалізації зросла від 187,2; 625,7; 483,6 грн за 1 тону, відповідно, а виробництво цукру було рекордним: у 2006 році – 2,6 млн/т, у 2011 році – 2,3 млн/т, у 2012 році – 2,1 млн/т. Відносно до 1995 року виробництво цукру у 2012 році зменшилося на 38,8%, а порівняно з 2012 роком – навпаки, збільшилося в 1,4 раза, або на 27,6%.

Параметри виробництва цукру в Україні наведено на рис.3.14.

Таблиця 3.22

Ефективність виробництва цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах України

Рік	Площа, тис. га	Валовий збір, тис. ц	Урожайність, ц/га	Виробнича собівартість 1 ц, грн	Реалізовано, тис. ц	Виручка від реалізації, тис. грн	Повна собівартість, тис. грн	Прибуток, тис. грн	Повна собівартість 1 ц, грн	Ціна реалізації 1 ц, грн	Рентабельність, %
1995	1400	279057	199	3,10	277576	1165819	888243	277576	3,20	4,20	31,3
1998	808	135889	168	7,92	134389	948787	1079144	-130357	8,03	7,06	-12,1
1999	792	116493	147	9,49	115358	940168	1102823	-162655	9,56	8,15	-14,8
2000	608	103428	170	10,92	115359	1354315	1275871	78444	11,06	11,74	6,1
2001	613	107640	175	12,70	71078,1	967862,2	954044,0	13818	13,42	13,62	1,4
2002	513	92996,5	181	13,20	64475,1	808942,0	885448,0	-76506	13,73	12,55	-8,6
2003	437	88040,6	202	12,93	62804,7	874883,5	823922,1	50961	13,12	13,93	6,2
2004	448	110068	246	12,32	81914,0	1117795,0	1126739,4	-8944	13,76	13,65	-0,8
2005	392	102449	261	14,94	65710,6	1173067,0	1118992,7	54074	17,03	17,85	4,8
2006	512	157397	307	14,85	98676,5	1846968,7	1662594,7	184374	16,85	18,72	11,1
2007	419	133178	318	15,73	71283,0	1140217,8	1282662,2	-142444	17,99	16,00	-11,1
2008	303	113245	374	17,62	56793,7	1272230,8	1188010,7	84220	20,92	22,40	7,1
2009	261	81769	313	29,65	56794,7	1427332,6	1041655,8	385677	18,34	25,13	37,0
2010	414	119540	289	33,65	56795,7	2451580,4	2100929,1	350651	36,99	43,16	16,7
2011	434	162617	375	31,95	56796,7	3553673,0	2603930,1	949743	45,85	62,57	36,5
2012	381	160372	421	33,88	56797,7	2746643,6	2373052,5	373591	41,78	48,36	15,7

Джерело: Державний комітет статистики України – Річні звіти сільськогосподарських підприємств (1995-2000 рр., 2000-2012 рр.).

На підставі розрахунків Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки”, виходячи з методики оцінки землі, даних Інституту цукрових буряків НААН, на основі методики покращення якості ґрунтів сформовано рівень підтримки галузі в обсязі 1500 грн дотації на один гектар посівів. На цій підставі в бюджет для розвитку галузі буряківництва необхідно закласти від 500 до 750 млн грн. За аналізом структури витрат на виробництво цукрових буряків за 2010–2012 роки, основна її частина, а саме вартість прямих матеріальних витрат на одиницю площі підвищилася в 1,4 раза.

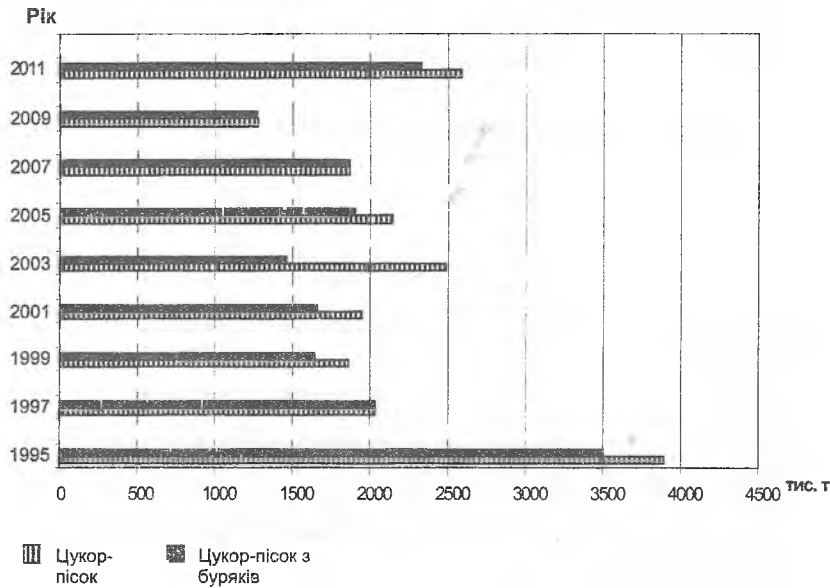

Рис.3.14. Виробництво цукру в Україні за період з 1995 по 2012 роки
Джерело: Державний комітет статистики України за відповідні роки.

Інші прямі та загальновиробничі витрати підвищились в 1,7 раза, а за часткою в загальній сумі витрат – в 1,5 раза. При цьому оплата праці зросла на 23,6%, при зменшенні її частки в загальній сумі витрат від 5,2% до 4,7%. Структура виробничої собівартості цукрових буряків представлена в табл. 3.23. Аналіз структу-

ри витрат на виробництво коренеплодів за 2006–2012 роки свідчить, що вартість прямих матеріальних витрат на одиницю площі підвищилася в 3,2 раза. При цьому оплата праці зросла на 26,2%. Як показує розрахунок ефективності задіяного у виробничому процесі капіталу, прибутковість галузі буряківництва з року в рік стрімко падає. Важливою причиною дестабілізації цукробурякового виробництва є структурна незбалансованість виробничих процесів у галузі буряківництва. Надходження цукрових буряків на переробні підприємства від усіх категорій господарств аграрного сектору за 2013 рік складають усього 9,4 млн т (включаючи давальницьку сировину та власно вирощені цукрові буряки). Це на 171,2 тис. т, або на 2,1% менше, ніж у 2009 році та 8,2 млн т, або 47% менше від 2012 року.

Таблиця 3.23

Структура виробничої собівартості цукрових буряків

Статті витрат	2010 р.		2011 р.		2012 р.		2012 р. до 2010 р.	
	на 1 га, грн	у % до всього	на 1 га, грн	у % до всього	на 1 га, грн	у % до всього	на 1 га, %	частка у витратах, +/-
Витрати – всього	9720	100	11982	100	14261	100	146,7	-
у тому числі прями матеріальні витрати	7481	77,0	9214	76,9	10676	74,9	142,7	- 2,1
Із них:								
насіння	1162	11,9	1184	9,9	1266	8,9	108,9	- 3,0
мінеральні добрива	2193	22,6	2425	20,2	3134	22,0	142,9	- 0,6
нафтопродукти	986	10,1	1298	10,8	1536	10,8	155,8	0,7
оплата послуг	1426	14,7	1970	16,4	2284	16,0	160,2	1,3
решта	1715	17,6	2336	19,5	2455	17,2	143,1	- 0,4
прямі витрати на оплату праці	508	5,2	638	5,3	665	4,7	130,9	- 0,5
інші прями та загальновиробничі витрати	1731	17,8	2130	17,8	2920	20,5	168,7	2,7
Із них:								
амортизація необоротних активів	345	3,5	445	3,7	480	3,4	139,1	- 0,1
відрахування на соціальні заходи	169	1,7	230	1,9	240	1,7	142,0	0
решта інших прямих витрат	1217	12,5	1455	12,1	2200	15,4	180,8	2,9

Джерело: Державний комітет статистики України за відповідні роки

Середня ціна закуплених цукрових буряків, за якою цукрові заводи розраховалися з товаровиробниками у 2013 році, зменшилася в порівняно з 2009 роком на 5,5% – до 419,2 грн за одну тону, а проти 2012 року – на 8%, до 395,6 грн за тону. Структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємствах України представлена на рис.3.15. Середні ціни реалізації картоплі в 2012 році підвищилися порівняно з 1996 роком в 4,1 раза, цукрових буряків – 6,6 раза, зернових і зернобобових культур – 9,2 раза, соняшнику – в 13,5 рази. Починаючи з 2009 року (порівняно з 2005 роком) середні ціни реалізації цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах підвищилися в 2,3 раза або на 43,2%.

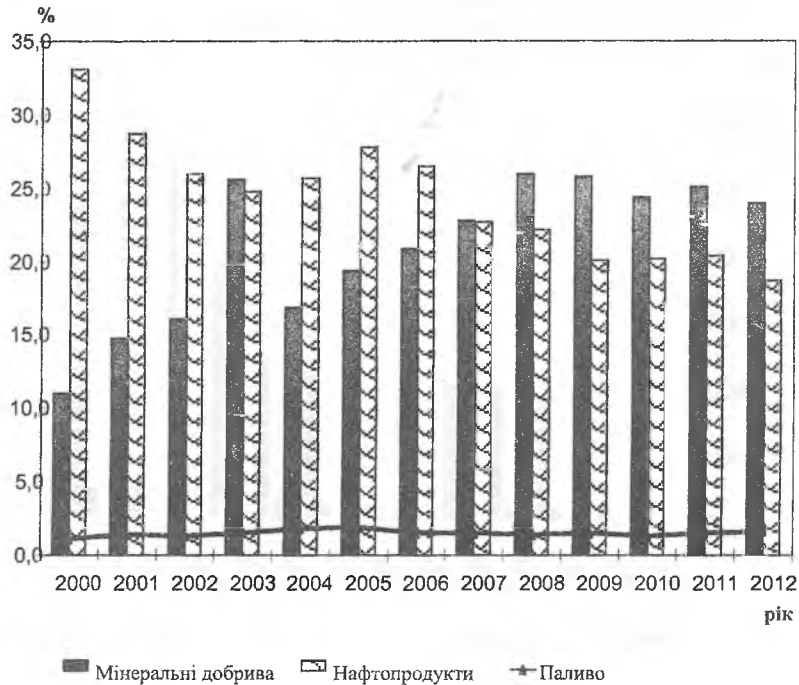

Рис.3.15. Структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємствах
Джерело: Державний комітет статистики України за відповідні роки.

Динаміка середніх цін реалізації сільськогосподарської продукції наведена на рис.3.16. Як відомо, ринок цукру регулюється квотуванням реалізації виробленого в Україні цукру. Встановлено три види квот: квота "А" – де здійснюється поставка цукру на внутрішній ринок; квота "В" – поставка цукру за міжнародними договорами за межі України та квота "С" – для цукру, який вироблено в Україні понад квот "А" та "В" для подальшого його реалізації за межами України. Система поділу обсягів цукру за квотами формується спочатку для Європейського Союзу. Стандартизована система розподілу включає такі етапи:

- розподіл на окремі країни;
- розподіл по цукрових заводах;
- розподіл до кожного товаровиробника, з визначенням в першу чергу квоти "А", а потім квоти "В".

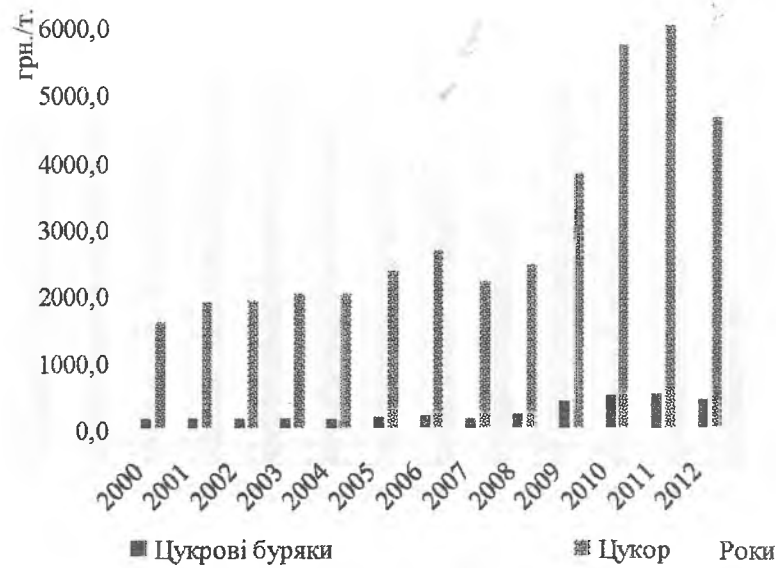

Рис.3:16. Динаміка середніх цін реалізації сільськогосподарської продукції
 Джерело: Державний комітет статистики України за відповідні роки.

Мінімальна ціна на цукрові буряки, які поставляються для виробництва цукру в межах квоти "А", визначається щорічно Кабінетом Міністрів України з урахуванням базової цукристості цукрового буряка (16%). Мінімальні ціни на цукрові буряки встановлюються Кабінетом Міністрів України щорічно до 1 січня поточного року з урахуванням індексів інфляції.

У Постанові Кабінету Міністрів України № 223 від 3 квітня 2013 року "Про державне регулювання виробництва цукру та цукрових буряків у період з 1 вересня 2013 року по 1 вересня 2014 року" для виробництва цукру в межах квоти "А", з урахуванням базисної цукристості та на цукор квоти "А" зазначено, що мінімальною ціною за 1 тону (без урахування податку на додану вартість) для цукрових буряків визначено 338,1 грн, а для цукру – 4677,69 грн (табл. 3.24.).

Таблиця 3.24

Мінімальні ціни на цукрові буряки, які поставляються для виробництва цукру в межах квоти „А”

Роки	Постанови Кабінету Міністрів України	Мінімальна ціна без ПДВ
2010–2011 рр.	"Про державне регулювання виробництва цукру та цукрових буряків у період з 1 вересня 2010 р. до 1 вересня 2011 року" від 03 лютого 2010 р., № 96.	291,66
2011–2012 рр.	"Про державне регулювання виробництва цукру та цукрових буряків у період з 1 вересня 2011 р. до 1 вересня 2012 року" від 2 березня 2011 р., № 179.	339,24
2012–2013 рр.	"Про державне регулювання виробництва цукру та цукрових буряків у період з 1 вересня 2012 р. до 1 вересня 2013 року" від 11 квітня 2012 р., № 290.	339,85
2013–2014 рр.	"Про державне регулювання виробництва цукру та цукрових буряків у період з 1 вересня 2013 р. до 1 вересня 2014 року" від 03 квітня 2013 р., № 223.	338,10

Джерело: [190; 191; 192; 193].

До найбільш витратних матеріальних частин у структурі виробництва цукрових буряків відносяться статті витрат для внесення мінеральних добрив, під основний обробіток ґрунту восени (хлористий калій, амофос, безводний аміак та інші). Також доро-

гим ресурсом у структурі виробництва цукрових буряків є пально-мастильні матеріали, які в основному складаються з витрат на закупівлю дизельного пального. За ініціативою лідерів агрохолдингів та з відповідною підтримкою Міністерства аграрної політики та продовольства України мінімальна ціна 1 т коренеплодів останніми роками різко знизилась. У 2012 році закупівельна ціна на цукровий буряк знизилась до 431,2 грн/т, а реалізаційна ціна в сільськогосподарських підприємствах склала 426,8 грн/т за фактичної реалізації по всіх каналах збуту – 651200 тонн коренеплодів (рис. 3.17).

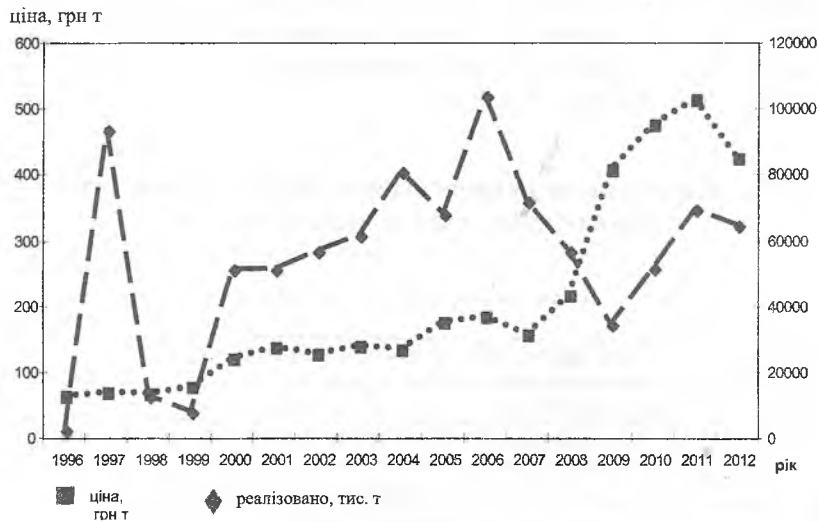

Рис.3.17. Динаміка обсягів реалізації цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами

Джерело: Державний комітет статистики України за відповідні роки.

При повній собівартості виробництва цукрових буряків 2373052,5 тис. грн прибуток становив 373591 тис. грн з рентабельністю 15,7%. Ціна на цукрові буряки має охоплювати всі матеріальні і нематеріальні ресурси та бути достатньою для відшкодування всіх витрат цукробурякового виробництва. Незважаючи на дестабілізацію цукробурякового виробництва протягом остан-

ніх років, нині спостерігаються певні позитивні тенденції. Як відомо, цукробурякова галузь виробляє продукції більше ніж її споживають у середині країни, а решта експортується. З метою, щоб товаровиробник не зазнавав матеріальних збитків, спиртові заводи слід перепрофілювати у виробництво біоетанолу (екологічного компонента палива) – альтернативного джерела енергії. Така перепрофілізація заводів з виробництва цукру дасть можливість вивести українську економіку з кризи і перетворить підприємства цукробурякового підкомплексу на найбільш прибуткові та менш залежні й економічно вразливі від імпорту нафтопродуктового бізнесу. Структуру і вартість матеріальних витрат на виробництво цукрових буряків наведено на рис. 3.18.

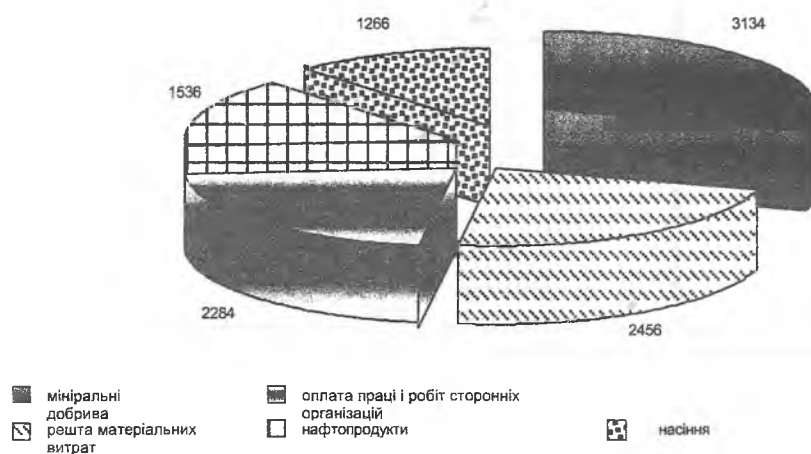

Рис. 3.18. Структура і вартість матеріальних витрат на виробництво цукрових буряків

Джерело: Державний комітет статистики України за відповідні роки.

Схема міжгалузевих економічних відносин у сфері виробництва бурякоцукрового підкомплексу “вхід-вихід” представлена на рис. 3.19. Загальні обсяги надходження цукрових буряків на переробні підприємства наведено в табл. 3.25. Прямі матеріальні

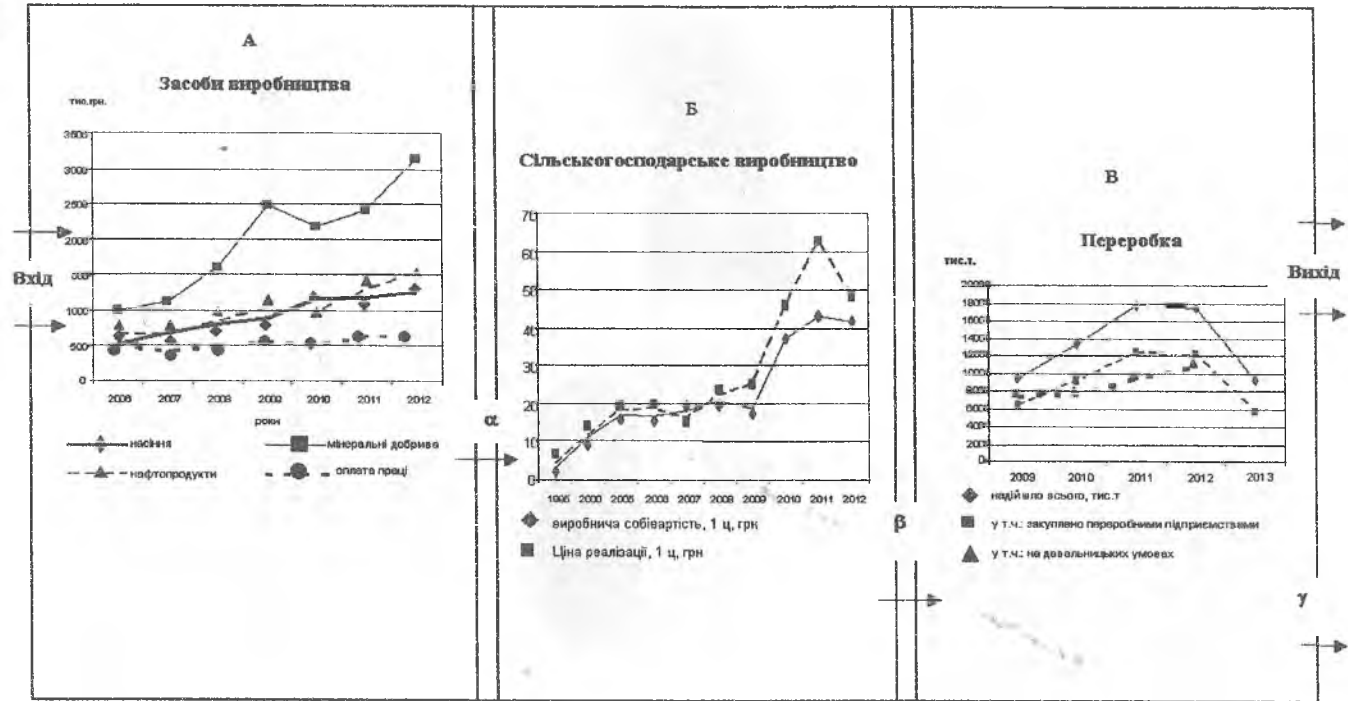

Рис. 3.19. Міжгалузеві економічні відносини в сфері виробництва бурякоцукрового підкомплексу
 Джерело: власні дослідження.

Таблиця 3.25

Загальні обсяги надходження цукрових буряків на переробні підприємства, тис.т

Показник	2009 р.		2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.		2013 р. до 2009 р., %
	усього	у т.ч. від с.-г. підпри- ємств	усього	у т.ч. від с.-г. підпри- ємств	всього	у т.ч. від с.-г. підпри- ємств	усього	у т.ч. від с.-г. підпри- ємств	усього	у т.ч. від с.-г. підпри- ємств	
Надійшло цукрових буряків, У т.ч.:	9398,7	6328,9	13254,5	9154,4	17744,7	12274,6	17380,8	12221,9	9226,6	5699,9	98,2
закуплено переробними підприємствами	3449,7	3287,2	5104,7	4683,3	7022,1	6689,3	6441,2	6202,6	3354,6	6260,8	97,2
надійшло на давальницьких засадах	3337,4	3041,7	5161,2	4470,6	6149,9	5585,3	6506,7	6019,3	2646,7	2439,1	79,3
надійшло власно вирощених цукрових буряків	2611,6	х	2988,6	х	4572,7	х	4432,9	х	3225,3	х	123,5
Середня ціна закупівлі, грн, за 1 т	414,4	419,2	477,2	487,6	503,8	508,2	431,2	431,4	395,8	395,6	95,5

Джерело: Державна служба статистики України.

витрати на мінеральні добрива у 2012 році склали 3131 тис. грн – це в 3,1 раза або на 31,8% більше порівняно до 2006 року. Витрати на виробничу собівартість у 2012 році на 1 га становили 14261 тис. грн, що порівняно з 2006 роком більше на 32,0%, або в 3,1 раза. Основні показники роботи цукробурякового підкомплексу за 2008–2012 рр. представлено в табл. 3.26. Заготівля цукрових буряків у 2009 році склала 9,44 млн т, а в 2011 році – 17,79 млн т (тобто заготівля цукрових буряків зросла в 2 рази).

Таблиця 3.26

Основні показники роботи цукробурякового підкомплексу за 2008 – 2012 рр.

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р. до 2008 р., %
Виробництво						
Площа посіву, тис. га	389,9	327,6	492,0	544,4	466,4	119,6
Урожайність, ц/га	354,7	314,0	278,3	363,0	407,0	114,7
Заготівля буряків, млн т	12,54	9,44	13,37	17,79	17,55	140,0
Собівартість 1 т цукрових буряків, грн	209,2	305,2	417,6	380,4	387,2	185,1
Ціна реалізації 1 т цукрових буряків, грн	224,0	418,1	487,3	519,2	440,0	196,4
Переробка						
Кількість працюючих заводів	70	56	73	77	63	90,0
Потужність задіяних заводів, тис. т	218,56	180,47	224,60	240,20	212,88	97,4
Переробка буряків, млн т	12,23	9,21	13,03	17,36	17,17	140,4
Вироблено цукру, тис. т	1573,0	1267,0	1546,2	2330,9	2226,4	141,5
Цукристість буряків при прийманні, %	16,05	16,85	15,30	16,63	16,11	100,4
Втрати буряків при зберіганні, %	2,50	2,45	2,52	2,38	2,15	86,0
Цукристість стружки, %	15,60	16,37	14,73	16,16	15,65	100,3
Вихід цукру, %	12,85	13,72	11,86	13,46	12,95	100,8
Вміст цукру в мелясі, %	1,87	1,86	1,94	1,87	1,79	95,7
Коефіцієнт заводу, %	82,38	83,82	80,53	83,29	82,75	100,4
Коефіцієнт виробництва, %	78,07	79,42	75,55	78,98	78,69	100,8
Тривалість виробництва, днів	55,8	49,2	58,4	70,71	76,67	137,4
Вироблено цукру, т/га	4,03	3,87	3,12	4,52	5,00	124,1
Витрати буряків на 1 т цукру, т	7,78	...	8,42	7,45	7,72	99,2
Рівень рентабельності виробництва цукру, %	-2,0	2,3	3,2	-3,0	-15,0	X
Споживання						
Споживання цукру на душу населення, кг	34,1	27,6	33,8	51,1	49,0	143,8

Джерело: НАЦУ “Укрцукор”.

За даними НАЦУ “Укрцукор”, у 2009–2010 маркетинговому році заводами перероблено 2910 тис. т цукру. Порівняно з 2011 роком цей показник також збільшився у 2 рази.

Обсяги надходжень цукрових буряків на переробні підприємства у 2013 маркетинговому році склали 9226,6 тис.т – це в 1,9 раза менше порівняно з 2012 роком. Надходження цукрових буряків на переробні підприємства наведено в табл. 3.27.

Таблиця 3.27

**Надходження цукрових буряків на переробні підприємства,
тис.т**

Показник	Усього		У тому числі		
	2013 р.	2013 р. до 2012 р., %	сільсько- господар- ські під- приємства	господар- ства населення	інші господарські структури
Надійшло цукрових буряків – усього	9226,6	53,1	5699,9	86,5	214,9
У тому числі:					
закуплено переробними підприємствами	3354,6	52,1	3260,8	31,6	62,2
на давальницьких умовах	2646,7	40,7	2439,1	54,9	152,7
власно вирощених цукрових буряків	3225,3	72,8	х	х	х
Середня ціна закуплених цукрових буряків, грн за 1 т	395,8	91,8	395,6	421,8	393,0

За останніми даними Державної служби статистики України, у 2013 році на переробні підприємства надійшло 9,2 млн т цукрових буряків (включаючи давальницьку сировину та власно вирощені цукровими заводами коренеплоди), що на 8,2 млн т, або на 47% менше ніж у 2012 році. При цьому зменшилася питома

вага закуплених за кошти цукрових буряків від 37% у 2012 році до 36% у 2013 році і давальницької сировини – відповідно 37% до 29%.

Надходження цукрових буряків на переробні підприємства від сільськогосподарських підприємств у 2013 році становило всього 5699,9 тис. т (у тому числі закуплено переробними підприємствами на давальницьких умовах 2439,1 тис. т). Середня ціна закуплених цукрових буряків від сільськогосподарських підприємств була 395,6 грн за 1 тонну, від господарств населення – 421,8 грн за 1 тонну та від інших господарських структур – 393,0 грн за 1 тонну. Власниками провідних компаній останніми роками закуповується іноземна модернізована техніка, зарубіжні хімічні засоби захисту рослин від шкідників і хвороб та регулятори росту. У виробництві використовується іноземне гібридне насіння.

Вважаємо, для зменшення виробничої собівартості у виробництві білого цукру-піску необхідно впроваджувати вітчизняні наукові розробки, застосовувати модернізовану техніку вітчизняного виробника. Необхідно застосовувати власні вітчизняні гібриди цукрових буряків, які за останніми роками пройшли всі сортові випробовування в науково-дослідних інститутах та сільськогосподарських підприємствах. Як приклад можна навести такі сорти: Український МС72, Уманський МС97, із високою врожайністю від 700 до 900 ц/га. Вважаємо, в Україні можна стабільно одержувати урожайність цукрових буряків від 40 до 60 т/га. За врожайності 50 т/га цукровий буряк вже стає прибутковим.

З метою зменшення виробничої собівартості необхідно сьогодні провести скорочення кількості переробних цукробурякових підприємств та перепрофілювати їх на виробництво альтернативних джерел енергії – біоетанол. Для виробництва біоетанолу традиційною сировиною є меляса, але альтернативою можуть слугувати продукти переробки цукрових буряків – зелена патока та сироп з високим вмістом цукру. Таке виробництво можливе тільки на цукрових і спиртових заводах за умови їх відповідного переобладнання. Це зменшить, в свою чергу, значні капіталовкладення в цукрову промисловість, знизить собівартість продукції, дасть можливість мати додаткові обігові кошти для

проведення ремонту, технічного переоснащення новітнім устаткуванням, передовими технологіями виробництва цукру-пуску.

Крім того, не буде необхідності зменшувати посіви під цукровий буряк, а навпаки, здійснювати політику щодо розширенні площ під коренеплоди.

Як відомо, завершальним етапом будь-якого наукового дослідження виступає суспільна праця. В усі часи економісти у своїх дослідженнях спиралися на економічні моделі, в яких використовували співвідношення між різними економічними змінними в математичному вигляді. Як правило, у класичній моделі застосовують два типи змінних: екзогенні (вхідні дані) та ендегенні (вихідні дані).

Як зазначає Т. М. Остапенко, на першому етапі обирається (чи будується) “еквівалент” об’єкта, що відображає в математичній формі найважливіші (ключові) його властивості – закони, яким він підпорядковується, зв’язки, що притаманні складовим його частинам, та ін. Математична модель (чи її фрагменти) досліджуються теоретичними методами, що дозволяє отримати важливі (концептуального характеру) нові знання про об’єкт.

Другий етап – вибір (чи розроблення) алгоритму для реалізації моделі на комп’ютері. Модель подається у формі, зручній для застосування числових методів, визначається послідовність обчислювальних і логічних операцій, котрі необхідно здійснити, щоб отримати шукані величини із заданою точністю. Обчислювальні алгоритми не повинні спотворювати основні властивості моделі, а отже, вихідного об’єкта (оригіналу), бути економічними та адаптивними щодо особливостей розв’язання задач і використання комп’ютерів.

На третьому етапі створюються програми, що “переносять” модель і алгоритм на доступну комп’ютерну мову. До них також висуваються вимоги економічності та адаптивності. Їх можна назвати “електронним” еквівалентом досліджуваного об’єкта, що є придатним для безпосереднього експериментування на комп’ютері [168].

Отже, модель – це об’єкт, в якому відображаються найважливіші властивості і риси наукового дослідження.

У математичному моделюванні для будь-якого об'єкта існує чіткий план дій, який поділяють на три етапи: "модель – алгоритм – програма". Так, деякі економісти вважають, що математичне моделювання економічних процесів – це побудова математичних моделей в економіці, в яких виражаються основні ознаки, властивості та якості окремих сторін економічної системи в їх взаємодії. Виступає одним із методів наукового пізнання, шляхом дослідження об'єкта-оригіналу через вивчення моделі об'єкта-оригіналу. Якщо модель об'єкта спрощена, вона не враховує реалій дійсності, що зменшує її цінність. Важливо при цьому врахувати правильну методiku, яка забезпечує побудову наближеної до дійсності моделі, що слугує засобом проведення раціональних економічних експериментів.

Розрізняють статичне математичне моделювання економічних процесів (в якому не враховують фактор часу) та динамічне (яке економічні явища і процеси розглядає з урахуванням їх взаємозв'язку у певному часовому періоді); моделі мікрорівня (окремого підприємства, галузі) і макрорівня (національного господарства загалом) та ін. Одним із етапів побудови математичного моделювання економічних процесів є перевірка моделі.

Математичне моделювання економічних процесів здійснюється у формі системи рівнянь і нерівностей, що складаються зі змінних (екзогенних) або автономних економічних величин (наприклад, обсяг інвестицій, ВВП), значення яких треба обчислити, і параметрів (кількісних зв'язків між окремими економічними величинами, наприклад, витрати електроенергії на одиницю ВВП). Змінні, значення яких треба знайти у процесі вирішення системи рівнянь, називають ендогенними. Розв'язання певної математичної моделі полягає в тому, щоб знайти значення невідомих (ендогенних) змінних величин, які повинні бути визначені через значення параметрів і відомих (екзогенних) [72, с. 461].

Отже, спробуємо визначити вплив цих факторів на рівень рентабельності (збитковості). До таких факторів, на нашу думку, відносяться:

– відношення посівної площі цукрових буряків до загальної площі сільськогосподарських угідь;

– відношення чистого доходу (виручки) від реалізації цукрових буряків до загального обсягу чистого доходу (виручки) підприємства;

– частка витрат на оплату праці в повній собівартості вироблених цукрових буряків. У трифакторну модель рівня чистого прибутку (збитку) включено наступні фактори:

x_1 – частка посівної площі цукрових буряків (відношення посівної площі цукрових буряків до загальної площі сільськогосподарських угідь, пунктів);

x_2 – коефіцієнт спеціалізації цукрово-бурячної підгалузі (відношення чистого доходу (виручки) від реалізації цукрових буряків до загального обсягу чистого доходу (виручки) підприємства, пунктів);

x_3 – частка витрат на оплату праці в повній собівартості вироблених цукрових буряків (відсотків).

Одержане рівняння зв'язку має аналітичний вигляд:

$$U = -44,081 + 320,252x_1 - 377,411x_2 + 0,694x_3^2.$$

Значення коефіцієнта кореляції (0,89444790) вказує на високий ступінь взаємозв'язку між результативною і факторними ознаками. Значення коефіцієнта детермінації (0,78800386) перевищує критичне для цієї сукупності (0,149) і свідчить, що варіація результативного показника на 78,8 % зумовлена впливом згаданих факторних показників.

Значення t-критерію (71,7) істотно перевищує критичне для цієї сукупності (2,84), що підтверджує надійність представленої моделі.

Значення критерію значущості (p-level) для цієї моделі значно нижче 0,05, що підтверджує надійність моделі.

Отже, параметри кореляційно-регресійної моделі свідчать, що серед досліджуваних факторів тільки коефіцієнт спеціалізації цукробурякового підкомплексу спричиняє зниження рівня рентабельності (збитковості) від реалізації цукрових буряків. Інші фактори, навпаки, викликають зменшення рівня чистого прибутку.

При встановленні граничної ціни реалізації 1 ц цукрових буряків, її рівень на нашу думку, слід пов'язувати з повною собівартістю виробництва.

Для прогнозу щодо тенденції зміни рівня повної собівартості 1 ц цукрових буряків використовувалися дані за період з 2000 по 2012 рік.

За результатами обробки даних щодо рівня повної собівартості виробництва 1 ц цукрових буряків в програмному середовищі Statistica 8.0 були одержані наступні показники.

Фактичні та прогнозовані значення ряду динаміки повної собівартості цукрових буряків представлено в табл. 3.28.

Таблиця 3.28

Фактичні та прогнозовані значення ряду динаміки повної собівартості цукрових буряків, грн

Фактичне значення													
Рік	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Рівень ряду	11,06	13,42	13,73	13,12	13,76	17,03	16,85	17,99	20,92	18,34	36,99	45,85	41,78
Прогнозоване значення													
Рік	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020					
Рівень ряду	38,83	41,08	43,33	45,57	47,82	50,07	52,31	54,56					

Значення фактичних та прогнозних показників наведено на рис. 3.20. Отримане рівняння тренду має наступні параметри: $Y = 9,78 S_0 + 2,56_t$. Як уже зазначалося, прогноз було зроблено враховуючи дані повної собівартості 1 ц цукрових буряків за період з 2000 по 2012 рік.

Порівнявши прогнозне значення за 2013 рік (38 грн 83 коп.) із фактичним (38 грн 73 коп.), за якого похибка становить 0,25 %, можна зробити висновок про значний рівень вірогідності прогнозу за умови незмінності інших факторів.

Під час розрахунку оптимальної ціни реалізації 1 ц цукрових буряків слід відштовхуватися від прогнозованого рівня собівартості. Враховуючи прогнозований рівень повної собівартості 1 ц цукрових буряків, нами були розраховані ціни для різних рівнів рентабельності (табл. 3.29).

Отже, для досягнення розширеного відтворення цукробурякового підкомплексу мінімальний рівень цін повинен забезпечувати рентабельність щонайменше 5 %. Із урахуванням специ-

фіки регіону рівень мінімальної рентабельності може бути змінений. При встановленні граничної ціни реалізації 1 ц цукрових буряків, на нашу думку, слід пов'язувати її рівень із повною собівартістю виробництва.

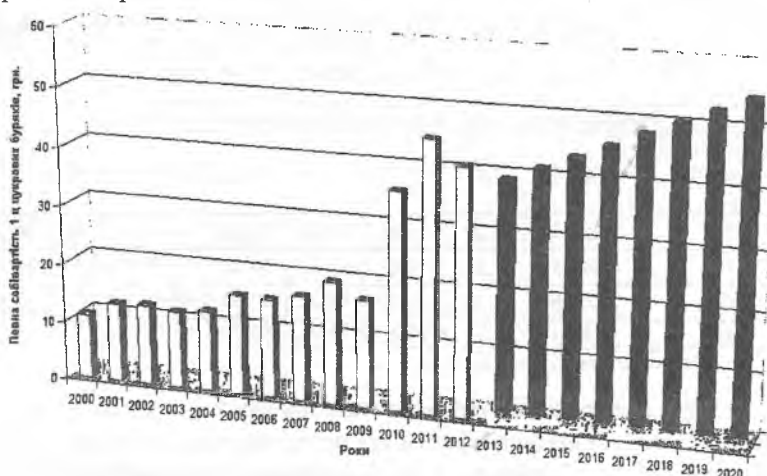

Рис. 3.20. Значення фактичних та прогнозних показників

Основними напрямками державної структурної політики в сфері виробництва цукробурякового підкомплексу є:

- ліквідація диспропорцій у міжгалузевих комплексах;
- більш раціональне розміщення продуктивні сили;
- встановлення оптимальних макроекономічних пропорцій;
- створення ефективної регіональної господарської системи;
- відновлення матеріально-технічних баз;
- удосконалення системи оптово-відпускних цін для споживчого ринку;
- обов'язкове державне регулювання рівня закупівельної ціни на цукровий буряк на кожний рік.

Структурна політика у сфері виробництва бурякоцукрового підкомплексу полягає в оптимізації міжгалузевих економічних відносин та створенні ефективних еквівалентних пропорцій для всіх учасників ринкових відносин.

Таблиця 3.29

Прогнозовані значення ряду динаміки ціни 1 ц цукрових буряків, грн

Показник	Рік							
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Повна собівартість	38,83	41,08	43,33	45,57	47,82	50,07	52,31	54,56
Рекомендована ціна за різних рівнів рентабельності, грн								
Рентабельність, %:	40,77	43,13	45,50	47,85	50,21	52,57	54,93	57,29
5								
10	42,71	45,19	47,66	50,13	52,60	55,08	57,54	60,02
15	44,65	47,24	49,83	52,41	54,99	57,58	60,16	62,74
20	46,60	49,30	52,00	54,68	57,38	60,08	62,77	65,47
25	48,54	51,35	54,16	56,96	59,78	62,59	65,39	68,20

Джерело: власні дослідження.

Для ефективного розвитку національного цукробурякового виробництва необхідна ефективна політика органів влади та суттєва фінансова підтримка з боку держави. Має відбуватися виплата щорічних дотацій на вирощування цукрових буряків у межах квоти "А". Крім цього, для підвищення ефективності галузевої політики в сфері цукробурякового виробництва потребує удосконалення політика на ринку цукру між виробниками цукрових буряків і цукровими заводами з метою позитивного впливу цукробурякового комплексу на соціально-економічні тенденції у розвитку українського аграрного сектору економіки. За активної фінансової підтримки держави з'явиться можливість мати додаткові обігові кошти для:

- відновлення матеріально-технічної бази на новій техніко-технологічній основі;
- забезпечення більш продуктивного використання земельних ресурсів;
- запровадження обов'язкового дотримання науковообґрунтованої цукробурякової сівозміни;
- швидкого освоєння передових біоадаптивних технологій виробництва цукрових буряків до основного обробітку ґрунту;

– оперативного впровадження досягнень науково-технічного прогресу;

– укладання ф'ючерсних контрактів між продавцем і покупцем, з одного боку, і кліринговою палатою ф'ючерсної біржі, з іншого, на постачання цукрових буряків за узгодженою ціною на конкретну дату в майбутньому.

Структурна оптимізація міжгалузевих економічних відносин, створення ефективних виробничих еквівалентних пропорцій в цукробуряковому підкомплексі є найважливішою функцією ринку цукру. За головну стратегічну політику цукровиробника виступає збалансованість всіх сфер цукробурякового підкомплексу та отримання максимальної кількості цукру з найменшими витратами виробництва. Параметри кореляційно-регресійної моделі свідчать, що серед досліджуваних факторів тільки коефіцієнт спеціалізації цукробурякового підкомплексу спричиняє зниження рівня рентабельності (збитковості) від реалізації цукрових буряків. Інші фактори, навпаки, викликають зменшення рівня чистого прибутку.

РОЗДІЛ 4

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ ВІДНОСИН В АПВ

4.1. Система ціноутворення – один з інструментів економічного регулювання міжгалузевих відносин в АПВ

Одним із основних інструментів економічного регулювання міжгалузевих економічних відносин в агропромисловому виробництві є ціноутворення. За роки української державності ціни виробників у національній економіці зросли майже в десять разів, порівняно з цінами виробників сільськогосподарської продукції. В юридичній літературі визначено ціну (як правову категорію) як правову форму вираження вартості продукції (робіт, послуг), реалізованої суб'єктами господарювання, яка знаходить своє закріплення в законодавчих актах державних правотворчих органів і локальних актах, а також визначеної суб'єктами за взаємною згодою в договорах чи в інших обов'язкових для суб'єктів цих правовідносин документах [226, с. 11]. Зрозуміло, що галузь, яка програє інфляційні перегони, має обмежені можливості для оплати праці. Еквівалентність міжгалузевого цінового обміну характеризується показниками галузевої рентабельності. За даними Державної служби статистики України, сучасне аграрне ціноутворення погіршило цінові умови процесу відтворення (триразове зниження рівня рентабельності порівняно з 1990 р.) і до того ж не дозволяє забезпечити сталий розвиток галузі (дуже значна й непередбачувана волатильність цінових рівнів і пропорцій). За даними В. Я. Месель-Веселяк [147, с. 8], виробництво сільськогосподарської продукції, особливо тваринницьку, в сільськогосподарських підприємствах у 1990 році було збитковим (792,4 млн крб за рівня збитковості 4,1%). Лише за рахунок державної дотації в розмірі 5037,3 млн. крб.) воно стало прибутковим за рівня рентабельності 12,1%. З переходом економіки на ринкові відносини у 1996–2002 рр. від державної дотації відмовилися. Відновили її у 2003 році з доведенням у 2007 році в сільськогосподарських підприєм-

ствах до 2666,8 млн грн, а у 2008 році – до 4341 млн грн, що проти 1990 року становить відповідно 6 і 9,8%. Ціни на сільськогосподарську продукцію з 1990 року по 2009 рік зросли у 8,4 рази менше, ніж на матеріально-технічні ресурси промислового походження, що споживається сільським господарством. Диспаритет цін призвів до недоодержання сільським господарством за вказаний період 1,7 трлн грн. Це спричинило втрату галуззю купівельної спроможності зниження фондозабезпечення та зниження рівня оплати праці. У всіх галузях і сферах діяльності економіки країни ціни на вироблену продукцію, роботи і послуги були лібералізовані, тобто було дано право підприємствам і організаціям самим встановлювати ціни. Держава повністю відмежувалася від контролю за процесом ціноутворення, за винятком цін на сільськогосподарську продукцію, які регулювалися і на них встановлювалися так звані орієнтовні ціни, що стало стимулюючим фактором їх зростання. Склалася умови для розвитку диспаритету цін, у результаті чого ціни на сільськогосподарську продукцію зросли меншими темпами, ніж на всі інші види товарів і послуг. Ринкове ціноутворення згідно з його базовими принципами повинно бути вільним і визначатися пропорціями попиту і пропозиції. Але від бюджетних трансфертів і податкових пільг неодмінно слід вимагати соціальної спрямованості й адресності. Необхідність вирівнювальної (егалітарної) функції державної підтримки зумовлена поки що дуже значним феноменом збитковості серед аграрних виробників, особливо в галузі тваринництва [91, с. 6365]. Забезпечення еквівалентності міжгалузевих відносин має ґрунтуватися на вільному ціноутворенні в поєднанні з державним регулюванням і посиленням антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси, енергетичні носії та послуги для товаровиробників [31, с. 15]. У процесі міжгалузевої конкуренції капіталів вартість перетворюється на ціну виробництва, що забезпечує середню норму прибутку на авансований капітал. У цих умовах дія закону вартості проявляється через коливання ринкових цін навколо ціни виробництва, тому динаміка руху останньої на національних ринках справляє визначальний вплив на динаміку ринкових цін [335].

На думку деяких вчених, процес регулювання цін це не одноразовий захід, а комплексна програма із забезпечення виявлення та активізації всіх ціноутворюючих факторів з метою нівелювання циклічних коливань у процесі відтворення і реалізації товарів [167, с. 15]. Проблемами дослідження ціни, цінової політики, механізмів ціноутворення в агропромисловому виробництві переймалися такі науковці, як: В. Г. Андрійчук, М. М. Артус, В. Л. Корінев, Я. В. Литвиненко, П. Т. Саблук, Л. О. Шкварчук, О. М. Шпичак, В. М. Яценко та інші. Однозначного поняття ціни в економічній літературі не існує.

На нашу думку, ціна – це перетворена форма вартості, її грошовий вираз. Згідно з теорією трудової вартості остання визначається витратами суспільно-необхідного робочого часу на виробництво товару. К. Маркс у роботі “Капітал” підкреслює: “Як міра вартості і як масштаб цін гроші виконують дві досконало відмінні функції. Мірою вартості вони являються як громадське втілення людської праці, масштабом цін – як фіксована вага металу. Як міра вартості вони служать для того, щоб перетворювати вартість безмежно різноманітних товарів в ціни в уявно зображувані кількості золота” [136, с. 107]. Найбільш адекватна ринковим економічним процесам є ціна, побудована за концепцією “ціни виробництва”. Остання базується на застосуванні норми прибутку, на основі якої слід визначати економічно обґрунтовану масу прибутку [335]. Досліджуючи інноваційні підходи до управління цінами О. І. Лабурицева зазначає, що ціна є зручним інструментом конкурентного позиціонування дозволяючи споживачам орієнтуватись у різноманітті ринкових пропозицій. Зауважимо, що питання ціноутворення набувають особливої актуальності в періоди економічних криз, коли помітно підвищується цінова еластичність споживчого попиту; саме в таких умовах ефект від застосування інноваційних наукових методів ринково орієнтованого встановлення цін може бути найбільшим [122, с. 27].

Як наголошує Д. А. Шевчук у своїх дослідженнях, ціна є одним з елементів керування ринковим механізмом господарювання й відбиває закономірності розвитку економіки й кон'юнктуру товарного ринку. Одночасно ціна – найважливіший

показник для кожного конкретного підприємства, оскільки визначає розмір його доходів і прибутку, тобто фінансове благополуччя [331]. Ціна – грошове вираження вартості (за простого товарного виробництва і збігу попиту і пропозиції), ціна виробництва (на нижчій стадії розвитку капіталізму) і монопольної ціни виробництва (на вищій його стадії). Воно відображало той період розвитку товарного виробництва, коли існувало просте товарне виробництво (до виникнення капіталістичного способу виробництва), а ціна коливалася навколо вартості товарів. Така ситуація була типовою і для початкових етапів розвитку капіталізму, оскільки умови виробництва в різних галузях були приблизно однаковими (через низький рівень техніки), що зумовлювало обмін товарів, наближених до затрат живої праці. За капіталістичного способу виробництва відбувалося перетворення багатьох індивідуальних вартостей на єдину суспільну, або ринкову, вартість (внаслідок внутрігалузевої конкуренції), а її – на ціну виробництва (внаслідок міжгалузевої конкуренції).

Ціна виробника (продавця) – один з різновидів цін у соціальній ринковій економіці. Кількісно ціна виробника виступає як сума витрат виробництва (собівартості) продукції та розумного прибутку. Ціна виробника визначається фірмою при виході на ринок, у тому числі обґрунтовується доцільність такого виходу. Ринкові ж ціни можуть суттєво відрізнятися від ціни виробника залежно від ситуації на ринку (ціни виходу на ринок).

Ціна виробництва – перетворення, більш розвинена форма вартості товару, яка формується на нижчій стадії розвитку капіталізму і дорівнює витратам виробництва та середньому прибутку на авансований капітал. У процесі еволюції капіталістичного способу виробництва, особливо після промислової революції (кінець XVIII – початок XIX ст.) і формування технологічного способу виробництва, що базується на машинній праці, поглиблювалися міжгалузеві відмінності в технічній, вартісній і органічній будові капіталу, у швидкості його обігу, що призвело до нерівності галузевих норм прибутку. Тому відбувалося міжгалузеве переливання капіталів (а, отже, переміщення матеріальних, трудових і фінансових ресурсів), що зумовило зміну пропорцій суспільного виробництва і формування нових, а це, своєю чергою,

зміну – співвідношення між попитом і пропозицією й відповідне відхилення ціни від вартості утворення середнього прибутку.

Кінцевим результатом цих процесів є перетворення вартості товарів на ціну виробництва:

$$Ц_B = c + v + p_c, \quad (4.1)$$

де $Ц_B$ – ціна виробництва; c – постійний капітал; v – змінний капітал, p_c – середній прибуток. На сучасному етапі переливання капіталу здійснюється в межах міжгалузевих концернів, у конгломератах, у процесі відбувається структурної політики держави та ін. Як наслідок – капіталісти на рівновеликий капітал отримують відносно рівновеликий прибуток. Привласнення такого прибутку унеможливорює отримання надприбутку, який є результатом упровадження передових досягнень науки і техніки окремими капіталістами. Однак він утворюється у процесі внутрігалузевої конкуренції в органічному зв'язку з процесами міжгалузевої конкуренції. За внутрі- та міжгалузевої конкуренції привласнення рівновеликих прибутків на рівновеликий капітал ціни виробництва збігається з вартістю лише в галузях із середньою величиною органічної будови капіталізму. Ціна виробництва на нижчій стадії капіталізму є центром, навколо якого коливаються ринкові ціни товарів. На відхилення цін від цього центру впливає низка факторів. На вищій стадії розвитку капіталізму внаслідок виникнення монополій і групових монополій (олігополій), формування монополюно високих і монополюно низьких цін, державного й наддержавного регулювання цін ціноутворення ускладнюється, що зумовлює трансформацію ціни виробництва в монополюно (олігополістичну) ціну виробництва, появу якісно нових форм вартості товару, не властивих нижчій стадії розвитку капіталізму. Ціна викупна – ціна, яку має заплатити компанія за цінний папір у разі його вилучення з обігу. Ціна викупна переважно перевищує номінальну вартість облігації і зменшується з плином часу. Розрізняють два види дострокового викупу залежно від сфери їх використання:

- 1) без обмежень у часі (будь-коли);
- 2) із відстроченням часу викупу (як правило, на 5 років для комунальних облігацій і 10 – для промислових). На цей період інвестор захищений від спроб викупу цінних паперів емітентом.

Другий вид викупу переважає у США. Достроковий викуп вигідний для компанії, оскільки він надає гнучкості компанії у здійсненні політики фінансування (наприклад, рефінансування за нижчої відсоткової ставки), а також знімає певні обмеження у разі випуску облігаційної позики і не вигідний для акціонерів [73, с. 540].

За рівноваги попиту і пропозиції формується ціна рівноваги. За простого товарного виробництва ціна визначалася лише законом вартості, а за капіталістичного товарного виробництва ще й дією закону попиту і пропозиції, тому найпростіше визначення ціни за нових історичних умов є таким: ціна – грошове вираження ціни виробництва, взаємодії закону вартості та закону попиту і пропозиції [71, с. 886].

На думку В.Л. Валентинова, засоби які можуть застосовувати урядові органи для підтримки цін, можна, спираючись на світовий досвід, класифікувати за трьома групами: стабілізація через позичкові ставки; обмеження пропозиції продукції; прямі компенсаційні платежі (обмеження пропозиції розглядається не як безпосередньо ціновий, а як допоміжний засіб регулювання) [32]. Ціна виконує такі основні функції: 1) облікову; 2) розподільчу; 3) стимулювальну. Облікова функція ціни полягає в тому, що вона є засобом обліку суспільно необхідної, а отже, й корисної праці. Праця, яка перевищує цю величину у виробництві відновлюваних товарів, не визнається споживачами, а тому є зайвою. Такий облік дає змогу здійснювати еквівалентний обмін товарів, визначати економічну ефективність виробництва, встановлювати оптимальне співвідношення між нагромадженням і споживанням та інші пропозиції. Розподільча функція ціни реалізується в процесі внутрішньої та міжгалузевої конкуренції. У першому випадку такий перерозподіл вартості, передусім додаткової, здійснюється на користь підприємств, у яких витрати виробництва нижчі за суспільно необхідні, а якість товарів вища; у другому – через механізм переливання капіталів на користь галузей, які виробляють товари і послуги відповідно до індивідуальних, колективних і суспільних потреб. Стимулювальна функція ціни полягає в тиску ринкових цін на підприємців через механізм конкуренції, що змушує їх впроваджувати нову техніку, досконаліші форми й методи організації виробництва та інше [71, с. 886].

У ринковій економіці функціонують кілька видів ринкових цін. Серед них розрізняють: оптові – це такі ціни, що є оптовими й роздрібними, які можуть набувати різної форми від того, де підприємства реалізують свою продукцію – великими партіями всім категоріям споживачів, крім населення; роздрібні – це ціни, за якими населення купує товари в роздрібній торгівлі для задоволення власних потреб. Якщо товари купуються з одночасною виплатою (перерахунком) грошей, роздрібні й оптові ціни набувають форму готівкових, а якщо з відстроченням виплати – то кредитних. У випадках, коли ціна визначається як готівкова, але покупець через відсутність у нього готівки бере товар у кредит, він виплачує власнику товару відсоток на рівні фактичної банківської процентної ставки за весь період відстрочення платежу, визначеного за домовленістю сторін. Оптові і роздрібні ціни мають притаманну їм структуру, що безпосередньо відбиваються на рівні цих цін. У сфері зовнішньоекономічної діяльності ціноутворення ґрунтується на загальнодержавних принципах. Але існують певні особливості, а саме необхідність аналізу світових цін (контрактних, біржових, преїскурантових довідкових, питомих, індексів внутрішніх та зовнішніх цін) та врахування деяких специфічних чинників, які впливають на внутрішні ціни (підвищення продуктивності праці, життєвий цикл товару, ступінь монополізації ринку) [124, с. 115–124].

При формуванні ціни однакововирішальне значення має як попит, так і пропозиція на товари і послуги, що поєднує інтереси як покупця, так і продавця. Передусім це відноситься до виробництва та реалізації продукції, формування її вартості, а також до створення, розподілу і використання грошових коштів. Ціна опосередковує всі товарно-грошові відносини [11, с. 13].

Формування механізму ціноутворення в агропромисловому виробництві повинно ґрунтуватися на визначенні такої ціни, яка б сприяла дотриманню еквівалентності обміну та забезпечувала сільськогосподарським виробникам рівень доходів, достатній для здійснення відтворення. В ринкових умовах регулятором виробництва виступає прибуток на весь авансований протягом певного періоду власний або позиковий капітал. Отже, найбільш адекватним у цьому випадку видається застосування розрахунку ціни за

загальновідомою “ціни виробництва”, що базується на застосуванні норми прибутку, на основі якої визначають економічно обґрунтовану масу прибутку. Ціна за цією концепцією матиме такий вигляд:

$$Ц = C_n + \left(H_c \frac{O_{\text{вф}} + O_{\text{зас}} K}{100} \right),$$

де C – ціна 1 т продукції, грн;

C_n – нормативна по галузі собівартість 1 т продукції, грн;

H_c – середня норма прибутку в галузях, що обслуговують АПВ, %;

$O_{\text{вф}}$ – середньорічна вартість авансованого капіталу в основних виробничих фондах сільськогосподарського призначення на 1 т продукції, грн;

$O_{\text{зас}}$ – оборотні кошти на рівні собівартості 1 т продукції (без амортизації), грн;

K – період обігу авансованих у поточні затрати оборотних коштів, років.

Для розрахунку оптових цін на сільськогосподарську сировину на етапі переробки сільськогосподарської продукції визначальним фактором є вартість цієї сировини в районі споживання. Система ціноутворення тут повинна мати регіональний характер та визначатися організаційною структурою інтеграції сільськогосподарських та переробних підприємств. Переробними підприємствами встановлюються ціни на продовольчі товари, які в основному розраховуються на основі витратного методу. Сільськогосподарські виробники орієнтуються на закупівельні ціни переробних підприємств, що не завжди відшкодовують виробничі витрати. Для подолання монополізму переробних підприємств, що підтримують невідповідно низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, необхідне формування конкурентного середовища шляхом створення власної бази переробки на принципах кооперації та інтеграції структур (агрофірм, союзів, асоціацій і т.п.) [343, с. 180].

Ми погоджуємося з висновками П. Т. Саблука, який вважає зосередити особливу увагу на розробці механізмів соціально-економічного регулювання податкових надходжень до місцевих бюджетів на основі встановлення раціональної рівноваги власних і делегованих повноважень держави місцевому і регіональному самоврядуванню, виходячи із стандартів і норм надання послуг. Поки що в державі таких стандартів і норм не існує, підкреслює автор, тому необхідно у найближчі роки опрацювати і впровадити безпосередньо в практику формування міжбюджетних відносин соціальні стандарти і нормативи (з розрахунку на одного жителя). Ці стандарти і нормативи повинні базуватися на єдиній методиці, бути стабільними і прозорими протягом п'ятидесяти років [223, с. 213]. Крім того, наголошує автор, ціновий механізм в аграрному секторі на сучасному етапі розвитку має ґрунтуватися на вільному ціноутворенні у поєднанні з державним регулюванням і посиленням антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси, енергоносії і послуги для аграрних товаровиробників. Цінова політика має сприяти беззбитковому виробнику сільськогосподарської продукції з відповідним рівнем продуктивності. Вона, за визначенням учених Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки", має спрямовуватися: на першому етапі: (в умовах обмежених фінансових можливостей держави) – на забезпечення як мінімум простого відтворення виробництва продукції в основних галузях сільськогосподарства за допомогою запровадження цін підтримки (засновник цін) на квотовану в межах продовольчої безпеки країн сільськогосподарську продукцію; на другому етапі: на стабілізацію і створення економічних передумов розширеного відтворення продукції для задоволення внутрішніх та експортних потреб на основі дотримання цінового паритету шляхом вільного ціноутворення та за необхідності застосування еквівалентних цін (цін розширеного відтворення); на третьому етапі: на здійснення поступового переходу від прямого регулювання через механізми еквівалентних цін до розширення попиту на продовольчі товари шляхом підтримки малозабезпечених верст населення [219]. Існування договірних та вільних ринкових цін вимагає застосуван-

ня аграрними підприємствами певних методів визначення їх рівня з урахуванням економічних інтересів цих підприємств. Йдеться про визначення оптимальної ціни підприємства, яку можна назвати ціною пропозиції, оскільки вона береться як орієнтир у переговорах з потенційними покупцями при укладанні з ними угод купівлі-продажу або ж при реалізації продукції через власну торговельну мережу. При цьому слід пам'ятати, що успіху досягають ті підприємства, продукція яких постачається на ринок у потрібному місці, у потрібний час і за прийнятною для себе і для покупців ціною. В практиці маркетингової діяльності застосовується декілька методів встановлення ціни пропозиції: з орієнтацією на рівень ціни на аналогічну продукцію конкурентів; за допомогою пробного продажу в різних сегментах ринку; на підставі результатів закритих торгів з метою одержання замовлення на виробництво певного виду продукції та ін. При цьому доцільно в ціні враховувати і виплати підприємства у позабюджетні фонди. Тоді ціну пропозиції (Цп) можна визначити за формулою:

$$Ц_n = \frac{ПС \cdot K_p}{1 - K_{нф}}$$

де K_p – коефіцієнт, що забезпечує оптимальний рівень рентабельності галузі.

Перед керівниками підприємства нерідко виникає проблема, що вимагає обгрунтованого розв'язку: чи доцільно продавати певну продукцію в кращі для споживача строки за підвищеною ціною з урахуванням тієї обставини, що така продукція, як правило, має вищу собівартість. Продані цукрові буряки на цукрозавод з 1 по 15 вересня за підвищеною ціною мають вищу собівартість за рахунок нижчого рівня їх врожайності у вказаному часовому відрізку. Отже, потрібно визначити граничну межу зростання собівартості центнера продукції, за якою зберігається уже досягнутий рівень рентабельності її виробництва за підвищеної ціни. Для цього запишемо формулу визначення рівня рентабельності:

$$(Ц_1 - С_x) : С_x = P_0, \quad (4.4)$$

де Π_1 – підвищена ціна за 1 ц продукції завдяки її реалізації в сприятливіші для споживачів строки;

C_x – граничний рівень зростання собівартості одиниці продукції, за якого зберігається досягнутий рівень рентабельності виробництва;

P_0 – коефіцієнт.

Здійснимо необхідні математичні перетворення цієї формули:

$$C_x \cdot P_0 = \Pi_1 - C_x;$$

$$C_x \cdot P_0 + C_x = \Pi_1;$$

$$C_x \cdot (P_0 + 1) = \Pi_1.$$

Звідси:
$$C_x = \frac{\Pi_1}{P_0 + 1}.$$

З розвитком ринкових відносин в Україні, очевидно, слід чекати виникнення нових видів цін на товари сільськогосподарського і промислового походження, адекватних рівню розвитку цих відносин і ступеню інтеграції економіки держави у світовий ринок [7, с. 426–447]. З метою досягнення еквівалентності товарно-грошового обігу, ефективного функціонування всіх галузей і сфер агропромислового виробництва, важливим є правове та державне регулювання ціноутворення. Державне регулювання рівня цін має бути постійним з врахуванням їх динаміки і співвідношення, комплексу заходів щодо аналізу всіх ціноутворюючих факторів: наявності сировини, матеріалів за доступними цінами, національних особливостей, кліматичних умов, політичної ситуації в країні, становища держави у світовому поділі праці [76]. Державне регулювання ціноутворення А. С. Гальчинський визначає за такими вимогами:

– *по-перше*, між виробниками, продавцями не повинно бути жодних угод щодо встановлення фіксованих цін;

– *по-друге*, має зберігатися внутрішньогалузева конкурентна боротьба;

– *по-третє*, виробник не має права вимагати від дилерів (посередників, які реалізують товар) продажу свого товару за

певною роздрібною ціною, він може тільки рекомендувати роздрібну ціну;

– *по-четверте*, продавець зобов'язаний пропонувати свій товар торговельним підприємствам на однакових умовах щодо рівня цін. Відхилення можуть бути тільки у випадках, коли продавець має вищі витрати обігу (віддаленість місць реалізації тощо), коли наявні якісні відмінності в товарі;

– *по-п'яте*, продавець не повинен пропонувати товар за ціною, нижчою, ніж собівартість, з метою усунення конкурентів;

– *по-шосте*, підприємства мають право підвищити ціни до будь-якого рівня, за винятком періодів дії державного контролю за рівнем цін [46, с. 245].

Держава може втручатися в процес ціноутворення шляхом встановлення: фіксованих цін і тарифів; граничних рівнів цін, тобто максимального чи мінімального рівня ціни, вище чи нижче якого ціна не може змінюватися; граничного нормативу рентабельності та розмірів і торговельних надбавок (націнок); декларування зміни цін; загального заморожування цін в умовах надзвичайного інфляційного розвитку економіки чи заморожування цін на окремі групи товарів, інше [87, с. 109–110].

Не можна не погодитися з твердженням П.Т. Саблука, який зазначає, що в державі мають бути створені однакові стартові умови ефективного функціонування всіх галузей і сфер економічної діяльності. Стосовно аграрного сектору економіки, цього не можна досягти без капіталізації землі і врахування її в системі ціноутворення для економічного регулювання міжгалузевих відносин. З цієї причини село щорічно втрачає більше 180 млрд грн. Співвідношення між вартістю землі, основного та оборотного капіталу має становити 40, 40 і 20 %. Виходячи з цього, за орієнтовними розрахунками 500 млрд грн коштує земля, відповідно 500 млрд грн має становити вартість основного капіталу і 200 млрд грн оборотного капіталу. Таким чином, загальний капітал складає близько 1200 млрд грн, а при застосуванні 15 % норми прибутку, що має місце в інших галузях, село мало б отримувати 180 млрд грн прибутку на авансований у виробництво капітал, тоді як реально отримує близько 5 млрд грн. З метою врівнова-

ження економічних умов господарювання всіх галузей економіки, потрібно визнати землю капіталом і включити її вартість в економічний обіг. Такий захід сприятиме підвищенню дохідності господарюючих суб'єктів і забезпеченню розширеного відтворення в аграрній сфері нарівні з іншими галузями національної економіки через норму прибутку [223]. У комплексній Програмі підтримки розвитку українського села на період до 2015 року, підкреслюється, що аграрна наука спрямовуватиме свої зусилля на: наукове забезпечення реалізації пріоритетних завдань, визначених даною Програмою, з метою інноваційного розвитку агропромислового виробництва та сільських територій; розвиток наукових основ технологічного передбачення, прогнозування і моделювання розвитку аграрного сектора та сільських територій; відпрацювання програмно-цільового методу розвитку науки і реалізація системи державних замовлень на виконання науково-технічних програм (включаючи фундаментальні і прикладні дослідження) з пріоритетних напрямів розвитку агропромислового виробництва, визначених Кабінетом Міністрів України, за схемою “Міністерство аграрної політики України та продовольства (замовник), НААН (виконавець)”; удосконалення системи наукового забезпечення розвитку агропромислового виробництва у регіонах, трансферу інновацій, науково-консультативної роботи, розширюючи діяльність центрів наукового забезпечення агропромислового виробництва АР Крим та областей України, на основі сучасної ситуації розвитку аграрного ринку, ресурсного забезпечення і глобалізації економіки; – поглиблення і розширення наукових досліджень у вищих навчальних закладах та удосконалення форм їхньої співпраці з науковими установами з метою розвитку аграрного сектора та підготовки фахівців вищої кваліфікації; розширення міжнародної інтеграції в наукових дослідженнях; підвищення якості супроводження заходів щодо впровадження наукових досліджень [109].

В Законі України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” вказується, що ціноутворення з урахуванням норми прибутку на авансовий капітал є економічно виправданим і пріоритетним: “Забезпечення в сільськогосподар-

ському виробництві за допомогою системи державних організаційно-правових заходів прибутку на авансовий капітал, включаючи вартість земельних ресурсів, не нижче середнього рівня по економіці держави” [204, с. 17].

У Законі України “Про державну підтримку сільського господарства України” [194] підкреслюється система цінової підтримки сільськогосподарських аграріїв щодо стимулювання виробництва. Мінімальна закупівельна ціна окремого об’єкта державного цінового регулювання встановлюється, виходячи із середньостатистичних показників цін продажу такого об’єкта протягом попередніх п’яти маркетингових періодів (у зіставних цінах) з урахуванням прогнозного індексу споживчих цін року, на який припадає період державного цінового регулювання, за методикою, визначеною Кабінетом Міністрів України [200, с. 48].

Управління процесом розрахунків тісно пов’язаний з управлінням процесом ціноутворення на сільськогосподарську сировину, тому для висвітлення згаданого питання потрібно визначити базові фактори, що впливають на формування цін на сільськогосподарську продукцію. Зокрема, базою для розрахунку оптових цін на сільськогосподарську сировину, яка потім використовується на підприємствах переробної промисловості, є вартість цієї сировини в районі споживання. Оптово-посередницькі ціни на сільськогосподарську сировину визначаються виходячи з таких показників: витрат на придбання продуктів сільськогосподарського виробництва у виробників (фермерських господарств, приватних та індивідуальних виробників) за вільними цінами; витрат на транспортування продукції від господарств до складів заготівельних підприємств та організацій (елеваторів, морозильників) або до станції призначення в районі розташування споживача. До них належать також витрати, пов’язані зі зберіганням продукції, вантажні роботи, експедиційні витрати, тобто витрати заготівельних підприємств або служб постачання переробних підприємств; прибутку, що має забезпечити розширене відтворення та стимулювання виробників до збільшення обсягу випуску продукції та підвищення її якості [124, с. 65].

Цінова політика повинна сприяти беззбитковому виробництву сільськогосподарської продукції з відповідним рівнем продуктивності і має спрямовуватися:

– на першому етапі (в умовах обмежених фінансових можливостей держави) – на забезпечення, як мінімум, простого відтворення виробництва продукції в основних галузях сільського господарства за допомогою запровадження цін підтримки (заставних цін) на в межах продовольчої безпеки країни сільськогосподарську продукцію;

– на другому етапі – на стабілізацію і створення економічних передумов

розширеного відтворення продукції в обсягах внутрішніх та експортних потреб на основі дотримання цінового паритету і шляхом вільного ціноутворення та, за необхідності, застосування еквівалентних цін (цін розширеного відтворення);

– на третьому етапі – на здійснення поступового переходу від прямого регулювання через механізм еквівалентних цін до розширення попиту на продовольчі товари шляхом підтримки малозабезпечених верств населення [20, с. 217–220].

Як вказує у своїх дослідженнях О. М. Шпичак, визначальний вплив на процес ціноутворення на сільськогосподарську продукцію виявляє господарсько-збутова діяльність особистих селянських господарств населення, де виробляється понад 2/3 валової продукції сільського господарства. Вони формують конкурентні ціни на сільськогосподарську продукцію для аграрних підприємств [337, с. 134].

Вважаємо, що кожне підприємство АПВ може розробити власну політику та стратегію у ціноутворенні і досягти максимальної ефективності виробництва. За даними деяких науковців, концепція маркетингу передбачає три базових методи розрахунку первісної ціни на продукцію АПВ: на основі сумарних витрат і розрахункового (очікуваного) прибутку, на основі балансових оцінок ринкового попиту і пропозиції, на основі оцінки ринкової конкуренції. Метод встановлення ціни на основі сумарних витрат і очікуваного прибутку передбачає визначення ціни реалізації 1 ц продукції, яка дорівнює середнім витратам на виробництво 1 ц

цієї продукції і середньому прибутку з розрахунку на одиницю продукції. При застосуванні цього методу визначення цін на продукцію сільськогосподарського виробництва необхідно бути певним у повній реалізації виробленої продукції. У протилежному разі ціну слід встановлювати на більш високому рівні для того, щоб покрити усі витрати та отримати запланований прибуток. Інший підхід до ціноутворення за цим методом полягає у встановленні ціни, яка покриває лише витрати на отримання додаткової продукції. Другий базовий метод ціноутворення ґрунтується на збалансуванні ринкового попиту й виробничих витрат і визначенні оптимальної ціни за найвищого рівня рентабельності. Для користування методом балансової оцінки попиту і пропозиції слід визначити додаткову виручку і середню виручку. Додаткова виручка – це виручка, одержана від реалізації додаткової, останньої одиниці продукції, а середня виручка визначається ціною одиниці продукції при даному рівні обсягу реалізації. При застосуванні цього методу розрахунку базової ціни на сільськогосподарську продукцію керівництво підприємства одержує повну інформацію, яка дає змогу здійснювати оперативне управління цінами. Третій базовий метод ціноутворення використовується, коли виробник стикається з конкурентами, які реалізують аналогічну продукцію. При цьому ціна може бути встановлена нижче за ринкову, на її рівні або вище – залежно від запитів споживачів, можливості надання послуг, створеного уявлення про продукцію, реальних або гаданих відмінностей між продукцією різних виробників або продукцією продавців і конкурентним середовищем [229, с. 64 – 66].

Зміна ціни відбувається під дією низки ціноутворювальних факторів. У ринковій економіці найважливішими серед них є суспільна ціна виробництва, співвідношення попиту й пропозиції, темпи інфляції і купівельна спроможність грошей, ступінь державного адміністративного й економічного регулювання цін, стан цінової та нецінової конкуренції, ступінь монополізації виробництва.

Крім вказаних, на рівень цін впливають й такі ціноутворювальні фактори, які діють лише на окремих етапах розвитку това-

рно-грошових відносин, як наприклад, умови поставок товару, взаємовідносини між продавцем і покупцем, спосіб руху продукції від виробника до споживача (нульовий рівень, коли продукція реалізується виробником через власну торговельну мережу, дворівневий – через посередника і роздрібного торговця, дворівневий – через оптового і роздрібного торговця, триврівневий – коли продукція реалізується трьома посередниками – оптовим, дрібнооптовим і роздрібним), а також франкування ціни, тобто включення до її складу на певних умовах витрат на страхування і доставку товару. На внутрішньому вітчизняному ринку прийнято розрізняти ціни “франко-станція відправлення” і “франко-станція призначення”. В першому випадку витрати на доставку продукції від станції відправлення до місця призначення бере на себе покупець товару, в другому – виробник продукції чи постачальницька фірма.

На динаміку цін впливає і співвідношення валютних курсів різних країн, хоча його першоосною є співвідношення купівельної спроможності національних грошей. Це пояснюється відокремленістю до відомого ступеня національних економік від зовнішньоекономічної сфери, найважливішою складовою якої виступає світова торгівля. Механізм впливу цього фактора проявляється в тому, що при підвищенні курсу національної валюти імпортер повинен заплатити за товар певної країни у своїй валюті більше грошей, ніж він платив раніше. Як наслідок, знижується конкурентоспроможність товарів країни, що здійснила ревальвацію своїх грошей. Водночас країни, що девальвують національну валюту, підвищують конкурентоспроможність своїх товарів, оскільки імпортер за таких умов платитиме за них своєю валютою менше, ніж раніше. По іншому, якщо при ревальвації грошей, по суті, має місце підвищення цін на національні товари, при девальвації – навпаки, їх зниження.

У ринковій економіці функціонують кілька видів ринкових цін. Головними з них є оптові й роздрібні ціни, що можуть набувати різної форми залежно від умов їх застосування в процесі купівлі-продажу. Оптові – це такі ціни, за якими підприємства реалізують свою продукцію великими партіями всім категоріям

споживачів, крім населення. Роздрібні – це ціни, за якими населення купує товари в роздрібній торгівлі для задоволення власних потреб. Якщо товари купуються з одночасною виплатою (перерахунком) грошей, роздрібні й оптові ціни набувають форму готівкових, а якщо з відстроченням виплати – то кредитних.

У випадках, коли ціна визначається як готівкова, але покупець через відсутність у нього готівки бере товар у кредит, він виплачує власнику товару відсоток на рівні фактичної банківської відсоткової ставки за весь період відстрочення платежу, визначеного за домовленістю сторін [7, с. 426 – 427].

В умовах ринкової економіки суб'єкти підприємницької діяльності наділені правом самостійного визначення ціни на продукцію, яку вони виробляють. Наявність цього права зумовлює виникнення цінової конкуренції між виробниками. Кожен з них намагається продати вироблений товар, зберегти, а за можливості й розширити свою нішу в ринку і тим самим зміцнити на ньому своє становище. Це намагання реалізується підприємствами за двома напрямками:

- раціональним використанням факторів нецінової конкуренції, насамперед підвищенням якості продукції;

- регулюванням рівня цін на товари власного виробництва.

Якщо товар виробника не має кращих властивостей порівняно з ідентичним товаром конкурентів, у цьому разі боротьба за ринок збуту зосереджується на ціні. Підприємство-виробник може знизити її рівень порівняно з конкурентною ціною і завдяки цьому, як нам уже відомо, досягти переваг над своїми конкурентами. Адже чим нижча ціна, тим вищий, за інших однакових умов, попит на продукцію, тим більше виробник може її реалізувати. І якщо ціновий попит на даний товар еластичний, підприємство за рахунок додаткового доходу від розширення обсягу продажу з надлишком компенсує втрати від зниження ціни. Аналогічний ефект досягається на продукцію з нееластичним ціновим попитом в умовах її дефіциту [7, с. 433 – 434].

Стосовно коливання цін, П. М. Макаренко підкреслює: “...щоб коливання цін не завдавали шкоди відтворювальним процесам у суб'єктів сільськогосподарського виробництва, відповідні державні органи країн з ринковою економікою намагаються

активно впливати на ціноутворення з метою не допустити їх значного падіння і зниження прибутків сільськогосподарських товаровиробників, а отже – і скорочення ними виробництва у наступних циклах” [130]. Негативним наслідком диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію і продукцію галузей промисловості є нестача коштів на дотримання технологічних норм щодо матеріально-технічного забезпечення аграрного процесу: недостатність парку сільськогосподарської техніки, низькі норми застосування хімічних засобів, скорочення поголів'я худоби тощо [5].

Окремі автори вважають, що кращим варіантом регулювання цінової політики є непрямі економічні методи або коли держава стає суб'єктом аграрного ринку з метою створення конкуренції в олігопольних структурах першої й третьої сфер агропромислового виробництва. Тоді держава діятиме на ринкових засадах, отримуючи прибуток і не використовуючи бюджетних коштів [143, с. 19]. За деякими дослідниками, в сучасних умовах господарювання сільгоспвиробникам необхідно мати адекватну ринковим умовам цінову політику, яка дозволяла б знизити збитковість господарської діяльності. Вибір конкретної стратегії ціноутворення в аграрному секторі залежить від різних чинників, основними з яких є такі [123]:

- державна політика у сфері ціноутворення на агропродовольчу продукцію та напрями її зміни;
- поточна економічна політика підприємства на ринку агропродовольчої продукції та зокрема цінова політика;
- етап життєвого циклу конкретного товару та ступінь його новизни;
- кон'юнктура та загальна місткість ринку;
- конкурентне ринкове середовище та місце підприємства в ньому, можлива реакція конкурентів на дії підприємства; конкурентоспроможність підприємства та товару, що виробляється;
- реальні витрати підприємства та його плановий прибуток;
- цінність товару для споживача та ставлення до пропозиції конкурентів;
- відмінність сегментів ринку та чинників попиту споживачів;
- характерні особливості споживачів конкретної продукції.

Таким чином, система ціноутворення передбачає ефективне формування ціни при плановій собівартості та визначеному прибутку, яка повинна покривати всі витрати підприємств агропромислового виробництва. Разом із тим, система ціноутворення виступає важливим інструментом економічного регулювання міжгалузевих відносин в аграрному секторі, адже правильно визначена ціна дасть можливість сільгоспвиробнику бути конкурентоспроможним на ринку і мати постійну фінансову стабільність.

Вважаємо, що необхідно прийняти Закон України “Про міжгалузеві економічні відносини в економіці України”, в якому передбачити наступне: впровадити оподаткування отриманих надприбутків за прогресивними ставками, створити фонд підтримки галузей з уповільненим оборотом капіталу, який би формувався в бюджеті країни за рахунок коштів, отриманих від надходжень оподаткування підприємств надприбуткових галузей.

4.2. Диверсифікація аграрного виробництва як напрям оптимізації міжгалузевих відносин

Для дещо глибшого розкриття сутності процесу диверсифікації необхідно вказати основні причини. Серед них слід виокремити невідповідність складних умов виробництва необхідному рівню продуктивності й ефективності.

У свою чергу, передумовами розвитку процесів диверсифікації також можуть виступати :

- 1) прагнення підприємства до більш прискореного розвитку, якого вже не можна домогтися за використання внутрішніх ресурсів;
- 2) досягнення повнішого використання фінансових ресурсів, коли дохід перевищує планові витрати на розвиток у “старих” сферах діяльності;
- 3) використання нових потенційних можливостей для одержання більшої прибутковості за рахунок повнішого застосування ресурсів;
- 4) виникнення сприятливіших конкурентних можливостей і, звідси, досягнення більшої стабільності в розвитку;

- 5) зменшення ступеня ризику, що дозволить стабілізувати фінансове становище протягом певного часу;
- 6) масштабне розширення виробничо-підприємницької діяльності (завдяки синергізму з існуючим бізнесом);
- 7) свідоме або інтуїтивне бажання не уникати ризикових ситуацій;
- 8) розвинена мережа бізнес-комунікацій підприємства;
- 9) необхідний потенціал і ділові здатності щодо освоєння нових виробництв і нових товарів;
- 10) зростання сталої діяльності підприємства;
- 11) підвищення обороту й прибутку за рахунок впровадження нових товарних пропозицій для нових ринків [140; 141].

У рамках реалізації інноваційних напрямів розвитку аграрної науки запровадження диверсифікаційних механізмів позитивно сприяє інноваційному розвитку та ефективності наукового процесу.

Аграрні підприємства при розробці стратегії виробничої діяльності повинні враховувати не тільки плюси і мінуси диверсифікації виробництва, а й співвідношення галузей і тісно пов'язаних з ним ризик порушення фінансової стабільності [7, с. 590].

Горизонтальна диверсифікація – поповнення власного асортименту товарами, які жодним чином не пов'язані з тими, що вже виробляються, але можуть викликати зацікавленість споживачів сектору ринку, який освоєно компанією – стверджує М. Корінько [115].

Деякі автори вважають цей вид стратегічним напрямом. Разом із тим А. Томпсон і А. Дж. Стрікленд зазначають, що горизонтальна диверсифікація це “розширення власного асортименту продукції виробами, які не пов'язані з тими, що випускаються виробником і створюють зацікавленість існуючих сторін” [302, с. 351].

В межах диверсифікації слід виділяти її специфічні типи: екстенсивний та інтенсивний. Найповніше реалізації інноваційних напрямів та запуску засад інноваційного провайдингу сприяє диверсифікація за інтенсивним типом [258].

При виконанні екологічної функції диверсифікація виробництва в сільському господарстві покращує довкілля за рахунок зни-

ження засміченості регіону та рівня відходів виробництва [74, с. 80].

Колективом авторів виділено наступні напрями диверсифікації:

- концентричну: утворення нової продукції з власних матеріалів;
- вертикальну: випуск продукції, яку раніше одержували від постачальників;
- горизонтальну: випуск продукції, що потребує нововведень і змін існуючих технологій;
- корпоративну: утворення принципово нової продукції.

За даними І.А. Кінаш, впровадження диверсифікації в сільськогосподарське виробництво є беззаперечно допоміжним, а то й головним фактором забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства. Вибір стратегії диверсифікації дає змогу підвищити конкурентоспроможність продукції та підприємства, збільшити її збут завдяки повнішому задоволенню потреб споживачів.

Нині диверсифікація в аграрному виробництві є об'єктивним процесом, який зумовлений дією багатьох факторів конкурентного середовища. Вона має позитивний характер, оскільки спонукає до інтеграції з вітчизняними переробними підприємствами підвищує рівень їх завантаженості, а також рівень їх конкурентоспроможності на внутрішньому і світовому ринках та сприяє забезпеченню економічної й продовольчої безпеки держави.

Одним із напрямів реалізації соціальної функції диверсифікаційних змін виробництва в аграрному секторі виступає збільшення кількості робочих місць. Оскільки виробничі диверсифікаційні процеси, "...які відбуваються у фінансово-господарській діяльності окремого суб'єкта сільського господарства, завжди пов'язані із певним розширенням її масштабів у теперішньому чи в майбутньому", то їх освоєння потребує трудових ресурсів (хоча б на початковому етапі).

До факторів, які найбільшою мірою впливають на процес диверсифікації інноваційного розвитку промисловості, відносяться:

- впровадження обмеженої кількості передових промислових технологій; використання старих технологій виробництва;
- переважання імпорту продукції над експортом;
- товарна структура міжнародної торгівлі;
- фінансові результати діяльності промислових підприємств;
- спад промислового виробництва;
- низька рентабельність операційної діяльності підприємств промисловості;
- кризовий стан підприємств;
- недостатність впроваджених екологічних інноваційних технологій;
- відсутність ресурсів підвищення заробітної плати;
- зниження якості робочої сили.

Окреслені чинники визначають можливості, напрями та кількісні характеристики процесу диверсифікації. Економічним фактором диверсифікації є те, що малі підприємства реалізують інноваційну продукцію, нову для підприємства, а великі – нову для ринку [104].

Зважаючи на гостру необхідність диверсифікації економіки регіонів для підвищення їх конкурентоспроможності, Державною стратегією України на період до 2015 року серед стратегічних задач визначена необхідність закріплення ресурсного потенціалу регіонів шляхом реструктуризації їх економічної бази і створення умов для диверсифікації на новій технологічній основі [198].

Стратегія диверсифікації економіки регіону повинна бути орієнтована на досягнення наступних результатів:

- підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу і діяльності традиційних галузей економіки регіону;
- удосконалення структури економіки регіону на основі розвитку нових видів діяльності і галузей;

- досягнення синергетичного ефекту від реструктуризації базових галузей промисловості регіону і реалізації нових напрямків економічної діяльності;
- зниження ризиків і загроз регіонального розвитку;
- підвищення інвестиційної привабливості регіону;
- погодження інтересів господарських суб'єктів, функціонуючих в просторі регіону;
- відповідність реальним потребам зовнішнього і внутрішнього ринку;
- можливостям ресурсної бази з урахуванням вимог економічної безпеки і сучасних прогресивних технологій [239, с. 144].

Деякі автори вважають, що диверсифікація має стати одним з основних стратегічних напрямів розвитку фермерських господарств. Однак її реалізація потребує осмислення та обґрунтування, оцінки результатів, можливостей, компетенції та потреб ринку [113, с. 207].

Ці складові механізму диверсифікації діяльності агросервісних підприємств становлять цілісну систему на засадах взаємозалежності та компліментарності.

Складність та багатоваріантність реалізації механізму диверсифікації агросервісних підприємств зумовлює необхідність розробки методичних засад обґрунтування вибору оптимального варіанта кожного складового механізму, зокрема стратегічної позиції, стратегічної альтернативи та реалізації стратегії [251, с. 20–21].

З метою забезпечення повної платіжної готовності товарообмінні (бартерні) операції повинні бути зведені до мінімуму. Особливості антикризового управління аграрними підприємствами пов'язані, головним чином, з особливостями самого сільськогосподарства.

Передумови диверсифікації підприємств аграрного виробництва представлені на рис. 4.1.

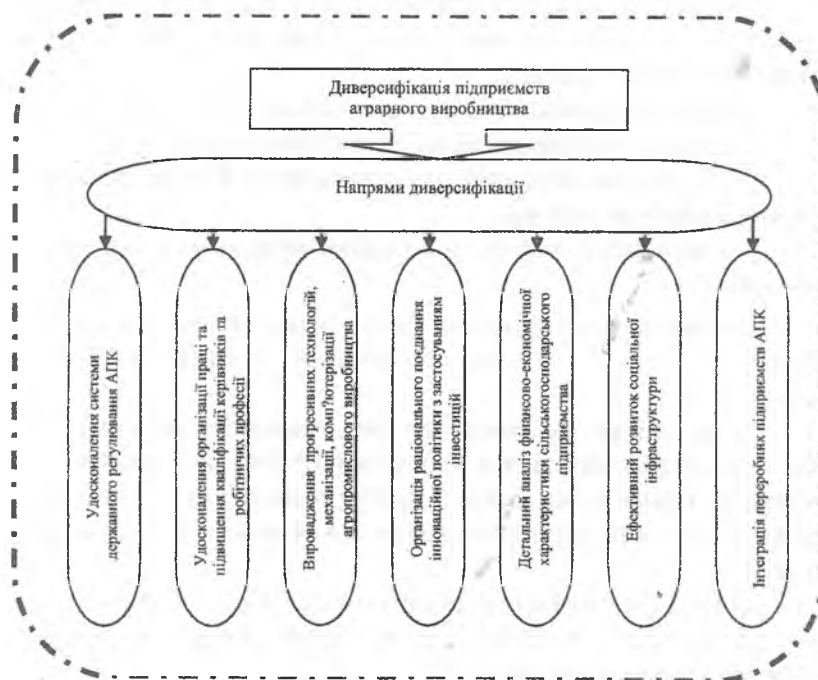

Рис. 4.1. Передумови диверсифікації підприємств аграрного виробництва

Джерело: власні дослідження.

На нашу думку, вихід із ситуації, яка склалася в аграрному секторі, вбачає в розробці та реалізації наступних антикризових заходів:

- удосконалення кредитно-фінансової та інвестиційної політики держави;
- організація закупівлі сільськогосподарської продукції та оптовий її продаж через аграрні біржі;
- формування економічного середовища для впровадження досягнень науки і техніки, створення центрів інформаційно-консультативного обслуговування сільського господарства;

- удосконалення організації праці та виробництва, підвищення кваліфікації кадрів;
- перехід до енергозберігаючого господарювання;
- впровадження прогресивних технологій, механізації та автоматизації виробництва;
- забезпечення повної платіжної готовності сільськогосподарських підприємств;
- постійне здійснення управління грошовими потоками;
- розрахунок коефіцієнта співвідношення річного грошового потоку та загальної суми кредиторської заборгованості для оцінки фінансової спроможності підприємства;
- впровадження системи внутрішнього фінансового контролю;
- раціональне поєднання активної інноваційної політики зі застосуванням інвестицій;
- з метою зменшення величини ризику діяльності підприємства поєднувати спеціалізацію з диверсифікацією виробництва;
- розширення підготовки спеціалістів у галузі антикризового управління.

Таким чином заходи, спрямовані на оздоровлення фінансової системи України, можуть дати позитивні результати лише за умови санації фінансів базової ланки економіки – підприємства та організацій.

Переваги та недоліки диверсифікації підприємств аграрного сектору представлені в табл. 4.1.

Як вважає І.А. Кінаш, враховуючи аргументи “за” і “проти” диверсифікації, кожне підприємство повинне вирішити, до якого ступеня йому доцільно диверсифікувати виробництво.

При цьому потрібно враховувати стан зовнішнього середовища (стабільна чи нестабільна економіка, кон'юнктура ринку, платоспроможність населення тощо), а також розміри підприємства, фактичний стан його економіки.

Очевидно, що великі за розміром підприємства мають більше можливостей для диверсифікації виробництва. Вони в змозі розвивати нові для них галузі з раціональною концентрацією виробництва і тим самим усувати або істотно згладжувати протиріччя між диверсифікацією і спеціалізацією виробництва, досяга-

ти кращих результатів господарювання. Такі підприємства мають більше фінансових ресурсів для започаткування нових виробництв. Це зменшує потребу в позичковому капіталі, а отже, і скорочує витрати на його залучення. І навпаки, малі підприємства з низьким рівнем концентрації виробництва не в змозі розвивати багато галузей, а тому вони повинні більше тяжіти до спеціалізованого виробництва.

Таблиця 4.1

Переваги та недоліки диверсифікації в аграрній сфері економіки

Переваги	Недоліки
Дає змогу підприємствам найбільш досконало використовувати власні матеріальні ресурси	Не завжди дозволяє використати переваги спеціалізованого виробництва
Правильний вибір стратегії диверсифікації дозволяє підвищити конкурентоспроможність продукції та підприємства, збільшити збут продукції аграрного сектора завдяки задоволення потреб споживача	За невдалого вибору стратегії диверсифікації це може привести до економічних втрат підприємства
Сприяє ефективному забезпеченню економічної та продовольчої безпеки держави	Можливий ефект втрати мотиву виробництва
Інтеграція переробки підприємств АПВ підвищує рівень їх завантаженості	Управляти диверсифікованим виробництвом значно складніше з не диверсифікованим
Від глибини диверсифікації та рівня кооперації залежить повнота використання природно-ресурсного та господарського потенціалу	Недоцільно застосувати на підприємствах з низьким рівнем концентрації виробництва
Для аграрних підприємств дасть змогу отримати синергійний ефект	За невдалого розміщення номенклатури продукції, що її виробляють окремі фірми та об'єднання, може привести до банкрутства
При диверсифікації підприємств аграрного сектору зменшиться ступінь підприємницького ризику через ліквідацію залежності від єдиного виду продукції	Об'єднання двох підприємств, які виробляють різні види продукції – як засіб розширення перспектив розвитку підприємства може спричинити збільшення економічних ризиків

Джерело: складено автором на основі: [7, с. 584–586; 26; 62; 104; 115, с. 52; 126].

Диверсифікація як суспільна форма організації виробництва може забезпечити підприємству ряд переваг.

По-перше, вона є важливим засобом управління фінансовими ризиками. Якщо, наприклад, підприємство отримує переважну частку прибутку від реалізації якогось одного виду продукції, то погіршення кон'юнктури ринку щодо цієї продукції або стихійного лиха подібно до епізоотії може призвести до серйозних економічних втрат або навіть до банкрутства такого підприємства. В умовах диверсифікації виробництва втрати прибутку по одних галузях можуть бути компенсовані завдяки одержанню більшого прибутку від реалізації продукції інших галузей.

У разі, коли такої компенсації не відбулося, що цілком ймовірно, економічні втрати по одній галузі не можуть істотно вплинути на фінансово-економічний стан підприємства, оскільки її питома вага в доходах перестає бути домінуючою. Тому підприємства з диверсифікованим виробництвом відзначаються вищою стійкістю економіки, особливо в умовах мінливого зовнішнього середовища і прояву кризових явищ: інфляції, неплатежів, низької платоспроможності населення та ін.

По-друге, диверсифікація дає змогу підприємствам повніше використовувати свої матеріальні ресурси, землю та робочу силу і завдяки цьому пом'якшити сезонність виробництва, підвищити зайнятість працівників, отримати додатковий дохід від своєчасної і продуманої галузевої маневреності, швидше нарощувати обсяги виробництва тих видів продукції, на які є попит і формується прийнятна ціна, а також частково скорочувати виробництво інших видів продукції, по яких стала проявлятися несприятлива кон'юнктура ринку. Зрозуміло, що такий маневр спеціалізованим господарствам здійснювати набагато важче, бо їм потрібно започатковувати нове виробництво, а це вимагає значних коштів і тривалого часу. Вона не завжди дає змогу використати переваги спеціалізованого виробництва, а тому до відомого ступеня є його антиподом. Адже розвиток багатьох галузей розпоршує ресурси підприємства, а тому досить часто невдається досягти по окремих з них раціональної концентрації. Як наслідок, підприємство втрачає ефект масштабу виробництва.

Потрібно також пам'ятати, що управляти диверсифікованим виробництвом значно складніше порівняно з недиверсифікованим. Тут менеджери і спеціалісти повинні мати різнобічну фахову підготовку, їм доводиться враховувати значно більше чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, а це підвищує ризик прийняття недостатньо обґрунтованих рішень.

Диверсифікація аграрного виробництва дасть змогу підприємству ефективно впливати на ринок, сформувавши чітку стратегію розвитку, а відтак отримати високі активи, уникнути можливого ризику [104].

Враховуючи це, звідси можна зробити висновок, що підвищення рівня диверсифікації діяльності аграрного підприємства необхідно здійснювати надзвичайно обережно, враховуючи в кожному випадку специфіку виробництва, структуру конкуренції на ринку збуту готової продукції.

4.3. Впровадження системи управління якістю в цукробуряковій галузі

Як відомо, харчування забезпечує ріст і розвиток організму людини, створює умови для його адаптації до навколишнього середовища. Раціональне харчування забезпечує нормальний ріст і розвиток організму, запобігає захворюванням, подовжує тривалість життя, підвищує працездатність, допомагає адаптуватися до змін навколишнього середовища. Якість є важливим інструментом у боротьбі за ринки збуту. Дослідження, проведені в ряді країн, показали, що в компаніях, де мало приділяють уваги якості, до 60 відсотків часу може використовуватися на виправлення браку [309].

Сьогодні якість продукції стає предметом спільного інтересу всіх суб'єктів економічної діяльності, які входять до складу агропромислового виробництва. Формування ефективних взаємозв'язків підприємств усіх сфер АПВ має спиратися на такий важливий аспект, як забезпечення якості продуктів харчування.

Якість продукції – це сукупність її властивостей, що характеризують міру спроможності цієї продукції задовольняти потре-

би споживачів згідно з її цільовим призначенням. Як переконує світовий досвід, якість продукції є функцією від рівня розвитку науково-технічного прогресу і ступеня реалізації його результатів у виробництво. Чим вища якість продукції, тим повніше задовольняються потреби споживачів і ефективніше вирішуються соціально-економічні проблеми розвитку суспільства. Під показником якості розуміють кількісний вираз однієї або кількох однорідних властивостей продукції, що задовольняють певні потреби споживачів стосовно її цільового призначення й умов використання. Відношенням фактично досягнутого показника якості до його нормативного (базового) значення визначають рівень якості продукції. При обґрунтуванні показників якості й встановленні їх конкретних рівнів за певними видами продукції потрібне комплексне врахування таких чотирьох факторів:

- вимог (бажань) безпосередніх споживачів: населення, переробних підприємств, аграрних підприємств, що використовують проміжну продукцію;

- реальних можливостей досягнення встановлених показників якості за даного рівня розвитку продуктивних сил (техніки, технології, кваліфікації кадрів);

- наявності розроблених методик, способів, прийомів визначення показників якості й контролю за їх формуванням;

- забезпечення матеріального стимулювання виробників за досягнення кращих показників якості та встановлення матеріальної відповідальності за їх зниження.

У вітчизняній економічній літературі й практиці господарської діяльності розрізняють такі показники якості. Біологічні показники характеризують придатність сільськогосподарської продукції до споживання в їжу. Вони залежать від біологічних і фізіологічних особливостей рослин і тварин, у процесі вирощування і догляду яких одержують цю продукцію. Для багатьох видів продукції важливе значення має також її зовнішній вигляд. За допомогою біологічних показників робиться висновок про прийнятність чи неприйнятність відповідного виду продукції для споживання і забезпечення нормальної життєдіяльності організму людини. Показники технологічності характеризують такі властивості сільськогос-

сподарської продукції, які є необхідними і водночас надто важливими для її ефективної промислової переробки або для виробничого використання в наступних циклах сільськогосподарського виробництва. За цими показниками оцінюють якість проміжної продукції і сільськогосподарських сировинних ресурсів. Показники технологічності проміжної продукції справляють безпосередній вплив на продуктивність сільськогосподарського виробництва в його наступних стадіях (насіння – на рівень урожайності культур, корми – на продуктивність тварин), а сільськогосподарської сировини – на продуктивність і ефективність роботи переробних підприємств, кількість та якість кінцевої продукції, що ними виробляється. Показники транспортабельності важливі для всіх трьох типів сільськогосподарської продукції – кінцевого споживання, проміжної продукції, сировини, оскільки характеризують ступінь її придатності до перевезення і до вантажно-розвантажувальних робіт відповідними засобами та способами. Показники надійності важливі на всіх етапах руху продукції до споживання – особистого чи виробничого. Вони свідчать про придатність продукції до збереження біологічних і ряду технологічних показників якості при її зберіганні і транспортуванні. Кількісно показники надійності вимірюються строком зберігання продукції за різних методів його здійснення і відстанню її перевезень на дорогах різного класу. Показники екологічності дають змогу оцінювати екологічну чистоту продукції та її придатність до споживання в їжу людьми або для годівлі тварин з точки зору нешкідливості їх впливу на стан живого організму. Показники безпеки представлені тими особливостями або властивостями сільськогосподарської сировини, що характеризують ступінь безпеки працівників у процесі її виробництва і виробничого використання. Ці показники, як і показники екологічності, повинні жорстко контролюватися з метою здійснення відповідних застережних заходів. Економічні показники характеризують ступінь економічної вигоди виробництва сільськогосподарським товаровиробником продукції (товару) відповідної якості.

Найважливішими з них є: ціна за одиницю продукції; прибуток на одиницю продукції; цінова конкурентоспроможність

продукції; частка продукції, на яку одержано сертифікат якості; частка експортованої продукції в загальному обсязі її реалізації. Естетичні показники мають особливе значення для кінцевої продукції, що споживається у свіжому вигляді, і для товарів широкого вжитку. Вони характеризують товарний вигляд продукції (наявність тургору, розмір, колір, а для товарів широкого вжитку ще й цілісність композиції, досконалість виробничого виконання продукції, раціональність форми тощо). Патентно-правові показники притаманні тим видам продукції, які захищені патентом. Вони описують якість нових винаходів, утілених у товар, їх вагомність. Водночас патентно-правові показники характеризують і патентну чистоту товару, тобто можливість безперешкодної реалізації його на внутрішньому і зовнішньому ринках.

В умовах ринкової економіки якість продукції відіграє надзвичайно важливу роль у підвищенні її конкурентоспроможності. Економічне суперництво підприємств, окремих об'єднань, боротьба їх за ринки збуту зосереджуються не тільки на ціні, а й значною мірою на нецінових факторах. Серед цих факторів –реклама, створення сприятливих умов для реалізації продукції, забезпечення (за необхідності) післяпродажного обслуговування покупців – особливе місце займає якість продукції. Зрозуміло, що за однакової ціни більшим попитом користуватиметься продукт, який має вищу якість. Водночас істотне поліпшення підприємством якості продукції порівняно з аналогічною продукцією конкурентів дає йому можливість підвищувати ціну на неї, не втрачаючи при цьому своїх споживачів, а в деяких випадках навіть збільшуючи обсяг продажу [7 ,с. 454 –457]. Система якості підприємств харчової промисловості має стратегічне значення, оскільки впливає не лише на економічний розвиток країни, від неї залежить життя та здоров'я населення. Саме це зумовлює потребу більш детального її вивчення. Виникло поняття “надійність”. Для графічної ілюстрації основних елементів системи якості пропонується використовувати “Знак якості”. Він досить успішно використовувався у 80-ті роки ХХ століття у Радянському Союзі і має форму зірки (рис. 4.2).

Рис. 4.2. "Зірка якості"

Джерело: складено автором на основі [101].

Проблеми аналізу, управління якістю продукції розглядалися в наукових працях як іноземних спеціалістів: Х. Вадсвордта, Е. Демінга, Дж. Джурана, К. Ісікави, Ф. Кросбі, К. Мкави, Ф. Найта, Ф. Ніксона, М. Портера, Д. Рікардо, А. Робертсона, Т. Ф. Сейфі, А. Сміта, Г. Тагуті, А. Фейгенбаума, Й. Шумптера, У. Шухарта, так і вітчизняних дослідників: Л. М. Бадалова, Б. М. Данилишина, Ю. В. Зоріна, Д. Ф. Крисанова, М. Г. Круглова, Є. М. Купрякова, В. А. Лапідуса, Т. Л. Мостеньської, В. С. Мхитаряна, В. Ю. Огвоздіна, В. В. Окрепілова, В. В. Прядка, В. П. Руденко, П. Т. Саблука, М. П. Сичевського, С. А. Стасіневича, Л. Г. Чернюка, М. І. Шапоала, П. А. Шичкова, О. Б. Шмаглія, І. Р. Юхновського та інших.

Вивчення наукових праць і публікацій, аналіз стану та тенденцій розвитку підприємств, поведінки споживачів на ринку дозволяє зробити висновок, що якість все ж таки є головним чинником забезпечення підвищення рівня конкурентоспроможності віт-

чизняної продукції. Питання контролю якості продукції підприємств харчової промисловості залишається нагальним і сьогодні.

Проблеми управління якістю продукції на підприємствах розглядаються в наукових працях: Л. В. Дейнеки, В. Є. Москалюка, І. В. Опьонова, В. І. Павлова, В. В. Прядка, В. П. Руденко, П. Т. Саблука, М. П. Сичевського та інших науковців. Дослідження проблем системного управління якістю, побудови ефективної системи якості на підприємстві та виявлення значення міжнародних стандартів якості серії ISO в управлінні даною системою і вплив на діяльність підприємства актуальні й нині.

Проблема якості є найважливішим чинником підвищення рівня життя, економічної, соціальної та екологічної безпеки й головним інструментом конкуренції.

Головною умовою підвищення конкурентоспроможності продукції при виході на іноземний ринок є забезпечення її відповідної якості та впровадження системи управління якістю на базі міжнародних стандартів ISO серії 9000. Підприємствам, які мають впроваджену систему управління якістю, як засіб вдосконалення своїх господарчих процесів, належить перевага над іншими, оскільки впроваджені системи управління якістю надають можливість на більш ефективне провадження господарської діяльності підприємства [101]. Міжнародний досвід свідчить про те, що необхідним інструментом гарантуючим відповідність якості продукції вимогам нормативно-технічної документації (НТД) є сертифікація. Сертифікат від лат. certum – вірно, facere – робити [99].

Як зазначає В. А. Рафальська, на даний час, особливо в умовах ринкових відносин, коли всім підприємствам і організаціям надане право самостійного виходу на зовнішній ринок, вони зіштовхуються з проблемою оцінки якості та надійності своєї продукції. Сертифікація – це документальне підтвердження відповідності продукції визначеним вимогам, конкретним стандартам чи технічним умовам. Сертифікація продукції являє собою комплекс заходів (дій), проведених з метою підтвердження за допомогою сертифіката відповідності (документа), що продукція відповідає визначеним стандартам чи іншим НТД. Багато закордонних фірм витрачають великі кошти і час на доведення споживачу, що їхня продукція має високу якість. Так, по закордонних джерелах вели-

чина витрат на ці роботи становить близько 1–2 % усіх витрат підприємств-виготовлювачів. У деяких випадках витрати навіть порівнянні з витратами на досягнення самої якості. Це робиться не випадково, адже сертифікація є дуже ефективним засобом розвитку торгово-економічних зв'язків країни, просування продукції підприємства на зовнішній і внутрішній ринки збуту, а також закріплення на них на досить тривалий період часу. Саме все це визначило велике поширення сертифікації. Сертифікація з'явилася у зв'язку з необхідністю захистити внутрішній ринок від продукції, непридатної до використання [211].

У керівництві ІСО визначені вісім схем сертифікації третьою стороною:

1. Испити зразка продукції.
2. Испити зразка продукції й оцінка заводського керування якістю з наступним контролем на основі нагляду за заводським керуванням якістю й іспитів зразків, отриманих із заводу та відкритого ринку.
3. Тільки оцінка заводського керування якістю.
4. Перевірка партій виробів.
5. 100-й% контроль.

На рівні європейських країн, взаємини суб'єктів сертифікації регулюються серією європейських стандартів EN 45000. Багато органів із сертифікації й дослідницькі лабораторії, що здійснюють іспити з метою сертифікації, проходять акредитацію, тобто одержують офіційне визнання того, що вони можуть проводити визначені види діяльності. Зокрема, акредитація може полягати в тому, що орган з акредитації, керуючись стандартами EN 45002 чи EN 45010, перевіряє виконання дослідницькою лабораторією чи органом по сертифікації стандартів EN 45001 чи EN 45011, відповідно [311]. У міру розвитку економічних реформ в Україні все більша увага приділяється якості. В сучасних умовах на підприємствах, що працюють на світовому ринку, все частіше впроваджується система “тотального управління якістю” (Total Quality Management – TQM), яка є результатом симбіозу західної і східної концепцій управління якістю продукції. Ця система тотального (загального) управління, при якій політика якості продукції, управління якістю, підвищення якості та її забезпечення віді-

грають велике значення в системі управління підприємством, пронизує всі управлінські структури при виконанні керівництвом підприємства провідної ролі в її забезпеченні. Складовими елементами системи TQM є планування, аналіз оцінювання і контроль якості продукції. TQM – керування цілями і самими вимогами. Це ілюструє рис.4.3: TQC – загальне керування якістю; QA – забезпечення якості; Q Policy – політика якості; Q Planning – планування якості; QI – поліпшення якості. У системі TQM використовуються адекватні цілям методи керування якістю. Однією з ключових особливостей системи є використання колективних форм і методів пошуку, аналізу і вирішення проблем, постійна участь у поліпшенні якості всього колективу [86]. Повинен бути комплексний, системний підхід, реалізація якого можлива лише в рамках системи управління якістю. Крім того, Україна як член уряду міжнародних організацій змушена була взяти на себе ряд зобов'язань з питань екобезпеки і збереження енергоресурсів, що додатково підкреслило значимість управління якістю не лише у виробничих процесах, а й в суспільних відносинах.

Оскільки останніми роками для світової економіки, як пріоритет, стає якнайповніше задоволення споживача, то підвищення якості продукції є об'єктивною вимогою подальшого розвитку. Соціальні та культурні потреби споживачів постійно зростають і можуть бути задоволені тільки високоякісною продукцією та більш високим рівнем обслуговування. На нашу думку, основні причини, які визначають необхідність забезпечення і підвищення якості, є такими:

- зростання ролі і темпів науково-технічного прогресу в розвитку науки, техніки, виробництва, економіки;
- збільшення обсягу виробництва продукції і, як наслідок, можливе зростання вартості браку;
- посилення вимог до інтенсифікації виробництва і підвищення його ефективності.

Основні елементи системи управління якістю продукції показано на рис. 4.4.

За цим рисунком, основним елементом системи якості продукції є формування нової концепції управління, контроль безпечності продуктів харчування, вдосконалення менеджменту на засадах світового досвіду.

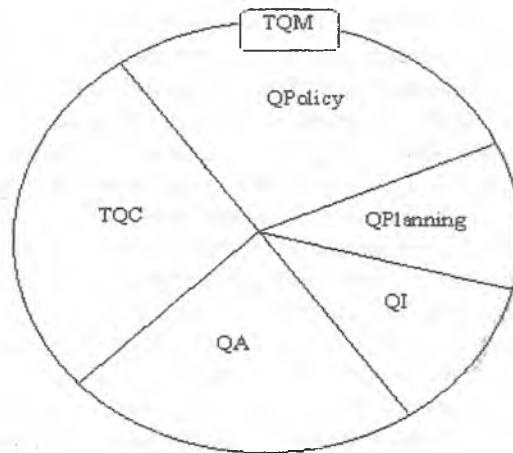

Рис. 4.3. Основні складові TQM

Джерело: [86].

Рис. 4.4. Основні елементи системи управління якістю

Джерело: власні дослідження.

Таким чином, враховуючи наведене вище, можна стверджувати, що в умовах сучасної ринкової економіки для успішної роботи на продовольчому ринку будь-якому підприємству необхідно постійно вдосконалювати якість продукції, покращувати її споживчі властивості, намагатися знизити собівартість продукції за рахунок впровадження новітніх технологій. На нашу думку, необхідно покращити якість цукру шляхом приведення до відповідності технічним регламентам Європейської Спільноти вітчизняних стандартів, які безпосередньо регулюють його якість: ДСТУ 2316-93 (ГОСТ 2194) "Цукор-пісок (технічні умови)", що регулює органолептичні, фізико-хімічні показники, показники щодо маркування, пакування, зберігання та транспортування; ДСТУ 2317-93 (ГОСТ 1257 4-93) "Цукор-пісок. Цукор-рафінад"; ДСТУ 2567-94 "Цукрове виробництво. Терміни та визначення"; ДСТУ 3357-96 "Цукор рідкий. Технічні умови"; ДСТУ 3697 (ГОСТ 12570-98) "Цукор. Методи визначення вологості та сухих речовин"; ДСТУ 3661-97 (ГОСТ 12571-98) "Цукор. Методи визначення сахарози"; ДСТУ 38-24-98 (ГОСТ 12569-99) "Цукор. Правила прийомки та відбору проб"; ГОСТ 12576-89 "Цукор. Методи визначення зовнішнього виду, запаху, смаку і чистоти розчину". Ми вважаємо, що для того, щоб бурякоцукровий комплекс АПВ вийшов з економічної кризи необхідно, починаючи вирішувати проблему від вибору насіння цукрового буряка і закінчувати виробництвом цукру, впровадити чітку систему управління якістю в бурякоцукровому підкомплексі агропромислового виробництва, а саме: (рис. 4.5):

Упровадження систем управління якістю, що відповідають міжнародним стандартам ISO серії 9000, дозволить: поліпшити імідж та зміцнити репутацію; підвищити задоволеність клієнтів; підвищити ефективність існуючої системи управління якістю; забезпечити гнучке управління підприємством; спростити й прискорити процедури взаємодії з клієнтами, скоротити брак, виробничі витрати тощо; підвищити прибутки, поліпшити організацію управління підприємством, залучати інвестиції.

I. Вирощування цукрового буряка за інтенсивною технологією:

- розміщення цукрового буряка у сівозміні після кращого попередника
- озимої пшениці;
- своєчасний і поліпшений обробіток ґрунту;
- внесення органічних і мінеральних добрив;
- якісна підготовка насіння до сівби на насінневих заводах з обробкою захисними стимулюючими речовинами;
- система заходів догляду за посівами;
- збирання цукрових буряків при настанні технічної стиглості.

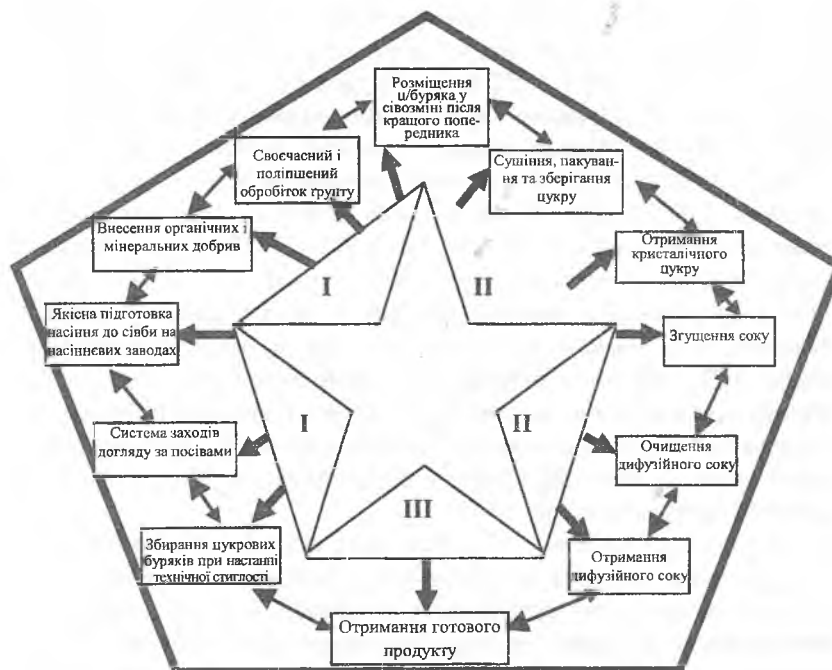

Рис. 4.5 . Система управління якістю бурякоцукрового підкомплексу АПВ

Примітка: I – вирощування цукрових буряків за інтенсивною технологією; II – дотримання технологічної схеми виробництва цукру; III – отримання готового продукту

Джерело: власні дослідження.

Необхідно проводити наступні заходи:

1) У зоні достатнього зволоження цукрові буряки слід розміщувати після озимої пшениці в ланках сівозміни з багаторічними травами одного року використання, зайнятих удобрених ґноєм парів.

2) Система удобрення цукрових буряків орієнтує виробництво на різноманітне внесення добрив у три строки: восени – основне удобрення, під час сівби – рядкове та в період вегетації – підживлення. Добрива основного удобрення загортають на глибину 15–30 см, рядкового – на 4–6 см, під час підживлення – на 12–14 см. З органічних добрив під цукровою буряком найчастіше вносять ґній. Середня норма мінеральних добрив на фоні ґною N 140–170, P 140–170, K 160–190. Кислі ґрунти один раз за ротацію сівозміни вапнують. Солонці та солонуваті ґрунти за ротацію слід гіпсувати 1–2 рази.

3) Підбір кращих сортів та гібридів цукрового буряка.

Сорти: Білоцерківський однонасінневий 45, Веселоподолянський однонасінневий 29, Уладівський однонасінневий 35, Ялтушківський однонасінневий 30, Ялтушківський однонасінневий 64 та інші. Гібриди – Іванівський ЧС33, Іванівсько-Веселоподолянський ЧС84, Білоцерківський ЧС51, Білоцерківський ЧС57, Білоцерківський ЧС90, Верхнянський ЧС63, Київський ЧС62, Слов'янський ЧС94 та ін.

4) Підготовка насіння до сівби. Насіння цукрового буряку необхідно готувати до сівби на насінневих заводах. Насіння, крім сушіння, очищення й сортування калібрують, шліфують, дражують, обробляють захисними стимулюючими речовинами.

5) Обробіток ґрунту, внесення гербіцидів, сівба. Рекомендовано поліпшений спосіб обробітку ґрунту, який включає: дворазове лущення стерні дисковими і лемішними лущильниками на глибоку зяблеву оранку в кінці вересня на початку жовтня двоярусними плугами. Весняний обробіток включає – ранньовесняне розпушування та вирівнювання ґрунту на глибину 2,5–3,0 см. Передпосівний обробіток ґрунту, а отже і сівбу буряків, доцільніше проводити за ранньовесняним обробітком, не допускаючи розриву між цими операціями. Сівбу необхідно починати, коли темпе-

ратура ґрунту на глибині 10 см досягає 5–6 °С. Глибина загортання насіння повинна бути – 2,5–3,0 см, а при підсиханні ґрунту – 3,5–4,0 см.

6) Догляд за посівами. Система заходів догляду за посівами повинна включати: до і післясходове суцільне розпушування ґрунту, формування (в разі необхідності) густоти насадження рослин, розпушування ґрунту в міжряддях і рядках, підживлення рослин, захист від шкідників і хвороб. Оптимальна густина насадження рослин в період збирання повинна становити (для зони оптимального зволоження) 115–120 тис./га, нестійкого зволоження – 110–115 тис./га і недостатнього – 100–105 тис./га. Заходи боротьби зі шкідниками та хворобами: протруєння насіння, обробка посівів фунгіцидами (акробат МЦ (2 кг/га), альто 400 (0,2 кг/га), фундазол (0,6 кг/га), байлетон (0,6 кг/га), бенлат (0,6–0,8 кг/га), дерозал (0,3–0,4 кг/га). В боротьбі зі шкідниками: обробка насіння фураданом, дурсбанон (1,5–2,5 кг/га), золопом (3,0–3,5 кг/га), нурелом Д (1,0 кг/га), сумітіоном (0,6г/га), фастаком (0,1 кг/га).

7) Збирання цукрових буряків. Найдоцільніше проводити при настанні технічної стиглості – це кінець вересня – перша декада жовтня. Строки збирання цукрового буряка визначаються технічними можливостями господарств, що гарантувало б закінчення збирання до 25 жовтня. Цукрові заводи повинні мати у вересні тридобовий запас коренеплодів.

З метою ефективної діяльності цукрово-переробних заводів необхідно запропонувати наступні заходи:

II. Обов'язкове дотримання технологічної схеми виробництва цукру:

1) Підготовка буряків до дифузійного процесу (гідравлічна подача, миття, зважування, здріблення в стружку);

2) Отримання дифузійного соку;

3) Очищення дифузійного соку (дефекція, сатурація, сульфатація);

4) Згущення соку (випаровування соку, очищення сиропу).

Отримання кристалічного цукру (варка утфелю і кристалізація, центрифугування утфелю, відбілювання цукру). Сушіння, пакування та зберігання цукру.

5) Отримання дифузійного соку. Мета цього технологічного процесу – вилучення з бурякової стружки максимальної кількості цукрози. Стружку обробляють протитоком у воді при температурі 70–75°C. Внаслідок такого впливу протоплазма в клітинах денатурує, практично вся цукроза через стінки клітин переходить (дифундує) у воду. Зі 100 кг стружки відбирають 115–130 кг соку. Тривалість дифундування 70–80 хв.

6) Випаровування соку. Випаровування соку здійснюють у випарних установках з багаторазовим використанням пари. Випарні апарати працюють безперервно, тобто в них весь час надходить рідкий сік на випаровування та безперервно відводиться густий сік, який називається сиропом.

7) Отримання кристалічного цукру. Отримання кристалічного цукру з соку відбувається в кілька етапів. Спочатку його уварюють у вакуум-апараті до вмісту сухих речовин 92,5–93,5 %. При цьому частка цукру викристалізовується, утворюючи суміш кристалів та міжкристального розчину. При центрифугуванні утфелю раціональним є трикристалізаційна схема промивання цукру 70–74 % сухих речовин та нагрітим до 75–80°C другим відтоком утфелю.

8) Сушіння, пакування та зберігання цукру. Вологість вивантаженого з центрифуги цукру коливається в межах 0,5–1,5 %, а температура – 70–80°C. Такий цукор необхідно сушити, оскільки в ньому утворюються грудки. Крім цього, при транспортуванні кристали легко ушкоджуються. Якість цукру, що утворюється залежить від величини кристалів. Чим дрібніший цукор, тим більша його поверхня і тим більше нецукрів може на ній затримуватися. Тому білий цукор варять на середній та великій кристали, а нижчі продукти для кращого знецукрювання – на дрібний. Ми вважаємо, що впровадження систем якості, які відповідають міжнародним стандартам ISO серії 9000, дасть можливість подальшому відродженню та перспективному розвитку цукробурякового підкомплексу України.

При удосконаленні міжгалузевих економічних зв'язків виробників це дозволить розв'язати проблеми розвитку цукробурякової галузі: забезпечить рівень спеціалізації основних буряко-сійних господарств України; сприятиме економічну ефективність

роботи цукрових заводів; сприятиме задоволеності клієнтів та ефективності існуючої системи управління якості; поліпшить організацію управління сільгоспідприємством, залучить зарубіжні й вітчизняні інвестиції.

4.4. Регулювання еквівалентності міжгалузевих відносин в АПВ

Нині сільське господарство перебуває у важкому економічному стані. В сучасний період сільськогосподарське виробництво втрачає значні фінансові ресурси внаслідок існуючих проблем, які пов'язані з нееквівалентними розподільчими міжгалузевими економічними відносинами у сфері сільськогосподарського виробництва. Сільське господарство залежить від суміжних галузей, при яких міжгалузевий обмін не є ефективним через порушення еквівалентних пропорцій. Воно втрачає при цьому великий капітал, який міг би бути використаний на соціальне облаштування сіл та подальший розвиток агропромислового виробництва. Монополізація галузей сільського господарства відбувається за рахунок тих галузей, які займаються збутом та постачають матеріальні ресурси. Активний ріст монополізації зумовлюють ті галузі, що обслуговують сільське господарство. Монополізація переробної сфери – це наслідок об'єктивного процесу концентрації аграрного виробництва, створюючи тим самим передумови до еквівалентних економічних відносин між переробною і сільськогосподарською галузями. При цьому економічні позиції аграрних товаровиробників погіршуються. Тому надходження капіталу із зовнішніх джерел відіграло і продовжує відігравати здебільшого позитивну роль у розвитку сільського господарства. Разом із тим, така форма капіталізації сільського господарства обов'язково повинна бути економічно врегульованою і контрольованою державою [8, с. 49]. Актуальною залишається проблема забезпечення паритету цін для всіх країн і ринкової економіки в цілому. Агропромислове виробництво в сучасних умовах господарювання потребує докорінної перебудови системи нееквівалентних міжгалузевих відносин у виробництві, обігу та розподілі сільськогоспо-

дарської продукції. Втрати агропромислового виробництва залежать від того, настільки потужні ті галузі економіки з якими вона вступає в міжгалузеві обмінні процеси.

Регулювання міжгалузевих відносин у сільському господарстві є головним завданням в еквівалентності міжгалузевого обміну. Потребують подальшого і більш глибокого вивчення питання нееквівалентності міжгалузевого обміну, розбалансування міжгалузевих економічних відносин, підходів до основ формування міжгалузевих економічних відносин у сільськогосподарському виробництві. Питання формування еквівалентності міжгалузевого обміну агропромислового виробництва надзвичайно актуальне. Регулювання нееквівалентності міжгалузевих економічних відносин шляхом ініціативної конструктивізації відносин між несільськогосподарськими суб'єктами та, безпосередньо, з сільськогосподарськими товаровиробниками слід вважати цілком природним процесом. Виробництво агропромислової сфери являє собою складну систему підприємств з різноманітними вертикальними та горизонтальними координаціями. Порушення еквівалентності міжгалузевого обміну призвело до диспропорцій виробничо-технологічного ланцюга та фінансової нестабільності підприємств агропромислової сфери. Проявом нестабільності економічної системи є нееквівалентність міжгалузевого обміну. Сутність нееквівалентності міжгалузевого обміну та форм прояву – досить складне питання. Нееквівалентність міжгалузевого обміну створює своєрідний гальмуючий механізм всієї економічної системи. Нееквівалентний міжгалузевий обмін підриває розвиток міжгалузевих комплексів, змушує державу створювати для підприємств економічно сприятливі умови обміну.

Отже, структура взаємного обміну продукцією нееквівалентна. Міжгалузевий обмін стає вигідним для однієї сторони, і так само економічно не вигідним для іншої – це характерні прояви нееквівалентності міжгалузевих економічних інтересів. Причини нееквівалентності міжгалузевого обміну здавна привертає увагу науковців. Фактичні причини диспаритету, на наш погляд, пов'язані з відмінностями промислового та аграрного капіталу. Крім того, причиною нееквівалентності міжгалузевого обміну вступає вплив сезонного виробництва, погодно-кліматичних та

біологічних факторів, географічної розосередженості та ін. Ці причини опосередковують одна одну і дають від'ємний синергетичний результат. Виникає необхідність в обґрунтуванні природи цього явища та пошук шляхів зменшення негативних наслідків стосовно міжгалузевого обміну. Немає потреби доводити, що еквівалентний міжгалузевий обмін ефективніший, оскільки більшою мірою відповідає справедливому стану речей. Закономірним наслідком досягнення еквівалентного обміну видається створення відповідних умов для прискореного розвитку аграрного виробництва на взаємовигідних умовах. Метою еквівалентного міжгалузевого обміну є підтримка та регулювання обмінного балансу між сферами агропромислового виробництва. В розвинених країнах світу поглиблення нееквівалентності міжгалузевих відносин підтверджується фактичним співвідношенням індексу паритетності цін на аграрну продукцію до динаміки та розвитку науково-технічного прогресу. Останній своєю сутністю пов'язаний з конкуренцією, мета якої – подолання тенденцій монополізації ринкового середовища. Вплив нееквівалентності міжгалузевих економічних відносин на агропромислове виробництво має свою специфіку. Товаровиробники аграрної продукції не можуть придбати на вигідних умовах як матеріально-технічні ресурси, так і реалізувати власний кінцевий продукт споживачеві на вигідних економічних умовах, оскільки цінова політика придбання ресурсів виробництва перевищує собівартість.

На нашу думку, з метою забезпечення еквівалентних міжгалузевих економічних відносин необхідно враховувати галузеві особливості сфер агропромислового виробництва. Обґрунтоване формування міжгалузевих економічних відносин, подальше впровадження вертикально-інтегрованих структур, еквівалентний обмін у I та III сферах агропромислового виробництва – це одні з головних передумов до ефективного розвитку галузей економіки. Нееквівалентність міжгалузевих відносин є проблемою національного масштабу. Втрати від нееквівалентності означають міжгалузевий перерозподіл коштів, адже для несільськогосподарських галузей економіки відповідні витрати є зовнішніми. Пропорції суспільного виробництва – це кількісне співвідношення, домірність частин, сфер і підрозділів суспільного виробництва [240, с. 1066].

Найбільш важливі пропорції: між промисловістю та сільським господарством, виробництвом і споживанням, виробництвом і не виробництвом, сферами, накопиченням і споживанням представлені на рис. 4.6. Пропорційність зумовлює регулятивні норми, при яких встановлюються його об'єктивні суспільні пропорції виробництва. При капіталізмі в умовах держави пропорції суспільного виробництва стихійно регулювалися законом вартості. Останній – це економічний закон товарного виробництва, який регулює обмін товарів відповідно до їхньої суспільної вартості, тобто кількістю витраченої на їх виробництво суспільно-необхідної праці. Закон вартості – стихійний регулятор суспільного виробництва. Під впливом попиту та пропозиції ціни товарів стихійно коливаються навколо їх вартості (цін виробника) [240, с. 1269]. Непропорційність диктує потреби в мотиваційних основах міжгалузевого обміну. Ми вважаємо, ця непропорційність насамперед, стосується суспільно-економічного розвитку (тобто нерівномірний розподіл ринкової влади суміжних галузей).

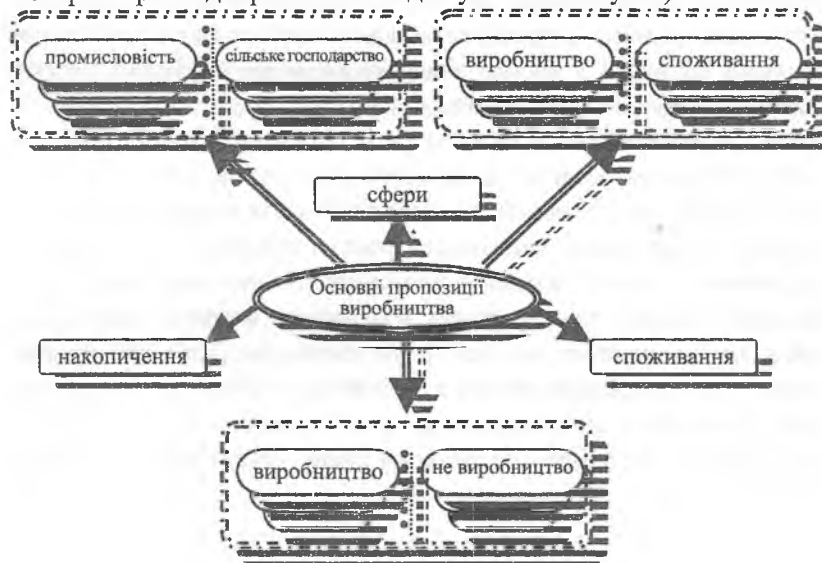

Рис. 4.6. Найбільш важливі пропорції суспільного виробництва
Джерело: власні дослідження.

За даними Економічної енциклопедії, нееквівалентний обмін визначається як “обмін товарів, при якому в умовах приватної власності ціни істотно відхиляються від вартості, а в умовах капіталістичної власності – від ціни виробництва” [340, с. 95]. Витоки нееквівалентності слід шукати в тих економічних категоріях де безпосередньо відбувається зв'язок з суб'єктами міжгалузевого обміну. Затяжна нееквівалентність економічних відносин позначилася і на кредитуванні сільського господарства. Інвестиційний клімат в аграрному секторі залишається найгіршим порівняно з іншими галузями [18, с. 20–26]. Як уже доведено, нееквівалентність міжгалузевих економічних відносин є явищем закономірним, в якому проявляється природа внутрішнього протиріччя. При вивченні генезису нееквівалентних економічних міжгалузевих відносин економічна наука встановила комплекс явищ, які спричиняють нееквівалентність. Закономірним явищем є те, що з розвитком продуктивних сил виникають нові галузі, які характеризуються різними ступенями монополізації та факторами виробництва. На рис. 4.7. наочно показано характер порушень закону вартості в процесі міжгалузевих обмінних процесів, оскільки за своєю суттю цей закон виконує роль обмежувального економічного регулятора розвитку економіки і тим самим забезпечує сталий економічний розвиток та стабільність. Ця закономірність зумовлює поглиблення нееквівалентності і ставить її в залежність від розвитку інших галузей. Закономірності нееквівалентності та основні форми її прояву дають можливість назвати принципові риси, які є спільними для всіх форм існування. Деякі автори вважають, що нееквівалентність є результатом різниці в економічному становищі, що спричиняється нерівномірністю економічного розвитку або, в більш загальному плані – суспільного розвитку [222, с. 22].

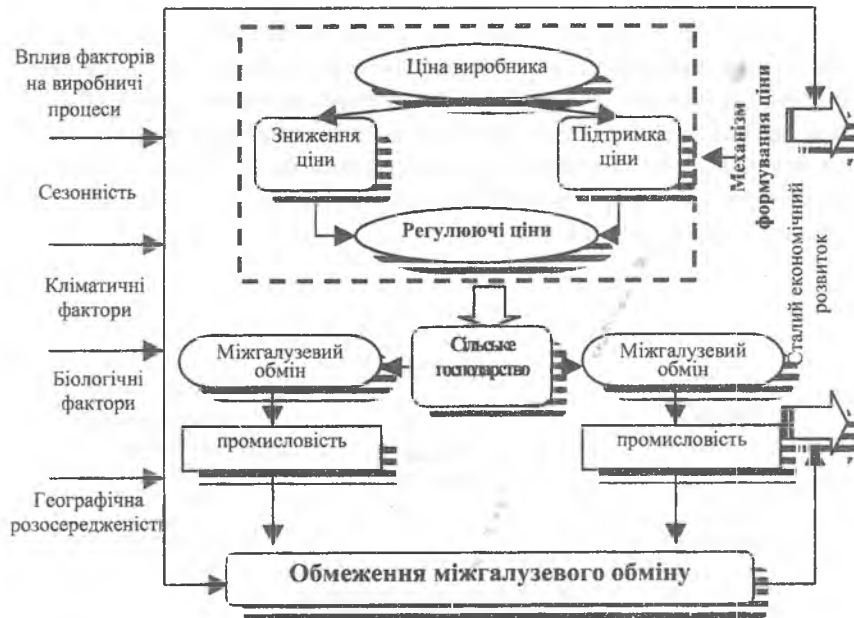

Рис. 4.7. Регулюючий вплив нееквівалентності на економічний розвиток
Джерело: власні дослідження

Нееквівалентність – це комплексне і складне явище, яке притаманне для розвинутого товарного виробництва. Нееквівалентність міжгалузевих економічних відносин в агропромисловому виробництві пояснюється недостатньо сформованим спільним економічним інтересам несільськогосподарських суб'єктів та аграрних товаровиробників. Нееквівалентність міжгалузевих економічних відносин виникає всередині аграрного виробництва. При цьому відбувається обмеження перспектив поліпшення агропромислового розвитку і сільського господарства в цілому. Внаслідок нееквівалентності міжгалузевих відносин в агропромисловому виробництві виникає перерозподіл ресурсів з галузі сільського господарства у суміжні галузі. Така нееквівалентність відноситься до різних сфер аграрного виробництва. Отже, нееквівалентність – це форма прояву внутрішньо-суперечливої природи ринку. На підставі цього, такі внутрішні про-

тиріччя ще раз підкреслюють закон діалектики щодо постійного вдосконалення предмета (у нашому випадку – ринку), а також знаходити економічно вигідні шляхи регулювання оптимальних обмінних процесів. Як правило, нееквівалентність формується між різними країнами або галузями в процесі обміну на користь потужного економічно-розвинутого суб'єкта. Основні типи нееквівалентності представлені на рис. 4.8.

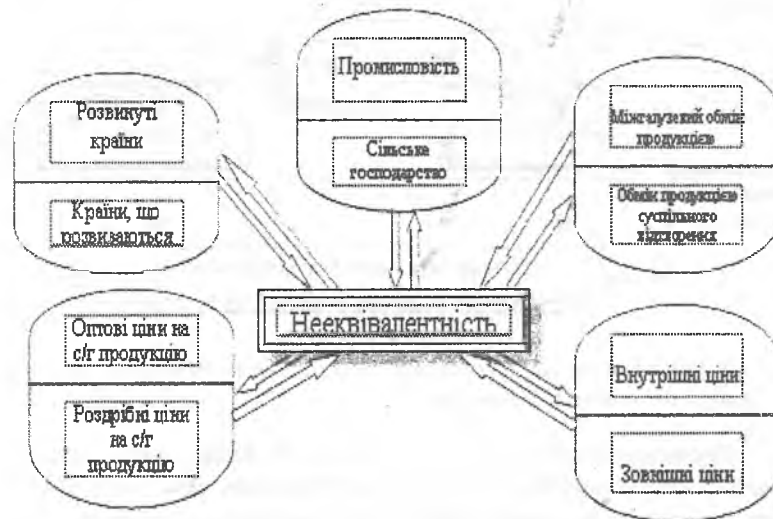

Рис. 4.8. Основні типи нееквівалентності

Джерело: складено автором на основі [20, с. 58; 164, с.186; 204, с. 5; 222, с. 108].

Як відомо, нееквівалентність не може існувати там, де промислові й аграрні підприємства виробляють продукцію, яка є однорідною. Витоки нееквівалентності слід шукати в рамках тих категорій, які пов'язані з суб'єктами обміну, тобто з особливими структурними і функціональними властивостями галузей. Якщо нееквівалентність обміну не може формуватися в рамках логічного механізму, то причини її повинні впливати з особливостей

системної будови його носіїв. Необхідно знати й обґрунтувати той специфічний параметр структури галузі, що може зумовити перманентні диспропорції обмінного процесу [20, с. 34]. Універсальною характеристикою ринкових економічних відносин є нееквівалентність міжгалузевого обміну в формі цінового диспаритету. Диспаритет цін – одна з головних дестабілізаційних причин, яка погіршує економічні показники та скорочує обсяги виробництва агропромислової сфери. Викривлення економічних законів стосовно сільського господарства призвело до зменшення обсягів аграрного виробництва і, як наслідок, відбулося погіршення економічних показників.

Детермінаційний цикл диспаритету цін представлений на рис. 4.9. У середині сільськогосподарської галузі відбуваються складні взаємовідносини між рівнями товаровиробників та різними структурними рівнями. Закономірність диспаритету цін є наслідком її системної та інтегральної сутності. На нашу думку, цінова політика в агропромисловому виробництві повинна проводитися на основі вільного ціноутворення із взаємним поєднанням економічних інтересів переробних підприємств та товаровиробників аграрної продукції через впровадження інтеграційних заходів. Сама природа ціни полягає у тому, що товаровиробник самостійно повинен отримувати дохід від власного виробництва. Товаровиробники постійно втрачають купівельну спроможність та власні обігові кошти виробництва. Формулювання ціни виробника продукції є формою усупільнення товарних та міжгалузевих економічних відносин. Адже в цьому випадку зростає роль соціального фактора. Мета кожного товаровиробника – це отримати максимальний дохід від реалізації продукції і тому він в постійному пошуку в ринку високодохідних пропозицій. Якщо підприємство не розширює обсяги власного виробництва, а штучно підвищує ціни на товарну продукцію і отримує за рахунок цього прибуток, необхідно проводити політику обмеження виробництва і продажу – рестрикцію (від лат. *restrictio* – обмеження).

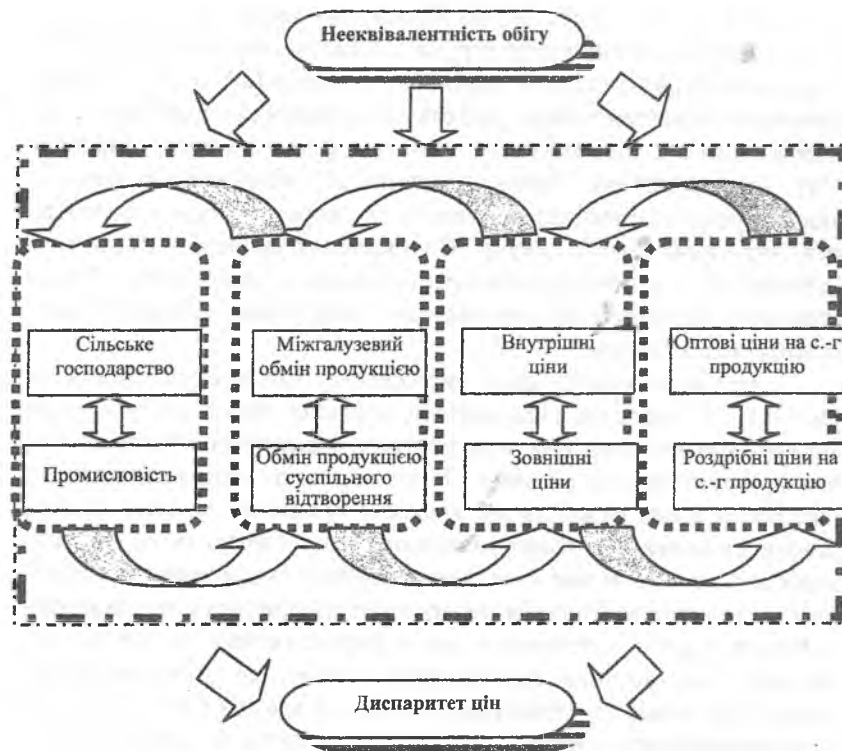

Рис. 4.9. Детермінаційний цикл диспаритету цін

Джерело: власні дослідження.

Це допоможе розв'язати складне питання диспропорцій виробничо-технологічного ланцюга та фінансової стабільності підприємств агропромислової сфери. Деякі автори вважають, що держава має величезні можливості впливу на процеси цінового регулювання і контролю за переміщенням рівнів і структури цін, за дією усього цінового механізму в напрямі досягнення еквівалентності товарно-грошового обміну і цінових паритетів. Нині в усіх високорозвинутих країнах світу ціни тією чи іншою мірою знаходяться під регулюючим впливом не тільки ринку, а й держави [127, с. 184].

З метою забезпечення еквівалентності міжгалузевих економічних відносин в АПВ необхідно, в першу чергу, провести організаційно-економічні заходи. Практично всі дослідники погоджуються з тим, що більше ніж шестиразове погіршення паритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, яка споживається в сільському господарстві, є головною причиною кризового стану вітчизняного аграрного сектору [163, с. 120]. Для розв'язання проблеми еквівалентного міжгалузевого обміну необхідно застосувати інтеграційний підхід. Система впливу на механізм встановлення ціни представлена на рис. 4.10.

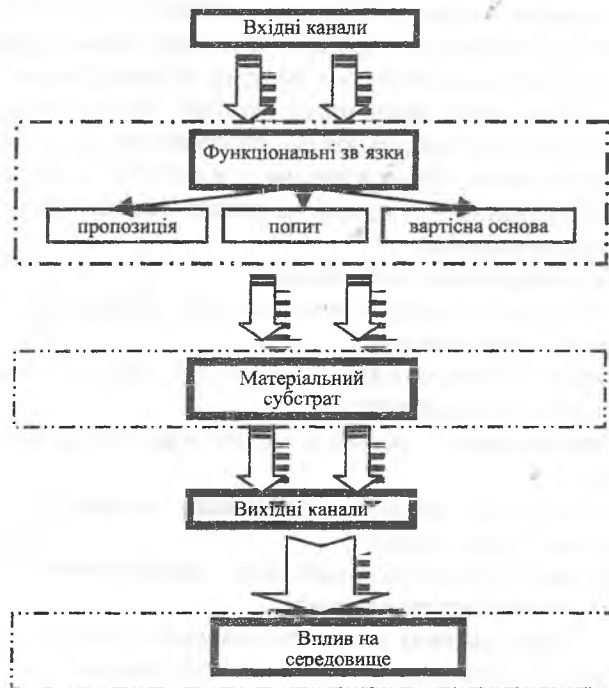

Рис. 4.10. Система впливу на механізм встановлення ціни
Джерело: власні дослідження.

Безперервності виробництва при єдиному технологічному процесі в регіоні (районі, області тощо), значно вищому рівні організації виробництва [132].

На думку деяких науковців, з метою розподільних стосунків між учасниками вертикально-інтегрованого формування в АПВ пропонується вдосконалення основних її напрямів:

- уніфікація управлінської звітності учасників об'єднання, розвиток механізму внутрішнього обліку та звітності;
- вдосконалення договірної системи, розробка кодексу корпоративної поведінки;
- розвиток системи фінансово-економічного планування; впорядкування системи внутрішньо групових взаєморозрахунків, формування і розподіл прибутку, централізованих фондів;
- впровадження ефективної системи оплати праці працівників від госпрозрахункового доходу, прогресивної системи;
- перерозподіл функціональних областей і повноважень з управління внутрішньо-груповими потоками (фінансовими, матеріальними, інформаційними);
- оптимізація відповідальності;
- оптимізація дивідендної політики об'єднання, системи податкового фінансування;
- розробка претензійного механізму, якщо перевищують системи економічних санкцій;
- впровадження і розвиток механізмів внутрішнього госпрозрахунку;
- оптимізація рівня централізації управління змінно-розподільчими відносинами;
- розвиток механізмів майнової взаємозалежності учасників об'єднання (структури власності).

З урахуванням усіх запропонованих напрямів паритетного механізму розподільчих відносин це дозволить підвищити конкурентоспроможність підприємств агропромислового виробництва [161, с. 221–222].

На нашу думку, невідкладним завданням фінансово-економічного блоку управління державою повинно бути створення сприятливих соціально-економічних умов на селі, і передусім

у напрямі розвитку агропромислових формувань. Державне регулювання, на наш погляд, повинно налагодити такі міжгалузеві відносини між сферами виробництва, заготівлі, зберігання переробки та торгівлі, які б забезпечували стосунки вертикальної координації або інтеграції партнерів. В основу таких відносин повинна бути покладена взаємна спільність економічних інтересів учасників однієї продукції вертикалі.

Крім того, поступове подолання проблеми нееквівалентності можливе в рамках удосконалення механізмів вертикальної координації. Цей процес проходить дуже повільно, потребує більш досконалого вивчення та велику кількість економічних, соціальних і технологічних передумов. На думку деяких авторів створення певної моделі, яка передбачала б об'єднання зусиль виробників сільськогосподарської продукції, її переробників, продавців і споживачів, має ґрунтуватися на засадах логістичних підходів, що не знайшло широкого розповсюдження у практичній діяльності підприємств різних галузей, у тому числі й аграрної сфери. Логістична система у сільськогосподарському виробництві використовує синергійні зв'язки підприємств, пов'язаних технологіями, транспортуванням, переробкою, реалізацією тощо, аграрної продукції і передбачає оптимізацію управління матеріальними потоками. Усі проміжні ланки (від виробника до споживача) поєднуються єдиною метою – забезпечити потреби споживачів з урахуванням їхніх часових, цінових, якісних, кількісних, асортиментних вимог. Коли вимоги споживачів стають пріоритетними для всіх ланок просування продукції, підприємства мають створити умови оптимального управління матеріалопотоками [322, с. 25–30]. Проблеми в збалансованості розвитку, пропорційності галузей економіки, завжди цікавив економістів різних країн світу. Налагодження взаємовигідних міжгалузевих економічних відносин між виробниками сировини та переробними галузями можливий при інтеграції та створенні вертикально-інтегрованих структур. Виникає необхідність в зміцненні ринкової влади переробних підприємств.

Ключем до самозахисту товаровиробників є створення кооперативних об'єднань у сферах збуту продукції та матеріально-

технічного постачання. В результаті створених кооперативних об'єднань товаровиробники набувають більшої ринкової влади.

Отже, таке зміцнення ринкової влади переробних підприємств сприятиме наближенню еквівалентного міжгалузевого обміну. З метою відновлення балансу держава повинна створити такий механізм регулювання, який зможе забезпечити всі галузі економіки приблизно однаковим прибутком. Один із проявів нестабільності економічної системи є нееквівалентність міжгалузевого обміну.

На нашу думку, необхідне термінове втручання держави як гаранта справедливості, з метою проведення економічної реформи з метою регулювання міжгалузевих виробничих економічних відносин сільськогосподарських аграрних підприємств. Питання державного регулювання економіки повинні бути направлені на покращення міжгалузевих економічних відносин в економіці. Крім того, необхідно невідкладно провести економічну реформу в системі заготівлі та реалізації аграрної продукції.

Вважаємо, тільки при вдалому забезпеченні еквівалентних розподільчих міжгалузевих економічних відносин можна досягти сталого економічного розвитку економіки всієї країни. Тільки з урахуванням галузевих особливостей можливе ефективне становлення вертикально-інтегрованих структур.

Головною тенденцією регулювання нееквівалентності міжгалузевих відносин, забезпечення економічного зростання аграрного виробництва є зростання продуктивності праці. Еволюційне подолання проблеми нееквівалентності можливе за умови істотного вдосконалення інституційних механізмів вертикальних відносин.

ВИСНОВКИ

Сучасна тенденція розвитку світових економічних відносин пов'язана з поширенням інтеграційних процесів, які охоплюють не лише економічні зв'язки, а й національні грошові системи держав. Поглиблення суспільного поділу праці зумовлюють потребу вдосконалення взаємних виробничих зв'язків між галузями на основі зрушень у виробництві продукції як постачальників, так і споживачів. Якісний аспект міжгалузевих та внутрігалузевих пропорцій зумовлюється передусім рівнем розвитку продуктивних сил. Формування обґрунтованих та економічно справедливих міжгалузевих економічних відносин у сільськогосподарському виробництві становить визначальну передумову розвитку ринкової економіки.

Головним питанням формування еквівалентності міжгалузевого обміну на післяреформаційному етапі розвитку агропромислової сфери є створення оптимальної моделі, яка зможе поєднати систему економіки та агропромислового виробництва. Вважаємо, необхідно передбачити зміни безпосередньо в структурі виробничих фондів аграрного виробництва. Для цього необхідно міжгалузевий обмін, як провідний методологічний принцип, об'єднати в цілісну систему яка буде передбачати напрями стратегії, тактики та шляхи вдосконалення міжгалузевих економічних зв'язків. Один із важливих факторів, який об'єднує галузі агропромислового виробництва, є переробна промисловість. Необхідно створити умови для швидкої переробки сільськогосподарської продукції в межах регіону та оперативної роздрібно й оптової торгівлі. Формування обґрунтованих та економічно справедливих міжгалузевих економічних відносин в аграрній сфері виступає визначальною передумовою розвитку ринкової економіки. Формування нових агропромислових об'єднань на основі міжгалузевої інтеграції дасть можливість суттєво підвищити економічну ефективність як сільськогосподарського виробництва в цілому, так і всіх взаємопов'язаних галузей агропромислової сфери.

Головним механізмом удосконаленням агропромислового виробництва є інтеграційна спрямованість виробництва по вертикальному типу. Агропромислова інтеграція повинна будуватися за міжгалузевим принципом. Інтеграційний процес в агропромисловому виробництві можливий при об'єднанні двох великих галузей рослинництва і тваринництва та галузей промислової переробки. Таке поєднання гарантуватиме економічну сталість підприємств агропромислового виробництва, надійність та суттєві переваги в умовах дефіциту ресурсів.

Вважаємо, що вертикальна інтеграція – це процес регулювання нееквівалентності міжгалузевих відносин, яка не тільки усуває нееквівалентність у міжгалузевих відносинах, а й сприяє прискореному процесу відповідних структурних змін в агропромисловому виробництві. Тільки при створенні ефективних міжгалузевих економічних відносинах можливий вільний рух сільськогосподарської продукції від виробника продукції до кінцевого споживача. Галузева організація управління розвитком агропромислового виробництва в сучасних умовах стимулює вертикальну інтеграцію через формування корпоративних агропромислових об'єднань.

Основними напрямками державної структурної політики в сфері виробництва цукробурякового підкомплексу є: ліквідація диспропорцій у міжгалузевих комплексах; більш раціональне розміщення продуктивні сили; встановлення оптимальних макроекономічних пропорцій; створення ефективної регіональної господарської системи; відновлення матеріально-технічних баз; удосконалення системи оптово-відпускних цін для споживчого ринку; обов'язкове державне регулювання рівня закупівельної ціни на цукровий буряк на кожний рік. Структурна політика в сфері виробництва цукробурякового підкомплексу полягає в оптимізації міжгалузевих економічних відносин та створенні ефективних еквівалентних пропорцій для всіх учасників ринкових відносин. Для ефективного розвитку національного цукробурякового виробництва необхідна ефективна політика органів влади та суттєва фінансова підтримка з боку держави. За активної фінансової підтримки держави з'явиться можливість мати додаткові обігові кошти для: відновлення матеріально-технічної бази на новій техні-

ко-технологічній основі; забезпечення більш продуктивного використання земельних ресурсів; запровадження обов'язкового дотримання науково-обґрунтованих цукробурякової сівоzmіни; швидкого освоєння передових біоадаптивних технологій виробництва цукрових буряків до основного обробітку ґрунту; – оперативного впровадження досягнень науково-технічного прогресу; укладання ф'ючерсних контрактів між продавцем і покупцем, з одного боку, і кліринговою палатою ф'ючерсної біржі – з іншого, на постачання цукрового буряка за узгодженою ціною на конкретну дату в майбутньому.

Для забезпечення еквівалентності міжгалузевих відносин в АПВ необхідно розробити організаційно-економічні заходи державного регулювання. Державне регулювання, на наш погляд, повинно налагодити такі міжгалузеві відносини між сферами виробництва, заготівлі, зберігання переробки та торгівлі, які б забезпечували стосунки вертикальної координації або інтеграції партнерів. В основу таких відносин повинна бути покладена взаємна спільність економічних інтересів учасників однієї продукції вертикалі. Створення агрохолдингових структур у системі агропромислового виробництва дасть можливість відновити міжгалузеві економічні зв'язки шляхом гармонійного поєднання виробництва, переробки, зберігання сільськогосподарської сировини та збуту готової продукції. Вважаємо, перспективним напрямом подальших досліджень є розробка механізму державного регулювання інтегрованими процесами в АПВ, які зможуть забезпечити оперативну адаптацію виробництв аграрної сфери до нових умов господарювання в складних економічних ситуаціях. На наш погляд, перспективним напрямом подальших наукових досліджень залишається питання ефективності створення агрохолдингів в сфері аграрної сфери та організація фінансових потоків. З метою ефективного забезпечення сфери виробництва агропромислового виробництва повинен ефективно працювати технологічний ланцюг: “виробництво – заготівля – переробка – зберігання – транспортування – реалізація – обслуговування”. Ефективний розвиток міжгалузевих економічних відносин можна досягти за умови повної інтеграції маркетингу на сільськогосподарських підприємств.

вах. Пропорційний розвиток сільського господарства і промисловості зумовлюється не лише внутрішніми зв'язками системи агропромислового виробництва, а й зв'язками цієї системи з іншими галузями економіки.

Для досягнення розширеного відтворення цукробурякового підкомплексу, на нашу думку, мінімальні ціни повинні забезпечувати рівень рентабельності щонайменше 5 %. З урахуванням специфіки регіону рівень мінімальної рентабельності може бути змінений. При встановленні граничної ціни реалізації 1 ц цукрових буряків слід пов'язувати її рівень із повною собівартістю виробництва. Структурна політика в сфері виробництва цукробурякового підкомплексу полягає в оптимізації міжгалузевих економічних відносин та створенні ефективних еквівалентних пропорцій для всіх учасників ринкових відносин. Для ефективного розвитку національного цукробурякового виробництва необхідна ефективна політика органів влади та суттєва фінансова підтримка з боку держави. Головною стратегічною політикою цукровиробника є збалансованість всіх сфер цукробурякового підкомплексу та отримання максимальної кількості цукру з найменшими витратами виробництва. Провівши аналіз сучасного стану міжгалузевих відносин в АПВ нами встановлено, що головним механізмом удосконалення агропромислового виробництва та досягнення відповідного синергетичного ефекту є інтеграційна спрямованість сільськогосподарського виробництва по вертикальному типу. Тільки вертикальна інтеграція може забезпечити єдність і неперервність допоміжних і технологічних дій та найповніше використовує комплексні господарські ресурси. Цілісність міжгалузевих економічних зв'язків агропромислового виробництва реалізується через відповідні критерії збалансованості та пропорційності. За рахунок недостатньої організаційно-економічної та технологічної залежності сільського господарства від інших суміжних галузей це призводить до нееквівалентного міжгалузевого обміну між ними. Ефективного розвитку міжгалузевих відносин можна досягти за умови повної інтеграції маркетингу на сільськогосподарських підприємствах. Вважаємо, що невідпрацьованість механізму регулювання міжгалузевих відносин в агропро-

мисловому виробництві призводить до зниження ефективності галузі та значного спаду аграрного виробництва. Саме через запровадження механізму справедливого розподілу доходу та встановлення гарантованих цін на продукцію аграрної сфери можливе нормативне забезпечення рівня рентабельності виробництва агропромислового виробництва.

З метою відродження цукробурякової галузі та запобігання в ній кризових явищ необхідно неухильно виконувати вимоги ISO 9000 від інтенсивної технології з вирощування цукрових буряків до отримання готового продукту – цукру. На всіх етапах виробництва необхідно створити чітку комплексну систему якості. З метою відродження та розвитку цукробурякової галузі мають бути впроваджені новітні досягнення науково-дослідних інститутів в галузі виробництва та торгівлі.

Для підвищення якості цукросировини необхідно використовувати тільки гібриди цукристо-врожайного напрямку. Також слід ретельніше визначити переваги цієї культури щодо її економічної ефективності та потенційних можливостей. Перспективою для цукробурякової галузі АПВ є кластерна система організації виробництва. Це змусить об'єднати зусилля провідних аграріїв, суб'єктів інвестиційної діяльності та науково-дослідні інститути у конкурентній боротьбі. В майбутньому необхідно раціонально розміщувати сировинні зони цукрових заводів з метою оптимального співвідношення між виробничою потужністю заводів та потенційними можливостями господарств з виробництва сировини. На нашу думку, підвищення економічної ефективності роботи цукрових заводів можливе за умови: раціонального використання виробничих ресурсів, удосконалення міжгалузевих економічних зв'язків виробників, формування нових інтеграційних технологічних та економічних відносин, створення відповідної законодавчої бази.

Для інвестиційного забезпечення діяльності підприємств харчової промисловості в Україні доцільне запровадження таких заходів:

– використання прямих іноземних інвестицій з метою удосконалення існуючої виробничої бази;

- активне використання ринку цінних паперів, за допомогою якого здійснюється перерозподіл інвестиційних ресурсів і забезпечення надходження внутрішніх та іноземних інвестицій;
- розширення позабюджетної підтримки інноваційної діяльності за рахунок коштів інноваційних структур, позабюджетних фондів.

Ціноутворення на сільськогосподарську продукцію сьогодні не забезпечує потрібної прибутковості капіталу. Через відсутність прямої підтримки держави, а також міжгалузевого обміну сьогодні агропромислове виробництво втрачає свої прибутки. Основним недоліком фінансової діяльності підприємства слід вказати відсутність умов функціонування даного господарюючого суб'єкта, який є одним із шляхів виходу України з фінансової кризи. Система ціноутворення передбачає ефективне формування ціни при плановій собівартості та визначеному прибутку, яка повинна покривати всі витрати підприємств агропромислового виробництва. За один із важливих елементів регулювання міжгалузевих економічних відносин у системі ціноутворення виступає створення відповідного механізму, який передбачатиме ефективне формування ціни при визначеному прибутку та плановій собівартості, що повинні покривати всі витрати сільськогосподарських підприємств, оскільки лише при правильно визначеній ціні сільгоспвиробник може мати відповідну фінансову стабільність. Необхідно прийняти Закон України “Про міжгалузеві економічні відносини в економіці України”, в якому передбачити наступне:

- запровадження оподаткування отриманих надприбутків за прогресивними ставками;
- створення фонду підтримки галузей з уповільненим оборотом капіталу, який би формувався в бюджеті країни за рахунок коштів, отриманих від надходжень оподаткування підприємств надприбуткових галузей економіки.

Розв'язання проблем цукробурякової галузі можливе за реалізації наступних комплексних заходів:

- дотримання вимог технології з виробництва цукрових буряків від основного обробітку ґрунту до збирання;
- ефективне внесення мінеральних і органічних добрив;

– упорядкування структури посівних площ та сівозмін.

Враховуючи цінову політику як на цукровий буряк, так і безпосередньо на цукор можна констатувати, що цукровий буряк сьогодні рентабельний майже у 90% товаровиробників. З метою запобігання кризовим явищам у цукробуряковому підкомплексі необхідно чітко виконувати всі нормативи від технології вирощування цукрового буряка до виробництва цукру, неухильно дотримувати норм і вимог ISO 9000.

При вдалому забезпеченні еквівалентних розподільчих міжгалузевих економічних відносин можна досягти сталого економічного розвитку економіки всієї країни. Тільки з урахуванням галузевих особливостей можливе ефективне становлення вертикально-інтегрованих структур. Розвиток інтеграційних процесів може відбуватися в умовах концентрації переробної промисловості та спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Головною тенденцією регулювання нееквівалентності міжгалузевих відносин, забезпечення економічного зростання аграрного виробництва є зростання продуктивності праці.

Регулювання міжгалузевих відносин у сільському господарстві, в умовах ринкової економіки, є головним завданням в еквівалентності міжгалузевого обміну. Подолання проблеми нееквівалентності можливе в рамках удосконалення механізмів вертикальної координації.

Підвищення рівня диверсифікації діяльності аграрного підприємства необхідно здійснювати надзвичайно обережно, враховуючи в кожному випадку специфіку виробництва, структуру конкуренції на ринку збуту готової продукції. Диверсифікація аграрного виробництва дасть змогу підприємству ефективно впливати на ринок, сформулювати чітку стратегію розвитку, а відтак отримати високі активи, уникнути можливого ризику. Сучасні напрями формування персоналу для сільськогосподарських підприємств можна вказати такі:

- розвиток нових принципів управління персоналом, підвищення продуктивності праці та ефективності сільськогосподарського виробництва;
- більш широке використання комп'ютерних моделей для визначення кількісного складу персоналу;

– зупинити процес міграції молодих спеціалістів до країн ближнього і дальнього зарубіжжя через впровадження програм зі створення належних умов життя та праці для спеціалістів і робітників за рахунок підприємства;

– професійний вибір перспективних фахівців для подальшого навчання в магістратурі й аспірантурі аграрного спрямування;

– впровадження цільового навчання випускників у закладах з аграрною спеціалізацією;

– перенавчання і працевлаштування працівників, які вивільнилися з аграрного виробництва.

Аграрна галузь, як і Україна в цілому, потребує цілісної системи освіти, яка б відповідала національним інтересам і європейським тенденціям розвитку, забезпечувала б підготовку фахівців для аграрного сектору економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. И. Хозяйственный механизм развитого общества / Л. И. Абалкин. – М. : Мысль, 1973. – 264 с.
2. Абрамов В. М. Мотивація і стимуляція праці в умовах переходу до ринку / В. М. Абрамов, В. М. Данюк, А. М. Колот. – О. : ОКФА, 1995. – 95с.
3. Аграрне право: [підручник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Жушмана, А. М. Статівки]. – Х. : Право, 2010. – 296 с.
4. Аграрне право України: підручник / [за заг. ред. В. М. Єрмоленко]. – К. : Юрінком-Інтер, 2010. – 608 с.
5. Агропродовольче виробництво у 1990–2009 рр.: тенденції розвитку [Пасхавер Б. Й., Шубравська О. В., Крисанов Д. Ф., Прокопенко К. О.] // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 12–20.
6. Амбарцумов А. А. Экономические связи промышленности и сельского хозяйства при социализме / Амбарцумов А. А. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 136 с.
7. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. / Андрійчук В. Г. – 2-ге вид., доп. і перероб. — К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
8. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: ідентифікація і мотиви здійснення / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 40–54.
9. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: монографія / Андрійчук В. Г. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – 216 с.
10. Ансофф И. Стратегическое управление. пер. с англ. / Ансофф И. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
11. Артус М. М. Формування механізму ціноутворення в умовах ринкової економіки / Артус М. М. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 354 с.
12. Аскин Я. Ф. Философский детерминизм и научное познание / Я. Ф. Аскин. – М. : Мысль. 1977. – 187 с.

13. Базилінська О. Я. Макроекономіка: навч. посіб. / Базилінська О. Я. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 442 с.
14. Бакай В. Й. Проблеми та перспективи розвитку цукрової галузі України / В. Й. Бакай, Ю. В. Дорош, О. Е. Кравченко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 3, Т. 3. – С. 15–18.
15. Бакум В. В. Методологія розробки агропромислових кластерних утворень регіону / В. В. Бакум // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 38–44
16. Балабанова Л. В. Управління персоналом: навчальний посібник / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – К. : Професіонал, 2006. – 512 с.
17. Барышников А. С. Проблемы формирования и развития межотраслевых комплексов и объединений / А. С. Барышников, Ю. А. Гранаткин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1988 – 240 с.
18. Белей С. І. Регіональний аспект відродження сільськогосподарства / С. І. Белей // Вісник ХНАУ. Серія "Економіка АПК і природокористування". – Харків, 2002. – С. 20–26.
19. Беленкова М. І. Систематизація управління виробничим потенціалом цукробурякових підприємств / М. І. Беленкова // Фінанси АПК. – 2011. – С. 100–103.
20. Березівський П. С. Організація виробництва в аграрних формуваннях: навч. посіб./ П. С. Березівський, Н. І. Михалюк; за ред. П. С. Березівського. – Львів: Українські технології, 2001. – 514 с.
21. Березіна Л. М. Економічна безпека та проблеми вдосконалення відносин суб'єктів АПК / Л. М. Березіна // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2011. – № 1 (4). – С. 39–43.
22. Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія розвитку / О. Г. Білорус, – К. : Батьківщина, 2001. – 301 с.
23. Білоченко А. М. Корпоративний механізм залучення фінансових ресурсів в агропромислове виробництво: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08. 06. 01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / А. М. Білоченко. – К., 2003. – 20 с.

24. Бойко Б. В. Теоретичні основи формування міжгалузевих відносин в АПК / Б. В. Бойко // Наука й економіка. – 2009. – Т. 2, № 3 (15). – С.125–128.
25. Бондар В. С. Тенденції цін світового ринку цукру і їх вплив на внутрішній ринок України [Електронний ресурс] / В. С. Бондар, С. Ю. Андрущенко // Цукрові буряки. – 2010. – №2 (74) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sugarbeet.org.ua/node/75>
26. Борисова В. А. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва фермерських господарств / В. А. Борисова, Н. Г. Маслак, М. Х. Корецький. – Суми: Вид-во “Довкілля”, 2002. – 202 с.
27. Бородаєвський С. В. Історія кооперації / С. В. Бородаєвський – Прага : Український громадський вид. фонд, 1925. – 445 с.
28. Брегель Э.Я. Политическая экономия капитализма: книга / Брегель Э.Я. – 2-е изд. доп. и перераб. – М. : Международные отношения, 1968. – 639 с.
29. Брус Ю. Реформа режима рынка сахара в ЕС и ее влияние на промышленность / Юрген Брус // Сахар и свекла. – 2010. – № 1. – С. 5–11.
30. Валентинов В. Л. Вертикальна координація як фактор забезпечення еквівалентності міжгалузевих відносин в АПК / В. Л. Валентинов // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 15–19.
31. Валентинов В. Л. Вертикальна координація як фактор розвитку міжгалузевих відносин в АПК / В. Л. Валентинов // Економіка АПК. – 2003. – № 6. – С. 27.
32. Валентинов В. Л. Визначення напрямів цінового регулювання в аграрному секторі / В. Л. Валентинов // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С. 87–89.
33. Валентинов В. Л. Регулювання міжгалузевих відносин як складова інституційного розвитку АПК / В. Л. Валентинов // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 48–50.
34. Введенев М. Ф. Проблема стилей мышления в естествознании / М. Ф. Введенев, Ю. В. Сачков. – М. : Знание, 1971. – 32 с.

35. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. І. Голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
36. Вертикальная и горизонтальная интеграция: менеджмент От и До [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.management.ru/archives/113>.
37. Виноградський М. Д. Організація праці менеджера: навч. посіб. для студ. екон. вузів / Виноградський М. Д., Виноградська А. М., Шкапова О. М. – К. : Кондор, 2002. – 518 с.
38. Виноградський М. Д. Управління персоналом : навч. посібник / М. Д. Виноградський, А. М. Виноградська, О. М. Шканова. – 2-ге вид. – К. : ЦУЛ, 2009. – 502 с.
39. Вирощування цукрових буряків та їх насіння розсадним способом / [М. В. Роїк, Н. Г. Гізбуллін, В. В. Захарова, О. Г. Герасименко] // Вісник аграр. науки. – 2009. – № 9. – С. 19–22.
40. Високоєфективна технологія виробництва цукрових буряків. – К. : Інститут цукрових буряків НААН, Глобус Прес, 2010. – 166 с.
41. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М. Войнаренко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 27–30.
42. Войнаренко М. П. Механізми адаптації кластерних моделей до політико-економічних реалій України / М. П. Войнаренко // Світовий та вітчизняний досвід запровадження нових виробничих систем (кластерів) для забезпечення економічного розвитку територій: матеріали конф. (1–2 листопада 2001 р.) – К. : Спілка економістів України, 2001. – С. 25–33.
43. Всемирная история экономической мысли. – М., 1987. – Т. 1. – С. 450.
44. Гагалюк Т. В. Роль вертикальної координації у збалансуванні міжгалузевих відносин в АПК / Т. В. Гагалюк, В. Л. Валентинов // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9 (99). – С. 250–259.
45. Гайдуцкий П. И. Межотраслевые связи в агропромышленном комплексе / Гайдуцкий П. И. – К. : Вища шк., 1988. – 192 с.

46. Гальчинський А. С. Основи економічних знаків: навч. посіб. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Вища шк., 2002. – 543 с.
47. Гармидер Л. Д. Содержание понятия кадрового потенциала предприятия в динамических условиях современной экономики / Л. Д. Гармидер // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2011. – № 1 (4). С. 93–99.
48. Гелей С. Д. Теорія та історія кооперації: підруч. / С. Д. Гелей, Р. Я. Пастушенко. – К. : Знання, 2006. – 513 с.
49. Глосарій основних термінів професійної освіти й навчання / [упоряд. Т.М. Десятов]; за заг. ред. Н. Г. Ничкало. – К. : Артєк, 2009. – 192 с.
50. Господарський кодекс України № 436–IV від 16.01.2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=11&nreg=436-15>.
51. Грищенко Н.В. Світовий досвід реструктуризації підприємств / Н.В. Грищенко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 6. – С. 70–75.
52. Грязнов Б. С. Логика. Рациональность. Творчество / Б. С. Грязнов. – М. : Наука, 1982. – 256 с.
53. Губанов С. Планово-корпоративная система и конкурентоспособность / С. Губанов // Экономист. – 2005. – № 12.
54. Гуревич Р. С. Теорія та практика навчання в професійно-технічних закладах: монографія / Р. С. Гуревич. – Вінниця : Планер, 2009. – 410 с.
55. Гуткевич С. А. Формирование инвестиционной привлекательности аграрного сектора экономики: дис. доктора экон. наук: 08.07.02 / Национальный научный центр "Институт аграрной экономики". – К., 2004. – 384 с.
56. Гуткевич С. О. Інструменти фінансового забезпечення інвестицій / С. О. Гуткевич // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (у заочній формі) "Сучасні проблеми фінансів підприємств в агро бізнесі та шляхи їх вирішення". – К., – 2011. – С. 3–4.

57. Гуткевич С. О. Формування інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки: автореф. дис. д-ра екон. наук: спец. 08.07.02 "Економіка сільського господарства і АПК" / Гуткевич С. О. – К., 2004. – 28 с.
58. Данкевич А. Є. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві : монографія / Данкевич А. Є. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.
59. Дейнеко Л. В. Економічні проблеми розвитку харчової промисловості України та її регіонів 2000 року [Електронний ресурс]: автореферат дис. на здобуття ступеня доктора економічних наук: спец. 08.10.01 / Людмила Вікторівна Дейнеко. – К., 2000. – Режим доступу: <http://dissert.com.ua/contents/34494.html>.
60. Денисенко М. П. Основи інвестиційної діяльності: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Денисенко М. П. – К. : Алеута., 2003. – 338с.
61. Дем'яненко С. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? / С. Дем'яненко // Німецько-український аграрний діалог // Серія консультативних робіт [AgPP № 21]. – 2008. – 20 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/ua/agricultural_dialogue/publications/consultancy_work/archive_2008/?pid=1497
62. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. – № 1158. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>
63. Державне управління: плани і проекти економічного розвитку / [О. С. Власюк, Т. В. Дерюгіна, І. В. Запатріна та ін.] ; за заг. ред. О. Ю. Кучеренка, І. В. Запатріної. – К. : ВІП, 2006. – 624 с.
64. Диалектическая логика / [под ред. З. М. Оруджева, А. П. Шептулина]. – М. : Изд-во МГУ, 1986. – 298 с.
65. Діброва А. Д. Державне регулювання сільського господарства: теорія, методологія, практика / Діброва А. Д. – К. : ВРД "Формат", 2008. – 448 с.

66. Дорогань В. К. Основи фінансової діяльності підприємства: навч. посіб. / В. К. Дорогань, О. О. Томілін, О. А. Гаврилова. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2008. – 259 с.
67. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підруч. [А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. – К.: КНЕУ, 2009. – 711 с.
68. Економіка сільського господарства: навч. посіб. / [Збарський В. К., Мацібора В. І., Чалий А. А. та ін.] ; за ред. В. К. Збарського, В. І. Мацібори. – К. : Каравела. – 2009. – 264 с.
69. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : ВЦ “Академія”, 2000. – Т. 1. – 864 с.
70. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : ВЦ “Академія”, 2001. – Т. 2. – 848 с.
71. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: ВЦ “Академія”, 2002. – Т. 3. – 952 с.
72. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / [Мочерний С. В., Ларіна Я., Устенко О. А., Юрій С. І.] ; за ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – Т. 1. – 616 с.
73. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / [Мочерний С. В., Ларіна Я., Устенко О. А., Юрій С. І.] ; за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2. – 568 с.
74. Економічний словник-довідник. – К. : Феміна, 1995. – 368 с.
75. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Структурна політика НАДУ при Президентіві України; [голова наук.-ред. кол. Ю. Б. Ковбасюк]. – Т. 4: Галузеве управління / [наук.-ред. кол. М. М. Іжа, В. Г. Бодров]. – К. : НАДУ, 2011. – С. 611–613.
76. Ерухимович И. Л. Ценообразование: учеб.-метод. пособие / Ерухимович И. Л. – 3-е изд., стереотип. – К. : МАУП, 2003. – 108 с.

77. Євтушевський В. А. Стратегія корпоративного управління / Євтушевський В. А., Ковальська К. В. – К. : Знання, 2007. – 287 с.
78. Єранкін О. О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: монографія / Єранкін О. О. – К. : КНЕУ, 2009. – 419 с.
79. Жуков Н. И. Интеграция зернового хозяйства Центрального экономического района России. Монография / Жуков Н. И. – М. : НИИСХ ЦРНЗ, ВНИИЭСХ, 2004. – 23 п. л.
80. Заец А. С. Рынок сахара. Проблемы теории и практики / Заец А. С. – К. : Наук. думка, 1998. – 314 с.
81. Занг В. Б. Синергетическая экономика. Время и переменны в нелинейной экономической теории : пер. с англ. – М. : Мир, 1999. – 335 с.
82. Зведені показники [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/zp_u.html.
83. Зиновьев Ф. В. Удовлетворение потребности в экономических кадрах: проблемы и пути их решения / Ф. В. Зиновьев // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій : матеріали Сьомих річних зб. Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, (Київ, 9–10 лист. 2005 р.) – К. : ННЦ «ІАЕ», 2005. – С. 642–646.
84. Зинчук Т.О. Интеграционные процессы в контексте формирования аграрного рынка / Т. Зинчук, В. Романчук ; под ред. П. Тиллака, В. Зиновчука. – Галле, 2003. – 236 с.
85. Зиновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / Зиновчук В. В. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Логос, 2001. – 380 с.
86. Зорин Ю. В. Качество технологической документации при подготовке предприятий к сертификации / Зорин Ю. В., Ярыгин В. Т. – М. : РИА «Стандарты и Качество», 2004. – 95 с.
87. Иваненко В. В. Ценообразование: учеб. пособ. / В. В. Иваненко. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2003. – 152 с.
88. Иванова К. И. Принцип причинности в системе принципов научного познания / Иванова К. И. – Ташкент : Фан, 1974. – 123 с.

89. Ільїн В. Ю. Сучасно соціально-економічні напрями розвитку аграрних корпорацій / В. Ю. Ільїн // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – №2 (20). – С. 27–30.

90. Імас С. В. Розвиток цукробурякового виробництва та ринку цукру в Україні : автореф. дис. на здобуття д-ра екон. наук. – К., 2004. – 43 с.

91. Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності / Державний Комітет Статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/ibd/iokved/iokved_u/iokved_0411_u.htm

92. Інвестиції – надійне плече іноземних партнерів. Аграрний тиждень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.a7d.com.ua/2007/07/25/nvestic__nadijne_pleche_nozemnikh__partnerv.

93. Інститут цукрових буряків УААН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sugarbeet.gov.ua>.

94. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил (теорія, методи, практика) / С. І. Іщук. – 6-е вид. – К.: Європ. ун-т, 2004. – с. 136.

95. Калина А. В. Економіка праці: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. В. Калина. – К.: МАУП, 2004. – 272 с.

96. Каніщенко Н. Г. Кластеризація як чинник конкурентоспроможності національної економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03. / Н. Г. Каніщенко. – К., 2009. – 27 с.

97. Капітальні інвестиції в Україні. [Електронний ресурс] : стат. бюлетень 2011 р. / Державна служба статистики України . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/pub16_u.htm

98. Капітальні інвестиції за січень-червень 2009 року [Електронний ресурс].: експрес випуск Державної служби статистики України від 18.08.2009 № 172. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/express/expr2009/0809/expres_u08.html

99. Кардаш В. Я. Стандартизация и управление качеством продукции / В. Я. Кардаш. – К. : Вища шк., 2001. – 189с.

100. Карлюк И. Я. Экономические и методологические проблемы формирования и развития агропромышленного комплекса. – В кн.: Программный подход в планировании и управлении народным хозяйством / И. Я. Карлюк, Н. С. Мымриков. – Новосибирск, 1972. – С. 153–162.
101. Кафель П. Перешкоди впровадження систем управління якістю на польських підприємствах / П. Кафель, Т. Сікора // Організація і управління. – 2004 – № 4 [118]. – С. 8–12.
102. Кириченко О. А. Інвестування: підруч. / О. А. Кириченко, С. А. Єрохін. – К. : Знання, 2009. – 573 с.
103. Кияк Г. С. Рослинництво: підруч. / Г. С. Кияк; за ред. В. Г. Влоха. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К.: Вища шк., 1992. – 420 с.
104. Кінаш І.А. Управління диверсифікацією як засобом забезпечення стабільного розвитку переробних підприємств: [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.04 / І.А. Кінаш. – Тернопіль, 2011. – 23 с.
105. Кіргян О. І. Кадрове забезпечення розробки та реалізації стратегічних рішень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.01 / О.І. Кіргян. – Харків, 2002. – 18 с.
106. Коденська М. Ю. Інвестиційні пріоритети в аграрно-промисловому виробництві / М. Ю. Коденська // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 49–53.
107. Коденська М. Ю. Тенденції розвитку і напрями активізації інвестування цукробурякового виробництва / М. Ю. Коденська // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 74–78.
108. Колесов Н. Д. Агропромышленные комплексы (социально-экономические аспекты формирования и развития) / Н. Д. Колесов, В. Н. Овчинников, А. Ф. Тарасов. – М. : Мысль, 1973. – 247 с.
109. Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період до 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=78210079.
110. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року // Відом. Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.

111. Концепція реформ і розвитку аграрної освіти та науки в Україні: проект [Електронний ресурс]. – Мін. аграр. політики. – К., 2010. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?10662>
112. Концепція розвитку професійно-технічної освіти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ptosvita.org.ua>.
113. Кордоба О. М. Диверсифікація фермерського господарства / О. М. Кордоба // Економічний простір. – 2009. – №22/2. – С.203–207.
114. Коренюк Л. В. Кластери – як різновид міжгалузевих відносин в умовах глобалізації / Л. В. Коренюк // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2010. – №2 (10). – С.17–20.
115. Корінько М. Д. Диверсифікація: теоретичні та методологічні основи : монографія / М. Д. Корінько. – К. : ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2007. – 447 с.
116. Корнійчук Л. Фізична економія, українська школа / Л. Корнійчук, Л. Шевчук, Л. Воробйова // Економіка України. – 2006. – № 9. – С. 55–63.
117. Косіюк О. М. Теоретичні і практичні аспекти інтеграції організації у ринковій економіці / О. М. Косіюк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 3, Т. 3. – С. 42–43.
118. Кравченко О. В. Визначення напрямів та етапів розподілу цін в галузях АПК / Кравченко О. В., Ткачук І. Й. // Економічний вісник Черкаського державного університету. – 2009. – №24. – С. 59.
119. Кропивко М. Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитку / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – №11. – С. 3–9.
120. Кропивко М. Ф. Особливості формування регіональних агропромислових кластерів / М. Ф. Кропивко, Д. І. Мазоренко, І. О. Белебеха // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 7 – 15.
121. Кругликов Г. И. Методика професійного навчання з практикумом: учеб. пособ. / Г. И. Кругликов. – М., 2004. – 272 с.

122. Лабурцева О. І. Інноваційні підходи до управління цінами в рамках товарного асортименту / О. І. Лабурцева // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 2. – С. 27 – 36.
123. Литвиненко Я. В. Маркетингова цінова політика / Я. В. Литвиненко – К. : Персонал, 2008. – 242 с.
124. Литвиненко Я. В. Сучасна політика ціноутворення: навч. посіб. / Я. В. Литвиненко – К. : МАУП, 2001. – 152 с.
125. Лич В. М. Науково-методичні основи відтворення трудового потенціалу України: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08. 02. 03 “Організація управління, планування і регулювання економікою”/ В. М. Лич; Науково-дослід. екон. ін-т М-ва економіки України. – К., 2005. – 39 с.
126. Лозовский Л. Ш. Универсальный бизнес-словарь / Л. Ш. Лозовский, Б. А. Райзберг, А. А. Ратновский. – М. : ИНФРАМ, 1999. – 640 с.
127. Лукинов И. И. Эволюция экономических систем / Лукинов И. И. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 567 с.
128. Майовець Є. Й. Теорія аграрних відносин: навч. посіб. / Майовець Є. Й. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 276 с.
129. Макаренко П. М. Теорія і практика державного регулювання в аграрній сфері: монографія / Макаренко П. М. – К. : Інститут аграрної економіки УААН, 2009. – 636 с.
130. Макаренко П. М. Ціна в ринковому механізмі / П. М. Макаренко // Вісник ХНАУ. – 2005. – № 3. – С. 27–42.
131. Максименко С.Д. Людина/ С.Д. Максименко // Філософська і соціальна думка. – 1995. – № 3–4, С. 3–15.
132. Малік М. Й. Інтеграція – як фактор підвищення ефективності реформованих сільськогосподарських підприємств / М. Й. Малік, М. К. Орлатий, П. М. Федієнко. – К. : ІАЕ УААН. – 2000. – 40 с.
133. Малік М. Й. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2005. – 370 с.
134. Маркетинг інновацій і інновацій в маркетингу : монографія / за ред. С. М. Ілляшенка. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2008. – 615 с.

135. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Процесс обращения капитала / К. Маркс ; пер. И. И. Скворцова-Степанова. – М.: Печатный Двор, 1955. – Т. II, Кн. 11. – 530 с.
136. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Процесс производства капитала / К. Маркс; пер. И. И. Скворцова-Степанова. – М. : Политиздат, 1978. – Т. 1, Кн. 1., Ч. VIII. – 907 с.
137. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1960. – Т. 23. – 924 с.
138. Маркс К. Теорії додаткової вартості: твори // Маркс К., Енгельс Ф. – 2-е вид. – М. : Политиздат, 1964. – Т. 26, Ч. 3. – 681 с.
139. Марр Р. Управление персоналом в условиях социальной рыночной экономики / Р. Марр, Г. Шмидт. – М., 1997. — 480 с.
140. Маслак О.І. Диверсифікація інноваційного розвитку промисловості України : монографія / О. І. Маслак; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2010. – 456 с.
141. Маслак О.І. Диверсифікація інноваційного розвитку промисловості України (теорія, методи, практика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.00.03 / О. І. Маслак; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Л., 2011. – 36 с.
142. Маслак О. І. Чинники диверсифікацій інноваційних процесів у розвитку цукробурякового комплексу в Україні / О. І. Маслак // Економіка АПК. – 2007. – № 10. – С. 11–16.
143. Мельник Л. Л. Політика держави в контексті нееквівалентних міжгалузевих відносин в АПК / Л. Л. Мельник // Агроекономіка. – 2012. – № 2. – С. 13–19.
144. Мельник Ю. Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю. Ф. Мельник, П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3–15.
145. Менеджмент в АПК / [Ю. Б. Королев, В. Д. Кортнев, Г. Н. Кочетова, Е. Н. Никифорова]. – М.: Колос, 2008. – 304 с.
146. Менеджмент: навч. посіб. / [Михайлов С. І., Барановська Т. І., Степасюк О. С. та ін.]; під ред. С. І. Михайлова. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 416 с.

147. Месель-Веселяк В. Я. Про вдосконалення міжгалузевих економічних відносин в економіці України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – 8–16.
148. Милько І.П. Формування та регулювання міжгалузевих зв'язків у рекреаційному комплексі регіону [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / І.П. Милько: 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Луцьк, 2011. – 20 с.
149. Милько І.П. Формування та регулювання міжгалузевих зв'язків у рекреаційному комплексі регіону [Текст]: дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05 / І. П. Милько; ЛНТУ. – Луцьк, 2011. – 289 с.
150. Минаков И. А. Кооперация и агропромышленная интеграция в АПК / Минаков И. А. – М. : Колос, 2007. – 264 с.
151. Михайлова Л. І. Управління персоналом: навч. посіб. / Л. І. Михайлова. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 248с.
152. Мица В. П. Кадрова політика на підприємстві: проблеми і перспективи / В. П. Мица // Науковий економічний журнал “Актуальні проблеми економіки”. – 2008. – № 6 (84). – С. 165–168.
153. Міжнародний агробізнес: навч. посіб. / за редакцією д. е. н., проф., акад. Сіваченка І. Ю. – К.: ЦУЛ, 2003. – 208 с.
154. Міхов Л. І. Реструктуризація підприємств: шляхи підвищення їх конкурентоспроможності / Л. І. Міхов, Л. М. Каліна // Вісник Бердянського національного університету менеджменту і бізнесу. – 2010. – №2(10). – С. 57–60.
155. Мотрук Б. Н. Рослинництво / О. В. Мороз. – К.: Урожай 1999. – 464 с.
156. Музика П. М. Активізація інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки в Україні / П. М. Музика // Економіка АПК, 2005. – № 8. – С. 42–45.
157. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2012 році : Стат. бюлетень. – К. , 2013. – 42 с.
158. Нелеп В. М. Планування на аграрному підприємстві: підручник / В. М. Нелеп. – К.; КНЕУ, 2000.— 372 с.

159. Немцов В. Ф. Межхозяйственные и аграрно-промышленные предприятия и производственные объединения. – М.: ВСХИЗО, 1975. – 44 с.
160. Немчинов В. С. Экономико-математические методы и модели. М.: Мысль, 1965. – С. – 175, 177.
161. Несторенко С. А. Забезпечення еквівалентності інтегрованих формувань розподільчих відносин як механізм підвищення їх конкурентоспроможності / С. А. Несторенко // Збір. наук. праць Таврійського державного агротехнологічного університету. – 2011. – №2 (14). – С. 209–222.
162. Нікітін В. Якісна освіта. Проблеми до рівного доступу / В. Нікітін // Директор школи (Г) – 2002. – березень (№ 10). – С. 1, 4–5.
163. Олійник О. В. Паритет цін на фактори виробництва та тенденції економічного розвитку / О. В. Олійник, Т. І. Олійник // Економіка АПК. – 2007. – №7. – С. 120 – 125.
164. Опаленко І. О. Особливості ринку праці в аграрній сфері / І. О. Опаленко // Економіка АПК. – 2004. – № 2. – С. 134–137.
165. Основи економічної теорії: підручник / [А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Климко та ін.] ; за ред. А. А. Чухна. – К. : Вища шк., 2001. – 606 с.
166. Основи економічної теорії: політ економічний аспект: підручник / відп. ред. Г. Н. Климко. – 4-е вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2002. – 615 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
167. Основи ціноутворення: навч. посіб. / [Верхоглядова Н. І., Ільїна С. Б., Іваннікова Н. А. та ін.] – К.: Кондор, 2007. – 252 с.
168. Остапенко Т.М. Формування матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств Текст]: дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 / Остапенко Т.М.; ЛНАУ. – Луганськ, 2008. – 186 с.
169. Павлюк А. Щодо тенденцій та напрямів стимулювання інвестиційної діяльності в Україні в після кризовий період: аналітична записка [Електронний ресурс]. / А. Павлюк. М. Янович. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/639/>

170. Панасюк Б. Я. Проблеми в АПК: причини і можливості вирішення / Б. Я. Панасюк // Матеріали дев'ятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників [“Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку”], (Київ, 26–27 квіт. 2007 р.) / Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки” – К. : ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2007. – С. 177–185.

171. Парсяк В. Н. Формування корпоративних відносин в системі малого підприємництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.06.01 / В. Н. Парсяк. – К., 2004. – 32 с.

172. Педагогічна книга майстра виробничого навчання: навч.-метод. посіб. / за ред. Н. Г. Ничкало. – К. : Вища шк., 1994. – 332 с.

173. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом: монографія / Пересада А. А. – К.: Лібра, 2002. – 472 с.

174. Петренко Н. О. Формування ефективної системи мотивації праці в аграрних підприємствах / Н. О. Петренко // Економіка АПК. – 2008. – № 2. – С.129–131.

175. Петришина Н. С. Агропромисловий комплекс України : проблеми та перспективи розвитку / Н. С. Петришина, А. І. Васильчик // Наука й економіка. – 2011. – №2 (22). – С.109–114.

176. Печенюк А. В. Бурякоцукрове виробництво в Україні: проблеми перспективи / А. В. Печенюк // Наука й економіка. – 2010. – № 4 (20) . – С.124.

177. Пилипенко И. В. Новая геоэкономическая модель развития страны: повышение конкурентоспособности с помощью развития кластеров и промышленных районов / И. В. Пилипенко // Безопасность Евразии. – 2003. – №3. – С. 580–604.

178. Пилипенко И. В. Принципиальнo отличия в концепциях промышленных кластеров и территориально-производственных комплексов / И. В. Пилипенко // Вестник Московского университета. – 2004. – №5. – С. 3 – 9. – (Серия 5, География).

179. Пиркін В. І. Бурякоцукрове виробництво в умовах кризи / В. І. Пиркін // Цукрові буряки : Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2009. – № 69. – С. 4–5.
180. Питерс Т. В. Поисках эффективного управления: опыт лучших компаний / Т. Питерс, Р. Уотермен. – М. : Прогресс, 1986. – 423 с.
181. Пістун М. Д. Географія агропромислових комплексів: навч. пос. / Пістун М. Д., Гуцал В. О., Провотар Н. І. – К. : Либідь, 1997. – 200 с.
182. Подолинский С. А. Труд человека и его отношение к распределению энергии / С. А. Подолинский // Серия: «Мыслители отечества». – М. : НООСФЕРА, 1991. – С. 11–82.
183. Поплавський В. Г. Бурякоцукровий підкомплекс України: стан, проблеми, перспективи / В. Г. Поплавський, Г. В. Сиротюк. – Львів : ЛДАУ, 2001. – 164 с.
184. Попов Н. А. Экономика отраслей АПК / Н. А. Попов. – М., 2002. – С. 5.
185. Портер М. Конкуренція / Портер М. – пер. з англ. – М. : ІД «Вільямс», 2001. – 495 с.
186. Праця України 2009: стат. збір. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukr.stat.gov.ua>.
187. Пріоритетні галузі для іноземного інвестування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.revolution.allbest.ru/-finance/00030262_1.html
188. Програма економічних реформ України на 2010–2014 рр. // Комітет з економічних реформ при Президентові України. – К. : АПУ, 2010, 87 с.
189. Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру: Закон України від 17 черв. 1999 р. № 758-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=758-14>
190. Про державне регулювання виробництва цукру та цукрових буряків у період з 1 вересня 2010 р. до 1 вересня 2011 р.: Постанова Кабінету Міністрів від 3 лютого 2010 р. № 96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
191. Про державне регулювання виробництва цукру та цукрових буряків у період з 1 вересня 2011 р. до 1 вересня 2012 р.:

Постанова Кабінету Міністрів від 2 березня 2011 р. № 179 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

192. Про державне регулювання виробництва цукру та цукрових буряків у період з 1 вересня 2012 р. до 1 вересня 2013 р.: Постанова Кабінету Міністрів від 11 квітня 2012 р. № 290 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

193. Про державне регулювання виробництва цукру та цукрових буряків у період з 1 вересня 2013 р. до 1 вересня 2014 р.: Постанова Кабінету Міністрів від 03 квітня 2013 р. № 223 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

194. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР), – 2004. – № 49. – ст. 527 / Із змінами, внесеними згідно із Законами №2657-IV від 16. 06. 2005; ВВР. – 2005. – № 29. – ст. 381; № 401-V від 30. 11. 2006; ВВР. – 2007. – № 4. – С. 36.

195. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 року // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 49 із наступ. змінами. – С. 527.

196. Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні: Указ Президента України від 20.03.2008 р. № 244/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/244/2008>.

197. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – № 40. – С. 527.

198. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року: Постанова КМУ від 21.07. 2006 р., № 1001 (1001–2006-п) // Офіційний вісник України. – 2006. – № 30. – С. 2132.

199. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 // Вища аграрна освіта України: Інформаційний вісник. – К.: Наук.-метод. центр Мінагрополітики України. – 2007. – № 4. – С. 11–18.

200. Про затвердження Методики встановлення мінімальної закупівельної ціни на окремі об'єкти державного цінового

регулювання: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.05.2005 №399 // Офіційний вісник України. – 2005. – 17 червня. – №22. – ст. 1215. – С. 48.

201. Про затвердження Порядку використання у 2009 році коштів Стабілізаційного фонду для державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зі змінами та доповненнями: постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.2009 № 723 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=723-2009-%EF840>.

202. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991р. № 1560–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>

203. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28.12.1994 р., № 334/94. –ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 4. – С. 28.

204. Про основні засади державної аграрної політики України на період до 2015 року: Закон України від 18 жовтня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 1. – Ст. 17.

205. Про основні напрямки трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року: Указ Президента України // Праця і зарплата. –1999. –№ 18. – С. 11–13.

206. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>

207. Про схвалення Державної програми розвитку промисловості на 2003-2011 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р. №1174 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.licasoft.com.ua/component/lica/?base=1&menu=269296&u=1&type=1&view=text&option=com_lica&month=5&.

208. Про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації: Указ Президента України від 11.05.1994 р. № 224/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=224%2F94>.

209. Прямі інвестиції [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
[http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/zd/zd_gik/zd_u/pi_07u.html]
210. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України з країн ЄС [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу:
[http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/zd/ives/ives_u/ives1211_u.htm]
211. Рафальська В. А. Управління якістю цукру в умовах глобалізації світової економіки / [Текст]: дис ... канд. екон. наук: 08.07.02 / Національний аграрний ун-т. – К., 2006. – 218 с.
212. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва / [за ред. П. Т. Саблука]. – К. : ІАЕ, 1999. – 532 с.
213. Розміщення продуктивних сил України: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / [С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін.]. – К. : КНЕУ, 2000. – 364 с.
214. Румянцев А. П. Розвиток високотехнологічних кластерів в умовах глобалізації / А. П. Румянцев // Економіка ринкових відносин. – 2008. – № 2(2). – 152 с.
215. Рыночная экономика: 200 терминов / [под общ. ред]. Г. Я. Кипермана. – М.: Политиздат, 1991. – 224 с.
216. Рябоконт В. П. Кадри села: проблеми формування і закріплення / В. П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2010. – №5. – С. 115–119.
217. Рябоконт В. П. Професійно-кваліфікаційна структура робочої сили на селі / В. П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2009. – №1. – С. 125–128.
218. Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє: у 3 т. / П. Т. Саблук – К. : ІАЕ, 2001. – Т. 2: Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. – 484 с.
219. Саблук П. Т. Аграрна складова в економічних реформах України / П. Т. Саблук // Вісник НАН України. – 2001. – № 2. – С. 43–59.
220. Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство: монографія / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.

221. Саблук П. Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3–12.

222. Саблук П. Т. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології / П. Т. Саблук, М. Й. Малік, В. Л. Валентинов. – К.: ІАЕ, 2002. – 294 с.

223. Саблук П. Т. Ціна – запорука ефективності сільськогосподарського виробництва / П. Т. Саблук // Вісник економічної науки України. – 2010. – №2. – с. 212–213.

224. Саблук П. Т. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку / П. Т. Саблук, М. Ю. Каденська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 390 с.

225. Сандул О. Економічна стратегія галузі / О. Сандул // Харчова і переробна промисловість : щомісячний науково-виробничий журнал. – 2009. – №1. С. 4–6.

226. Сафонов І. П. Правова регламентація державної підтримки аграрних товаровиробників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 “Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право” / І. П. Сафонов. – Х., 2007. – 20 с.

227. Сахаров О.В. Удосконалення системи державного регулювання та підтримки аграрного виробництва в Україні: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / Олексій Володимирович Сахаров. – К., 2011. – 194 с.

228. Сейфуллаев Р. С. Концепция причинности и их функции в физике / Сейфуллаев Р. С. – Новосибирск : Наука, 1973. – 134 с.

229. Семенов В. Ф. Загальний курс агробізнесу: навч. посіб. / В. Ф. Семенов, І. Ю. Сіваченко, В. П. Федеряка ; за ред. В. Ф. Семенова, І. Ю. Сіваченка – К. : Т-во "Знання", КОО, 2000. – 301 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

230. Сердюк В. Р. Сучасні підходи до професійної підготовки економічно активного населення як складової інноваційного розвитку економіки України: монографія / В. Р. Сердюк, І. В. Заюков. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2007. – 177 с.

231. Серова Е. В. Аграрная экономика / Серова Е. В. – М. : ГУ ВШЕ, 1999. – 480 с.
232. Ситник В. П. Трансформація АПК в ринкові умови / Ситник В. П. – К. : ІАЕ, 2002. – 518 с.
233. Сичевський М. П. Проблеми інвестиційного розвитку харчової промисловості України / М. П. Сичевський // Економіка АПК. – 2008. – №7. – С. 21–26.
234. Сичевський М. П. Стан та пріоритетні напрямки розвитку харчової промисловості в Україні / М.П. Сичевський// Економіка АПК. – 2004. – №1. – С. 38.
235. Сиченко В. В. Система та механізми державного управління інноваційним розвитком вищої освіти в Україні / В. В. Сиченко // Економічний форум. – 2011. – № 2. – С. 34–40.
236. Скворцов А. Основы экономики земледелия. Часть I. Учебник о факторах земледельческого хозяйства / Скворцов А. – С.-Петербург: Типогр. И. Н. Скороходова, 1900.
237. Скопенко Н. С. Прямі іноземні інвестиції в АПК: переваги, недоліки, ризики / Н. С. Скопенко // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – №2. – С. 58–62.
238. Смоляр Л. Г. Дослідження тенденцій розвитку кадрового потенціалу на промислових підприємствах України / Л. М. Смоляр // Економіка & держава. – 2008. – №5. – С. 96–98.
239. Снеговая Е. Ю. Формирование стратегии диверсификации старопромышленных регионов: проблемы и направления / Е. Ю. Снеговая // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – №3, Т.2. – С.141–144.
240. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с.
241. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: укр. контекст. / Соколенко С. И. – К. : Логос, 2002. – 646 с.
242. Соколенко С. І. Інноваційні кластери – механізм підвищення конкурентоспроможності регіону – [Електронний ресурс] / С. І. Соколенко // Матеріали Круглого столу “Формування та розвиток регіональних кластерів як один із інструментів під-

вищення конкурентоспроможності регіону”, (м. Полтава, 11 липня 2008 р.) / Упр. агропром. розв. Полт. обл. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ucluster.org/sokolenko/2008/07/innovacijny-klastery-mexanizm-pidvyshhennya-konkurentospromozhnosti-regionu>.

243. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці / С. І. Соколенко – К. : Логос, 2004. – 848 с.

244. Соловьев В. П. Конкуренция в условиях инновационной модели развития экономики / Соловьев В. П. – К. : Феникс, 2006. – 165 с.

245. Сохнич А. Я. Екологічні аспекти землекористування / А. Я. Сохнич. – Львів: НВФ "Українські технології", 1998. – 44 с.

246. Стадник В. Чинники і умови реалізації суб'єктами малого бізнесу стратегії інноваційного розвитку / В. Стадник // Регіональна економіка. – 2006. – № 3. – С. 58–65.

247. Становлення та розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації України // Матеріали Перших Всеукраїнських громадських слухань. – К.: ННЦ "ІАЕ". – 2010. – 120 с.

248. Стасіневич С. А. Колізії ціноутворення при заготівлі цукрових буряків / С. А. Стасіневич // Вісник ХНТУСГ. – 2006. – № 35. – С. 269–274.

249. Статистичний щорічник України за 2010 рік / [за редакцією Л. М. Осоуленка]. – К.:Консультант, 2010. – 559 с.

250. Статистичний щорічник України за 2012 рік / [за редакцією Н. С. Власенко]. – К. : Державна служба статистики, 2012. – 402 с.

251. Степененко Н. І. Механізм формування стратегії диверсифікації агросервісних підприємств / Н. І. Степененко // Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2010. – №1(15). – С.18–21.

252. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2012. – 182 с.

253. Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 рр. Розділ XV. Здійснення активної державної регіональної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/varnaly/005.htm>.

254. Струк Н. Р. Аналіз розвитку сільськогосподарського виробництва України як передумова впровадження логістичного менеджменту в підприємствах АПК / Н. Р. Струк // Вісник Львівського національного аграрного університету : економіка АПК. – 2010. – № 17(2). – С. 323–326.

255. Сурай І. Г. Державне управління аграрним сектором економіки: функціонально-структурний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. держ. упр. / І. Г. Сурай. – К., 2005. – 20 с.

256. Тваринництво [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/tvar_u.html

257. Тимофеев І. М. Сутність і розвиток кооперації та інтеграції в АПК / І. М. Тимофеев // Вісник ХНАУ. – Харків, 2006. – №9. – С. 266–270.

258. Тимчук В. М. Методичні підходи оцінки диверсифікації в рамках інноваційного процесу / В. М. Тимчук / Науково-виробничий збірник: Вісник ЦНЗ АПВ Харківської області. – 2010. – № 7. – С. 301–307.

259. Ткачук В. О. Кадри робітничих професій та їх роль у формуванні трудового потенціалу організації / В. О. Ткачук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011 – №2, Т 2. – С. 137–135.

260. Ткачук В. О. Теоретико-прикладні аспекти забезпечення кадрами робітничих професій промислових підприємств України // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Спец. вип.: у 3 т. Соціально-трудова відносина: теорія та практика. – К. : КНЕУ, 2010. – Т. 2. – С. 399–408.

261. Томилин А.А. Регулирование межотраслевых отношений в агропромышленном комплексе / А.А. Томилин // Селекция зерновых культур и технология их возделывания в Центральном федеральном округе РФ: Организация и экономика производства: Науч.-практ. конф., посвящен. 125-летию со дня рождения Н.И. Вавилова. – М.: МосНИИСХ, 2013. – С. 259–267.

262. Томилин А. Об обновлении теории и практики агропромышленной интеграции / Томилин А., Жуков Н., Еремеев В.//

Экономист: Ежемесячный научно-практический журнал ; гл. ред. С. С. Губанов – 2013. – № 9. – С. 89–96.

263. Томилини А. Проблемы развития агропромышленного комплекса Украины и пути их решения / А.А. Томилини // Устойчивое развитие: Научн. журнал: Евро-Эксперт ЕООС.– Варна, 2014. – Вып. № 17. – С. 43–48.

264. Томілін О. О. Впровадження системи управління якості на підприємствах / О. О. Томілін // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Полтава : ПДАА, 2012. – Т. 2, Вип. 1(4). – С. 312–316.

265. Томілін О. О. Диверсифікація аграрних підприємств як дієва стратегічна орієнтація в агропромисловій сфері / О. О. Томілін // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету: Економічні науки ; редколегія: Г. М. Калетнік та ін. – Вінниця, 2012. – Вип. 3 (69), Т 1. – С. 205–211.

266. Томілін О. О. Диверсифікація аграрного виробництва як напрям оптимізації міжгалузевих відносин / О. О. Томілін // Формування конкурентоспроможної економіки: теоретичні, методичні та практичні засади : Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., (Тернопіль, 26–27 квіт. 2012 р.). – Тернопіль: Крок, 2012. – Ч. 2. – С. 226–228.

267. Томілін О. О. Кластери – як один з різновидів міжгалузевих відносин в аграрному секторі економіки / О. О. Томілін // Наука, освіта, суспільство очима молодих: V Міжнар. наук.-практ. конф., (Рівне, 18–19 квіт. 2012 р.). – Рівне, 2012. – Ч.2. – С. 207–208.

268. Томілін О. О. Міжгалузеві зв'язки – основа міжгалузевих відносин / О. О. Томілін // Маркетинг у третьому тисячолітті: V Міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 16 трав. 2012 р.). – Донецьк: СПД “Коссе”. – Т. III, Ч. 1. – 2012. – С. 67–69.

269. Томілін О. О. Міжгалузеві зв'язки як економічні зв'язки між галузями економіки/ Томілін О.О.// Актуальні проблеми і перспективи розвитку економіки України: Наук.-практ. Інтернет-конф. (Луцьк, 12 лист. 2013 р.). –Луцьк: Вежа-друк, 2013. – С. 83–85.

270. Томілін О. О. Міжгалузеві зв'язки як центральна складова системи міжгалузевих відносин в АПК / О. О. Томілін // Бізнес Інформ: Міжнар. наук. журнал: Харківський національний економічний університет: Економіка сільського господарства і АПК.– Харків : ВД "Інжек", 2012. – Вип. № 10. – С. 129–131.

271. Томілін О. О. Напрями удосконалення системи підготовки кадрів для аграрного сектора економіки / О. О. Томілін // Науковий вісник Ужгородського університету: Економіка.– Ужгород. – 2012. – Вип. №2 (36). – С. 200–204.

272. Томілін О. О. Наукові засади розвитку міжгалузевих відносин в агропромисловому комплексі / О. О. Томілін // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Спецвипуск . – Полтава : ПДАА . – С. 126–130.

273. Томілін О. О. Наукові основи становлення та розвитку міжгалузевих відносин в аграрному секторі економіки/ Томілін О.О.// Економіка Крима: Научно-практичний журнал. Серія: Економіка регіонів. Симферополь: ТНУ ім. В. И. Вернадского, Выпуск №1 (38). – Симферополь, 2012. – С. 166 – 169.

274. Томілін О. О. Обслуговуюча кооперація – один із проявів вертикальної інтеграції при міжгалузевій взаємодії / О. О. Томілін // Всеукр. наук.-вироб. журнал: Інноваційна економіка: Економіка та інноваційний розвиток національного господарства. Тернопіль: Подільський державний аграрно-технічний університет, 2012. – Вип. – №10 (36). – С. 39–43.

275. Томілін О. О. Організація господарської діяльності підприємства: монографія / О. О. Томілін. – Полтава: Оріяна, 2009. – 176 с.

276. Томілін О. О. Організація системи підготовки кадрів в аграрній галузі України/ Томілін О. О.// Ринкова економіка: тенденції і закономірності: Міжнар. наук.-практ. конф. (Алчевськ, 30 жовт. 2013 р.) / ред. кол.: І.А. Фесенко[та ін.]. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2013. – С.97–99.

277. Томілін О. О. Особливості інвестиційної діяльності підприємств харчової промисловості та заходи щодо поліпшення / О. О. Томілін //Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті: 78 Міжнар. наук.-практ.

конф. (Київ, 2–3 квіт. 2012 р.). – К. : НУХТ, 2012. – Ч. 3. – С. 254–256.

278. Томілін О. О. Особливості регулювання міжгалузевих відносин в системі ціноутворення / О. О. Томілін // Вісник Донецького університету економіки та права: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонУЕП, 2012. – Вип. № 2. – С.53–57.

279. Томілін О. О. Особливості розвитку вертикальної інтеграції в агропромисловому комплексі / О. О. Томілін // Економіка розвитку: Міжнар. наук. журнал. Харківського національного економічного університету: Механізм регулювання економіки. – Харків: ХНЕУ. – Вип. № 4 (64).– 2012. – С. 20–24.

280. Томілін О. О. Перспективи розвитку бурякоцукрового виробництва / О. О. Томілін // Ефективна економіка. – 2011. – №11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=8&w=%D0%9E.%D0%9E.%D0%A2%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BB%D1%96%D0%BD>

281. Томілін О.О. Проблеми міжгалузевих економічних відносин в АПК та шляхи їх вирішення / О.О. Томілін // Економіка: сучасний стан та перспективи розвитку: Наук.-практ. конф. (Полтава, 21–22 листоп., 2012р.). – Полтава: ТОВ НВП “Укрпро-мторгсервіс”, 2012. – Ч. 2. – С. 116–118.

282. Томілін О.О. Проблеми розвитку ринку цукру в Україні / О. О. Томілін // Наукові записки. Серія “Економіка”: зб. наук. праць. – Острого: Національний університет “Острозька академія”, 2012. – Вип. № 20. – С. 26–30.

283. Томілін О. О. Проблеми розвитку цукробурякової галузі агропромислового комплексу / О. О. Томілін // Вісник Ужгородського національного університету: Економіка. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2012. – Вип. 3 (37). – С. 51–54.

284. Томілін О. О. Регулювання еквівалентності міжгалузевих відносин в АПК: теоретичні аспекти / О. О. Томілін // Экономика и управление. Науч.-практ. журнал Национальной академии природоохранного и курортного строительства: Региональная экономика.– Симферополь: РИО НАПКС, 2012. – Вип. № 5. – С. 70–76.

285. Томілін О. О. Розвиток виробничих зв'язків в агропромисловому комплексі як основної ланки міжгалузевих відносин / Томілін О. О. // Механізм регулювання економіки : міжнар. наук. журнал Сумського державного університету, гол. ред. В. В. Сабадаш. – 2013. – № 1 (59). – С. 149–158.

286. Томілін О. О. Розвиток цукробурякового виробництва в ринкових умовах / О. О. Томілін // Економіка АПК. – 2012. – № 217. – С. 42–48.

287. Томілін О. О. Система ціноутворення – один з інструментів економічного регулювання міжгалузевих відносин в АПК / О. О. Томілін // Агропромислове виробництво України – стан та перспективи розвитку: VIII Всеукр. наук.-практ. конф. Вісник степу. / 31 трав.– 1 черв. 2012 р. Науковий збірник. (Кіровоград, 31 трав. – 1 черв.) Ювілейний вип. Ч. 2. – Кіровоград: “КОД”, 2012. – С. 299–302.

288. Томілін О. О. Система якості на підприємствах харчової промисловості / О. О. Томілін // Економіка : сучасний стан та пріоритети розвитку: II Міжнар. наук.-практ. конф. (Сімферополь, 25 трав. 2012 р.). – Сімферополь : “ДІАЙП”, 2012. – С. 114–116.

289. Томілін О. О. Специфіка міжгалузевих зв'язків у агропромисловому комплексі / Томілін О. О. // Бізнес-Навігатор: Збірник наукових праць ПВНЗ Міжнародного університету бізнесу і права: Економіка. – Херсон, 2012. – Вип. №2 (28). – С. 20–25.

290. Томілін О. О. Стан та проблеми кадрового забезпечення в аграрному секторі економіки / О. О. Томілін // Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин: VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Умань, 17–18 трав. 2012 р.). – Умань: “Сочінський”, 2012. – С. 124–125.

291. Сутність механізму регулювання міжгалузевих відносин в АПК / Томілін О. О. // Економіка розвитку: Міжнар. наук. журнал Харківського національного економічного університету: Механізм регулювання економіки. Вип. № 1 (65). – Харків. – 2013. – С. 61–67.

292. Томілін О. О. Сучасний стан та перспективи розвитку цукрової галузі України // Наукові записки. Серія “Економіка”:

зб. наук. праць. – Острог: НУ “Острозька академія”, 2012. – Вип. 19. – С. 233–236.

293. Томілін О. О. Тенденції розвитку цукрової промисловості / О. О. Томілін // Проблеми малого та середнього агро бізнесу в Україні: IV наук.-практ. конф. (Київ, 20 трав. 2012 р.). – К. : ННЦ “ІАЕ”, ПП ”ФАБ – Консалтинг”, 2012. – С. 46–49.

294. Томілін О. О. Теоретична сутність інновацій та їх впровадження у харчовій промисловості / О. О. Томілін // Формування та реалізація пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку регіонів в умовах реформування системи державних фінансів: Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Дніпропетровськ, 29–30 берез. 2012 р.). – Дніпропетровськ : ДДФА, 2012. – С.177–178.

295. Томілін О. О. Теоретичні аспекти міжгалузевих економічних відносин в агропромисловому комплексі / О. О. Томілін // Экономика и управление. Науч.-практ. журнал Национальной академии природоохранного и курортного строительства: Региональная экономика.– Симферополь: РИО НАПКС, 2013. – Вып. № 1. – С. 24–27.

296. Томілін О. О. Форми міжгалузевих відносин в агропромисловій сфері / О. О. Томілін // Фінанси підприємств в аграрному секторі економіки: III наук.-практ. конф. (Київ, 10 бер. 2012 р.). – К. : С. 65–67.

297. Томілін О. О. Формування міжгалузевих зв'язків на сучасному етапі розвитку аграрного сектора економіки / О. О. Томілін // Вісник Сумського національного аграрного університету: Економіка і менеджмент. – Суми; Вип. 11 (54)СНАУ. – 2012. – С. 55–59.

298. Томілін О. О. Формування міжгалузевих зв'язків як один з чинників утворення міжгалузевих відносин в аграрній сфері економіки / О. О. Томілін // Вісник соціально-економічних досліджень Одеського національного економічного університету: Економіко-екологічні проблеми регіонів України: зб. наук. праць. Вип. № 4 (47). – Одеса: “Атлант” ВОІ СОГУ, 2012 – С. 373–378.

299. Томілін О. О. Формування та розвиток міжгалузевих відносин в агропромисловому комплексі / О. О. Томілін // Вісник

Запорізького національного університету: Економічні науки. Запоріжжя, 2012. – Вип. №3 (15). – С. 148–153.

300. Томілін О. О. Характеристика сучасного стану міжгалузевих відносин в агропромисловому комплексі / Томілін О.О. // Міжнар. наук. практ. журнал. Економіка промисловості: Проблеми економіки промислових підприємств і виробничих комплексів. – Донецьк: – 2012. – Вип. № 3–4 (59–60). – С. 148–157.

301. Томілін О. О. Шляхи зростання фіскальної ефективності податку з доходів фізичних осіб / О. О. Томілін // Економіка: проблеми теорії та практики: збір. наук. праць у 6 т. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 247, Т. 2. – С. 396–401.

302. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии : учебник для вузов / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. – [пер. с англ.; под ред. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой]. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.

303. Топіха І. Н. Напрями і пріоритети розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / І. Н. Топіха, Т. П. Шаповал // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2010. – Вип. 1. – С. 31–36.

304. Трегобчук В. М. Економічні проблеми відтворення і модернізації ресурсного потенціалу АПК / В. М. Трегобчук // Економіка АПК. – 1999. – №1. – с. 54–58.

305. Тростенюк Д. Г. Демографічна ситуація і проблеми кадрів на селі / Д. Г. Тростенюк, С. В. Долинський // Агроінком. – 2008. – № 7–10. – С. 29–31.

306. Троць Л. К вопросу об оценке труда персонала предприятия / Л. Троць // Человек и труд. – 2003. – № 5. – С. 58.

307. Українсько-російський економічний тлумачний словник / [авт.-упор. В. М. Копоруліна]. – Х. : Факт, 2005. – 400 с. (Словник фахівця).

308. Уланчук А. І. Про безробіття молоді на селі / А. І. Уланчук // Економіка АПК. – 1998. – № 2. – С. 65 – 68.

309. Управление инвестициями : в 2 т. / [В. В. Шеремет, В. М. Павлюченко, В. Д. Шапиро и др.]. – М. : Высшая шк., 1998. – Т. 1. – 416 с.

310. Управление инновационными проектами: учеб. пос. в 2 ч. / [Т. В. Александрова, С. А. Голубев, О. В. Колосова и др.]; под общ. ред. проф. И. Л. Туккеля. – Ч. I: Методология управления инновационными проектами. – [2-е изд., перераб. и расшир.]. – СПб : СПбГТУ, 1999. – 800 с.
311. Управление качеством / [под ред. С. Д. Ильенковой]. – М. : ЮНИТИ, 1998 – 350с.
312. Управление персоналом / [С. И. Самыгин, Л. Д. Столяренко, С. И. Шило и др.] ; под ред. С. И. Самыгина. – Ростов н/Д : Феникс, 2001. – 512 с. – (Серия “Учебники, учебные пособия”).
313. Урядовий портал. Інформація щодо інвестиційного клімату України. – 2007. – № 5. – С. 296.
314. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление / Р. А. Фатхутдинов. – М. : ИНФРА, 2000. – 312 с.
315. Фатхутдинов Р. А. Стратегическая конкурентоспособность: ученик / Фатхутдинов Р. А. – М.: ЗАО Изд-во “Экономика”, 2005. – 504 с.
316. Федоренко В. Г. Инвестиційний менеджмент: навч. посіб. / Федоренко В. Г. – 2-ге вид., доп. – К. : МАУП, 2001. – 280 с.
317. Федоренко В. Г. Іноземне інвестування економіки України / Федоренко В. Г. – К. : МАУП, 2005. – 345 с.
318. Федулова Л.І. Проблемність регіонів: особливості регіональної політики в умовах нової економіки // Регіональна економіка. – 2009. – №3. – С. 31 – 41.
319. Філіпенко А. Інтеграційні перспективи України: бігравітаційна модель / А. Філіпенко // Економіка України. – 2005. – № 6. – С. 11 – 22.
320. Фролов В. И. Экономический механизм межхозяйственных связей в АПК / Фролов В. И. – М.: Агропромиздат, 1989. – 144 с.
321. Фурса А. В. Цукробуряковий комплекс України: стан і перспективи розвитку / А. В. Фурса // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 20–24.
322. Хорунжий М. Й. Агропромислові формування як засіб продовольчої безпеки України / М. Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2008. – №10. – С. 25–30.

323. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу: підруч. / Хорунжий М. Й. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 51–52. 382 с.
324. Чайнов А. В. Краткий курс кооперации / Чайнов А. В. – М. : Кооперативное издательство, 1927. – 77 с.
325. Чайнов А. В. Организация крестьянского хозяйства / Чайнов А. В. – М.: Кооп. изд-во, 1925. – 124 с.
326. Чайнов А. В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / Чайнов А. В. – 2-е изд. – М. : Книгосоюз, 1927. – 338 с.
327. Чевганова В. Кластери та їх економічне значення / В. Чевганова, І. Брижань // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 19–23.
328. Червен І. І. До сутності, значимості і привабливості інвестицій у забезпеченні ефективного розвитку аграрних підприємств / І. І. Червен, М. І. Кареба // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2011. – №2(59). – С. 3–8.
329. Череп А. В. Роль державних органів влади у формуванні кластерів та їх вплив на розвиток регіонів / А. В. Череп // Науково-технічний збірник: Комунальне господарство міст. – 2009. – № 94. – С.146–153.
330. Шаповал Т. П. Засади формування сільськогосподарської обслуговуючої кооперації у ринкових умовах / Т. П. Шаповал // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2009. – Вип. 1 (48). – С. 75–80.
331. Шевчук Д. А. Ценообразование: учеб. пособие / Шевчук Д. А. – М. : ГроссМедиа: РОСБУХ, 2008. – 240 с.
332. Шепіцен А. О. Стратегія диверсифікації як основа формування конкурентоспроможності аграрної продукції / А. О. Шепіцен // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2003. – №3. – С. 256–259.
333. Шкурін Г. Т. Мотивація аграрної праці: стан і перспективи / Г. Т. Шкурін, В. А. Юдіна // Економіка АПК. – 2006. – №9. – С.139–144.
334. Шляхтянко А. М. Мотивація до праці як джерело господарського поступу держави / А. М. Шляхтянко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 12. – С. 141.

335. Шпичак О. М. Принципи ціноутворення в АПК при переході до ринкової економіки / О. М. Шпичак // Економіка АПК. – 1995. – № 3. – С.3–10.
336. Шпичак О. М. Теоретичні основи необхідності дотримання еквівалентності обміну в АПК та шляхи його досягнення / О. М. Шпичак // Вісник аграрної науки. – 2002. – №2. – С. 5–12.
337. Шпичак О. М. Ціноутворення в умовах формування ринкових відносин в АПК / Шпичак О. М. – К.: УААН, 1988. – 245 с.
338. Штрубенхофф Х. Реструктуризація цукрової галузі / Х. Штрубенхофф, О. Нів'євський // Політика України у сфері сільського господарства, біоенергетики та харчової промисловості – дослідження, висновки та рекомендації ; за ред. Х. Штрубенхоффа та ін. – Ч. 3: Галузева політика – цукор, зерно, молочна продукція. – К., 2009. – С. 203–254.
339. Щекин Г. В. Основы кадрового менеджмента / Щекин Г. В. – К. : Изд-во МАУП, 2004. – 280 с.
340. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. – М. : Экономика, 1971. – 327 с.
341. Ярчук М. М. Вплив світових тенденцій на розвиток цукрової галузі України / М. М. Ярчук // Підвищення конкурентоспроможності цукрового виробництва: матеріали наук.-техн. конф. цукровиків України – К. : Цукор України, 2009. – С. 83–107.
342. Ярчук М. М. Ситуація в бурякоцукровій галузі й на ринку цукру: сезон цукроваріння.–2009 / М. М. Ярчук, П. Г. Борисюк // Цукрові буряки. – 2010. – №2(74) – С. 15–19.
343. Яценко В. М. Аналіз стану та стратегія ефективного розвитку агропромислового комплексу України: Монографія / Яценко В. М. – Черкаси: ЧДТУ, 2003. – 352 с.
344. Brown H. J. Problem Changes in science and philosophy. – *Metaphilosophy*, Oxf., 1975, vol. VI, N 2.
345. Johnston, Bruce F., and John W. Mellor. “The Role of Agriculture in Economic Development”. *American Economic Review*. September 1961. pp.571–81.
346. Jouari J. P. La dialectique objective et son apperience metaphysique. *Cahiers du Centre d Etudes et de Recherches Marxiste*. P., 1977, N 137.
347. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.znaytovar.ru/s/Tehnologicheskaya liniya_proizvod34.html

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МІЖГАЛУЗЕВИХ ВІДНОСИН ТА ОБ'ЄКТИВНІ УМОВИ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ, ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ.....	7
1.1. Наукові засади становлення та розвитку міжгалузевих відносин	7
1.2. Еволюція наукових поглядів на формування та розвиток теорії суспільного відтворення.....	33
1.3. Специфіка міжгалузевих відносин у агропромисловому виробництві	47
1.4. Методичні підходи до вертикальної інтеграції в АПВ.....	63
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ ЗВ'ЯЗКІВ У СИСТЕМІ АПВ.....	90
2.1. Основні чинники системного утворення міжгалузевих відносин в аграрній сфері економіки України	90
2.2. Вплив інвестиційної діяльності на формування міжгалузевих економічних відносин.....	105
2.3. Кластерний підхід як один із різновидів міжгалузевих відносин в агропромисловій сфері	117
2.4. Вплив кадрового потенціалу на стан міжгалузевих відносин в АПВ	124
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН МІЖГАЛУЗЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ.....	144
3.1. Аналіз сучасного стану розвитку аграрного сектору в нинішніх умовах ринкових відносин	144
3.2. Тенденції розвитку цукробурякової промисловості	164
3.3. Сутнісна основа та еволюція розвитку галузевої структурної політики в сфері виробництва цукробурякового підкомплексу	187

РОЗДІЛ 4. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ ВІДНОСИН В АПВ.....	220
4.1. Система ціноутворення – один з інструментів економічного регулювання міжгалузевих відносин в АПВ...	220
4.2. Диверсифікація аграрного виробництва як напрям оптимізації міжгалузевих відносин.....	239
4.3. Впровадження системи управління якості в цукробуряковій галузі.....	248
4.4. Регулювання еквівалентності міжгалузевих відносин в АПВ	262
ВИСНОВКИ.....	275
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	283

Наукове видання

ТОМЛІН Олексій Олександрович

**РЕГУЛЮВАННЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ
ВІДНОСИН У СІЛЬСЬКОМУ
ГОСПОДАРСТВІ**

Монографія

Редактор *Г.Г. Руденко*
Технічний редактор *А.М. Артеменко*
Комп'ютерна верстка *П.О. Таран*

Підписано до друку 03.06.2014. Формат 60x84¹/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 19,8. Обл.-вид. арк. 17,5. Тираж 300 пр. Зам 76.

Видання та друк – Національний науковий центр
“Інститут аграрної економіки”
03680, м. Київ, вул. Героїв оборони, 10

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК №2065 від 18.01.2005 р.